

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Установа адукацыі
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”

Навукова-даследчы інстытут
гісторыі і культуры ўсходнеславянскіх народаў
пры ГДУ імя Ф. Скарыны

Традыцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры Усходняга Палесся: праблемы вывучэння і захавання ў постчарнобыльскі час

*Матэрыялы IV Міжнароднай навуковай канферэнцыі
(Гомель, 31 мая 2013 г.)*

Гомель
2013

- “Традыцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры Усходняга Палесся:**
Т 65 праблемы вывучэння і захавання ў постчарнобыльскі час”, IV міжнародная навуц. канф. (2013; Гомель). IV Міжнародная навуковая канферэнцыя “Традыцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры Усходняга Палесся: праблемы вывучэння і захавання ў постчарнобыльскі час”, 31 мая 2013 г. [Тэкст] : матэрыялы / рэдкал.: А. А. Станкевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2013. – 228 с. – ISBN 978-985-439-778-8

У артыкулах разглядаюцца асобныя старонкі гістарычнага развіцця Усходняга Палесся, асвятляюцца праблемы народнага мастацтва, фальклорна-этнаграфічнай спадчыны, народных звычаяў, мовы вуснай народна-паэтычнай творчасці, вырашаюцца пытанні дыялекталогіі, гісторыі мовы, лексікалогіі, лексікаграфіі, фразеалогіі, тэорыі перакладу, стылістыкі і культуры маўлення, апісваюцца жанравая спецыфіка, стылёвыя адметнасці, ідэйна-тэматычны змест твораў асобных рускіх і беларускіх аўтараў, асаблівасці народнай літаратуры Усходняга Палесся.

Адрасуецца навукоўцам, настаўнікам, работнікам культуры, аспірантам, студэнтам.

Рэдакцыйная калегія:

А. А. Станкевіч (гал. рэд.), С. М. Аніськова, Н. А. Багамольнікава,
У. А. Бобрык, А. М. Воінава, Л. П. Дземідзенка, А. М. Ермакова,
В. А. Кісялёва, Л. М. Мінакова, Л. В. Паплаўная, К. Л. Хазанова,
Н. П. Цімашэнка, З. У. Шведава

ІСТОРЫЯ І КУЛЬТУРА УСХОДНЯГА ПАЛЕССЯ

В. Я. Бабенко, С. В. Бабенко (Уфа)

БЕЛОРУСЫ В РЕСПУБЛИКЕ БАШКОРТОСТАН: ФОРМЫ ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ

Исследование белорусов Башкортостана как малой этнической группы в условиях полиэтнического региона сохраняет свою актуальность и научную значимость в виду стремительных ассимиляционных процессов и трансформации традиционных форм культуры. В 1990-е гг. в период между официальными переписями 1989 г. и 2002 г. численность белорусского населения республики оставалась стабильной – 17038 [6] и 17117 [8] чел. соответственно (0,4 % населения РБ). Но в 2000-е гг. темпы ассимиляции значительно ускорились – Всероссийская перепись 2010 г. зафиксировала 11680 белорусов [7], т. е. за восемь последних лет численность сократилась на 5437 человек или на 32 %.

Переселение белорусов в Южное Приуралье активно началось на рубеже XIX–XX вв. и связано, главным образом, с проведением столыпинской аграрной реформы. Например, к 1913 г. на территории Башкирии в Уфимском уезде находилось более 80 населенных пунктов, свыше 860 белорусских хозяйств (около 5,6 тыс. чел.) [11, с. 299]. Белорусы проживали также в Стерлитамакском и Белебеевском уездах. В основном это были выходцы из восточных и центральных районов современной Белоруссии. Следует отметить, что белорусы почти не создавали мононациональных поселений, проживая в смешанных поселениях, прежде всего, с русскими и украинцами. Наибольшую численность белорусов в Башкирии зафиксировала перепись 1939 г. – 23761 чел. В послевоенный период очень высокими стали темпы урбанизации. Если в начале 1960-х гг. в БАССР насчитывалось 64 сельских поселения с преобладающим белорусским населением в 8 районах республики [4], то в конце 1990-х гг. таких населенных пунктов было уже 28 в 6 районах [1].

В настоящее время наиболее компактно белорусы расселены в городах: Уфе (5556 чел.), Салавате (637), Стерлитамаке (621), Белебее (216), Ишимбае (235), относительно компактные группы белорусов представлены также в Иглинском районе (6 629 чел.), Уфимском (189), Архангельском (174) и Чишминском (100 чел.), находящихся недалеко от столицы Башкортостана [3, с. 448; 9]. Относительно крупными селами с белорусским этнокультурным компонентом остаются с. Балтика, с. Надеждино, п. Буденновский, п. Пушкинский Иглинского района, п. Сухополь Архангельского района, с. Алексеевка Бижбулякского района и др.

Специальные историко-этнографические исследования, посвященные белорусскому населению в регионе не проводились. В 1929–1930 гг. в рамках комплексной экспедиции ряд белорусских населенных пунктов Башкирии посетил известный советский этнограф А.С. Бежкович, оставивший много ценной информации и фотоматериалов [5]. Некоторые вопросы, связанные с материальной

и духовной культурой, а также фольклором белорусов Башкортостана, нашли отображение в современных научных и справочных изданиях [2, 3, 11]. Данная статья посвящена этнокультурным традициям и современным этническим процессам в среде белорусского населения Башкортостана.

Материальная культура. Белорусские поселения на территории Башкирии являлись немногодворными. До конца 1930-х гг. широко распространен был хуторской тип поселения. Основной строительный материал – дерево. Дома рубили, как правило, из сосны, дуба, липы. В лесостепи вместо бревен часто использовали для стен плетень и природный камень. Для крыш всюду использовали солому. В Приуралье на кровлю шли также липовая кора (луб), дранка – длинная или короткая доска (стружка, гонт). Дома располагались перпендикулярно улице. В лесной зоне дворы обносились плотным забором, а в лесостепной – плетнем. Часто ограды не делали вообще.

Ведущей отраслью в хозяйстве белорусов оставалось земледелие. В Башкортостане белорусы, как и другие переселенцы, старались селиться в местах, которые по географическим и климатическим условиям напоминали им родину, поэтому их земледельческие навыки не претерпели больших изменений. Среди зерновых культур, наиболее распространенными были рожь, овес, просо, гречиха. Пшеницу сеяли только в некоторых хозяйствах. Традиционно среди пропашных культур ведущее место занимал картофель. Под него отводились большие участки пашни. Его называли «вторым хлебом», шел он и на корм скоту. Из технических культур возделывали лен и коноплю. В огородах выращивали лук, чеснок, редьку, капусту, огурцы, помидоры, морковь, тыкву. Встречались посевы мака, рыжика.

Наряду с земледелием у белорусов развивалось животноводство. В хозяйствах содержали коней, коров, быков, овец, реже – коз. Особенно широкое распространение получило свиноводство. Из птиц разводили кур, гусей, уток. Свиное мясо и сало шло в пищу, кожа – на изготовление обуви или на хозяйственные нужды.

Лошади использовались как рабочая сила. В зажиточных крестьянских хозяйствах лошадей было несколько. Волон в качестве рабочей тягловой силы использовали в единоличных хозяйствах, но реже, чем лошадей. В годы коллективизации этот обычай исчез вообще.

Из птиц разводили кур, гусей, уток. В настоящее время на подворьях нередко также индюки, индоутки, цесарки. В благоприятных для пчеловодства районах Приуралья белорусы разводили пчел.

Мужчины традиционно занимались ремеслами. Среди них были бондари, плотники, сапожники и портные. Широкое распространение получило скорняцкое производство (обработка овчин), изготовление упряжи, валяных головных уборов. Почти во всех поселениях имелись кузницы.

Женщины занимались обработкой льна и конопли. Из них пряли нитки, из которых потом ткали полотно. Из шерстяных ниток вязали также носки, чулки, варежки, шарфы, плели пояса.

Основу питания белорусских крестьян составляли зерновые, картофель и огородные культуры. Хлеб выпекали из ржаной муки на хмелевой дрожжевой закваске. В ржаную муку в неурожайные годы было принято подмешивать муку ячменную, иногда овсяную, просяную или гречневую. Также в хлеб

примешивали картофель (бульбу). Пшеничная мука употреблялась только для праздничной или обрядовой выпечки. Любимым лакомством были лепешки из сдобного теста (каржи).

В белорусской национальной кухне Башкортостана широкое распространение имели овощные блюда. Суп из капусты (капуста, капусняк), с добавлением свеклы – борщ. Известны летние жидкие блюда на основе простокваши или кваса – окрошка. Из гречки, пшеницы, ячменя, пшена варили жидкие и густые каши, заправляя их молоком, растительным маслом или растопленным салом со шкварками. Обрядовой кашей на поминальном столе была кутья, традиционно готовившаяся из пшеницы, а сегодня – риса. Мясо употребляли в основном в зимний период. Предпочтение отдавали свинине. Летом мясо заменялось салом, которое солили с чесноком и перетапливали. Из мяса готовили колбасы, окорока. Излюбленной колбасой была кровянка, которую готовили из крови, сала, каши. Из головы и ног домашнего скота варили студень (халадец, сцюдень). Традиционным для белорусской кухни являются вареники. Начинку для них готовят из разнообразных ягод, грибов, картофеля, творога и т. д. Излюбленными напитками белорусов были квас, ягодный напиток – узвар, березовый сок, настои трав, пахта. Известно изготовление пива, браги, самогона из проросшего зерна, картошки, свеклы, хмеля.

Традиционный женский белорусский костюм состоял из рубахи (сарочка), длинной юбки (андарак, юпка), фартука (хвартух) и безрукавки. Костюм мужчин – из полотняной рубахи туникообразного покроя, а также полотняных или суконных штанов. Теплой одеждой как у мужчин, так и у женщин являлась приталенная одежда из грубой ткани. Широкое распространение получили овчинные шубы (кажух). Традиционной рабочей обувью были лапти (лапци). Зимой носили валенки. В сырую погоду поверх них надевали резиновые галоши.

Женщины голову покрывали платком, в холодную пору – шалью. Под влиянием местных традиций широкое распространение получили шали из козьего пуха. Мужчины в теплую погоду на голову надевали шляпу (брыль, капелюш) или фуражку, в холодную – меховую шапку (магерка).

Духовная культура. Семейные праздники и обряды были связаны с основными событиями в жизни человека: рождением, созданием семьи и смертью. Рождение ребенка отмечалось проведением праздничного угощения – «зубок», в котором принимали участие только женщины. Теперь на него приходят и мужчины. Главным ритуальным угощением на этом торжестве была крутая каша из ячменной, гречневой или пшенной крупы, сваренная повитухой.

Похороны совершались по православному или католическому обычаю. Однако некоторое время после переселения сохранялись и дохристианские обряды и поверья. В гроб (дамавіну) иногда клали любимые вещи умершего, монеты, детям – сладости и игрушки. После похорон устраивали поминальный обед. Поминали также на шестой (шасціны) или девятый (девятьціны), сороковой (сарачыны) день, затем через год. Традиционно белорусы отмечали родительские дни: Вселенские родительские субботы и во вторник на Фоминой неделе (грабки).

Юноши и девушки знакомились в церкви, на общей работе, играх. Брак в основном заключался по инициативе молодых и с согласия родителей.

На новых землях белорусские семьи в основном состояли из трех

поколений, когда с родителями жили женатые один или несколько сыновей с детьми. Реже в семье жила замужняя дочь с зятем и детьми.

Жизненный цикл белорусов связан с календарными праздниками. Особенно ярко отмечалось Рождество (Каляды). Было принято колядование – хождение молодежи из дома в дом с песнями – пожеланиями добра, счастья, благополучия. На Масленицу ходили семьями в гости друг к другу. Под влиянием русских традиций жгли костры, катались на лошадях. На Егория (Юрьев день) впервые после зимы выгоняли скот на пастбище, погоняя его вербой, освященной в церкви в Вербное воскресенье. На Пасху выпекали высокий сдобный хлеб (кулич, паска), обменивались крашеными яйцами, христосовались. В четверг перед Троицей (Семуха) украшали дом зелеными ветками, березками.

Самым любимым праздником белорусов был праздник Ивана Купалы – день летнего солнцестояния. Девушки собирали в лесу цветы и травы, плели венки, которые затем искали по реке. Парни готовили хворост и дрова для вечернего костра. В играх и песнях молодежь проводила всю ночь. В последнее десятилетие этот праздник возродился во всей красе. Его отмечают как национальный белорусский праздник в с. Балтика Иглинского района РБ, куда съезжаются белорусы со всей республики. В нем принимают участие представители местной и республиканской власти, а также сотрудники Посольства Белоруссии в Российской Федерации.

Язык. Переселяясь в Башкирию, белорусы принесли с собой и родную разговорную речь, характерную для тех мест, откуда они прибывали. На новой родине происходило смешение диалектных форм белорусского языка, т.к. в одном или близлежащих поселениях оседали выходцы из разных местностей, шел процесс формирования нового диалекта. Однако он не был завершен. Отсутствие национальных школ, общий процесс денационализации и русификации, который протекал в годы советской власти, а также территориальная разобщенность и высокие темпы урбанизации способствовали переходу белорусов на русский язык, снижению уровня национального самосознания и, как уже отмечалось, их ассимиляции преимущественно в русской среде. В настоящее время все белорусы Башкортостана владеют русским языком, белорусский язык остается родным менее чем для 20 %. Незначительная часть белорусов в этнически смешанных населенных пунктах владеет также украинским, башкирским и татарским языками.

Тенденции этнокультурного развития. Активизация национально-культурного движения народов России, начавшаяся на рубеже 1980–1990-х гг., рост национального самосознания способствовали пробуждению интереса белорусов Башкортостана к истории, культуре и языку своего народа. В 1996 г. был создан Республиканский национально-культурный центр белорусов Башкортостана «Сябры» (с 2011 г. – «Спадчына»). Основными центрами национального возрождения белорусов в Башкортостане стали населенные пункты Балтика, Буденовский и Пушкинский в Иглинском районе, расположенном к востоку от Уфы и считающемся центром белорусской культуры в Башкортостане. На рубеже XIX–XX вв. эти земли активно осваивались переселенцами из Гродненской, Могилевской и Брестской губерний.

В 2003 г. Указом Президента РБ М.Г. Рахимова в целях сохранения культуры и удовлетворения национальных запросов в с. Балтика был создан

белорусский историко-культурный центр [10, с. 89–92]. С этого времени в сельской общеобразовательной школе началось преподавание белорусского языка для учащихся всех национальностей. Учителя прошли курсовую переподготовку в г. Минске. В настоящее время белорусский язык как предмет изучают в трех школах республики: Балтийская СОШ, Пушкинская ООШ и Позолотинская НШ Иглинского района, где оборудованы специализированные кабинеты. В 2006 г. общее число детей-белорусов, обучающихся в школах Башкортостана, составило 665 учащихся, из них родной язык изучали 77 человек (11,6 % от общей численности учеников белорусской национальности).

В структуре ИКЦ создан также этнографический музей, действуют библиотека с фондом белорусской литературы, ансамбли белорусской песни – детский «Жавороночки» и взрослый «Сябры», основанный еще в послевоенное время и удостоенный в 2000 г. почетного звания «народный». ИКЦ с. Балтика является традиционным местом проведения республиканских белорусских национальных праздников – Ивана Купалы, Святой Троицы, Масленицы, Рождества и др. Большую помощь белорусам республики в возрождении национальной культуры оказывает отделение Посольства Республики Беларусь в Российской Федерации в г. Уфе.

Таким образом, рассмотрев материальную и духовную культуру белорусов Республики Башкортостан, можно сделать выводы, что социальные изменения, глобализация общества негативно отражаются на самосознании, традиционной обрядности. В тоже время, благодаря национальной политике в РБ и деятельности общественных организаций создаются условия для сохранения и развития некоторых форм народной культуры.

Список литературы

1. Административно-территориальное устройство Республики Башкортостан на 1 января 1999 г. Справочник. – Уфа: Изд-во «Башбланкиздат», 1999. – 416 с.
2. Ахатова, Ф.Г. Восточнославянские песни в Башкортостане / Фольклорные процессы в многоэтничном регионе. – М.: Наука, 2006. – 286 с.
3. Бабенко, В.Я., Бабенко С.В. Белорусы // Историко-культурный энциклопедический атлас Республики Башкортостан. – М.; Уфа: «Дизайн. Информация. Картография», 2007. – С. 448–449.
4. Башкирская АССР. Административно-территориальное деление на 1 января 1961 г. – Уфа: Башкирское книжное издательство, 1961. – 428 с.
5. Бежкович, А.С. Этнические особенности земледелия у народов Башкирии (XIX – начало XX в.) // Археология и этнография Башкирии. – Т. 5. – 1973. – С. 61–93.
6. Всесоюзная перепись населения 1989 года. Национальный состав населения по регионам России. Башкирская АССР. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_89.php?reg=56.
7. Итоги Всероссийской переписи населения 2010 г. Население по национальности и владению русским языком по субъектам Российской Федерации [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm.

8. Национальный состав населения Республики Башкортостан (по данным Всероссийской переписи населения 2002 года) [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_02.php?reg=43

9. Национальный состав населения Республики Башкортостан (по данным Всероссийской переписи населения 2002 года). Статистический сборник. Ч. 1. – Уфа: Башкортостанстат, 2006. – 198 с.

10. Хабибуллина, А.Р. Историко-культурные центры Башкортостана. – Уфа: ИЦ Уфимского филиала МГГУ им. М.А. Шолохова, 2009. – 102 с.

11. Шитова, С. Белорусы // Народы Башкортостана: историко-этнографические очерки. – Уфа: Гилем, 2002. – С. 295–318.

А. У. Бервячонак (Мазыр)

ДА ПЫТАННЯ АБ ІСНАВАННІ Ў СТАРАЖЫТНЫЯ ЧАСЫ НА ПАЛЕССІ ГЕРАДОТАВА МОРА

Вялікую цікавасць уяўляюць сабой унікальныя прыродна-ландшафтныя аб'екты Мазырскага Палесся – балоты, азёры, крыніцы. Агульная плошча водна-балотных угоддзяў раёна – 5915 га. Палессе, як адзначаецца ў газеце АіФ, з'яўляецца найбуйнейшым раёнам балот у Еўропе [9, с. 15]. У выніку раставання ледавіка, які праходзіў 250–300 тысяч гадоў таму, утварылася шырокае мора-возера, пасля якога пазней засталіся палескія балоты, азёры, якія, як мяркуюць вучоныя, з'яўляюцца рэшткамі мора *Герадота*. Географ-эканаміст, прафесар А. Смоліч адзначае, што “значная частка балотаў Палесся з'яўляецца мусіць апошнімі слядамі быўшага тут некалісь *Гэрадатавага мора*, пазарастаўшымі травой і мохам азёрамі” (захав. аўт. арфагр.) [5, с. 142].

Неабходна адзначыць, што дзясяткі мільёнаў гадоў таму Палеская нізіна была дном яшчэ аднаго старажытнага велічэзнага акіяна-мора *Тэціс*, які пасля змены рэльефу і клімату, трансфармаваўся ў асобныя моры. Так гэты акіян назвалі па імені багіні мора, дачкі Урана і Геі – *Тэфіды* (грэч. Τηθύς, Tethys). Па іншай гіпотэзе, імя *Тэціс* паходзіць з угарыцкай мовы (мёртвая мова стар. горада Угарыта ў Сірыі) Та (m) tu – *акіян* [8].

Па некаторых дадзеных, у апошнім чацвярцічным перыядзе, у другой яго частцы, – плейстацэне, на месцы цяперашніх палескіх балот і вадаёмаў, Чорнага, Каспійскага і Аральскага мораў, утварылася прэснаводнае *Сармацкае* мора-возера. Назва *Сармацкае* (Sarmatia Lago, Sarmaticum mare,

На картах сярэднявечча *Сармацкае мора* пазначалася як *Понт Эўксінскі* (грэч. Πόντος Εὐξείνιος – «*Эўксіннае мора*»), да гэтага старажытныя грэкі яго называлі *Понтам Аксінскім* (грэч. Πόντος Ἀξείνιος – «*Аксіннае мора*»). Мяркуецца, што назва мора *Понт Аксінскі* звязана з легендай, якая хадзіла сярод грэкаў пра тое, што мора насялялі дзікія варожыя плямёны [3, с. 337], па іншай версіі – былі цяжкасці з навігацыяй. На карце Палесся 1892 г. можна разгледзець рэшткі мора *Герадота*, якое за многія тысячагоддзі стала палескімі балотамі.

Упершыню *Палескае мора* згадваецца ў працах старажытнагрэчаскага гісторыка Герадота, які жыў 2500 гадоў таму. Герадот адзначаў: «*Гэтым морам варта было палюбавацца, так як Понт – самае выдатнае з усіх мораў. Даўжыня яго 11100 стадый, а шырыня ў самым шырокім месцы 3300 стадый*» [1, с. 209]. У сваю чаргу, Герадот пісаў пра замкнутасць Каспійскага мора. Пазней старажытнагрэчаскі географ і гісторык Страбон у першай кнізе «*Геаграфія*» (ix 17) таксама ўпамінае пра *Сармацкае мора*. Ён згадваў, што ў антычнасці *Герадотава мора* называлі проста *морам – Pontus (Понт)* [7, с. 27].

Існуюць розныя гіпотэзы адносна знікнення *Герадотава мора*: адны вучоныя сцвярджаюць, што нейкі магутны князь Кіеўскі раскапаў горы і спусціў затрымліваемую імі ваду, з-за чаго на месцы мора засталіся адны балоты (І. Крашэўскі «*Успаміны пра Літву, Палессе і Валынь*»), другія мяркуюць, што ўплывалі пагодныя ўмовы (А. Бутэвіч), трэція ўпэўнены, што мора *Сармацкае* ледавіковага паходжання, і таму яно магло сілкавацца рэкамі толькі ў час разліву, а без гэтага пачало паступова перасыхаць (А. Дзеружынскі).

Доказамі існавання *Герадотавага мора* з’яўляюцца не толькі балоты, азёры, крыніцы, але і радовішчы солі (у Мазырскім, Салігорскім раёнах і інш.), рэдкія рэліктавыя расліны, характэрныя для марскога клімату (напрыклад, вадзяны арэх *Рагулькі (Чылім, Рагульнік)*, *Сальвінія плывучая*, *Кадзіла сармацкае* і інш.), ракавінкі, радовішчы пяскоў і нават жэмчуг, пра які пісаў П. Шпілеўскі ў нарысе «*Мазыршчына*»: «*З Прыпяццю зліваюцца дзясяткі іншых рэк і рэчак... Здараецца нават, кажуць, знаходзіць у іх жамчужыні*» [10, с. 219]. Як вядома, жэмчуг знайсці можна толькі ў морах і акіянах, а гэта сведчыць пра знаходжанне на тэрыторыі Палесся ў старажытныя часы мора.

Мясцовыя жыхары Мазырскага Палесся ўспамінаюць, што калісьці на гэтых тэрыторыях было шмат балот і вадаёмаў, якія падчас паводак утваралі сапраўднае «*мора*», якое затапляла ўсю мясцовасць (двары, палі, лясы), але пасля меліярацыі водна-балотных угоддзяў такога разліву вады ўжо няма. Сапраўды, тэрыторыя Палесся многа часоў была пакрыта непраходнымі балотамі, што вымушала палешукоў сяліцца на высокіх месцах, выспах, пра гэты факт нават піша І. Мележ у рамане «*Людзі на балоце*»: «*Хаты былі на востраве. З усіх бакоў, блізка і далёка, – такія ж самыя выспы сярод бясконцых багнаў, дзікіх зараснікаў, што разлегліся на сотні вёрст з поўначы на поўдзень і з захаду на ўсход*» [2, с. 7].

Таму, каб назаўсёды не зніклі палескія балоты і іх своеасаблівая экасістэма, на тэрыторыі Мазыршчыны былі створаны заказнікі: заказнік *Алёс*, назва абазначае *балота*, тарфянік-заказнік *Драгва*, тарфянік-заказнік *Астраўное*, што абазначае *знаходжанне астравоў на балоце*, тарфянік-заказнік *Перавессе*, назва абазначае *поле на балоце*, тарфянік-заказнік *Майсееўскае*, заказнік знаходзіцца каля вёскі *Майсееўка* і іншыя.

Неабходна зазначыць, што на Піншчыне распрацоўваецца маршрут “Шляхамі Герадотава мора”, думаецца, яго неабходна было б пашырыць на Мазырскае і Украінскае Палессе.

Палессе заўсёды прываблівала гісторыкаў, этнографікаў, падарожнікаў і іншых як “край глухіх лясоў і непраходных балот”. Балоты і лясы сталі візітнай карткай мінулага Палесся, яны захоўваюць важныя звесткі пра наша даўняе мінулае, дапамагаюць зразумець сучаснае і заглянуць у будучае, каб разгадаць яшчэ не адну тайну палескай зямлі.

Такім чынам, у артыкуле ставіцца мэта прааналізаваць з самай глыбокай старажытнасці ўтварэнне глабальных і лакальных водных басейнаў, у першую чаргу *Герадотава* мора, высветліць прычыны, якія абумовілі страту гэтага даволі вялікага на тэрыторыі Палесся воднага аб’екта, паказаць погляды розных вучоных на гэту праблему, выявіць сувязь з ледавіковымі, тэктанічнымі ўздзеяннямі, а таксама з неразумнай дзейнасцю чалавека на фарміраванне сучаснага аблічча водна-балотнага ландшафту. Неабходна адзначыць, што ў даследаванні паказана паступовая змена не толькі водных басейнаў, а таксама і іх назваў, вывяляецца паходжанне старажытных і сучасных найменняў; некаторыя з даўнейшых назваў варта было б вярнуць сучасным водна-балотным угоддзям.

Важна гэтыя адметныя прыродна-ландшафтныя мясціны, з рэдкай флорай і фаўнай, якія захаваліся на Мазырскім Палессі са старажытных часоў, зберагчы як нацыянальную каштоўнасць і разумна выкарыстаць для турыстычных мэт, для гэтага распрацаваць ландшафтныя, водна-балотныя маршруты, стварыць неабходную інфраструктуру па вызначаных турыстычных шляхах.

Спіс літаратуры

1. Геродот История: в 9 кн. Мельпомена // пер. Г.А. Стратановского; под общ. ред. С.Л. Утченко. – Ленинград: Наука, 1972. – Кн. 4. – С. 187–239.
2. Мележ, І. Палеская хроніка. Людзі на балоце / І. Мележ. – Мінск: Маст. літ., 1981. – 415 с.
3. Плиний Естественная история / под ред. У. Хейнемана. – Лондон. – 1912. – Кн.6. – С. 337–505.
4. Сарматское море [электронный ресурс] / Академик. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/lubker>. – Дата доступа: 15.02.2013.
5. Смоліч, А. Геаграфія Беларусі / А. Смоліч. – Вільня. – 1919. – 1-е выд. – 200 с.
6. Смоліч, А. Геаграфія Беларусі / А. Смоліч. – Вільня. – 1922. – 2-е выд. – 307 с.
7. Страбон География / пер. Г.А. Стратановского; под общ. ред. С.Л. Утченко. – Ленинград: Наука, 1964. – Кн. 1. – С. 7–74.
8. Тетис [электронный ресурс] / материал из Википедии. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki>. – Дата доступа: 15.02.2013.
9. Трофимович, А. Не маленькая / А. Трофимович // Аргументы и факты. – 2013. – № 10. – 6 марта. – С. 15.
10. Шпилевский, П. Путешествие по Полесью и белорусскому краю / П. Шпилевский. – Минск: Беларусь, 2004. – 251 с.

**ХРИСТИАНСКИЕ КОНФЕССИИ ГОМЕЛЬЩИНЫ
20–30-Х гг. XX в. В ОСВЕЩЕНИИ
ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ**

Изучение истории христианства в Беларуси способствует лучшему пониманию процессов, протекающих в конфессиональной сфере современного общества. Обращение к региональной специфике позволяет рассмотреть многие проблемы истории с гораздо большей степенью объективности, создать в последующем панорамные исследования прошлого. Научный анализ историографии отдельных аспектов истории, в данном случае истории христианских конфессий гомельского региона в 20–30-е гг. XX в., даёт возможность оценить имеющиеся в данной сфере достижения, определить её дальнейшие перспективы развития.

В советский период конфессиональная история Гомельщины указанного времени специально не изучалась. Отдельные факты, связанные с регионом, приводились авторами для подкрепления своих тезисов. Так, в монографии М.С. Корзуна упоминается факт сбора прихожанами деревни Прибытки Гомельского уезда 700 пудов хлеба для духовенства в 1922 г. как пример паразитического образа жизни клира в условиях голода [1, с. 39].

Лишь на современном этапе наблюдается значительная активизация исследований в данной сфере, чему способствовала плюрализация исторической науки, появление доступа к ранее неизвестным архивным материалам. Важным моментом явилось проведение в Гомеле научных конференций «Старообрядчество как историко-культурный феномен», «Православие на Гомельщине: историко-культурное наследие и современность», которые, однако, были единовременны. Работы современных исследователей носят как обобщающий характер, так и посвящены отдельным конфессиям, либо узким вопросам их истории. Их методологической основой преимущественно является позитивизм.

В исследовании «Этнокультурные процессы восточного Полесья в прошлом и настоящем» представлены количественные данные о религиозных общинах и культовых сооружениях на территории Мозырщины, затронута история обновленческого движения в регионе, протестантизма, репрессий в отношении духовенства [2, с. 187–226]. Процесс изъятия властями церковных ценностей в 1922 г. изучали В.П. Пичуков, А.Д. Лебедев. Основные формы атеистической пропаганды, деятельность Союза Воинствующих Безбожников, католические организации в Речицком регионе исследовал П. Литвинов [3].

В ряде публикаций рассматривалось положение православной церкви на Гомельщине. Её обобщённая характеристика представлена в совместной статье А.Д. Лебедева и В.П. Пичукова [4]. М.П. Савинская, М.А. Алейникова на основе архивных материалов исследовали деятельность православного духовенства по оказанию помощи голодающим Поволжья [5]. Развитие обновленческого движения на Гомельщине рассматривал в своей монографии Д. Шиленок [6].

Взаимоотношения старообрядцев и местных властей на Гомельщине анализировали В.П. Пичуков и А.Д. Лебедев [7]. Некоторые вопросы истории старообрядчества в регионе (религиозность, быт, отношение старшего поколения

к советской власти, старообрядцы и советская школа и т. д.) нашли своё отражение в статьях С.А. Посталовского, М.И. Старовойтова, М.П. Савинской, М.А. Алейниковой [8].

Положение католической церкви на Гомельщине в 20–30-е гг. XX в. рассмотрел в своей монографии российско-белорусский исследователь В. Васьков [9]. В ряде статей А.Д. Лебедева анализировалась политика властей в отношении костёла в регионе в 1920-е гг., в том числе изъятие ценностей из костёлов в 1922 г., религиозные настроения среди населения в 1920-е гг., рассматривалась антикатолическая деятельность Союза Безбожников [10]. В издании «Костёл и власть на Гомельщине (20–30-е годы XX в.)» впервые были опубликованы неизвестные ранее науке архивные документы по истории костёла периода 20–30-х гг. XX в. [11].

История протестантских общин гомельского региона указанного времени освещается в статье А.Д. Лебедева, В.П. Пичукова [12]. В статье В.В. Будник сравнивается политика советской власти в отношении православной церкви и баптистов [13].

В заключение отметим, что, несмотря на определённые достижения в историографии, христианские конфессии Гомельщины 20–30-х гг. XX в. пока ещё всесторонне не изучены. В публикациях превалирует показ реализации государственной политики в отношении конфессий.

Список литературы

1. Корзун, М.С. Русская православная церковь, 1917–1945 гг.: Изм. социал.-полит. ориентации и науч. несостоятельность вероучения / М.С. Корзун. – Минск: Беларусь, 1987. – 111 с.
2. Этнокультурные процессы восточного Полесья в прошлом и настоящем / [А. Вл. Гурко и др.] ; НАН Беларуси, Ин-т искусствоведения, этнографии и фольклора им. К. Крапивы. – Минск : Беларуская навука, 2010. – 466 с.
3. Пичуков, В.П. Кампания советской власти по изъятию церковных ценностей на Гомельщине в 1922 г. / В.П. Пичуков, А.Д. Лебедев // Православие на Гомельщине: историко-культурное наследие и современность: сборник научных статей / Г.А. Алексейченко (отв. ред.) [и др.]; М-во образования РБ, ГГУ им. Ф. Скорины. – Гомель, 2010. – С. 141–149; Литвинов, П. Поляки Речицкого региона в 20-е гг. XX века / П. Литвинов // Пятая міжнародная навуковыя Доўнараўскія чытанні (г. Рэчыца, 22–23 верасня 2005 г.). – Гомель: ГДУ ім. Ф. Скарыны, 2005. – С. 360–371.
4. Пичуков, В.П. Русская православная церковь на Гомельщине в 1920–30-х гг. / В.П. Пичуков, А.Д. Лебедев // Беларусь і суседзі: гістарычныя шляхі, узаемадзеянне і узаемауплывы: матэрыялы III Міжнароднай навуковай канферэнцыі, Гомель, 30 верасня – 1 кастрычніка 2010 г. / [рэдкалегія: Р.Р. Лазько і інш.]. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2010. – 340 с.
5. Савинская, М.П. Деятельность православного духовенства по оказанию помощи голодающим Поволжья в начале 1920-х годов (по материалам Государственного архива Гомельской области) / М.П. Савинская, М.А. Алейникова // Православие на Гомельщине: историко-культурное наследие и современность: сборник научных статей / Г.А. Алексейченко (отв. ред.) [и др.]; М-во образования РБ, ГГУ им. Ф. Скорины. – Гомель, 2010. – С. 165–169.

6. Шиленок, Д. Из истории православной церкви в Белоруссии (1922–1939): («Обновленческий раскол в Белоруссии») / Димитрий (священник) Шиленок. – М.: Крутицкое патриаршее подворье, 2006. – 217 с.

7. Пичуков, В.П. Старообрядчество на Гомельщине в 1920–30-е гг.: верующие и власть / В.П. Пичуков, А.Д. Лебедев // Беларусь у гістарычнай рэтраспектыве XIX–XX стагоддзяў: этнакультурныя і нацыянальна-дзяржаўныя працэсы: матэрыялы рэспубліканскай навуковай канферэнцыі (Гомель, 13–14 кастрычніка 2011 года) / [рэдакцыйная калегія В. А. Міхедзька (галоўны рэдактар) і інш.]. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2011. – С. 134–139.

8. Посталовский, С.А. Старообрядцы и советская школа на Гомельщине в 20–30-е годы. // Творчество молодых'2003. – Сб-к научных работ студентов и аспирантов УО «ГГУ им. Ф. Скорины». – Гомель, 2003. – С. 182–183; Савинская, М.П., Алейникова, М.А. Отношение органов власти к старообрядческим общинам на Гомельщине в 20-е годы XX века Старообрядчество как историко-культурный феномен / Материалы Международной науч.-практ. конф. «Старообрядчество как историко-культурный феномен» (Гомель, 27–28 февраля 2003 г.): Гомель, ГГУ, 2003. – С. 250–254; Старовойтов, М.И. Изучение старообрядчества Новозыбковского уезда Гомельской губернии партийно-советским активом (середина 20-х годов XX века) // Там же. – С. 260–264.

9. Васькоў, У. Католікі на абшарах Панізюў і Севершчыны : гісторыя Гомельскага дэканата : манаграфія / У. Васькоў; навук.рэд. А.В. Белы, В.С. Пазнякоў. – Мінск : Про Хрысто, 2011. – 360 с.

10. Лебедев, А.Д. Из истории антикатолической политики партийных органов Гомельщины в 20-х гг. XX в. // Гомельщина в событиях 1917–1945 гг. : материалы науч.-практ. конф. / ред. кол.: А.А. Коваленя [и др.]. Гомель, 2007. – С. 203–209.

11. Лебедев, А.Д. Костёл и власть на Гомельщине (20–30-е годы XX в.) / А. Лебедев, В. Пичуков, кс. С. Лясковски. – Варшава; Люблин; Гомель : IPNIESW, 2009. – 470 с.

12. Пичуков, В.П. Протестантская церковь / В.П. Пичуков, А.Д. Лебедев // Беларусь і суседзі: гістарычныя шляхі, узаемадзеянне і узаемауплывы: матэрыялы III Міжнароднай навуковай канферэнцыі, Гомель, 30 верасня – 1 кастрычніка 2010 г. / [рэдкалегія: Р.Р. Лазько і інш.]. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2010. – 340 с.

13. Будник, В.В. Конфессиональная политика советской власти в 1920-е годы (на примере православных и баптистов Гомельщины) / В.В. Будник // Православие на Гомельщине: историко-культурное наследие и современность. – С. 113–118.

Ю. А. Лабынцев, Л. Л. Щавинская (Москва)

ГОМЕЛЬСКИЕ ПИСЬМА Н. П. РУМЯНЦЕВА К С. Б. ЛИНДЕ

В первой четверти XIX столетия, как впрочем и большей части всего этого века вообще, почтовая переписка продолжала оставаться одним из важнейших средств научного общения. Именно ее массив по сей день позволяет ученым делать всевозможные открытия, преимущественно в сфере гуманитаристики.

Огромное количество разнообразных писем канцлера Н.П. Румянцева и писем к нему, как изданных, так и все еще не опубликованных – ценнейший источник по истории белорусоведения и интереса к белорусоведческой тематике со стороны широкого круга европейских ученых. К настоящему моменту один только список уже опубликованной переписки канцлера содержит несколько страниц [1, с. 32–44], неопубликованные его письма и письма к нему находятся во многих архивных собраниях нескольких стран, более всего их, конечно же, в России, в хранилищах Москвы и Санкт-Петербурга.

В течение ряда лет, в последнее десятилетие своей жизни Н.П. Румянцев вел достаточно активную переписку на французском языке с известным лексикографом С.Б. Линде, который в свою очередь обращался к канцлеру со всевозможными просьбами и информировал его о своих собственных научных изысканиях и работах своих ближайших знакомых и учеников, прежде всего И.Б. Раковецкого. Знаменитая двухтомная «Prawda Ruska» последнего, изданная в 1820-е гг. в Варшаве, настолько заинтересовала Румянцева, что ее стали переводить с польского на русский язык.

Особая тема в переписке Линде и Румянцева – Литовский Статут 1588 г. Именно о нем, а также о наследии Франциска Скорины и лексикографических трудах Линде в основном и идет речь в нескольких письмах к нему, написанных в Гомеле Н.П. Румянцевым [2, с. 16–26]. 15 сентября 1822 г. канцлер пишет Линде в Варшаву:

«Думаю, что вскоре, при случае, я передам Вам адекватный список славянского перевода св. Иоанна Дамаскина, сделанный Экзархом Болгарским, жившим во время вслед за Мефодием и Кириллом, апостолами славян. Таким образом, в нем будет все, что может способствовать сохранению лингвистических и палеографических особенностей.

Меня несколько не удивляет, Сударь, тот отклик, который вызван Вашим трактатом о Литовском Статуте.

Я с благодарностью получу третий том биографического труда графа Оссолинского, столь достойного общественного почитания».

В своем ответном письме Линде сообщает Румянцеву множество важнейших сведений, касающихся прежде всего древнейших рукописей, в том числе белорусских, включая списки произведений Франциска Скорины, например, о ныне утраченной знаменитой рукописи 1569 г. Луки из Тернополя с ее неизвестными текстами скорининских библийных переводов.

26 декабря 1822 г. Румянцев посылает из Гомеля достаточно объемное послание, в котором пишет:

«Библиотеки наших лучших сообществ испытывают нехватку книг и стараются получить у некоторых из нас то, что было в дубликатах, но данная возможность была ими быстро исчерпана, однако, это не помешает мне, Сударь, постараться постепенно немного восполнить недостаток русских книг в публичных варшавских библиотеках.

Я благодарен вам за обещание сообщить мне некоторые детали по поводу славянской библии, которой вы обладаете в рукописи 1569 года и ее варианты. В свое время я сам сделал ценное приобретение в этом роде, это сборник Паремий, содержащий извлечения из Библии, на русском языке, на пергамене...

Для начала я Вам пошлю факсимиле фрагмента этой драгоценной рукописи и возьму на себя смелость отправить его вам через господина де Буссе. Господин де Буссе Вам подтвердит, что я приобрел экземпляр евангелия, напечатанного по-русски в Вильне в 1575 году при правлении Генриха Валуа. Это редкое издание или нет?».

Следующие известные нам гомельские письма Румянцева к Линде касаются в основном разнообразных справок филологического и исторического характера, а также возможного приезда варшавского лексикографа к Румянцеву, в том числе, видимо, и в Гомель.

Последнее известное гомельское письмо Румянцева к Линде, с которым ему так и не довелось встретиться лично, датировано 15 января 1824 г. Оно свидетельствует о некотором сожалении канцлера относительно несостоявшейся их личной встречи на протяжении прошедших нескольких лет, а также наполнено различными сведениями о славянских книжных новинках:

«Я пошлю Вам экземпляры трех томов Словаря русского языка, в которых находятся некоторые Ваши аннотации. Для Публичной варшавской библиотеки я подготовил тома Законов и Документов нашей Империи, которые там отсутствуют и еще посылаю Вам через Вильну Софийский временник, иметь который Вы выразили желание.

Вскоре я сделаю очень важный подарок ученым, занимающимся славянской литературой. Это книга, заказанная мной Калайдовичу, о славянских переводах произведений св. Иоанна Златоуста, пергаменная рукопись которой находится в Патриаршей библиотеке в Москве. Судите сами, насколько этот перевод является ценным, ведь он сделан Экзархом Болгарским, бывшим современником Мефодия, которому славяне обязаны своим алфавитом. Вы будете одним из первых, кто получит книгу Калайдовича как только она выйдет из печати».

Из приведенных в нашем переводе на русский язык фрагментов франкоязычных писем Румянцева к Линде хорошо просматриваются контуры общего славяноведческого контекста истоков зарождения белорусоведения, а также наиболее важные и заметные уже тогда в науке явления и факты собственно белорусской культуры. Литовский Статут 1588 г. и жизнь и деятельность Франциска Скорины – это те темы, которые трудами С.Б. Линде и деятелей румянцевского ученого сообщества, организованного и спонсированного Н.П. Румянцевым, окажутся в центре внимания мировой гуманитаристики и будут оставаться одними из главнейших в белорусоведении вплоть до наших дней. Канцлер несомненно видел в Линде авторитетного европейски образованного ученого, хорошо знакомого с проблематикой пограничья культур, судьбой и наследием народов Великого княжества Литовского, прежде всего тех, что исторически были связаны с кирилло-мефодиевской традицией. По характеру и тону всех писем Румянцева к Линде, а не только тех, что были написаны им в Гомеле, видно, что зазывая известного лексикографа к себе в гости, канцлер, скорее всего, имел в виду и столь любимый им свой дворец на крутом берегу Сожа, а не только дом на Английской набережной в Санкт-Петербурге.

Список литературы

1. Николай Петрович Румянцев: Жизнь и деятельность (1754–1826). Библиографический указатель книг, статей из сборников, журналов, газет на русском языке. М., 2001.
2. Из переписки гр. Н.П. Румянцова: Материалы по истории славянской филологии. Варшава, 1909.

Т. Г. Любавина (Гомель)

РАБОТА КОМСОМОЛЬСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ ГОМЕЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ В ДЕТСКИХ ДОМАХ (ПО ИТОГАМ 1959 Г.)

Оказание практической помощи в решении бытовых вопросов и организации учебно-воспитательной работы в детских домах в советский период возлагалось государством и на общественные организации. Одной из таких организаций являлся комсомол. Комитеты ЛКСМБ принимали участие в решении разнообразных проблем, начиная от материально-бытового обеспечения детских домов, организации питания и медицинского обслуживания, заканчивая разработкой методических решений по совершенствованию воспитания детей, повышению их учебной успеваемости, улучшению работы детских организаций. Цель данного исследования – рассмотреть итоги деятельности комсомольских организаций Гомельской области к 1959 году.

Гомельский обком, горкомы и райкомы комсомола во второй половине 1950-х гг. в целом сделали очень много для улучшения учебно-воспитательной работы, организации досуга и трудового обучения детей, для укрепления материальной базы детских домов. Однако по итогам государственных проверок были выявлены многие проблемы. В отдельных детских домах (Васильевском, Бабицком, Городецком, Журавичском, Слабодском) учебно-воспитательная работа оказалась пущенной на самотек. Отдельные воспитатели потеряли чувство ответственности за постановку учебного и воспитательного процесса. В частности, составление планов работы происходило схематично и безграмотно, без учета возрастных и индивидуальных особенностей детей. Методическая работа в большинстве детских домов была поставлена крайне плохо. Все это привело к снижению успеваемости воспитанников детских домов. Из 3000 детей в 1958–1959 учебном году 92 были оставлены на второй год. В Васильевском детском доме из 60 воспитанников 37 имели от двух до десяти неудовлетворительных оценок. Аналогичное положение наблюдалось и в других детских домах: Бабицком, Слабодском, Лучицком и Юровичском. Некоторые дети часто переводились из одного дома в другой, что отрицательно сказывалось на их учебе и поведении.

Обком, Гомельский и Мозырский горкомы, Речицкий, Рогачевский, Гомельский, Ветковский райкомы ЛКСМБ не приняли надлежащих мер по улучшению политико-воспитательной работы и работы по привитию воспитанникам культуры поведения. Очень мало внимания уделялось вопросам идеологического воспитания детей. Многие воспитанники оказались незнакомы

с семилетним планом развития народного хозяйства СССР, достижениями науки и техники [1, л. 38]. Кроме того, в детских домах было слабо развито техническое творчество, недостаточно организовано физическое и эстетическое воспитание детей.

Комсомольские комитеты и советы пионерских организаций не провели необходимой работы по введению примерного перечня навыков и умений юных пионеров. В работе с пионерами недостаточно использовались Торжественное обещание и Законы юных пионеров. В большинстве детских домов отсутствовали пионерские комнаты. Имелись серьезные проблемы и с комплектованием кадрами пионерских вожатых. Из 29 вожатых 15 не имели среднего педагогического образования, многие из них не имели опыта работы.

Очень плохо комсомольские организации занимались вопросами укрепления материальной базы детских домов. Васильевский, Городецкий, Журавичский, Слабодский, Юровичский, Речицкий № 4, Бабичский детские дома были переуплотнены, плохо оборудованы, не обеспечены жестким и мягким инвентарем. Для значительной части воспитанников не были созданы элементарные бытовые условия. В этих детских домах спальные и рабочие комнаты находились в антисанитарном состоянии, не хватало стульев, постельное белье было грязным, за внешним видом воспитанников никто не следил, многие из них ходили в неопрятной и грязной одежде. В отдельных домах было плохо организовано питание. Детям мало выдавалось таких продуктов как сметана, рыба, птица, белый хлеб, молоко.

Крайне неблагоприятное положение сложилось в Слабодском детском доме, который открылся в мае 1959 г. Дети оказались необеспеченными одеждой и обувью. При наступлении холодов не имели пальто, шапок. В сентябре месяце была завезена еще одна группа детей из 30-ти человек в непригодное помещение, где не хватало кроватей и постельного белья. ОблОНО финансировал этот детский дом только на 60 человек, при наличии в нем 90 воспитанников. В результате чего питание детей также оказалось плохим. Только в сентябре воспитанники недополучили по установленным нормам 31 кг. масла, 385 л. молока, 89 кг. сыра, 15 кг. мяса, 270 кг. белого хлеба [1, л. 39].

Причиной серьезных недостатков в работе детских домов области являлось то, что обком комсомола, его секретари, а также многие райкомы и горкомы не осуществляли повседневного контроля за работой детских домов, поверхностно занимались учебно-воспитательной работой среди воспитанников. Комсомольские работники редко посещали детские дома, а если и посещали, то неглубоко вникали в содержание их работы, не оказывали конкретной помощи на местах.

В сложившейся ситуации Бюро ЦК ЛКСМБ разработало ряд мероприятий для исправления имеющихся недостатков. Обком ЛКСМБ совместно с органами народного образования были обязаны укрепить кадры работников детских домов, организовать их учебу, а также повышение их квалификации и педагогического мастерства. Необходимо было укомплектовать пионерские дружины детских домов опытными и подготовленными вожатыми. Горкомы и райкомы комсомола до 1 декабря 1959 г. должны были закончить работу по направлению в детские дома отрядных вожатых с производства и руководителей кружков из числа комсомольцев-производственников, организовав для них систематическую учебу.

На комсомольские организации были возложены следующие обязанности:

- обсуждать на своих собраниях вопросы, связанные с улучшением шефства над детскими домами;
- вникать в нужды и запросы детских домов, оказывать им регулярную помощь в ремонте помещений, в улучшении работы по политехническому обучению детей, в создании технических кружков, в оборудовании учебно-производственных мастерских;
- помогать детским домам в организации культурного досуга детей, в обеспечении их литературой, пособиями для кружковой работы, в приобретении инвентаря, музыкальных инструментов.

Комитеты комсомола совместно с органами народного образования, здравоохранения и торговли обязывались устранить недостатки и навести полный порядок в каждом детском доме по материально-бытовому обеспечению, создать необходимые условия для жизни и учебы воспитанников, обеспечить их одеждой, обувью, улучшить питание и медицинское обслуживание [1, л. 40–42].

Таким образом, к концу 1959 г. комсомольские организации Гомельской области не справились полностью с возложенными на них задачами. Основной причиной тому был зачастую формальный подход к выполняемой работе. От недобросовестного отношения к проблемам детских домов страдали в первую очередь их воспитанники. Тем не менее, неудовлетворительная ситуация по вине комсомольских организаций сложилась далеко не во всех детских домах Гомельской области. Это свидетельствует о том, что многие структурные подразделения комсомола успешно справлялись с поставленными задачами, кроме Гомельского и Мозырского горкомов, Речицкого, Рогачевского, Гомельского и Ветковского райкомов ЛКСМБ.

Список литературы

1. Государственный архив Минской области. Ф. 1243. – Оп. 1. – Д. 241. Л. 38–41.

С. А. Чаронка (Гомель)

САЦЫЯЛЬНАЯ БАРАЦЬБА ВА ЎСХОДНІМ ПАЛЕССІ Ў 1650 – ВЯСНОЙ 1651 гг.

Пасля падпісання Збораўскага міру і вываду казацкіх загонаў з тэрыторыі Беларусі, з канца 1649 да сярэдзіны 1650 гг. вастрэня сацыяльнай барацьбы зменшылася. На Украіне фактычна была створана аўтаномная дзяржава, на землях якой стала складацца новая, казацкая адміністрацыйна-тэрытарыяльная сістэма. На тэрыторыі ў 200 тыс. км² было створана 16 палкоў, якія падзяляліся на сотні. У склад Старадубскага палка ўвайшлі некалькі вёсак, размешчаных на тэрыторыі сучаснай Рэспублікі Беларусь: Бабічы, Свяцілавічы, Галодна, Жалезнікі. Казацкая ўлада засталася яшчэ ў адным уласна беларускім рэгіёне – на Брагіншчыне, якая ўваходзіла ў склад колішняга Кіеўскага ваяводства, а

пасля ўвядзення палкавой сістэмы – у склад Кіеўскага або Чарнігаўскага палкоў і пэўны час знаходзілася ў агульным рэчышчы развіцця Украіны.

На тэрыторыі казацкай Украіны вырашальную ролю ў жыцці грамадства сталі адыгрываць прадстаўнікі казацкай старшыні. Старшынская рада пераўтварылася ў галоўны орган улады. У яе руках засяроджваліся асноўныя багацці, яна падмяніла сабой паланізаваную ўкраінскую шляхту, пачаўшы выконваць яе функцыі. На тэрыторыі палкоў улада знаходзілася ў руках палкоўнікаў, сотнікаў, атаманаў. Вырасла сетка казацкіх судоў, якія замянілі сістэму гродскіх, земскіх і падкаморскіх судоў, нязменным засталася толькі гарадское судаводства. Значная частка сялян паказалася, пачала весці вольную казацкую гаспадарку. Нястача крыніц не дазваляе дакладна прасачыць працэсы, якія праходзілі на землях Усходняга Палесся, што знаходзіліся ў складзе ўкраінскай казацкай дзяржавы, але можна выказаць меркаванне, што характэрныя для ўсёй Украіны працэсы праходзілі і тут.

Нягледзячы на падпісаны Збораўскі дагавор, сітуацыя ва Усходнім Палессі заставалася нестабільнай. Вялікую ролю ў гэтым адыгралі эканамічныя праблемы, звязаныя з ростам цэн у ВКЛ, пагаршэннем матэрыяльнага становішча ў першую чаргу беларускага сялянства і нізоў мяшчанства. Эканамічныя цяжкасці прывялі да такіх формаў пратэсту беларускага “людру паспалітага”, як уцёкі на Украіну і перасяленне на тэрыторыю суседняй Расійскай дзяржавы [2, с. 322–324].

Тым часам на Украіне распачаўся народны рух, накіраваны на працяг барацьбы супраць польскага панавання, які стаў асабліва заўважным ужо на пачатку 1650 г. У той жа час казацкая вярхушка імкнулася да захавання мірных адносін з каралеўскім урадам. Вяртанне шляхціцаў у свае маёнткі выклікала пратэст мясцовага сялянства. У гэтых умовах Б. Хмяльніцкі вымушаны быў праводзіць гнуткую сацыяльную палітыку, сутнасць якой заключалася ў барацьбе з сялянскім рухам, з аднаго боку, і закліках да шляхты да “сціплых” паводзін з падданымі, з другога.

Абвастэрэнне становішча на Украіне не магло не адбіцца на настроях сялян паўднёва-ўсходніх паведаў ВКЛ. Адбываецца актывізацыя сялян памежных з казацкай аўтаноміяй рэгіёнаў Беларусі, тут таксама яны збіраюцца ў атрады, пачынаюць рабіць напады на шляхецкія маёнткі [4, с. 30]. У 1650 г. казацкі атрад пад кіраўніцтвам Шумейкі колькасцю 1 тыс. чалавек напаў на Любеч, чарнігаўскі палкоўнік М. Нябаба падцягнуў значныя сілы пад Лоеў, каб кантраляваць пераправы праз Дняпро [10, с. 160]. У рэчышчы палітыкі замірэння са шляхтай Б. Хмяльніцкі ў сваім лісце да чарнігаўскага палкоўніка ад 6 чэрвеня 1650 г. заўважае, што да яго дайшлі звесткі, што “ў Любетцку сабралася мноства свавольных людзей”, якія “з абодвух бакоў смуту робяць”, таму гетман загадвае злавіць завадатараў сялянскіх атрадаў [7, с. 170]. У лістападзе 1650 г. адрадыўся полк тураўскіх паўстанцаў, які складаўся з трох соцень: тураўскай – на чале з Сямёнам Праскурняй, алеўскай – на чале з Турчыновічам і сушчанскай – на чале з Уласам Баброўнікам.

Увесну 1651 г. адбылася актывізацыя паўстанцкага руху на Беларусі, што звязана з набліжэннем да Рэчыцкага паведа чарнігаўскага, нежынскага і кіеўскага палкоў пад агульным кіраўніцтвам сына Б. Хмяльніцкага – Цімафея [1, с. 26, 80; 3, с. 405–406]. Апроч украінскіх казакаў, каля межаў Беларусі былі

сканцэнтраваны значныя татарскія атрады [31, с. 80]. Паміж злучэннямі войска ВКЛ і перадавымі часткамі казацкага войска ў раёне Чарнобыля, Бабіч, Лоева пачалі адбывацца баявыя сутыкненні. Відавочна, што на войска Ц. Хмяльніцкага ўскладвалася задача абароны Украіны ад магчымага наступлення войска ВКЛ, а таксама замацаванне казакаў ва Усходнім Палессі.

З'яўленне казакаў каля межаў ВКЛ спрыяла актывізацыі сялянскага руху, аб чым сведчыць паведамленне ігумена Батурынскага манастыра, што ў казацкія палкі “адны мужыкі пайшлі з рагацінамі, іншыя з сякерамі, ... а ісці ім, на літоўскую старану пад Быхаў на Радзівіла” [1, с. 26].

Напрыканцы мая 1651 г. Цімафей Хмяльніцкі і Джэджалій вярнуліся з-пад Лоева да галоўных сіл казацкага войска на Украіне. Кіеўскі полк адышоў да Кіева, каля межаў ВКЛ засталіся чарнігаўскі і нежынскі палкі разам з сялянамі, якія да іх далучыліся, на чале з палкоўнікамі Окшам і Забелам. Агульнае кіраўніцтва казацкім войскам ажыццяўляў Марцін Нябаба. Лагер гэтага памежнага 15-тысячнага казацкага войска размясціўся каля в. Рэпкі недалёка ад Лоева [3, с. 423]. Напрыканцы мая 1651 г. М. Нябаба выслаў 7–8-тысячны атрад пад кіраўніцтвам палкоўнікаў Забелы, Паповіча і Літвіненкі на Гомель і далей на Быхаў, пакінуўшы на ахову пераправы пад Лоевам каля 3 тыс. чалавек [5, арк. 379 адв.].

У Чарнобыль з мэтай наступлення на Бабічы прыбыў 2-тысячны казацкі атрад пад кіраўніцтвам М. Паповіча. Гэты атрад у хуткім часе значна павялічыўся за кошт мясцовага беларускага і ўкраінскага сялянства і колькасца дасягнуў 5 тыс. чалавек [3, с. 423]. Агульнае кіраўніцтва засяроджанымі ў раёне прыпяцкіх перапраў казацкімі сіламі ажыццяўляў Гаркуша. Напрыканцы мая паміж загонам Гаркушы і падраздзяленнямі войска ВКЛ С. Паўшы адбылося некалькі баявых сутыкненняў [7, арк. 89–90].

Дзеянні казакаў і паўстаўшых беларускіх сялян лакалізаваліся ў Рэчыцкім павеце, які з поўдня і ўсходу межаваў з падкантрольнымі казакам тэрыторыямі. Ва Усходнім Палессі асабліва вызначыліся актыўнасцю атрады пад кіраўніцтвам Кастырэнкі і Окшы. Ужо ўвесну 1651 г. у Падняпроўі было ахоплена паўстаннем некалькі дзясяткаў тысяч сялян [8, с. 110].

Для аховы свайго жыцця і маёмасці ад набегаў казакоў і паказаных паўстанцаў кіраўніцтва ВКЛ заахвочвала жыхароў Усходняга Палесся да стварэння атрадаў самаабароны. Менавіта яны і сталі асновай у барацьбе супраць казацкага руху на Беларусі. Увесну 1651 г. атрад А. Шанчэнкі разграміў пад Горвалем паказаных сялян пад кіраўніцтвам Кастырэнкі [10, с. 166]. Для кантролю за сітуацыяй у міжрэччы Прыпяці і Дняпра і прадухілення пераправы казацкіх атрадаў праз галоўную водную артэрыю Палесся на ўкраінскае памежжа да Хойнікаў і Мазыра былі накіраваны два шляхецкія атрады.

Разам з актывізацыяй казацка-сялянскага руху ў Беларусі ўвесну 1651 г., можна заўважыць рэзкае звужэнне рэгіёна яго распаўсюджвання ў параўнанні з першым перыядам вайны. У барацьбе ў Беларусі ўсё больш праяўляліся яе “ўкраінскія карані”. Перанясенне баявых дзеянняў на тэрыторыю Украіны стала вырашальным у лёсе казацка-сялянскага руху ва Усходнім Палессі. Адсутнасць падтрымкі з боку ўкраінскага казачства рабіла яго бесперспектыўным, што разам з актыўнымі дзеяннямі атрадаў мясцовай шляхты абумовіла яго паступовае згортванне. Да восені 1651 г. казацка-сялянская вайна завяршылася. Разгортванне новай хвалі вайны на Украіне ў 1652–53 гг. не прывяло да

адпаведнай актывізацыі масавых выступленняў паўстанцаў на Беларусі, хаця дзейнасць асобных дробных паўстанцкіх атрадаў працягвалася да 1653 г.

Спіс літаратуры

1. Воссоединение Украины с Россией: док-ты и матер.: в 3-х т. – М.: Издат-во Акад.наук СССР, 1953. – Т. 3. – 646 с.
2. Воссоединение Украины с Россией: док-ты и матер.: в 3-х т. – М.: Издат-во Акад.наук СССР, 1953. – Т. 2. – 559 с.
3. Документы об Освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг. – Киев: Наукова думка, 1965. – 825 с.
4. Кондрат'ев, І. До питання про взаємини Любецької шляхти і замкового міщанства (друга половина XVI–XVII ст.) / І. Кондрат'ев // Сіверянський літопис. – 2000. – № 2. – С. 26–34.
5. Львоўская навуковая бібліятэка Нацыянальнай Акадэміі навук Украіны (ЛНБ). – Ф. Асалінскіх – Спр. 225/II. – Арк. 379-381. – Данясенне аб аблозе горада і замка Гомеля.
6. Універсали Богдана Хмельницького. (1648–1657). – Київ: Вид. дім “Альтернативи”, 1998. – 383 с.
7. Цэнтральны дзяржаўны гістарычны архіў Украіны ў Кіеве (ЦДГАУ). – Ф. 1230. – Спр. 33. – Арк. 89–90. – Ліст С. Паўшы (29 мая 1651 г.).
8. Шуляковский, Х.Г. Из истории борьбы белорусского народа с польским панством в XVII веке / Х.Г. Шуляковский // Уч. записки Ленинград. гос. ун-та. – 1940. – Т. 67. – С. 94–116.
9. Konstytucje y uchwała Sejmu Walnego Koronnego Dwuniedzielnego w Brześciu Litewskim (marzec 1653) // Volumina Legum – Т. 4. – S. 398–442. 307
10. Kotłubaj, E. Życie Janusza Radziwiłła / E. Kotłubaj. – Wilno-Witebsk, 1859. – 460 s.

О. Г. Яценко (Гомель)

О МЕТОДИКЕ ФОТОФИКСАЦИИ ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Фотография – не только вид искусства, но и важный инструментарий в арсенале многих наук. Именно фоторяд часто позволяет более детально выявить некоторые особенности изучаемых процессов, провести сопоставления и т. д. Огромна роль фотографии в процессе фиксации исследуемых явлений, в том числе связанных со сферой культуры народов мира.

Об этом свидетельствуют публикации фотографий предметной среды и антропологических типов представителей экзотических культур Азии и Африки, сделанные классиками мировой антропологии на заре развития научных знаний о национальном своеобразии этносов планеты. Любопытен с познавательной точки зрения и исключительно ценен в научном плане накопленный музеями и архивами массив фотографий жителей Российской империи различной национальной принадлежности в народных костюмах, возле своих жилищ, на сенокосе, в праздничные и будние дни. Подобные фотодокументы становятся

основой для каталогизации этнографических данных, публикации великолепных альбомов, направленных на популяризацию национальных традиций разных народов, фотографии широко применяются при создании музейных экспозиций. Современного этнографа уже невозможно представить без наличия широкого арсенала технического оснащения.

В первые десятилетия XX в. народная культура белорусов, в том числе и жителей Полесья, также получила отражение в фотоматериалах. Одним из первых исследователей, который прибегнул к фотографии как методу фиксации полевых материалов и в результате своей деятельности оставил подборку фотографий, ценных для визуальной реконструкции материальной среды и других аспектов культуры белорусов, был И.А. Сербов. В экспедициях им было выполнено более 5 тысяч фотоснимков (к сожалению, сохранилось лишь около 450 из них). Вторая половина XX в. и тем более современная ситуация в развитии этнокультурных процессов может быть реконструирована на обширных фотографических данных (снимки М.Ф. Романюка, А.И. Локотко и др.). При этом подходы к фотографированию тех или иных объектов на протяжении десятилетий менялись, что было обусловлено не только техническим усовершенствованием процесса фотографирования, но и выработкой определенной методики использования фотокамеры. В этой связи представляет научный интерес характеристика начальных этапов применения фотофиксации в этнографии, в том числе на белорусских материалах, и реконструкция методики, которой руководствовались этнографы и фольклористы в своих первых попытках обращения с технической новинкой.

Научным центром, распространявшим свою деятельность на многонациональное пространство Российской империи, выступало Русское Географическое общество. В целях продвижения научного прогресса его члены разрабатывали и распространяли через свои отделы в разных регионах страны формы анкет для опросов населения о национальных традициях, программы для сбора фольклорно-этнографических материалов для описания культуры тех или иных этносов и пр. В числе названных разработок достойное место заняло и привлечение внимания любителей народной старины и профессионалов, осуществлявших разнообразные научные проекты, к включению фотокамеры в сферу полевого исследования. Эти давние методические рекомендации имеют большое значение для понимания уровня развития этнографической науки столетие назад и позволяют представить логику научного познания предшественников.

Созданные в недрах Русского Географического общества руководства в ряде случаев в целях более широкого оповещения научной общественности и рядовых жителей губерний огромной империи публиковали и неоднократно перепечатывали на страницах местной прессы. В газете «Северо-Западная жизнь» в 1911 году была размещена статья «Фотография в деревне» [1], подготовленная по материалам Русского Географического общества, которая трактовала методику фотофиксации полевых этнографических материалов. Газета выходила в Вильно, затем ее редакция была перемещена в Гродно, Минск. В начале XX века издание ставило целью с определенных позиций осветить события в Северо-Западном крае. В первую очередь, здесь характеризовались различные сюжеты из белорусской истории и культуры, происшествия в разных населенных пунктах белорусских губерний и пр., также

печатались стихи о белорусах, излагались размышления о судьбе белорусского народа, хотя по отдельным позициям в довольно тенденциозном виде. Однако все это так или иначе привлекало внимание общественности к жизни белорусского народа. На страницах газеты «Северо-Западная жизнь» был закономерно представлен и полесский компонент информации.

Обратимся к наиболее важным рекомендациям, данным в статье «Фотография в деревне», по применению фотокамеры для фиксации образов народной культуры, которые могли применяться в практике полевого исследования разных регионов, в том числе и белорусского Полесья. В тексте подчеркивалось большое значение фотографии для науки антропологии, поскольку фотоснимок способен передать с выразительностью, быстротой и точностью свойства интересных предметов. Кроме того, указывалось, что фотография играет огромную роль в сохранении традиционной культуры, которая, с точки зрения авторов, стремительно уходит в прошлое: «Материал для этой науки [этнографии – авт.], видимо, на глазах, исчезает из-под рук. Нынешние времена неумолимо и слишком быстро сметают предметы первобытного творчества народного духа, народного искусства».

Для того чтобы фотографические изображения имели научное значение, было необходимо соблюдать ряд правил. Следовало фотографировать типичных представителей жителей деревни, выполняя не менее двух снимков: анфас и в профиль, фотографирование требовалось проводить на светлом фоне и в симметричном положении тела портретируемого. Фотосъемка должна была сопровождаться записью данных о крестьянине, его имени, возрасте, национальности, а также отметкой об одежде – будничная она или праздничная, летняя, зимняя и пр. При фотографировании костюма были важны три снимка: спереди, сбоку и сзади. Пояса, нашивки, украшения предполагали еще и отдельную съемку, это же касалось интересных примеров головных уборов и обуви. Все названия элементов костюма фотограф должен был записать, используя местный диалект. Предлагалось выставлять мерку сажен для того, чтобы затем более точно оценить масштабы предметов и рост людей.

Рекомендовалось снимать «сцены из обыденной жизни», такие как «пахота, сеяние, сенокос, жатва, молотьба, рыбная ловля, занятие пчеловодством, огородничеством, обработкой льна и пеньки, шерсти, глины», поскольку они «производятся различным образом в разных местностях нашего края (иначе в Литве, иначе на Полесье и т. д.)». Желательно было задействовать орудия труда, которые также различались в конкретных местностях, предметы домашнего обихода и пр. Нужно было фотографировать игры, хороводы, пляски, «полуденный отдых», сидение за столом, свадьбу, похороны и пр.

Фотосъемка жилища и других сооружений в крестьянском дворе должна была сопровождаться записью названия подобных построек в данной местности, ее предназначения, описанием конструкции (этажность, крыша, материал стен, фундамент, чердак, место расположения входа, окон и пр.), связи с иными хозяйственными постройками. Внимание фотографа обращалось на то, чтобы он отметил количество комнат в доме, их предназначение, место очага, разнообразие мебели (шкафы, полки и пр.), виды кухонной утвари и т. д.

В руководстве большое значение придавали каждому компоненту народного быта, поэтому предлагалось подробно фиксировать и хозяйство

крестьян: «Домашний скот, т. е. лошади, волы, коровы, козлы, овцы, свиньи, деревенские собаки и домашние птицы местного происхождения представляют также немаловажный интерес для исследователей природы и этнографии. Снимки с животных следует производить также в двух видах: с головы, обращенной к зрителю, и сбоку».

В момент создания руководства ее авторы уже четко осознавали, что «многие деревни исчезнут с лица земли и от них не останется никакого следа. В виду этого желательно было бы увековечить виды деревень при помощи фотографии».

Многие исследователи белорусской народной культуры в первые десятилетия XX в. и в последующие годы в определенной мере применили на практике советы, изложенные в статье «Фотография в деревне». Благодаря методически выверенным подходам к фиксации явлений материальной и духовной культуры и точности в представлении материалов, доступных фотографии, произошло расширение возможностей для научного анализа белорусской традиционной культуры и обогащение национального наследия, которое пополнилось множеством ярких свидетельств самобытности этноса и регионального своеобразия культурных традиций жителей Беларуси, в том числе и историко-этнографического региона Восточного Полесья.

Список литературы

1. Северо-Западная жизнь. – 1911. – 12 окт. – С. 4.

НАРОДНЫЯ ЗВЫЧАІ І АБРАДЫ. ВУСНАЯ НАРОДНА-ПАЭТЫЧНАЯ ТВОРЧАСЦЬ. МОВА ФАЛЬКЛОРА

У. М. Александронец (Гомель)

САМАДЗЕЙНЫЯ ТВОРЧЫЯ КАЛЕКТЫВЫ Ў КУЛЬТУРЫ НАСЕЛЬНІЦТВА ГОМЕЛЬСКАГА РАЁНА НА СУЧАСНЫМ ЭТАПЕ

У канцы 20 – пачатку 21 ст. аб’ектыўнай рэальнасцю ў жыцці чалавецтва сталі працэсы глабалізацыі, якія ў культурнай сферы праявіліся неадназначна. З аднаго боку, прызнанымі “плюсамі” глабалізацыі з’яўляюцца пашырэнне культурнага абмену, шырокія магчымасці для павышэння свайго культурнага і адукацыйнага ўзроўню, з другога – адным з негатыўных наступстваў глабалізацыі з’яўляецца паступовае знікненне этнічных (традыцыйных) культур, у выніку чаго адбываецца размыванне этнічнай ідэнтычнасці і самасвядомасці людзей.

Культурнае развіццё сельскага насельніцтва адбываецца ў непарыўнай сувязі з дзейнасцю шматлікіх сацыякультурных устаноў і інстытутаў, сярод якіх немалаважнае месца адыгрываюць самадзейныя творчыя калектывы. Самадзейныя творчыя калектывы з’яўляюцца грамадска-культурнымі аб’яднаннямі аматараў музычнага, харэаграфічнага, тэатральнага, выяўленчага, дэкаратыўна-прыкладнага і іншых відаў мастацтва. Асноўнымі прынцыпамі іх дзейнасці з’яўляюцца добраахвотнасць, агульнасць інтарэсаў, даступнасць, спалучэнне асабістай ініцыятывы, арганізацыі і самаарганізацыі. Удзел у дзейнасці творчых самадзейных калектываў дазваляе сельскаму жыхару быць не толькі пасіўным слухачом і карыстальнікам культурных набыткаў, але і выступаць актыўным стваральнікам культурнага прадукта. У той час, калі прафесійная культура арыентавана перш за ўсё на спецыялістаў, у самадзейнай творчасці цесна пераплятаюцца элементы народнай культуры і мастацтва, а функцыянаванне творчых самадзейных калектываў выступае якасным паказчыкам захаванасці і распаўсюджанасці сярод насельніцтва элементаў традыцыйнай культуры.

Мэтай работы з’яўляецца характарыстыка месца і ролі самадзейных творчых калектываў у культуры сельскага насельніцтва Гомельскага раёна ў канцы 20 – пачатку 21 ст. Навуковая значнасць даследавання заключаецца ў стварэнні цэльнай карціны дзейнасці аматарскіх творчых калектываў у Гомельскім раёне ў канцы 20 – пачатку 21 ст. Навізна даследавання таксама звязана з уключэннем у навуковы зварот новых архіўных дакументаў, матэрыялаў палявога этнаграфічнага даследавання і звестак мясцовага перыядычнага друку.

Канец 20 ст. у культурнай прасторы Гомельскага раёна – адной са складаючых частак Беларускага Палесся – адзначаны існаваннем і актыўнасцю аматарскіх творчых калектываў. У пачатку 1990-х гг. у раёне дзейнічалі

69 калектываў самадзейнасці, з іх 41 вакальна-харава, 13 танцавальных, 2 тэатральна-драматычныя, 12 інструментальных, 12 народных калектываў [1, с. 18]. Аматырская самадзейная творчасць набывае папулярнасць сярод мясцовага насельніцтва. Аб гэтым сведчыць і рост колькасці калектываў мастацкай самадзейнасці. Так, у 1997 г. у раёне працавалі ўжо 220 аматырскіх творчых калектываў і клубных фарміраванняў [2, арк. 11]. Сёння гонарам раёна з'яўляюцца 28 калектываў са званнем “народны” і “ўзорны” і адзін Заслужаны аматырскі калектыў Рэспублікі Беларусь.

Як паказваюць матэрыялы палявога этнаграфічнага даследавання, самадзейная творчасць садзейнічае культурнаму развіццю населеных пунктаў Гомельскага раёна, наладжванню міжасабовай камунікацыі і трансляцыі здабыткаў традыцыйнай культуры ад старэйшага пакалення да маладога. Так, як адзначыла ўдзельніца аматырскага калектыву “Рамонкі”, бібліятэкар Руднемарымонаўскай сельскай бібліятэкі Бандарэнка Т.П., 1958 г.н. *“для мяне ўдзел у дзейнасці калектыва мастацкай самадзейнасці з'яўляецца добрым повадам для адпачынку; разам са старымі ўдзельніцамі калектыву мы развучаем народныя песні, якія пелі раней на Гомельшчыне, Чачэршчыне, Тураўшчыне; наша дзейнасць збліжае нас, мы вучымся не толькі народнай культуры, але і перадаем маладым людзям і іншым жыхарам вёскі ўсё багацце народнай душы і народнай культуры”*.

Развіццю аматырскай творчасці і павышэнню свайго майстэрства садзейнічаюць разнастайныя сустрэчы калектываў. Так, сустрэча двух фальклорных калектываў Даўгалескага і “Скарыначка” Урыцкага СДК адбылася ў 1991 г.; самадзейныя артысты прадставілі сваё майстэрства, абмяняліся творчымі планами [3, с. 4]. Сустрэча клуба самадзейных кампазітараў адбылася ў 2003 г. у Гомельскім раённым доме культуры, падчас якой яе ўдзельнікі распаўялі аб сваёй творчасці, а таксама прадставілі творы ў асабістым выкананні [4, с. 2].

Гістарычныя ўмовы пачатку 1990-х гг., звязаныя з распадам Савецкага Саюза, наклалі свой адбітак і на дзейнасць калектываў мастацкай самадзейнасці. Аднак яны па-ранейшаму разглядаюцца не толькі як сродак баўлення вольнага часу і культурнага развіцця вяскоўцаў, але і як пэўны сімвал устаноў культуры, фактар павышэння іх значнасці і прывабнасці.

Фарміраванню пазітыўнага іміджу не толькі ўстаноў культуры, але і раёна ў цэлым спрыяе ўдзел самадзейных творчых калектываў у міжнародных, рэспубліканскіх і абласных конкурсах і фестывалях. Напрыклад, у 1992 г. фальклорны калектыў “Радзімічы” Гомельскага РДК прымаў удзел у рэгіянальным конкурсе “Пярэзвы”, на якім за высокі ўзровень выканальніцтва быў удастоены права прадстаўляць раён на рэспубліканскім фестывалі ў Бабруйску [5, с. 4].

Актыўную гастрольную дзейнасць разгарнуў у 1990-я гг. калектыў мастацкай самадзейнасці Руднемарымонаўскага СДК. Самадзейныя артысты выступілі перад жыхарамі населеных пунктаў Шарпілаўка, Бабовічы, Старыя Дзятлавічы. Шырокая канцэртная дзейнасць праводзілася Брылёўскім народным хорам “Вязанка”, удзельнікі якога часта выступалі на гарадскіх пляцоўках, на сцэне Брылёўскага СДК. Урыцкі фальклорны калектыў “Скарыначка” таксама адзін з вядомых калектываў не толькі ў раёне, але і за яго межамі. Самадзейныя калектывы Гомельскага раёна дэманстравалі сваё майстэрства ва Украіне, Расіі, Малдове, Германіі, Іспаніі, Італіі і г. д. [1, с. 22].

Развіццю дэкаратыўна-прыкладной творчасці ў раёне садзейнічае дзейнасць клуба народнай творчасці “Крыніца”, якому ў 2001 г. было прысвоена званне “народны самадзейны калектыў”. Дадзенае аб’яднанне гуртуе ў сваіх радах майстроў дэкаратыўна-прыкладной творчасці, выступае ініцыятарам правядзення сустрэч і выстаў народных майстроў [6, с. 2].

Акрамя шырокай канцэртнай дзейнасці ўдзельнікі калектываў мастацкай самадзейнасці з’яўляюцца актыўнымі папулярызатарамі народнай культуры. У творчай скарбонцы самадзейных калектываў Гомельскага раёна – адроджаныя святы беларускага народнага календара, сямейныя абрады і грамадскія звычай. Так, намаганнямі калектыва “Званіцы” Руднемарымонаўскага СДК сцэнізаваны абрад “Валачобнікі”, прывезены ў вёску перасяленцамі з Брагінскага раёна; калектывам “Скарыначка” Урыцкага СДК зафіксаваны шэраг мясцовых гумарэсак і прыпевак, а самадзейны калектыў Даўгалескага СДК знакаміты выкананнем мясцовых акапальных спеваў і г. д.

Як сведчаць матэрыялы палявога этнаграфічнага даследавання, праведзенага сярод сельскага насельніцтва Гомельскага раёна, на сучасным этапе ў большасці населеных пунктаў раёна існуюць калектывы мастацкай самадзейнасці, удзельнікамі якіх з’яўляюцца жыхары сярэдняга ўзросту, дзеці і падлеткі, а таксама сталае насельніцтва. У населеных пунктах Гомельскага раёна сёння найбольш распаўсюджаны самадзейныя творчыя калектывы вакальна-харавога, дэкаратыўна-прыкладнага і тэатральнага накірункаў.

Такім чынам, вывучэнне месца і ролі творчых калектываў у культуры насельніцтва Гомельскага раёна дазваляе сцвярджаць аб іх істотным укладзе ў фарміраванне агульнага культурнага асяроддзя рэгіёна на сучасным этапе. Устаноўкі культуры раёна з’яўляюцца месцам значнай канцэнтрацыі вакальна-харавых і дэкаратыўна-прыкладных творчых аб’яднанняў. Разгляд дзейнасці творчых калектываў рэгіёна ў канцы 20 – пачатку 21 ст. дазваляе прасачыць пэўную дынаміку ў культуры сельскіх жыхароў, звязаную з неактульнасцю асобных накірункаў амаатарскай творчасці і пашырэннем аб’яднанняў, чыя дзейнасць заснавана на элементах традыцыйнай рэгіянальнай культуры, у тым ліку здабытках культуры Беларускага Палесся.

Спіс літаратуры

1. Бягучы архіў Гомельскай РЦБС. Праект “Из истории Гомельского района в 1927 – 1995 гг.”. – 23 с.
2. Протоколы заседаний Совета отдела культуры Гомельского райисполкома (1998 г.) // Дзяржаўны архіў Гомельскай вобласці. Ф. 3421. Воп. 3. Спр. 202.
3. Бальсевіч, А. Сустрэліся самадзейныя артысты / А. Бальсевіч // Маяк. Орган Гомельскага райкома КП Беларусі і раённага Савета народных дэпутатаў. – 1991. – 5 студз. (№ 3). – С. 4.
4. Андриянец, В. Звучали музыка и стихи / В. Андриянец // Маяк. Газета Гомельскага раённага выканаўчага камітэта, Гомельскага раённага Савета дэпутатаў. – 2004. – 3 студз. (№ 1). – С. 2.
5. Яфімаў, Б. Выступілі на рэспубліканскім фестывалі / Б. Яфімаў // Маяк. Газета Гомельскага раённага Савета народных дэпутатаў. – 1992. – 27 мая (№ 40). – С. 4.

6. Міхайлава, Г. 3 глыбінь жыватворных / Г. Міхайлава // Маяк. Газета Гомельскага раённага выканаўчага камітэта, Гомельскага раённага Савета дэпутатаў. – 2001. – 13 кастр. (№ 80). – С. 2.

І. А. Бароўская (Гомель)

СІМВОЛІКА ВА ЎСХОДНЕСЛАВЯНСКАЙ КУЛЬТУРЫ

Для старажытнаруускай літаратуры характэрна такая катэгорыя мастацкай свядомасці, як мастацкі сімвал, які адлюстроўвае шматграннасць пэўных агульных вобразаў, іх умоўна-знакаваесэнсавае значэнне. Сімволіка ўзнікла ў глыбокай старажытнасці. У якасці сімвалаў выкарыстоўваліся пэўныя прадметы, расліны, жывёлы, з’явы прыроды, колеры і інш.

Народная сімволіка значна ўзбагацілася за кошт міфаў, казак, легенд. Беларуская народна-паэтычная творчасць выпрацавала цэлую катэгорыю сімвалаў, сярод якіх, безумоўна, прысутнічаюць і агульнаеўрапейскія.

Сімвалічная вобразнасць багата прадстаўлена ў беларускім фальклоры, дзе яскрава выступаюць агульныя для ўсходнеславянскіх народаў уяўленні аб’ектыўнай рэчаіснасці.

На думку В. П. Рагойшы, сімвал “з’яўляецца ўмоўным абазначэннем сутнасці якой-небудзь з’явы, паняцця, пэўным прадметным ці слоўна-вобразным знакам” [4, с. 296].

“З’яўленне сімвалічных вобразаў было падрыхтавана менавіта працяглай песеннай традыцыяй. Адлюстраванне прыроды стала знаменаваць сабой жыццё чалавека, яно атрымала тым самым іншасказальнае, сімвалічнае значэнне” [2, с. 366].

Мэтай нашага артыкула выступілі вызначэнне і даследаванне спецыфікі сімвалічнай вобразнасці ў такім жанры, як балада. За аснову ўзята “Анталогія ўсходнеславянскай балады”, дзе сабраны беларускія балады, вызначальныя сваёй стрыманасцю і прастатой, украінскія, у якіх чуецца меладычнасць пры апісанні глыбокіх чалавечых пачуццяў, рускія, у якіх адчуваецца эпічнасць і шырыня, нібы самі расійскія прасторы.

“Балада – жанр незвычайны, таямнічы, загадкавы. Як свет – паэтычны, падзіцячы наіўны, а таму такі дарагі сэрцу кожнага – жыве поруч з намі як увасабленне чалавечых мараў, ідэалаў, імкненняў. І ўсё ў гэтым свеце ахутана таямніцай...” [5, с. 6]. У народнай пазаабрадавай песеннай творчасці асобную групу складаюць балады – ліра-эпічныя творы. Тэрмін “балада” ў народзе невядомы. Спёвакі іх называюць доўгімі або жалоснымі песнямі. У навуковы ўжытак гэты тэрмін быў уведзены ў 19 ст. Збіральнікі і даследчыкі беларускай вуснапаэтычнай творчасці называлі балады думамі або думкамі. Балады – творы драматычнага зместу, напоўненыя высокім эмацыянальным пачуццём. Тэма іх – сямейнае або асабістае жыццё чалавека, незвычайныя, трагічныя здарэнні. Як і многія іншыя фальклорныя жанры, балада ўзыходзіць да глыбокай старажытнасці і прайшла складаны эвалюцыйны шлях станаўлення.

У баладнай лірыцы шырока выкарыстоўваюцца вобразныя сродкі мовы, якія надаюць вершаванаму твору вобразнасць і выразнасць, выконваючы

функцыю маляўнічага адлюстравання рэчаіснасці. Адну з груп вобразных сродкаў складаюць тропы, у якіх эстэтычная функцыя пераважае над намінацыйнай. Адным з відаў паэтычнага іншасказання з'яўляецца сімвал.

У баладнай лірыцы ўсходніх славян знаходзіць сваё яркае пацверджанне ўласцівая ўсім сімволіка лічбаў. Як вядома, за некаторымі лічбамі яшчэ са старажытнасці замацаваўся пэўны сімвалічны змест. Па павер'ях, менавіта гэтыя лічбы валодаюць цудадзейнай магічнай сілай, а таму зварот да іх набыў сталы, устойлівы характар. Сімвалічныя лічбы пачалі асацыіраваць з уяўленнямі аб шчасці і няшчасці, аб поспеху і няўдачы, аб сапраўдным і несапраўдным і г. д. У баладных творах былі зафіксаваны сімвалічныя лічбы тры і сем.

Асабліва часта сустракаецца лічба тры. Часцей за ўсё трэцяе – гэта сапраўднае, найлепшае. Звычайна яно супрацьпастаўляецца першаму і другому або гэтае супрацьпастаўленне падразумяваецца:

Три сокола, три брата,

Три витязя росли [С. Гарадзецкі, “Яга”, с. 88];

Прийшло до матері да три сини,

Три сини вояки, да не однакі [П. Тычына, “Три сини”, с. 156].

Аднак трэцяе выступае не заўсёды лепшым, іншы раз назіраецца супрацьпастаўленне трэцяга двум першым як найгоршае. Чалавечы, эмацыянальны і псіхалагічны змест вобраза скандэнсаваны менавіта ў супрацьпастаўленні трэцяга двум першым:

Що один за бідних,

Другий за багатих,

А третьому силу свою нігде діть –

Просто бандит [П. Тычына, “Три сини”, с. 156].

Былі сабе ў бацькі тры дочки,

Як кветкі прыгожы былі [Я. Купала, “Страшны вір”, с. 202].

Падобнае супрацьпастаўленне вельмі характэрна для паэтычных балад. Типовай для баладнай лірыкі з'яўляецца і трохкратнасць пэўнага дзеяння героя і траічнасць пэўных прадметаў з падкрэсленай акцэнтацыйнай увагі на трэцім як на самым істотным у развіцці сюжэта (Я. Купала, “Братка і сястрыца”, с. 198; Ф. Багушэвіч, “Хцівец і скарб на святога Яна”, с. 188; І. Франко, “Князь Олег”, с. 136; А. Гарун, “Варожба”, с. 221).

Праваслаўны падыход да лічбаў адрозніваецца ад падыходу, прынятага ў іўдзейскай рэлігіі, а тым больш ад кабалістычнага падыходу, калі за лічбай пытаюцца знайсці пэўны, таямнічы сэнс і шляхам розных маніпуляцый з гэтымі лічбамі менавіта гэты таямнічы сэнс спазнаць. Вядома ж, у праваслаўі ніколі не карыстаюцца такімі інтэрпрэтацыямі. Безумоўна, у Бібліі няма нічога выпадковага, і за кожнай лічбай хаваецца пэўны сэнс: многія лічбы, акрамя матэматычнага значэння, маюць у Бібліі і асабістае лексічнае значэнне [3, с. 432].

Так, Бог прадстае ў выглядзе Троіцы. Ён явіўся Аврааму каля дубовага гаю ў Мамры ў выглядзе трох мужоў, трох Анёлаў (Быц. 18. 2.). Колькасць валхвоў, што прыйшлі пакланіцца народжанаму Іісусу, – тры. Тройчы Пётр адрокся ад Хрыста, і потым таксама тройчы Іісус звярнуўся да Пятра, пытаўся, ці любіць ён Госпада (Мф. 26. 75 і Ін. 21. 15–17). Зразумела, што гэты трохразовы паўтор Іісусам пытання не выпадковы.

Лічба сем часта звязана з прадметамі высокай святасці: існуюць сем святых Анёлаў, на кнізе ў руцэ Божай знаходзяцца сем пячатак. Вельмі часта гэта лічба фігуруе ў прарочых уяўленнях і асабліва ў Апакаліпсісе. Вядомы і сем Таінстваў Царквы.

Літаратура засвоіла ўсё багацце народнай сімволікі. Разам з тым пісьменнікі стварылі шэраг уласных сімвалічных вобразаў, якія дапамагаюць выявіць ідэйную задуму твора. Сімвал характарызуецца шматзначнасцю і можа быць адрасаваны да розных з’яў рэчаіснасці. Гэтым ён адрозніваецца ад алегорыі. Сувязь алегорыі з паняццем таксама ўмоўная, аднак такая ўмоўнасць “мае цалкам адназначны характар, адносіцца толькі да адной нейкай з’явы ці паняцця” [4, с. 297].

У сваёй аснове сімвал мае заўсёды пераноснае значэнне. Узяты ў слоўным выражэнні – гэта троп. У сімвале заўсёды мае наяўнасць схаванае параўнанне, тая або іншая сувязь са з’явамі побыту, гістарычнага парадку, з гістарычнымі сказами, вераваннямі (напрыклад, крыж як сімвал хрысціянства, распятага Хрыста). Асабліва многа сімвалаў сустракаецца ва ўсіх рэлігіях, а таксама ў народнай паэзіі.

Першыя спробы стварэння літаратурнай балады адбываліся па ўзору народнай. Шырокая папулярнасць такіх твораў была абумоўлена ў значнай ступені ўзрастаючай цікаўнасцю да народнай паэзіі, якая стала адным з вядучых пастулатаў рамантызму. Менавіта з гэтага часу балада стала ўяўляць сабой апавяданне аб трагічным лёсе чалавека ў бурным сусвеце [5, с. 19].

У баладнай лірыцы мастацкая сімволіка часцей вызначаецца канкрэтнасцю вобразаў, кожны з якіх заключае ў сабе пэўны змест і мае пэўнае значэнне, а часта і не адно. Многія даследчыкі адзначаюць, што балада з’яўляецца вельмі гнуткім, адкрытым жанрам, які часта запазычвае сюжэты, матывы і сімвалічныя значэнні. Так, напрыклад, у рускай народнай баладзе адчуваецца моцнае ўздзеянне сімволікі кніжнай хрысціянскай культуры, поўнасцю ахопленай фальклорнымі матывамі. Так, на магіле закаханых (“Софья и Василий”) вырастае “золота верба” і “кипарисно деревцо”, якія перапляліся і каранямі, і вяршынямі, што сімвалізуе перамогу кахання – хрысціянскія вобразы доблесці і трываласці, звязаныя з сімволікай смерці. Сюжэт балады выступае міжнародным, дзе каханне перамагае смерць.

У літаратуры і мастацтве сімвал заўсёды меў і мае важнае значэнне. Гэта звязана з прыродай вобраза, асноўнай катэгорыяй мастацтва. У той або іншай ступені кожны вобраз умоўны і сімвалічны ўжо таму, што ў адзінкавым увасабляе агульнае. Усе вобразы, якія набываюць у баладах сімвалічны сэнс, браліся з навакольнага, пераважна расліннага і жывёльнага свету, а таксама з вясковага працоўнага і сямейнага побыту.

Став молоденький – зеленый явір,

Стала дружина – тополя біла [Микола Костомаров, “Явір, Тополя і Береза”, с. 116];

Зато ж дачка їх Алёнка,

Маўляў, вішанька цвіла [В. Дунін-Марцінкевіч, “Травіца брат-сястрыца”, с. 183].

Фауна прадстаўлена ў баладнай сімволіцы амаль выключна птушкамі – сокал, селезень і вутачка, голуб і галубка, зязюля, перапёлка, салавей, арол, коршун, лебедзь, ластаўка:

Ластаўка там лёгкакрыла,

З белай грудкай, з чорнай спінкай [Я. Баршчэўскі, “Русалка-спакусніца”, с. 172].

Сімвалічны вобраз каліны ў беларускіх, рускіх і ўкраінскіх баладах з’яўляецца адным з самых распаўсюджаных і сэнсава шматгранных. Адзін з найбольш пашыраных значэнняў гэтага сімвалу – няшчасная ў каханні жанчына. Яскравы прыклад – балада М. Багдановіча “Белым кветам адзета каліна” (с. 217). Ва ўкраінскіх баладах таксама сустракаецца вобраз каліны, ужыты ў гэтым значэнні (Леся Українка, “Каліна”, с. 144). Дастаткова распаўсюджаным вобраз каліны выступае ва ўкраінскіх баладах, калі сімвалізуе смерць ад няшчаснага кахання (Т. Шаўчэнка, “Прычинна”, с. 125).

Вярба – маладая дзяўчына на выданні, няшчасная гаротная жанчына, разлучаная з бацькоўскім домам няўдалым замужжам або смерцю:

Вярба над водою –

То тіло дівоче.. [С. Руданський, “Вербa”, с. 129]

У мастацкай літаратуры вядомая сімвалічнасць тоіцца ў любым параўнанні, метафары, паралелі, эпітэце. Неабходна адзначыць сімвалічны сэнс некаторых устойлівых паэтычных формул, якія абазначаюць нязбытнасць мары ці жадання, беззваротнасць вялікай страты, безнадзейнасць чакання. Так, у баладзе “Маці” Аркадзь Куляшоў апавядае пра маці, якая пасеяла зерне з надзеяй, што, калі дачкаецца ўсходу, яе сын вернецца з вайны. Але гэтыя зярняты ўпалі на камень, які закінулі чужынцы, і таму, нягледзячы на ўсе намаганні маці, зярняты не ўзыходзілі. Толькі, калі паліла камень ўласнай крывёй, ён зрабіўся зямлёй, але сама маці зрабілася каменем. Пры гэтым прысутнічае сімволіка лічбы тры, сімвалы вярбы, зярнят, каменя, слёз і крыві:

І тройчы такою

Кляцьбою

Той камень пракляла,

Стаў камень зямлёю,

Сама ж яна каменем стала [с. 232].

У шырокім значэнні метафары ёсць такое паняцце, як архетыповыя сімвалы. Гэта клас сімвалаў, якія нясуць адно і тое ж, ці вельмі блізкае значэнне для большай часткі чалавецтва, калі нават не для ўсёй. Сімвалы святла, цемры, крыві і інш. з’яўляюцца ў розных культурах, аддаленых адна ад другой у прасторы і часе, у культурах, гістарычнае ўзаемадзеянне паміж каторымі немагчыма. І гэта зразумела, таму што фізічны і псіхічны склад чалавека аднолькава падобны. З усіх архетыповых сімвалаў, напэўна, няма больш распаўсюджанага, чым сімвал святла, які сімвалізуе пэўныя разумовыя і душэўныя якасці. Нават у нашай паўсядзённай мове да з’яў ментальнай сферы адносяцца многія словы і выразы, якія ўзніклі з ранніх “светлавых” метафар тыпу *ясны, высветліць, прясніць* і г. д. Архетыповы сімвал *кроў* мае парадаксальную прыроду пры поўным семантычным спектры, але ж у большасці выпадкаў стварае значнае напружанне, звязваецца з даволі жажлівым сэнсам, паколькі кровапраліцце звязана са смерцю (Т. Шаўчэнка, “Русалка”, с. 119; М. М. Языкаў, “Евпатий”, с. 61).

Вобразы прыроды ў сістэме сімвалаў беларускіх, рускіх, украінскіх балад адыгрываюць важную ролю, што дапамагае раскрыццю іх глыбіннага сэнсу і выступаюць сістэмай адлюстравання нацыянальнага свету.

Чалавек заўсёды надзяляў вобразы прыроды пэўнымі якасцямі і ўласцівасцямі, якімі валодаў сам. У разнастайных праяўленнях жыцця прыроды ён бачыў аналогію з жыццём, працоўнай дзейнасцю, псіхічным станам. Вясна абуджае, аднаўляе, напаўняе жыватворнай сілай прыроду, ідуць у рост расліны, зелянеюць маладой лістотай і зацвітаюць прыгожымі кветамі. Так і чалавек: у юнацтве набіраецца сілы, моцы, усё лепшае – наперадзе. Адсюль уяўленне аб вясне як аб пары маладосці, якое з цягам часу замацавалася ў свядомасці людзей і набыло ўстойлівасць, сталася характарна:

Ні дзяцей, ні нашчадкаў.

Даўно праляцела вясна... [У. Караткевич, “Паўлюк Багрым”, с. 241].

У старажытнай беларускай паэзіі, як вобраз-сімвал, вясна шырока прысутнічае ў творах Кірылы Тураўскага, Сімяона Полацкага. Праз вобраз вясны, сонца перадавалася пазбаўленне ад душэўнага холаду, цемры. Вясна – увасабленне святла, моцы духу, веры, духоўнай чысціні і вечнага жыцця.

Такім чынам, можна адзначыць, што балада – жанр старажытны. Шмат баладных сімвалаў маюць народнае паходжанне. У баладнай сімволіцы назіраецца суіснаванне фальклорнай традыцыі з яе архаічнай сімвалікай, рэлігійных і філасофскіх поглядаў, а таксама аўтарскі падыход. Роднасць славянскіх культур прадугледжвае і падобнасць трактовак шматлікіх сімвалічных вобразаў у беларускай, рускай і ўкраінскай баладах.

Спіс літаратуры

1. Бельскі, А. І. Свет ад травы да зор: Беларуская паэзія: сістэма вобразаў прыроды, паэтыка пейзажу: дапам. для настаўнікаў / А. І. Бельскі. – Мн.: Нар. асвета, 1998. – 223 с.
2. Веселовский, А. М. Историческая поэтика [Тэкст] / А. М. Веселовский. М., 1989. – 406 с.
3. Иоанн, Архиепископ. Корабль спасения / Иоанн, Архиепископ Белгородский и Старооскольский, Мария Городова. – М.: Астрель: АСТ, 2007. – 460, [4] с. [ил.]. – (Домашнее богословие).
4. Рагойша, В. П. Тэорыя літаратуры ў тэрмінах [Тэкст] / В. П. Рагойша. – Мн, 2001. – 384 с.
5. Штэйнер, І. Ф. Жанр таямнічы і незвычайны [Тэкст] / І. Ф. Штэйнер. – Гомель, 2004. – С. 6–24.

Крыніцы даследавання

1. Штэйнер, І. Ф. Русалка-спакусніца [Тэкст]: анталогія ўсходнеславянскай балады / І. Ф. Штэйнер. – Гомель, УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, 2004. – 250 с.

М. У. Буракова, З. У. Шведава (Гомель)

БЕЛАРУСКАЯ ЛЯЛЬКА: АДРАДЖАЕМ БЕЛАРУСКІЯ ТРАДЫЦЫІ

Пачатак працэсу глабалізацыі ХХІ стагоддзя, калі самыя ціхіх “галасы” могуць патануць у сучасных гуках “сусветнага хору” культуры, можа прывесці да страты нацыянальнай самабытнасці народаў.

Беларуская народная культура сёння перажывае даволі складаны перыяд, калі назіраецца захапленне, асабліва моладдзю, заходняй культурай, папулярныя ўсходняй культуры, асабліва накірунку “фэн-шуй”, і інш. Вядома, што народ, які не ашчаджае сваіх нацыянальных традыцый, не рупіцца пра іх узбагачэнне, паступова “губляе прыметы самаіндэнтыфікацыі, нацыянальную самасвядомасць і гістарычную памяць і непазбежна аказваецца ва ўмовах духоўнага крызісу, асімілюецца ў іншаэтнічным асяроддзі, нярэдка ў сябе на радзіме” [1, с. 370]. Лепшай гарантыяй недапушчэння страты самабытнасці беларускага народа з’яўляецца ўсведамленне самакаштоўнасці самых розных нацыянальных традыцый і на самым раннім этапе выхавання.

Выбар нашай тэмы абумоўлены тым, што незаменным матэрыялам для далучэння найперш дзяцей да народнай культуры з’яўляецца традыцыйная беларуская лялька, якая дае бязмежныя магчымасці творчай самарэалізацыі і развіцця маленькага беларуса. Менавіта народныя лялькі развіваюць фантазію, уяўленне, густ дзіцяці, яны знаёмяць са старадаўнімі звычаямі і побытам беларусаў.

Лексема *лялька* ‘дзіцячая цацка ў выглядзе фігуркі чалавека’ [2, с. 72]. Лялька як найменне дзіцячай цацкі ў беларускай мове захавала ў сваёй назве сувязь з язычніцкім гістарычным мінулым старажытных славян – з Ляльнікам. Ляльнік – язычніцкае свята ў гонар багіні Лёлі, якое праводзілася 5 мая. Паводле старажытных павер’яў, маці Лёлі – Лада – з’яўлялася багіняй вяснова-летняй урадлівасці і апякункай вяселляў.

Апісанне свята Ляльніка зрабілі ў XIX стагоддзі фалькларысты Драўлянскі (П. Шпілеўскі, 1846) і А. Кіркор (1882). Яго апісваюць наступным чынам: “Дзяўчаты на лузе выбіралі самую прыгожую сяброўку, апраналі ў белую кашулю, упрыгожвалі зялёнымі галінкамі, вянком з кветак і саджалі сярод малочных пачастункаў. Вадзілі каля яе карагод і спявалі: “Благаславі, маці, ой, Лада, маці! Вясну заклікаці...” Пасля кожных двух радкоў выгукваецца: “Ляля, Ляля, наша Ляля!” Багіня згадвалася не толькі ў прыпевах (“Наша Ляля, Ляля, Ляля нас корміць...”). Ляля частавала сябровак малочнымі стравамі і кідала кожнай у час скокаў вянкi, якія зберагаліся да наступнай вясны ці вяселля” [1, с. 227–228].

Яшчэ з Ляльнікам звязвалі пэўны дзень у календары, калі жанчына, у якой няма дзяцей, магла набыць дзетародную сілу, так як заклікаецца сама Берагіня цяжарнасці – Ляля. Адзіным прынашэннем для Лялі былі зрэзаныя кветкі, якія з’яўляліся сродкам падтрымкі жаночай прыгажосці – пры дапамозе перадачы ад кветак жыццёвай сілы. Дарэчы, дзякуючы славянскаму звычаю святкавання такіх жаночых дзён, мы маем сёння традыцыю дарэння кветак.

У выніку можна правесці паралель: Ляльнік як свята, што сімвалізуе дзетароднасць, → Ляля як Берагіня цяжарнасці → лялька як сімвал немаўлятка ці малага дзіцяці. Атрыбуты свята (малако, малочныя пачастункі, кветкі, вянкi з кветак) маюць вялікі сакральны сэнс. Відавочна, нездарма гавораць, што дзеці – гэта кветкі жыцця.

Старажытным славянскім абярэгам для дзяцей была, напрыклад, аберагальная тканевая лялька, асабліва сцю вырабу якой была недапушчальнасць выкарыстання колючых і рэжучых прадметаў, так як чалавек мог параніцца. Таму лапiкi і нiткi для будучых лялек трэба было не рэзаць, а рваць.

Існавала павер'е, паводле якога, дзеці павінны гуляць толькі з “цёплымі” лялькамі, гэта значыць, зробленымі сваімі рукамі, каб не астудзіць душу дзіцяці.

Яшчэ адной адметнасцю традыцыйнай тканевай лялькі была безаблічнасць. Лічылася, што калі лялька будзе ўжо вельмі падобнай да чалавека, то ў яе паселіцца злы дух. А лялька без твару лічылася прадметам неадушаўлёным, недаступным для ўсялення ў яго злых, ліхіх сіл, а значыць, і бяшкоднай для дзіцяці. Яна павінна была прынесці яму дабрабыт, здароўе, радасць. Параўноўваючы мінулыя лялькі з сучаснымі, напрыклад, моксі, вінкс, барбі і інш., без цяжкасці заўважаеш, як нашы маленькія беларусы капіруюць амерыканскую мадэль дарослага жыцця, жыццёвыя каштоўнасці, якія, на жаль, не лепшыя.

Традыцыйная тканевая лялька нясе ў сабе адмысловую сэнсавую нагрузку. Напрыклад, лялька “Каша”, якую дарылі дзяўчынцы разам з гліняным гаршчочкам, мела павучальную функцыю. Гэта была не проста цацка, а неацэнны памочнік па гаспадарцы. Каб зварыць не толькі смачную, але і “правільную” кашу, трэба кіравацца няпісанай інструкцыяй: крупы насыпаем – да нажа, вады – да пояса, а кашы атрымаем – па шыю.

Добра вядома гісторыя лялькі “Пелянашкі”, якую будучая мама рабіла за два тыдні да нараджэння і падвешвала яе над зыбкай будучага дзіцяці. Гэта лялька вісела і тады, калі дзіця ўжо з’яўлялася на свет, бавячы і засцерагаючы дзіцё. Уваходзячы ў хату, родзічы і суседзі кідалі погляд у першую чаргу на ляльку, бо яна навідавоку, тым самым пакідаючы “сурокі” на ёй. Лялька як бы ахоўвала дзіця, брала на сябе ўсё дрэннае.

У іншых месцах Беларусі спавітую ляльку падкладалі да немаўляці ў зыбку, прыгаворваючы пры гэтым: “Сонніца-бяссоніца, не гуляй з маім дзіцяткам, а гуляй з гэтай лялькай”. Лялька як бы адцягвала на сябе злыя сілы, засцерагала немаўля. Таму яе і называлі берагінняй ці засцярогай. У калысачцы лялечка знаходзілася да водахрышчэння дзіцяці, каб прымаць на сябе ўсе пошасці, якія яму пагражалі. Стужачка тальмаха перакрываўваецца на гэтай ляльцы няцотную колькасць разоў і выконвае ролю засцярогу. Па павер’ях, цэнтр жыццёвай сілы размяшчаецца ў раёне пупа. Завязаны тугі вузел сімвалізуе пуп. Канцы шнура на пупку адкусвалі гэтак жа, як пупавіну пры нараджэнні дзіцяці. Такую ляльку захоўвалі ў хаце нароўні з хрысцільнай кашуляй дзіцяці. Толькі пасля водахрышчэння за немаўлём сцвярджаўся статус чалавека, і ляльку прыбіралі з зыбкі.

Здаўна перад святам прынята было рыхтаваць падарункі. Адным з такіх падарункаў была святочная лялька “Вербніца”, якая нясе пісанку або галінку вярбы, – увасабленне Багародзіцы. Падарыць такую ляльку – гэта значыць аказаць вялікую павагу. Праз яе ішла перадача духоўнай цеплыні ад чалавека да чалавека, ішла перадача свяшчэнных ведаў ад пакалення да пакалення. Яе дарэннем замацоўвалася роднасць, сваяцтва. Забаранялася дарыць такую ляльку тым, хто вядзе качавы вобраз жыцця, а таксама тым, з кім сям’я не жадала мець роднасці. Лялька “Вербніца” захоўвалася на ганаровым, бачным, але недасягальным для “чужога” чалавека месце. Выраблялася яна таксама без выкарыстання іголки.

Кожнае свята, пэўная значная жыццёвая падзея мелі ўвасабленне ў вобразе традыцыйнай тканевай лялькі, што давала чалавеку ўпэўненасць, засцярогу і проста вучыла.

Гэтыя і многія іншыя звесткі з гісторыі беларускай лялькі важна захаваць і перадаваць для ўсё новых пакаленняў беларусаў, для адраджэння традыцыі вырабу лялек, бо традыцыі – гэта феномен культуры, аснова народнай творчасці. Захаванне традыцыйнай лялькі на Беларусі, несумненна, адыграе выключную ролю ў трансляцыі вопыту, ва ўзбагачэнні духоўнай спадчыны, самазахаванні, забеспячэнні перманентнага развіцця народа-этнасу і яго культуры.

У гэтым кірунку зроблены першыя крокі на тэрыторыі Гомельшчыны. Так, у вёсцы Стрэнькі Рагачоўскага раёна адкрыты экамузей “Беларуская лялька”, у якім пра ляльку ведаюць усё. Тут, як паведамлялася ў абвестцы пра створаны музей, ёсць яшчэ і ўласная муфельная печ для стварэння керамічных лялек, якія, як і самыя розныя тканевыя, саламяныя лялькі, зроблены з натуральнага матэрыялу. Гэта гліна, салома, лён, бавоўна – усё тое, што выкарыстоўвалі для вырабу лялек нашы продкі, такім чынам ствараючы сапраўды самую экалагічную ляльку [3].

Спіс літаратуры

1. Народная культура Беларусі: Энцыкл. давед. / [пад агул. рэд. В.С. Цітова; маст. І.І. Бокі, У.М. Жук]. – Мінск: БелЭн, 2002. – 432 с.
2. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5-ці тамах. Т. 3. Л – П / [рэд. тома П.М. Гапановіч]. Мінск: Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1979. – 672 с.
3. Навіны / Культура. У Гомельскай вобласці адраджаюць традыцыі вырабу беларускіх лялек. – Рэжым доступу: <http://www.tvr.by/bel/culture.asp?id=36380>.

У. І. Коваль (Гомель)

УСХОДНЕПАЛЕСКІЯ АБРАДЫ, ЗВЯЗАНЫЯ З ПЕРАХОДАМ У НОВАЕ ЖЫЛЛЁ

У сістэме народных уяўленняў пра дом важнае месца займаюць абрады і рытуалы, звязаныя з пераходам ва ўжо пабудаванае, новае жыллё. Пры гэтым варта ўлічваць, што пабудаваны, але не заселены людзьмі дом не надзяляецца ў традыцыйнай народнай культуры нейкімі пэўнымі характарыстыкамі: гэты аб’ект усведамляецца пакуль што і не станоўча, і не негатыўна. А.К. Байбурын у сувязі з гэтым адзначае: “Вядомая амбівалентнасць дома, спалучэнне ў ім адзнак “культуры” і “прыроды”, вызначыла характар дзеянняў, накіраваных на выцясненне прыроднага пачатку і канчатковага інкарпаравання дома ў галіну асвоенага” [1, с. 104].

У традыцыйнай духоўнай культуры беларусаў абрад пераходу ў новы дом атрымаў назву *ўваходзіны*, або *ўлазіны* і заўсёды асэнсоўваўся як сітуацыя, цесна звязаная з лёсам чалавека. Як падкрэсліваюць А. Катовіч і Я. Крук, “народная культура заўсёды была зарыентавана на гармонію суадносінаў паміж людзьмі і наваколлем, а таксама паміж членамі вясковай абшчыны”. Менавіта таму “пошук вырашэння вызначальнай ідэі абапіраўся на некалькі формаў ці зместаўтваральных прынцыпаў, але галоўным сярод іх заставаўся прынцып

падабенства. Таму каб у хаце “поўнілася” – павышаўся дабрабыт, пашырылася гаспадарка, павялічвалася колькасць дамачадцаў, улазіны прымяркоўвалі да растучай фазы Месяца – маладзіка і поўні. Кожны дзень тыдня меў сваю ўласную характарыстыку і суадносіўся з той ці іншай планетай нашай сонечнай сістэмы. Беларусы аддавалі перавагу так званым мужчынскім дням – аўторку і чацвяргу. Акрамя таго, вялікай пашанай карысталася нядзеля. Дзень таксама быў дакладна структураваны. Найбольш спрыяльным лічыўся час, калі сонца ўзыходзіла і заходзіла за лінію гарызонту. Разам з тым поўдзень лічыўся часам для провадаў у “той” свет памерлых” [4, с. 4].

Вучоныя называюць наступныя найбольш пашыраныя рытуальныя дзеянні, звязаныя з пераходам у новы дом:

- першымі ў хату ўпускалі або чорнага ката, або пеўня;
- сям’я гаспадара новай хаты засялялася на наступны дзень; гаспадар трымаў ручнік, за які браліся ўсе дамачадцы, і так адным цэлым яны заходзілі ў хату; пры гэтым маці несла хатні абраз;

- калі ў новую хату засялялася сям’я, якая не мела дзяцей, то прасілі першай (пасля рытуальных жывёл) зайсці цяжарную жанчыну, каб у новай хаце нараджаліся дзеці;

- дзень засялення ў новую хату абавязкова суадносілі са спісам “неспрыяльных дзён”. Адным з самых “шчаслівых” лічыўся Сямёнаў дзень – 14 верасня; спрыяльным лічыўся і дзень Увядзення Багародзіцы ў храм – 4 снежня;

- са старой хаты ў новую абавязкова пераносілі агонь; у старой хаце трэба было замясіць хлеб, затым перанесці дзяжу з цестам у новую, накрыўшы яе вывернутым кажухом; хлеб выпякалі ўжо ў новай хаце;

- каб Дамавік перайшоў у новую хату, са старой трэба было ўзяць чыгун з вугельчыкамі, стары лапаць, стары венік, памяло, дзяжу з цестам;

- у новую хату не прыносілі тую частку мэблі, посуд і іншыя рэчы, якія выкарыстоўваліся раней у пахавальным абрадзе; у той жа час лічылася: калі ў хату прынесці трохі старой мэблі, то ў ёй “паселіцца старое шчасце” [5, с. 4].

Шматлікія звесткі, звязаныя з абрадамі пераходу ў новае жыллё, да нашага часу захаваліся на тэрыторыі Веткаўскага раёна Гомельскай вобласці.

Жыхары Веткаўшчыны, як сведчаць сабраныя матэрыялы, у асноўным прытрымліваюцца традыцыйных уяўленняў, якія звязаны з уваходзінамі.

Так, на пытанне аб тым, як называецца ўрачысты пераезд у новы дом, інфарматары выкарыстоўвалі словы ўходзіны (рус. *входины*) або ўлазіны: *Мы ўходзіны атмечалі. Прыглашалі родственікаў, кумаўёў. У каго была вазможнасць – атмечалі, але большую часць не было вазможнасці* (Атрошкіна Н.П., 1929 г.н., в. Хальч, Веткаўскі р-н); *Не отмечали входи́н, не было когда. С коморки переселились в прихожую, а зал был не достроен. Постепенно, не сразу построили* (Пятрова М.Ц., 1927 г.н., г. Ветка); *Улазіны атмечалі, у каго была вазможнасць. Радзіцеляў болей звалі, кумоў, сватоў* (Барсукова Е.Л., 1944 г.н., в. Неглюбка, Веткаўскі р-н). У некаторых выпадках слова ўходзіны асэнсоўваецца як архаічны эквівалент сучаснага наймення *наваселле*: *Мы сейчас называем новоселье, а раньше говорили уходины* (Данцоў Л.І., 1960 г.н., г. Ветка).

Наступны адказ на азначанае вышэй пытанне сведчыць аб разуменні ўваходзінаў толькі як свята, пазбаўленага абрадавых дзеянняў: *Наваселле*

назавалась. Усяляліся з песнямі, з балалайкай, частушкамі. Гарэлку пад паху – наваселле значыць удалось! (Ульянава М.П., 1931 г.н., г. Ветка). З інфармацыі жыхаркі г. Ветка М.У. Падабедавай (1923 г.н.) вынікае, што звесткі аб адпаведных абрадах і рытуалах у часткі жыхароў увогуле не захаваліся: *Я не знаю, как называлось, у нас таково не было. Переехали, и усё тут.*

Добра вядома, што пры перасяленні гаспадароў у новы дом яго першымі “жыхарамі” з’яўляюцца хатнія жывёлы, найчасцей – кот ці кошка. На думку А. Катовіч і Я. Крука, гэты даволі пашыраны ў беларусаў звычай звязаны з уяўленнем аб тым, што “новае жытло павінна ўзяць сабе “ахвяру” – таго, хто першым у яго зойдзе. Каб пазбегнуць страт у коле дамачадцаў, народная мудрасць прыдумала вельмі тонкі абрадавы ход: першымі ў хату ўпускалі або чорнага ката, або пеўня [5, с. 4]. Разам з тым, нельга не ўлічваць і актуалізацыю ў гэтым выпадку “чартагонных” уласцівасцяў пеўня або ката, аб чым у свой час пісаў А.К. Сержпутоўскі: “Перад уваходзінамі ў новую хату туды заносіць і саджаюць нанач пеўня і ката. Вядома, што нячыстая сіла не любіць іх, а затым пакіне тую хату” [8, с. 91]. Акрамя таго, згодна з рускімі вераваннямі, “чорная кошка, як і чорны сабака, засцерагаюць дом ад маланкі”; на Берасцейшчыне вераць у тое, што кот з’яўляецца “гаспадаром хаты”, таму калі “кот пропадэ – то і хозяйство пропадэ” [2, с. 638].

На пытанне аб тым, што ім вядома пра названы звычай, жыхары Веткаўшчыны давалі розныя адказы. У большасці выпадкаў яны пацвярджаюць існаванне звычайу ўваходзінаў з “удзелаў” ката (кошкі), але не тлумачаць пры гэтым, чаму менавіта гэтая хатняя жывёла становіцца першым “навасёлам”: *Коціка пускалі, а хто яго знае нашто? Но эта дзелалі, штоб пераначаваў, еслі жывы і неўредзімы – эта харашо. Было, у адніх не выжыў* (Атрошкіна Н.П., 1929 г.н., в. Хальч, Веткаўскі р-н); *Як ужо пастроілі, так у хату кошку первую пускалі. Там яшчэ не жылі, а ката ўжо заносілі* (Ульянава М.П., 1931 г.н., г. Ветка); *Кошку, да и сейчас кошку у квартиру пускают* (Падабедава М.У., 1923 г.н., г. Ветка); *Ката пускалі, а зачым – не знаю, нашто* (Прыходзька В.В., 1935 г.н., в. Слабада Веткаўскага р-на); *Уносілі чорнага ката, а чаго – я этага не знаю. Штоб перяначаваў* (Барсукова Е.Л., 1944 г.н., в. Неглюбка, Веткаўскі р-н).

У адказах дзвюх інфарматараў, якія жывуць у г. Ветка, робіцца спроба тлумачэння апатрапейнай ролі ката ці пеўня: *У перваю очарадзь кот ішоў, ідзе хазяйка первая і несе ўперад ката. Кот – эта хазяін двара* (Судзілоўская Н.В., 1941 г.н., г. Ветка); *В новый дом на праздник переезжают. Первыми пускают кота и петуха. В новый дом хозяин идет первым с иконой, хозяйка несет петуха. Говорят: петух споет – Свят Дух проскочит. Так говорила моя мать* (Данцоў Л.І., 1960 г.н., г. Ветка).

Павер’і, згодна з якімі спеў пеўня адганяе нячыстую сілу, з’яўляюцца даволі распаўсюджанымі і вядомымі розным славянскім народам: “Крику петуха приписывается способность прогонять нечистую силу, болезни, устранять влияние смерти. С первым пением петуха исчезают оборотни, ведьмы, ходячие мертвецы и другие ходячие демоны, теряют силу их вредоносные чары” [3, с. 29]. Параўн. таксама выслоўе *Меў чорт нарадзіцца, да пятах запеў* [7, с. 163] і змест наступнай народнай легенды: “Д’ябал нёс камень здалёку, каб запрудзіць Дзвіну, але запяў пятах, і д’ябал кінуў камень у балота, неданесшы да Дзвіны ўсяго некалькі вёрст” [6, с. 361].

Важнае значэнне надавалася тым прадметам, якія заносілі ў новую хату пры засяленні саміх жыхароў ужо пасля таго, як у доме – “неасвоенай прасторы” – нейкі час праводзяць хатнія жывёлы. Самая галоўная роля надаецца ў такім выпадку іконе: *Перва ўносілі ікону, прасілі Бога, штоб ў новай хаце было добре. Ставілі яе на кут* (Кірушкін І.І., 1940 г.н., г. Ветка); *Унеслі ўперад себе ікону і паставілі на кут, у вугал дома* (Судзілоўская Н.В., 1941 г.н., г. Ветка). Разам з іконай заносілі найбольш сакралізаваныя прадметы: хлеб – сімвал багацця, матэрыяльнага дабрабыту і здароўя; стол – увасабленне сям’і, паяднанай з продкамі. Параўн.: *Икону ўносілі, во як. Як толькі ў хату перяходзіць сталі, пад поўню, бярэш ікону і хлеба булку, кладзеш у хлеб соль і ложыш на вакно кала кута, стала ж яшчэ не было. Становіш на тое вакно, як на двор, не к пуні, а на вуліцу. З рушнічком, як і ўсягда* (Барсукова Е.Л., 1944 г.н., в. Неглюбка, Веткаўскі р-н); *Первым ікону занасілі, тады стол. Ставілі ікону на кут, вугал ва ўсіх адзін і той жа. Свяшчэннік асвятчаў, малітву гаварыў* (Атрошкіна Н.П., 1929 г.н., в. Хальч, Веткаўскі р-н); *Заносілі ў хату ікону, стол, соль і хлеб. Соль і хлеб станавілі на стол, ікону – у кут, садзіліся і трапезнічалі першы раз у новым доме* (Ульянава М.П., 1931 г.н., г. Ветка).

З наступных адказаў веткаўскіх інфарматараў вынікае, што адначасова з іконай важная роля ў абрадзе ўваходзінаў надавалася звычайным прадметам хатняга ўжытку. Такое “размеркаванне” сімвалічнай нагрузкі сведчыць аб непарыўным яднанні ў народнай свядомасці духоўнага і матэрыяльнага пачаткаў: *Як заходзіш у дом, должна занесці вілкі, качаргу, ёмку, чыгунок. Икону вешали на кут. А дзежку каля печкі куда-небудзь ставілі* (Прыходзька В.В., 1935 г.н., в. Слабада Веткаўскага р-на); *Икону вносили. Потом стол, стул и вилки. Надо было икону поставить в красный угол, а стол посреди комнаты* (Данцоў Л.І., 1960 г.н., г. Ветка).

Такім чынам, сучасная народная духоўная культура Веткаўшчыны адлюстроўвае шматлікія архаічныя вераванні, звязаныя з важнай падзеяй у жыцці чалавека – пераходам у новае жыллё. Як сведчыць прыведзены матэрыял, у свядомасці мясцовых жыхароў традыцыйныя язычніцкія ўяўленні аб магічных уласцівасцях хатніх жывёл і прадметаў хатняга ўжытку арганічна спалучаюцца з хрысціянскім светапоглядам.

Спіс літаратуры

1. Байбурын, А.К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян / А.К. Байбурын. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1983. – 188 с.
2. Гура, А.В. Кошка, кот / А.В. Гура // Славянские древности : Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / Под общей ред. Н.И. Толстого. – Т. 2. – М.: Междунар. отношения, 1999. – С. 637–640.
3. Гура, А.В. Петух / А.В. Гура, Е.С. Узенёва // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / Под общей ред. Н.И. Толстого. – Т. 2. – М.: Междунар. отношения, 1999. – С. 28–35.
4. Катовіч, А. “Стаіць святліца нова зрублена”, або Як увайсці ў новую кватэру / А. Катовіч, Я. Крук // “Звязда” 20. 10. 2007.
5. Катовіч, А. Уваходзіны, уходзіны, улазіны / А. Катовіч, Я. Крук // [Звязда](#) 22.12.2010.

6. Легенды і паданні / Склад. М.Я. Грынблат і А.І. Гурскі; Рэд. тома А.С. Фядосік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1983. – 544 с.

7. Прыказкі і прымаўкі у дзвюх кнігах: Рэд. А.С. Фядосік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 2. – 616 с.

8. Сержпудоўскі, А.К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў: Беларуская этнаграфія ў доследах і матэрыялах. Кн. VII / А.К. Сержпудоўскі. – Менск: Бел. АН, 1930. – 383 с.

Г. І. Лапацін (Ветка)

“ДОРАГА СЛОВА СКАЗАЦЬ...”

Варвара Аляксандраўна Грэцкая (1925 г.н.) пасля аварыі на ЧАЭС і адсялення яе роднай вёскі Амяльное Веткаўскага раёна з 1992 г. і па цяперашні час жыве ў Ветцы. За перыяд з 2005 па 2012 гг. ад яе запісана ўжо каля сямідзесяці аўдыёкасет. У яе памяці ў значнай ступені захаваўся практычна ўвесь фальклорна-этнаграфічны рэпертуар Амяльнага. Гэта песні каляндарнага і сямейна-побытавага цыклаў, лірычныя, дзіцячыя, сірочыя песні, замовы і апісанні абрадаў і звычаяў, легенды, прыкметы, павер’і [1].

Размаўляе яна на мове (“языке”), якую сама вызначае як “калісяшняю”, “старынную”, “амяленскую”, “прыродную”, “дзеравенскую”: *“Я гаварю па-свойму, па-дзірэвенскаму...” “Прыродны язык. Родны язык. Вот з каторым родзіцца, прывыкніш к яму, так і гаворыш”*.

Гэта мова, як частка амяленскай культуры, спасцігалася ёю ў працэсе штодзённых размоў з бабуляй Алёнай Максімаўнай, мамай Пелагеяй Пятроўнай, іншымі старэйшымі аднавяскоўцамі: *“Большыя гаворяць, і мы ўслед за і мы”*. – (Большыя – гэта хто? – Г.Л.) – *Дзяды, бабы, маткі, большыя хлопцы, дзеўкі, а меншыя... Тады мы...”; “Што баба гаварыла, матка, то і гаворыш. І дзед Майка, усі, у кожным дварэ так гаварылі, ня толькі ў нас, і ў тым, і ў другім дварэ. Па-старыннаму я багата гаварю слоў”*.

У адрозненне ад шматлікіх носьбітаў народнай мовы, асабліва гэта тычыцца прадстаўнікоў маладзейшага пакалення, яна не саромеецца яе, а хутчэй наадварот, любуецца ёю: *“Ціпер культурна гаворяць. Вон жа Лукашэнка гаворыць... Усякія такія словы гасударственыя... Ён не па-беларуску... Змешана... Змешана яшчэ красівей – і рускі, і беларускі. Адзін гаварыў па радзіву, я ўключыла, дак гаварыў “гэта”, “каб тое”... Ета – па-беларускі. Ужо другі пачаў гаворыць... Ужо ні па-беларускі. Мне думаіцца: “Ён ужо па-рускі і па-беларускі гаварыў – красівей. Ці-та мы прывыклі...”*.

І гэта сваё прыроднае не паддаецца ні ўплыву адукацыі, ні крытыцы з боку тых, хто лічыць сваю гаворку больш правільнай. У якасці прыкладу яна прыводзіць як сябе, так і свайго пляменніка, вайскоўца, палкоўніка, які жыве ў Маскве: *“Наш Грыша зарадзіўся ўжо тут... Як гаварыў... Прывык ён у маладосці, малады... І во прыязжаў... І ён не гаворы чыста па-гарадскі... Па-нашаму, як мы гаворым”*.

Безумоўна, вялікае значэнне для яе мае тое, што на гэтай мове размаўляла яе бабуля, якая заўсёды і ва ўсім была для яе прыкладам і аўтарытэтам.

Вялікі ўплыў на тое, што ў мове Варвары Аляксандраўны захаваліся шматлікія старыя словы, аказалі песні. Тое, што гэтыя словы сустракаюцца менавіта ў песнях, для яе таксама аргумент, і не меней важкі: “Я скрозь гаварю: “Лусціна...” Баба так казала. Гаварю: “Сярэжка, там хлеба лусцінка асталась”. Ён ужо знае... Я вот прывыкла, і скрозь гаварю, колькі жыву. У нас там усі казалі. Калісь жа пяркарні не было, дак свой — самапечка. Ну, вот калі нада хлеба, да німа, дак прыходзіш: “Пазычця хлеба...” А хто скажа: “Асталась лусцінка”. І ўсі так: “Лусцінка і лусцінка...” І вот жа ё песня пра маслінку, што “хлеба німа ні лусцінкі”. І пра зайчыка: “Каішкі наварылі, Дзетак накармілі, Далі морквы, капустачкі І хлеба па лустачкі. “Па кусочку ж” не гаворыць. Усі тады казалі: “Лусціна”. І вот будзіма іціць у лес, баба: “Вазьміця па лусцінцы хлеба”. Мы ўжо адрэжыма. І Козырыха будзя кажаць: “Во, дземаны! Ці ўзялі вы па лусціне хлеба?”

Па асаблівасцях гаворкі старыя людзі адрознівалі прадстаўнікоў суседніх населеных пунктаў: “Гаварю — па-амяленскі, а па-марозаўскі — гавару. Вот у Марозаўцы гаворыць “рабая”, усё на ра, а ў нас “рябая”. Марозаўка — чатыры кіламетры ці тры с палавінай. У Гуці саўсім другой разгавор. А Пянное, Амяльное, Падкаменьне — эта адзін язык. А Барьба — эта маскальлё. Вот, у Ветцы, тут тожа ані па-своmu гаварылі. Ні так. Баба Сняжкова, прыду калісь к ім, гаварю: “Баб, ты не па-нашаму гаворыш”. Яна гаворы: “Дзе які разгавор, прывыкаіш”; “Маскалі гаворыць. У нас гаворыць **хочыш, ня хочыш**. А у іх звалі хош, ня хош, а нада дзелаць. Паішка гаворы: “У нас гаворыць: “Хто адкуль? А я здзеіні”. А маскалі гаворыць: “Хто скуль? А я здзеіні”. Вот табе і разгавор”; У Гуці па-своmu гаварылі, а ў Неглюбцы тожа ўжо па-своmu. Які-небудзь разгавор, дак яны: “**Тутачкі, тамачкі**”. Ціпер ні знаю, а то ж яны... Яны і ціпер шчэ, во ліжала ў бальніцы, з Неглюбкі Ганна. У нас **Галя** завуць, а ў іх **Ганна**. Я гаварю: “Галя, падай-ка ты мне...” Яна гаворы: “Заві міне **Ганна**”. Гаварю: “Падай-ка мне ў халадзільніку...” — Яна там штось брала сваё, ці смятану. Дак яна: “А тутачкі я ня знаю, дзе тваё стаіць”. “**Тутачкі, тамачкі**” — гаворыць. А у нас гаворыць **тут, там**. Мы ж гаворыма **тут**. “А дзе ляжыць?” — “Тут во ляжыць”. А то **тутачкі** ляжаць, **тамачкі**. А маскалі па-своmu гаворыць. Тутачкі гаворыць у Неглюбцы, а скажы ў нас тутачкі, дак скажуць: “Ты ўжо, як “ганачка” неглюбская, гаворыш”. Я б сказала, напрымер, у сваёй дзярэўні тутачкі, тамачкі, казалі б: “Во ўжо ганачка!” І прызвалі б “ганачка”.

У яе мове шмат слоў для сучаснага чалавека незвычайных, і нават незразумелых: “Гаварылі, напрымер... Баба кажа: “Ідзіця на **копань** да палядзіця, лодзь ляжыць там ці не?” Табе б сказаў “лодзь”. Ты б сказаў: “Што-та за **лодзь**?” А калісь звалі: “Во ляжыць **лодзь**...” А тады ўжо пачалі гаварыць, што **кладка**. Лапату звалі **уступ**. Во ступай і прыціскавай нагой. **Вот уступ**. Ну калісь эта, напрымер, можа, мільён гадоў эта сушчасьтвуй. Так назвалі, і ўжо скажы па-другому... “Што ты клычыш?... Гавары **ўступ**”; “Многа слоў пазабывата. Калісь жа па-своmu гаварылі... Ня так. А ціпер жа знаіш, папіраменівалі... Калісь і **губерніі** былі, і **воласці**, а ціперя **раёны** ўжо”.

І гэта далёка не адзіны прыклад. Шмат якія са слоў, з мовы, на якой размаўлялі ў Амяльным, ужо на яе памяці спрабавалі замяніць новымі, больш культурнымі: “А ціпер вазьмі, колькі ціпер такіх пераіначывалі... Божа ты мой, Божа!... Такіх слоў, што чорт іх знае... Пачануць рукавадзіцелі етыя гаварыць...

Што чорт іх знае... Што далей развівацца, болей і болей новыя словы... Хто прыдумая... Ці я ні знаю. А што етыя нашы разгаворы... Па-калісяшняму... Іх нада забыць ужо...

Але нават з цягам часу, калі разуменне новых слоў у людзей яе пакалення не выклікае цяжкасцяў, старыя людзі працягваюць казаць на сваёй мове: *“Ціпер ужо так не гаворыць, па-старыннаму. А мы калісь што нашы гаварылі, то і мы гаворым.”* Раней казалі **рассадзіць**. Вон: *“Рассадзіць!”* Ціпер ужо: *“Пікіроўку дзелаць”*. [Ну, вы ж разумеіце?] Ну, знаіма. Сперва не зналі. Мы былі ішчо дзяўчонкамы. У нас агароднік (аграном – Г.Л.) быў: *“Дзеўкі, рассяжывайце”*. Дак мы рассадзім адзін ад аднаго. А тады прайшло колькі гадоў, прышоў малады агароднік: *“Дзеўкі, дзелайце пікіроўку”*. Бабы пытаюць: *“Што за пікіроўка?”* І па-свойму: *“Ішчэ хероўку ету... Давайце рассяжываць. Ён гаворы: “Пікірывалі?” А мы гаворым: “Рассадзілі”*”.

Старыя словы былі зразумелымі і блізкімі праз сваю этымалогію: **“Лапата, калісь уступ быў. Баба кажа: “І дзе-та ўступ паклалі?” Во, ступаць і капаць — эта ўступ звалі. Па-калісяшняму. Ступайш на лапату, штоб глыбей. Уступ звалі калісь. Эта ж па-калісяшняму. Хтось назваў, і ўсі звалі. Тады ўжо стала лапата”**. **“Масліная... Таму што вусна ядуць: і масла, і сыр, і сала, і бліны”**.

Па такому ж прынцыпу ствараюцца і новыя словы: *“Ідом красць яблук увосень... Во эта сад... А эта канава, і на канаві насоджаны густа акацыя, колкая такая... Хлопцы дзелалі, як пасадзілі... Вырваць, а то ўсплашную, ужо ня пройдзіш тудой, а яны возьмаць навырваць, і дзеляць лазейкі такія і тут, і на том баку, і на том...Проціў яблук салодкіх... І мы лазілі... Называіцца зладзейка... Зладзеі лаяць... Прозвалі старажы”*.

Словы, як гэта вынікае з яе разваг, існуюць для таго, каб любы прадмет, любы чалавек не застаўся безназоўным: *“На ўсё нада прозвішча. Напрымер, кружка стаіць. Яе назвалі кружкай, не назвалі Варкай, а назвалі кружкай. А, можа, нада была другім чым-нібудзь. Як калісь назвалі, то і ўсё!”* “Ну, я ні знаю. Так назвалі. Вот цібе назавуць **Генадзій** — усё, а мяне **Варька, Адарка**. Ціпер пашлі **Кузьмы да Дзянісы**”. *“Цябе наклалі імя Генадзій, а ёй накладзена Масліная...”*

Тонкае пачуццё мовы дазваляе ёй падзяляць словы на “чорныя” і “белыя”, “шаўковыя” і “пасканыя”: *“Белае — эта хараішо. А чорнае — смярцельна. Гаворыць: “Ні чорнае, ні белае...” Калісь бацька наш памёр, мне восем гадоў было, я ўсё плакала па бацьку. Дак баба і кажа: “Ляжыць, ужо ні чорнага, ні белага ні скажа”. “Шаўковая слова. Ці гаварыць красіва, ці вываліць плахоя. У мяне ўжо пнянковая, пасканная — жорсткая”. “Шаўковыя... эта ўжо хараішыя. Як хараішыя словы гаворыш — эта ўжо шаўковыя, ласкавыя. Кажаць, у маткі ўсё шаўковыя... Яна ж будзя і гладзіць дзіцёнка, і будзя ўсё хараішая гаварыць”*.

У асобную групу вылучаюцца “небыльныя” (ненарматыўная лексіка) словы: *“Усі так называлі: плахія словы — нябыльныя. Нябыльныя словы не гавары”*. Безумоўна, узнікла спакуса пачуць ад маёй субяседніцы адказу на пытанне: чаму менавіта **нябыльныя**? У сваіх адказах далей чым нябыльныя — эта срамныя словы, плахія словы — эта нябыльныя, ці дурныя словы яна не пайшла. Разабрацца ў гэтым дапамагаюць іншыя жыццёвыя сітуацыі з **нябыльным**: *“Муж і жонка пасаветуюцца, штоб **небыліцу** не купляць. Грошы штоб ряшыць, талковая купіць...”* “Сядзяць разгаварываюць, будуць гаварыць

дзень. Пойдуць перякусяць, зноў выходзяць, *перагаварываюць* *небыліцу*".
Відавочна: *нябыльнае* – *нявартае*. Тым не менш, з успамінаў Варвары Аляксандраўны становіцца зразумелым, што людзі старэйшага ўзросту не садзілі дзяцей на "моўную дыету" (тэрмін Л.В. Успенскага): "Як узрослыя гаворыць... Ціпер па-культурнаму... Паперяменівалі... А тады дулі... Як большыя гаворыць, так і малыя. Наш калісь Ягорка... Мацюкне дзед Майка, ён прыдзя і кажэ..." Нябыльныя словы пранікалі ў дзіцячы лексікон праз сваю вонкавую (гукавую) прыгажосць: "Калісь наш Ягор прышоў і кажэ: "Баб, я сёння плахія словы прынёс!" – "Якія? Быльныя ці нябыльныя?" Ён: "Паслухай!" Баба: "Ну, гавары". Ён: "Ёб тваю дусю маць!" Яна: "Дзе ты разжыўся такіх слоў?" І матка сядзела. Матка абору ўзяла. Ён: "Мам, эта плахія словы?" – "Плахія. Дзе ты раздабыў?" – "Я быў... Жэрдкі цясалі мужчыны, дак дзядзька Церях сказаў такія словы. Яны красівыя... Вот мацюкнулі, яму панаравілісь. Ён прышоў, бабі раскажаў". "Панаравілась" – тут вельмі істотна.

Разам з тым, такая ўспрымальнасць дзяцячай натуры зусім не віталася прадстаўнікам старэйшага пакалення. На прыкладзе сям'і Грэцкіх гэта відавочна: "Ці украдзіш што-нібудзь... Душу ў ад пускаіш... Ці хто мацюкне, дак душа ў ад ідзе. Як нехарашае што-нібудзь здэлаіш – ужо ў ад ідзець. Калісь баба наша казалі: "Два празнікі ў гаду..." Эта Юрый-Ягорый і ходзя на маслянй нядзелі – Уласкі... дак дужа ўрэдны ён. "Дзетачкі, нічога ня дэлаіця, прагуляіця тэй дзень і скаромных слоў, нябыльных не гаварыця. Эта вялікі празнік... Адна мінута і ўсё спорця". У гэтым плане сям'я Грэцкіх была культурная: "Наш бацька вабішчэ не мацюкаў. І быў прыдсідацілям калхоза. Другія прыдсідацілі, знаіш якія... А ён спакойны быў. Усі казалі: "Сашок, ні кідай нас..."".

Большай часткай нябыльныя словы захаваліся ў фразеалагічных адзінках ("прыказках"): [Чаму бываюць прыказкі з нябыльнымі словамі?] "Не выкідаюць жа". [А калі слова выкінуць?] "Не дадзеланная. Гаворыць: недадзеланая казка бывае і недадзеланая песня. Эта ўсё калісь... Пачынаіш песьню, дак пей усю, штоб яна не была не дадзеланая... І дапеваіш." " і Хвілька быў... і Сяргей быў малы... пойдзя... на базе мужчыны жэрдкі цешаць, стойкі – што нада ў калхозі... плотнікі... І мацюкаюцца... Што-нібудзь расказаваюць, як сядзяць. Ён прыдзя, во калісь Сяргей малы быў... Прыдзя і кажэ... з Соніным пабягаць... Прышоў дамоў: "Мам, я новы мацюк навучыўся". Дзеці ж... Перяймаюць і гаворыць".

Своеасаблівыя развагі ў Варвары Аляксандраўны пра тое, што мы назвалі б камунікатыўнымі ўласцівасцямі мовы. Мова даецца чалавеку для таго, каб мець зносіны з іншымі людзьмі, каб выказаць сваё самае патаемнае, каб выказацца, падзяліцца думкамі і клопатамі, улагодзіць душу: "На то Бог язык даў... А вот чаго толькі чылавец на адном языку гаворы? А ніхай бы і скаціна гаварыла, і пціцы... Дак не... Гаворыць, у іх языка малінькага німа, вот за то яны гаварыць ня ўмеюць. [А калі б яны ўмелі гаварыць?] Гаварыў бы з імі. Інцірэсна б было. Так яны ўмеаць. Вот скажыш на карову: "А ну-ка, на места! На места ідзі!" Яна і пойдзя на места. Авечкі – эта глуш. І сабаку вазьмі. У нас калісь сабака быў. Немчык звалі. Выдзіш, карову завеш, ён з будкі ня вылезя. Не яго завуць"; "Чуж чужына – ні радня нікая, ні дваюрадная, ні траюрадная, ні чыцьвяраюрадная, ні пяціюрадная – нікая. Проста ён сам быў із Літвы –

літовец, а яна – беларуска. Проста пазнакомілісь. І вот яны дружаць і дружаць, як свае. Радныя так ня будуць дружыць. Чуж чужына, напрымер. У нас усі так казалі. У нас дзед Майка казаў: “Куліна, ты ж на міне не ругайся. Я ж паехаў у Амерыку, там – чуж чужына. Не было ў міне нікога свайго. Я там з адной маладзічкай падружыўся. Я з ёй прыду пагавару, і тым даволена, што я з ёй пагаварыў”.

Адсюль і людзі падзяляюцца на тых, “з кім пагаварыць, як вады напіцца”, і на тых, каго клянучь, жадаючы яму пазбавіцца дарунка гаворкі: “Другі чэлавека прыдзя гуляць, дак ўсё баба гаворы: “Ну вот, чэлавека. З етым чэлавекам пагаварыць, дак як вады напіцца”. “А хто брэша... Дака ўсё кажашь: “Штоб табе ўжо язык адсох!” Ці вот пачане ругацца... Як пачане баба Іванюшкава, наша баба : “Вой, Куліна, **штоб табе ўжо язык адсох**, як ты клянеш ні за што етых дзяцей”.

Па-свойму ў Амяльным ацэньвалі чалавека па ўменні казаць правільна, дакладна вызначаць свае думкі. Адгэтуль і такія вызначэнні як: **“пайшоў у розмазь”, “гаворыць, як піша”, “сакоча, як на машынку”**: “Чалавека відна па славах. Вот ён гаворы бяхню. Ужо ж чутна, што ён ужо брэша. Во наш Сяргей пачане... Я яму гаварю: “Закрыйся! Эта ты ўжо **пайшоў у розмазь**”. [Што значыць **пайшоў у розмазь**?] Ну абы што ўжо гаворы. Казала баба наша... Наш Ягорка быў, ён ня любіў урозмазь кашу. [Каша зразумела, а гаворыць урозмазь...] Абы-што гаворы... Эта як каша ўрозмазь”. “Гаворыць, вот гаворы, як піша ўсё раўно... Вот другі выдзя на трыбуну, ці на сабраніі... Будзя гаварыць, як піша... Спакваля... У нас Парукаў быў... Не ляпіў: тра-та-та... Штоб понятна ўсім было... А другі сакоча, **як піша на машынку**...”

Само слова яна вызначае як вельмі каштоўны матэрыял: “Дорага слова сказаць. Яно паляцела — ні паймаіш. Сказаў – ну і – усё!”

Усе ўстойлівыя выразы, што сустракаюцца ў яе гаворцы, а гэта: прымаўкі, клятвы, праклёны, пажаданні, рытуальныя канстатаванні і іншыя ўстойлівыя выразы, ад словазлучэння да невялікага (дзве-тры рэплікі) дыялогу яна вызначае як “прымаўкі”. І ў вышэйшай ступені прадметна яна вызначае як прыроду іх утоенага існавання ў мове, так і аказіянальную прыроду рэалізацыі ў гутарцы свайго фразеалагічна-парэмічнага запасу: “Дак, эта ж к разгавору такая. Не пачала б гаварыць... Можна, іх у міне чорт зная колькі. Як часта будзем гаварыць, дак яны ўсе павыкажацца”; “Ці іх напамяць усі знаіш? Эта прыдзіцца к разгавору, дак гаворыш”.

Усе прыведзеныя ў публікацыі прыклады могуць быць значна памножаны.

Што тычыцца фразеалагізмаў і парэмій, у гаворцы Варвары Аляксандраўны Грэцкай вызначана больш за 800 падобных адзінак і падрыхтаваны “Фразеалагічна-парэмічны слоўнік асобы”, які рыхтуецца для публікацыі ў бліжэйшых нумарах “Palaeoslavica”.

Як бачым, неабцяжараная ведамі мовазнаўчай тэрміналогіі, Варвара Аляксандраўна Грэцкая ў сваіх развагах пра асаблівасці амяленскай гаворкі прыводзіць прыклады, а часам робіць высновы, якія з поўным правам можна аднесці да арфаэпіі, лексікалогіі, фразеалогіі, дыялекталогіі, камунікатыўных асаблівасцяў мовы і маўленчай дзейнасці, што дазваляе вызначыць такі раздзел вывучэння традыцыйнай культуры як народнае мовазнаўства.

ВЯСЕЛЬНАЯ АБРАДНАСЦЬ БРАГІНШЧЫНЫ: ЛАКАЛЬНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ

Вясельная абраднасць у розных раёнах Гомельскай вобласці вылучаецца багатай разнастайнасцю мясцовых рытуалаў і звычаяў. У гэтых адносінах вясельны абрадавы комплекс кожнага з раёнаў заслугоўвае несумненнай увагі даследчыкаў. Адзначым, што вясельная абраднасць Брагіншчыны, захоўваючы агульнаэтнічную аснову, мае адметныя рытуалы абрадавых этапаў у розных лакальных традыцыях. Іншы раз структурныя кампаненты вясельнай абраднасці адрозніваюцца нават назвамі ў населеных пунктах Брагінскага р-на. Напрыклад, для структуры вясельнага абраду ў в. Савічы характэрны такія этапы, як сватанне, магарыч, “оцьведы”, змовіны, каравай, прыезд маладога да маладой, вячанне, вясельнае застолле ў маладога, “па бяседах”. Асноўныя абрадавыя вясельныя этапы ў в. Залессе – гэта сватанне, другі дзень вяселля, прыезд маладога да маладой, завіванне маладой, трэці дзень вяселля; у в. Калыбань – сватанне, першы дзень вяселля, другі дзень вяселля, цыганы.

На тэрыторыі Брагінскага раёна ў сваты прыходзілі ў суботу вечарам, праўда, колькасць удзельнікаў у абрадзе сватання ў розных вёсках была неаднолькавай. Іншы раз у гэтым вясельным этапе ўдзельнічалі ад 15 да 40 чалавек. У вёсцы Калыбань Брагінскага раёна сваты прыходзілі звычайна ў пятніцу, сватанне ж называлася магарычом, на якім прысутнасць нявесты была абавязковай. Як адзначыла жыхарка гэтай вёскі Г.М. Лісіца, 1925 г.н., “у нядзелю маці маладога збірае кумоў, сясцёр і ідзе на пагляднае, нясуць падарункі нявесце і дагаворваюцца аб вяселлі” (запісана ў в. Чырвоная Слабада Акцябрскага р-на ад перасяленкі з в. Калыбань Брагінскага р-на). Адным з асноўных рытуалаў сватання, які, напрыклад, адбываўся ў в. Пажаркі, з’яўляўся рытуал абменьвання хлеба паміж бацькамі маладых. Напрыканцы этапу сватання адбываўся рытуал перавязвання сватоў ручнікамі: “Пасля вячэры сватоў перавязваюць палаценцамі, жанок перавязваюць платкамі, дзявок – плаццямі і дагаворваюцца аб вяселлі” (запісана ў в. Бялёў Жыткавіцкага р-на ад перасяленкі з в. Залессе Заяц Г.А., 1938 г.н.).

Сімвалам згоды на шлюб у вёсках Вуглы, Лубенікі, Малажын і інш. з’яўляўся разрэзаны маладой “хлеб папалам”: “Калі маладая сагласна, то далжна перарэзаць хлеб” (запісана ў в. Вуглы ад Найдзенка Клары Пятроўны, 1926 г.н.); “Тыя (сваты) нясуць з сабой пірог хлеба, і маладая павінна павінна разрэзаць гэты хлеб” (запісана ў в. Лубенікі ад Касцючэнка Вольгі Васільеўны, 1930 г.н.); “Еслі нявеста сагласалася, то пераразала пірог” (запісана ў в. Малажын ад Калясан Клаўдзіі Сямёнаўны, 1932 г.н.). Заўважым, што разразанне хлеба на дзве часткі як сімвалічнае асэнсаванне згоды на шлюб – адметная рыса мясцовых вясельных традыцый.

Своеасаблівым было сватанне ў вёсцы Савічы Брагінскага раёна. Як адзначыла М.М. Кудан, у сваты хадзілі ўтраіх – жаніх і два добра знаёмыя мужчыны. Калі ж ужо высватаюць нявесту, то клікалі хросных. Дзяўчына не адразу давала згоду на шлюб, “дзеля смеху”, як растлумачыла інфарматар, “прычэплівалі да хлясціка фуфайкі жаніха коўш з вадой, штоб пацёг па хаце”,

падкрэсліваючы гэтым, што “дзеўка не хацела ісці замуж”. Такое абрадавае дзеянне выконвалі ўсе тры сваты. Як і ў вышэйназваных вёсках, сімвалам згоды на шлюб з’яўляўся таксама разрэзаны нявестай пірог. Паводле звестак М.М. Кудан, “як разрэжа адразу, добра жыць будуць маладыя, а калі там рэжа ды яшчэ падумае, да і зноў і другі, і трэці раз, то ўжэ кажуць, што пагана будуць жыць”. Паводле сведчанняў жыхароў в. Буркі, калі дзяўчына была згодна выходзіць замуж, то яна “дарыць бацькам жаніха ручнік і хустку, а жаніху – бутэльку з жытам” [1, с. 30]. Паводле ўспамінаў жыхароў г.п. Камарын, у іх мясцовасці сімвалам згоды на шлюб быў таксама разрэзаны нявестай хлеб, пры гэтым “хлеб трэба з’есці ўвесь” (запісана ад Глушко Тамары Міхайлаўны, 1947 г.н.). Калі нявеста згодна была выйсці замуж, то забірала прынесены сватамі хлеб, калі не – то аддавала назад (запісана ў г. Хойнікі ад перасяленкі з в. Хракавічы Брагінскага р-на Гуз Наталлі Нікіфараўны, 1929 г.н.).

Лакальнай назвай сватання ў вёсцы Савічы з’яўляўся магарыч, калі ў хаце нявесты збіраліся яе блізкія родзічы (родныя цёткі, дзядзькі, хросная маці, хросны бацька) і частаваліся. Асобным этапам у давясельным перыядзе вылучаліся “оцьведы”, калі ў госці да маладой прыходзілі родзічы жаніха і прыносілі падарункі. Паводле ўспамінаў М.Т. Кузьмянок, 1931 г.н., з вёскі Міхнаўка Брагінскага раёна, жаніх і нявеста перад тым, як выпіць першую чарку, павінны былі сказаць: “Мама і папа, давайце вып’ем, гэта значыць, што жаніх такім чынам звяртаўся да бацькоў нявесты, а нявеста – да бацькоў жаніха. Калі нявеста была згодна на шлюб, то “пераразала хлеб, які прыносілі сваты, адну яго палавінку выносіла на вуліцу, дзе звычайна збіраліся яе сяброўкі, і кідала хлеб уверх. Было такое павер’е: хто першы зловіць гэты хлеб, той наступны пойдзе замуж”.

Вялікае магічнае значэнне надавалі падрыхтоўцы каравая і яго выпечцы. “Адступленне ад рытуалу, на думку сялян, магло наклікаць бяду на новую сям’ю” [2, с. 65]. Гэтым і абумоўлены матывы ўшанавання каравая ў песнях, якімі суправаджаўся кожны з момантаў каравайнай абраднасці:

А каравай, караваю!
Я ля цябе добра йграю.
І з скрыпкамі, і з дудкамі,
Да штоб цябе не спалілі
Да ўвесь род абдзялілі [1, с. 45].

Падрыхтоўка вясельнага каравая – важны абрадавы этап у сістэме вясельнай абраднасці. Каравайніцы, рыхтуючы абрадавы вясельны хлеб, адносіліся да гэтай справы надзвычай адказна і сур’ёзна. Ад якасці выпечанага каравая залежаў лёс маладых, шчасце ў іх сямейным жыцці. Невыпадкава выбіралі каравайніц з ліку шчаслівых у сямейным жыцці жанчын (“штоб булі яны не развядзёныя, штоб не ўдовы, штоб жылі харашо”) [1, с. 27]. Права дзяліць каравай у в. Буркі атрымліваў хросны бацька, які перад тым, як пачаць гэту цырымонію, абавязкова “мыў рукі, выціраў іх ручніком, на якім ляжаў каравай” [1, с. 30]. У каравайнай абраднасці в. Савічы меў месца цікавы рытуал абсыпання маладых шышкамі з цеста: “Калісь шышчакі качалі з цеста да пеклі потым у печы разам з караваем, а потым маладых на свадзьбе пасыпалі, а дзеці ўжэ збіралі. Цяпер гэтага ўжэ няма” (запісана ад Кудан К.М., 1920 г.н.).

У этнаграфічных апісаннях вясельнай абраднасці Брагіншчыны зрэдку сустракаецца тэрмін “пасад”. Так беларусы абазначалі адзін з найважнейшых абрадавых момантаў вяселля, які здаўна сімвалізаваў змену “статусу” маладых. Найбольш распаўсюджанай у мясцовых апісаннях вяселля была назва “завіванне маладой”. На гэтым абрадавым этапе выконваліся рытуалы пераводу маладой з дзявоцкага стану ў жаночкі, адным з іх з’яўлялася расплятанне касы маладой: “Калі забірае жаніх нявесту дадому, дак ёй косу расплятаюць. Бацька хросны жаніха ўстае да й кажа: “Благаславі, апец і маць, косу расплятаць” А тыя тры разы кажуць: “Бог благаславіць”. Косу брат доўжон расплятаць, а як няма, дак так якога-ліба хлопчыка просяць. Ён расплятая, а дзеўкі песню пяюць: “Брат сястрыцу расплятаў, // Ды дзе тыя ўплёты падзяваў” [1, с. 49].

У в. Малейкі “завіванне маладой”, калі здымалі вянок і завязвалі ёй хустку, адбывалася ў хаце маладой: “А тады ўжэ знімаюць вянок з галавы і ложаць на тарэлку. Касу расплятаюць, расчэсваюць грабянцом косы, закручваюць іх, а патам адзяваюць ёй на галаву хустку. Ета значыць, што яна ўжэ не дзеўка, а баба. І тады вязуць яе да жаніха жыць” [1, с. 39]. У в. Пажаркі напрыканцы вясельнага застолля ў хаце маладой адбываецца рытуал выкупу пасагу нявесты, а на вяселлі ў маладога “маладую пераводзяць у жаночкі стан”: “Знімаюць з галавы маладой вянок з лентамі, вешаюць яго на ікону, а на галаву маладой адзяваюць хустку, стукаюць маладога з маладой галовамі, каб жылі ў сагласці”.

Абрад вячання маладых – важны структурны абрадавы кампанент у вясельнай абраднасці Брагіншчыны. Напрыклад, у в. Малажын, калі адбывалася вячанне маладых, назіралі за тым, як гараць свечкі ў царкве: “Калі гарэлі ярка, то жыццё маладых будзе харошым, ладным” (запісана ад Калясан Клаўдзіі Сямёнаўны, 1932 г.н.).

Цікавымі гульнёвымі дзеяннямі і песнямі адрозніваўся абрад ад’езду маладых да хаты маладога ў в. Сялец. Адметным момантам у структуры гэтага абрадавага этапу было ваджэнне карагода “вакол сяброўкі-заручонкі”, якая імкнулася “вырвацца з кола”: “Лічылася, што калі дзяўчына не вырвецца з кола, то замужжа будзе нешчаслівым” [1, с. 40]. У песенных тэкстах, якімі суправаджаліся праводзіны маладой “у дом мужа”, гучалі элегічныя матывы развітання з бацькоўскім домам, пажадання добрай долі і шчасця: “Дай табе Бог, дружка, // Шчасця і долю” [1, с. 41]. Як адзначылі жыхары в. Сялец, у іх мясцовасці была ўстойлівай традыцыя “праверкі маладой” на цнатлівасць: “Правяралі нявесту тады, як жаніх прывязе ва двор, ды яна злазіць з машыны ці каня – ставіць дзежу, і яна станаўлася на дзежу, еслі чэсная, а нячэсная – яна не стане” (запісана ад Цярэшчанка Ганны Васільеўны, 1929 г.н.). У в. Шкураты падчас вясельнага застолля ў хаце маладога выконваліся характэрныя для хрэсьбінай абраднасці наступныя адметныя мясцовыя рытуалы: выкуп братам маладой гаршка з кашай, рытуал яго разбівання, дзеянні магічнай скіраванасці, звязаныя з чарапкамі ад разбітага гаршка, якія “клалі сабе на галаву нежанатыя хлопцы і дзеўкі” [1, с. 52]. Семантыку рытуалу разбівання гаршка з кашай у в. Вуглы звязвалі з выкупам нявесты, звычайна выконваўся гэты рытуал малодшым братам.

Паслявясельная частка на тэрыторыі Брагінскага раёна мела розныя назвы: напрыклад, у в. Пажаркі замацавалася назва “цыганы”. Паслявясельны перыяд у в. Ясяні называецца “на галушкі”: “На наступны дзень мужчыны, якія былі на вяселлі, убівалі па пятаху ці па куры, што пад руку пападаецца, і прыходзілі.

Тады гатавалі з кураціны галушкі і вечар гулялі [3, с. 116]. Трэці дзень у г.п. Камарын быў вядомы як “куры”. “Па бяседах” – пад такой назвай вядома паслявясельная частка ў в. Савічы: “Падзеляць ужэ каравай, пагуляюць, а потым ходзяць па бяседах. Сколькі двароў у свадзьбы, усе хадзілі ў тыя двары па бяседах. Спачатку ідуць к хросным. Тады бяседа ўжэ ідзе к бабам, а тады ўжэ к дзядзькам, цёткам і другім гасцям” (запісана ў в. Шкураты ад перасяленкі з в. Савічы Кудан К.М., 1920 г.н.). У в. Міхнаўка ў наступную суботу пасля вяселля бацькі маладой запрашалі да сябе ў госці дачку з зяцем і сватамі, а яшчэ праз тыдзень бацькі маладога запрашалі да сябе ўсю радню, гэта значыць, “рабілі пярэзвы” (запісана ад Кузьмянок Марыі Трафімаўны, 1931 г.н.). У в. Чырвоная Слабада Акцябрскага раёна ад перасяленкі з в. Калыбань Г.М. Лісіцы, 1925 г.н., былі запісаны цікавыя звесткі аб тым, як у іх мясцовасці “гуляюць” пасля таго, як падзялілі каравай: “На трэці дзень прыходзяць “цыганы”: “цыганамі” апрануты жанчыны, а “цыганкамі” – мужчыны. Гуляюць, жартуюць. Прыбіваюць на вільчык (канец страхі) вельца (“з грушы высякаюць трайчатку”, упрыгожваюць кветкамі). Маладыя перад гэтым мяняюцца вельцамі, якія робяць перад вяселлем ці ў самым яго пачатку”. Як бачна, у гэтай вёсцы, якой сёння няма на геаграфічнай карце Беларусі ў сувязі з чарнобыльскай трагедыяй, быў вядомы старажытны абрад “прыбіванне вельца”. Па іх колькасці (“вельцаў”) мясцовыя жыхары маглі меркаваць аб тым, колькі вяселляў адбылося ў гэтай мясцовасці. Рытуалы паслявясельнай часткі, якія вылучаліся гульнёвым жартоўна-пацешлівым характарам, былі скіраваны на замацаванне шлюбных адносін маладых, забеспячэнне ў будучым дзетанараджэння, засцярогу ад уздзеяння звышнатуральных сіл.

Прааналізаваныя матэрыялы па вясельнай абраднасці Брагіншчыны – яскравае пацвярджэнне наяўнасці ў вясельным абрадавым комплексе як агульнаэтнічных асаблівасцей, так і рэгіянальных, па-мясцоваму адметных звычаяў, прыкмет і павер’яў.

Спіс літаратуры

1. Вясельная традыцыя Гомельшчыны: фальклорна-этнаграфічны зборнік / Укладанне В.С. Новак; Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. – Мінск: Права і эканоміка, 2011. – 485 с.
2. Фядосік, А.С. Беларуская сямейна-абрадавая паэзія / А.С. Фядосік; навук. рэд. А.С. Ліс. – Мн.: Беларускі кнігазбор, 1997. – 126 с.
3. Народная духоўная культура Брагіншчыны: фальклорна-этнагр. зб. / Склад.: В.С. Новак, У.І. Коваль / Навук. рэцэнзенты: А.У. Марозаў, А.С. Ліс. – Гомель: Белдрук, 2007. – 240 с.

А. М. Палуян (Гомель)

КРУЦІ НЕ КРУЦІ, А ТРЭБА ЎМЯРЦІ (асаблівасці пахавальных звычаяў Чачэршчыны)

У пахавальным абрадавым комплексе беларусаў, у прыватнасці жыхароў Чачэршчыны, надзвычай шырока прадстаўлены народжаныя шматвяковым

вопытам і паўсядзённым жыццём народа разнастайныя міфалагічныя ўяўленні, рацыянальныя веды пра чалавека, з’явы і аб’екты рэчаіснасці, а спецыфікацыя аксіялагічнай прыроды пахавальных звычаяў, прыкмет і павер’яў прадыхавана самім жыццём, у якім яны выступаюць своеасаблівым маральна-этычным кодэксам і з’яўляюцца невычэрпнай крыніцай практычнай народнай мудрасці.

Успрыманне смерці як закончанасці зямнога цыкла і пераходу ў свет продкаў прадвызначыла, на думку даследчыка Янкі Крука “спакойнае, стрыманае стаўленне да яе з боку нашых папярэднікаў” [1, 333]. Беларусы верылі, што смерць – гэта канчатковы вынік існавання чалавека на зямлі, і пасля яе ён пераходзіць у зусім іншы свет. Смерць успрымалася як пераход ад адной формы існавання да другой, гэтак жа як і нараджэнне ці вяселле. Таму тут дзейнічалі “адшліфаваныя стагоддзямі абрадавыя коды, якія пэўным чынам будавалі абрадавую рэчаіснасць, прадпісваючы кожнаму члену сям’і, роду, вясковай абшчыне структуру абрадавых паводзін” [2, 354].

Перад пахаваннем нябожчыкаў абавязкова абмывалі і пераапрааналі ва ўсё чыстае, “бо смерць і пахаванне разглядаліся як вяртанне ў матчына ўлонне” [3, 201]. Змена статусу індывіду адбывалася пры выкарыстанні рытуальнай функцыі вады. Вада ў свядомасці беларусаў, у тым ліку і жыхароў Чачэршчыны, – гэта ачышчальны сродак, без якога немагчымы пераход чалавека ў “той” свет. Абмываць і апраанць нябожчыка запрашалі чужых людзей: *Калі паміраў чалавек, яго мылі. Для гэтага звалі чужых, родныя не павінны былі мыць нябожчыка, прычым мужыкі павінны былі мыць мужыка, жанчыны – жанчыну* (г. Чачэрска, Буланава М.М., 1926 г.н.).

Вада, якой мылі нябожчыка, лічылася небяспечнай для жывых, таму гэтую ваду вылівалі там, дзе ніхто не ходзе. Яна лічылася мёртвай (в. Бабічы, Ярэння С.І., 1927 г.н.). Ваду, якой мылі нябожчыка, счытаюць шкоднай і выліваюць яе пад той вугал хаты, ідзе ніхто ні ходзя (в. Балсуны, Маркава М.Я., 1932 г.н.).

Паколькі памерлы змяняў свой статус, пераходзіў з аднаго стану ў другі, то і апрааналі яго ў спецыяльна падрыхтаванае адзенне: *Пасля таго як памылі, памёрлага адзяваюць у новую адзежу* (г. Чачэрска, Буланава М.М., 1926 г.н.). *Апрааналі і мылі нябожчыка чужыя людзі. Ва ўсіх ё вузлы. Там адзёжа святочная, якую чалавек гатуе сабе сам, па сваім ўкусу* (в. Асінаўка, Пугачова В.І., 1939 г.н.).

Памытага і апраанутага нябожчыка *лажылі на лаўку галавой да іконаў* (в. Бабічы, Ярэння С.І., 1927 г.н.). ... *клалі на лаўку і звязвалі рукі і ногі. Вочы закрываюць, каб нябожчык не ўзяў нікога з сабой.* (г. Чачэрска, Буланава М.М., 1926 г.н.).

Адразу пасля смерці *астанаўлівалі часы, завешвалі люстэркі, штоб душа не ўбачыла атражэння і не перасялілася ў люстэрка* (в. Бабічы, Ярэння С.І., 1927 г.н.). Люстэрка ў народных уяўленнях – сімвал “падваення” рэчаіснасці, мяжа паміж светамі. Люстэрка ў месцы знаходжання прадстаўніка іншага свету (у нашым выпадку нябожчыка, яго душы) адкрывае да таго доступ, робіць яго бачным для людзей. Нябожчыка, які знаходзіўся ў пераходным стане, быў адкрыты да кантакту з іншасветам, неабходна было ізаляваць ад люстэрка.

На сям’ю разам са смерцю каго-небудзь з яе членаў звальвалася не толькі вялікае гора, псіхічныя і эмацыянальныя перажыванні, але і арганізацыйныя

клопаты, матэрыяльныя выдаткі, таму яна з удзячнасцю прымала дапамогу. Напрыклад, каб нябожчыку не так горка было пакідаць гэты свет, *родныя нічога не дзелаюць для мерцвяка: ні капаюць яму ямку, ні адзяваюць* (в. Балсуны, Маркава М.Я., 1932 г.н.). З мэтай прадухілення чарговай смерці ў сям’і памерлага забаранялася рабіць дамавіну яго блізкім сваякам, таму труну рабілі і яму капалі толькі чужыя людзі: *Ямку капаюць чужыя людзі, сваім нельга. І выносяць труну з хаты таксама чужыя, нагамі ўперад* (в. Асінаўка, Пугачова В.І., 1939 г.н.). *Калі магіла блізка, труну неслі на руках, але гэта не мелі права рабіць сваякі, для гэтага прыглашалі чужых людзей, аднавяскоўцаў* (в. Бабічы, Ярэня С.І., 1927 г.н.).

Труна разглядалася як жыллё нябожчыка на “тым” свеце, таму яна павінна быць зручнай, каб пакойнік, зліўшыся з зямлёй, спрыяў адтуль жывым у іх штодзённых клопатах: *Труну звычайна абцягвалі мацер’ялам, лепей чорным або красным. На дне труны кладуць бярозавае лісце, паверх яго – льяное палатно. У труну кладуць падушачку з лісцем унутры. Пасля таго, як нябожчыка пклалі ў труну, яго накрываюць, але ногі не накрывалі, каб памёрлы не запутаўся на тым свеце ў дарозе* (г. Чачэрск, Буланава М.М., 1926 г.н.). На Беларусі, у тым ліку і на Чачэрсшчыне, існуе звычай, які адлюстроўвае веру ў замагільнае жыццё: у дамавіну кладуць рэчы, якія спатрэбяцца для паўнаwartаснага жыцця ў іншасвеце: *лажылі ў труну рэчы, якімі карыстаўся нябожчык: ачкі, люльку* (в. Бабічы, Ярэня С.І., 1927 г.н.).

Згодна з беларускай традыцыяй, памёрлы павінен быў абавязкова адну ноч пераначаваць у роднай хаце. Калі парушыць гэты звычай, то нябожчык будзе ўвесь час прыходзіць да сваёй сям’і і сядзібы. Увесь гэты час пры ім прысутнічалі людзі, як бы сцераглі яго, ціха плакалі, маліліся, размаўлялі: *У першую ноч з нябожчыкам абавязкова начавалі каля труны блізкія і знаёмыя. Кажуць, што ў першую ноч душа памёрлага яшчэ не адыйшла, і яна баіцца, каб злыя духі яе не забралі* (г. Чачэрск, Буланава М.М., 1926 г.н.).

Смерць была экстрэмальнай сітуацыяй у жыцці сям’і, таму “псіхалагічныя стрэатыпы абрадавых паводзін адыходзілі на другі план, саступаючы месца непасрэдным жывым эмоцыям, якія найбольш ярка праяўляліся ў межах вербальнага коду (галашэнні)” [2, 354]: *Пачыналі галасіць у тыя ж самыя минуты, калі паміраў нябожчык* (в. Гацкае, Гулевіч Т.К., 1927 г.н.). *Калі памёр муж, дык галосіць так: “А на каго ж ты мяне пакінуў, а як жа я без цябе буду, а на каго ж ты пакінуў сваіх дзетак, унукаў? А яны ж цябе больш не пабачаць, а ты іх таксама больш не ўбачыш, а твае ж нрожкі больш не могуць хадзіць па гэтай зямлі, а твае ручкі не могуць рабіць работу. А хто ж будзе рабіць? Я сама не здоляю”.* *Калісь галасілі на ўсю вуліцу* (в. Покаць, Дзюванова М.С., 1929 г.н.). Галашэнні па нябожчыку – непасрэдны абавязак яго родных і блізкіх, але ў некаторых вёсках прыглашаліся спецыяльныя людзі, *штоб галасіць, аплаківаць памёрлага* (в. Бабічы, Ярэня С.І., 1927 г.н.). Галашэнні працягваліся звычайна да таго часу, пакуль памёрлы не быў пахаваны ў зямлю: *Выносілі з хаты труну тыя, хто капаў яму. Гэтыя дзеянні адбываліся з сільным галашэннем, плакалі родзічы і знаёмыя. Калі няслі нябожчыка, галасілі па-рознаму: еслі быў муж, галасіла жонка, а еслі бацька – плакалі дзеці* (в. Гацкае, Гулевіч Т.К., 1927 г.н.). *У дарозе выконвалі тыя ж галашэнні, як і дома* (в. Покаць, Дзюванова М.С., 1929 г.н.).

Нябожчык павінен пераначаваць дома ноч, а потым яго хавалі: *Харанілі пасля двух часоў, да захада сонца* (г. Чачэрск, Буланава М.М., 1926 г.н.). Нябожчыка выносілі нагамі ўперад: *Выносяць мёртвага з хаты нагамі ўперад, калі выносіш галавой уперад, то ў доме ўсе паўміраюць* (в. Балсуны, Маркава М.Я., 1932 г.н.).

У пахавальным абрадзе на Чачэршчыне выкарыстоўваецца найважнейшая збожжавая культура беларусаў, значна міфалагізаваная ў народнай свядомасці, – жыта, якое раўназначна багаццю і раю: *Пасля адняення выносілі труну з хаты, абсыпаючы зернем, штоб не завёўся нячысты дух, штоб на тым свеце яму добра жылося* (в. Бабічы, Ярэня С.І., 1927 г.н.). *Сразу насыпаюць хату зярном, каб у доме не было смерці* (в. Балсуны, Маркава М.Я., 1932 г.н.).

Дарогу на могілкі беларусы ў міфалагічным плане ўспрымалі як дарогу на “той свет”, якая злучае прасторы жыцця жывых і памёрлых. “Вербальны код у гэтай частцы пахавальнага рытуалу шчыльна пераплятаўся з акцыянальным абрадавым кодам” [2, 359]: нельга абганяць працэсію, бо здарыцца вялікае няшчасце: *Калі вязуць на кладбішча, нельга пераходзіць дарогу, машыны не абганяюць* (в. Асінаўка, Пугачова В.І., 1939 г.н.). *Дрэнна было, калі ў дарозе спаткаеш каго ці дарогу перабяжыць жывёла – хутка будзе яшчэ адзін нябожчык* (в. Бабічы, Ярэня С.І., 1927 г.н.).

Нарэшце наступае апошні этап развітання: *На кладбішчы бацюшка спявае і абдае свянцонай вадой. Потым забіваюць гроб тые, хто капаў яму. І яны ж апускаць яго ў яму. Усе сыплюць зямлю па тры разы, а родныя не сыплюць, каб сніўся* (г. Чачэрск, Буланава М.М., 1926 г.н.).

Як толькі ўдзельнікі пахавання вярталіся дахаты, трэба было прайсці своеасаблівы абрад ачышчэння вадой: *А як прыйдуць з кладбішча, трэба памыць рукі і ліцо* (в. Асінаўка, Пугачова В.І., 1939 г.н.). *Калі прыходзяць з могілак, усе мыюць рукі на двары, ставяць ведро з вадой, кубак і рушнік, гаворуць, што ў нябожчыка тады душа будзь чыстая* (в. Балсуны, Маркава М.Я., 1932 г.н.).

Усё вышэйсказанае дазваляе зрабіць вывад, што ў пахавальных абрадах і звычаях на тэрыторыі Чачэршчыны змяшчаюцца “многія архаічныя рысы, звязаныя з народнымі ўяўленнямі пра замагільнае жыццё, пра душу, пра магчымасць зносін з нябожчыкам. Гэты шматгранны рытуал складаўся з разнастайных па функцыянальнай і семантычнай нагрузцы абрадавых дзеянняў пры строгай іх паслядоўнасці ў часе” [2, 354].

Спіс літаратуры

1. Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.
2. Беларусы. Т. 5. Сям’я / В.К. Бандарчык, Г.М. Курыловіч, Т.І. Кухаронак і інш. – Мн.: Беларуская навука, 2001. – 375 с.
3. Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўн. / С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. – Мн.: Беларусь, 2004. – 592 с.

ВЕСІЛЬНИЙ ОБРЯД СЕЛА ЛЕМЕШІВКА ГОРОДНЯНСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Дослідження весільної обрядовості українців Полісся зберігає свою актуальність та наукову значимість у руслі стрімких глобалізаційних процесів та зникнення традиційних форм культури. Питання вивчення структури, функціонального, міфологічного та символічного значення обрядів згаданого регіону порушено у працях В. К. Борисенко [1]; А. В. Гури [2], І. І. Несен [3].

Основою для написання даної статті стали експедиційні записи автора здійснені у селі Лемешівка Городнянського району Чернігівської області від Качубей Олександри Ларіонівни (1927 р.н.) та Денісенко Лідії Володимирівни (1930 р.н.) під час роботи комплексної фольклорно-етнографічної експедиції Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського (2008 р.). У розмові з респондентами вдалося зафіксувати особливості святкування їх власних весіль та весіль їх близьких і дітей, що дає можливість порівняти структуру обряду в часі та наповнення його традиційними елементами, символікою та атрибутикою.

Традиційно весільний обряд села Лемешівка Городнянського району Чернігівської області поділяється на три періоди: передвесільний, власневесільний та післявесільний.

Сватання.

Записи польового матеріалу показали, що за традицією сватати дівчину у селі Лемешівка йшов сам наречений із двома товаришами, які приносили з собою хлібину та пляшку горілки. *«Маладий і два хлопці – троє. З хлябіною і бутилку. Хліб поставілі на стол: «ададасте»? А старому шо, аби бутилу поставілі на стол, каже: «сватайте!» На сватанні не давалі рушніков, на свадьбі. Раньше не так було.»**

Респонденти зауважили, що траплялись випадки невдалого сватання, коли дівчина не погоджувалась виходити заміж: *«Бувалі такіє, шо адказивалі – пашол з гарбузою – гарбузу всукалі»*.

Виготовлення короваю.

Згідно загальноукраїнської традиції для виготовлення короваю запрошували заміжніх жінок, які добре жили у шлюбі, мали дітей. У селі Лемешівка коровай могла випіати сусідка: *«Пеклі каравай, прасілі сасєдку, щоб хороший каравай, смашний, хто вміє тісто хараши вимешать. Украшалі – хто як умеє. Хто хлібинкою спєчє, а хто шишак панатулює. Пшеничний – чорний да й годі, змалотят, змелют, прасіиш на сіто...»*.

По тому, як вдавався коровай, примічали, як будуть жити молоді. *«Як перекулітьсє, то шось вящує: упав – з хати, чи в хату»* – зауважили респонденти.

Виготовлення гільця.

Невід'ємним атрибутом традиційного загальноукраїнського весільного

* Текст, виділений курсивом, подається зі збереженням особливостей лексики інформаторів.

обряду є обрядове деревце – *гільце*. Качубей О. Л. та Денісенко Л.В. згадали, що матеріалом для весільного деревця, в залежності від пори року, могла бути ялинка або вишня. Виготовляють гільце подружки молодої – дружки: *«То й вішеньку – летом, а то й олочку. Украшають разными цвітами. Сходяться да маладої дружки – делают цвяточкі, як ото к йолке – перед свадьбой»*. Квіткам із гільця надавали магічного значення: *«...як йольце прибірают із стала, дак абривають – дєвкі крадут цвети, шоб замуж вйті бистрей»*.

Неділя.

У неділю молодий зі своїми *баярами* вирушав до молодої. Перед виходом із дому його благословляють іконами: *«Випроважають маладого з дому з іконами, і як ідуть пісаться (розписуватись – М. П.)»*.

Поширеними у дослідженому населеному пункті є обрядодії, коли молоду ховають від молодого, вимагаючи у нього викуп за наречену: *«Маладий приходіт із баярами, а маладу хавають, шукають. Маладу хавають, а маладий викуплює. Брат заводіть маладу за стол, а боярин як ускочить, дак сядєт на місто маладої – тади уже наллють сто грам, тади он місто отдасть»*. Під час весілля молоді сиділи на кожусі, на покуті.

Під час пригощання ділили коровай: *«Каравай резал із родічов хтось – старіший дружок, (сват) хресний, там чі хто! З родічав, як є хресний, дак хресний, а не – старіший. Даваліспєрва родичам – зразу бітьку й маткє, шо батько й матка маладимпажєлают. На тарєлці – чарку налівають, і скибочку кладуть каравая, а батька вже дарить чи худобу, чи хату, чи кніжку з грашами. Хто в свадьбі гуляє – таму й каравай! Я чежніша, гуляю, дак я викидаю маладим гроші, і жєлаю щастя – здоров'я. Каравай резалі весь, підошву не залишали. Зразу, як начінают, шішки зверху зрєжуци дівкам кідають – котора схватить, пєрва пайде замуж»*.

Наступним етапом весілля було покривання молодої, яке згідно традиції, здійснювали свахи у її домі: *«Завивают у маладої, якоюсь каробкаю на галаві пастукає і закрутіт касу, і каробкаю пастукає – ти уже будєш маладіца, свахи тіє, шо в свадьбі гуляють»*.

Після цього молодих випроводжали в дім молодого. За традицією мати давала дочці придане: *«Свадьбу адгулялі в сєбє, а патом да маладого ж. Вєзлі ж скріню, пастель, падушкі – сколько в каго, сарочки – лянїє. Нас человек шість, чи сім – ад нас, да й пашли да їх на нач, маладу прівялі»*. За традицією, зайшовши до хати, невістка розвішувала своє придане. Розвішування приданого пов'язували з утвердженням молодої як господині: *«Пріхаділі – развєшувалі рушнякі, каври – всьо! Дівляться шо малада навєзла!»*. Після цього всі знову сідали за стіл і з молодої знімали вінок: *«Вєнок дома снімалі, туди вже із куксою навєзлі, без каси. Кукса –воласи закручують, а на галавє пастукають, ото ж калісь хлїб самі пєклі, дак дєжка-пєкалка, дак ото вєко, шо накрівается дєжка-пєкалка, дак за тєй уже кружок, за пєкалку за ту, і на галаві паляпає – дівування твое вже прайшло. Платок завязялі – вже маладіца!»*.

Понеділок.

Післявесільні звичаї пов'язані з шануванням батьків обох молодих з нагоди одруження сина (особливо найменшого в сім'ї), а також із входженням невістки до родини чоловіка: *«Калісь так рабілі, як паслєднєго сина жєнілі, так тади*

абмалотки рабілі – целую неделю гулялі, не день-два, - батька, матку калишуть – у полку, да й гайдають!». Крім того, самі респонденти зауважили, що деякі зміни набули поширення у весіллі їх дітей: *«Як ми дітей женілі, дак на трі дні гулялі – переводілись, дружков перевязувалі – як женіться син, перев'язує малада рушніками, а свасі платок, або хоть фартух, а чела века перев'язалі. А ми вже таді перезиваєм маладих. Це як свадьба йде. А ще зразу, як садяться за стол – дружкам уже насавики, а баярам тоже платочки дають, а дружкам уже – жонатим, тим уже рушнікі перев'язують, а маладіцам платки. А тепер, як дітей женілі, дак уже сколько зовеш дружков, – може десять, дак усіх перев'язують! Папробуй купить!»*.

Одяг молодих.

Денісенко Л.В. і Качубей О. Л. зауважили, що в їх час одяг молодих значно відрізнявся від сучасного: *«В плаття, і марлячки причеплят, як фата. Венкі булі, як у каго. Вішалі маністи, в магазінах куплялі, разниє. Вінок і ленти, по десять з заді віселі. Малада з лентами ходіт. Зімой в хромових чоботах, а летом – туфлі. Маладий в костюмі – нарядний, чобати, штани широкіє, гармошкаю на галєніце халяви пастягують. Заправляв штанкі в халяви. Головний убор – картуз, абізательно! У маладого цвiток, у баярав цвєточки і насавички давалі. Цвiточкі у баярав з лівай старани»*.

За традицією, через деякий час після весілля той чоловік, який був дружком на весіллі, мав запросити батьків та близьких родичів молодих до себе на частування: *«Хто дружком був – перев'язаний, абізательно свадьбу перезивалі, батьков, родічов блізкіх да себе – угощає. Хто калі надумається – через тиждень, двє неделі»*.

Таким чином, розглянувши весільний обряд села Лемешівка Городнянського району Чернігівської області, можна зробити висновок, що основних змін зазнала сама структура весілля, оскільки респонденти згадали лише про окремі етапи, а саме: сватання, виготовлення короваю та гільця, власне святкування весілля та післявесільні звичаї, пов'язні з пошануванням батьків молодих. Проте наповнення традиційною символікою та атрибутикою весілля зафіксовано і на сучасному етапі дослідження, що засвідчує тяглість збереження давніх традицій.

Спіс літаратуры

1. Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні : (історико-етнографічне дослідження) / Борисенко В. К. ; АН УРСР, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К. : Наук. думка, 1988. – 192 с.
2. Гура А. В. Арeальное исследование в языкознании и этнографии (язык и этнос) / Гура А. В. – Л. : Наука. Ленингр. отд-ние, 1983. – 248 с.
3. Несен І. І. Весільний ритуал Центрального Полісся : традиційна структура та реліктові форми (середина ХІХ–ХХ ст.) / Несен І. І. – К. : Центр захисту культ. спадщини від надзвичайних ситуацій, 2004. – 280 с.

КАРЭЛЯЦЫІ МІФАЛАГЕМЫ РУСАЛКІ: РУСАЛКА І ДУХІ ПАЛЯВЫХ РАСЛІННЫХ ЛОКУСАЎ

Як аграрна-анімістычны дух эманация вегетатыўна-прадукавальных патэнцый стыхій прыроды, а таксама як тэмпаральны персанаж траецка-купальска-пятроўскага часу [8], русалка карэліравала з іншымі земляробчымі міфалагемамі і найперш – з вобразамі-персаніфікацыямі палявых раслінных локусаў. Звяртае на сябе ўвагу, прынамсі, яскравая сувязь русалкі з такімі міфалагічнымі персанажамі, як палудніца і палявік.

Персанаж палудніцы мае агульнаславянскі характар, аб чым сведчыць агульнапашыранасць на славянскім этнамасіве як назвы *палудніца*, так і адпаведных міфалагічных уяўленняў. Пар.: чэш. *poludnice*, дыял. *polednice* ‘жанчына-прывід, якая душыць непаслухмяных дзяцей’; польск. *przypoludnica* ‘жанчына – палявы дух, які паяўляецца апоўдні і якім пужаюць дзяцей, што лазяць у гарох’; верхне-луж. *rǃipoldnica* ‘палудніца, палудзенная ведзьма – прыгожая і каварная жанчына ў белым адзенні’ [9, с. 34]; рус. *поляха, полевая хозяйка, полевая матушка* ‘дух поля ў жаночым абліччы’ [3, с. 408]. Міфалагічны персанаж палевіка вядомы пераважна ўсходнім славянам. Пар.: бел. *палявік, палявы* ‘міфічны апякун палёў і лугоў’ [7, с. 380; 1, с. 345]; рус. *полевик, полевой, полевой батюшко, полевой хозяин, дедко полевой, дедушко-полёвушко* ‘дух поля, апякун жывёлы’ [3, с. 408].

Адметна тое, што асабліва выразнай сувязь русалкі з персаніфікацыямі палявых раслінных локусаў аказваецца **на лініі ахоўна-аберагальнай функцыянальнасці міфалагічных істот**. Так, палудніца, як і русалка, паяўляецца звычайна ў жыце і сцеражэ збажыну. Палудніцы праследуюць тых, хто працуе ў полі, пужаюць дзяцей, якія топчуць збажыну, лезуць у гароды. Разважаючы над яўным падабенствам русалкі і палудніцы, Дз. К. Зяленін наогул лічыў, што роля аховы – аберагання збажыны запазычана русалкамі менавіта ад палудніц [5, с. 224].

Тыпалагічным для русалкі і духаў палявых раслінных локусаў аказваецца іх месцазнаходжанне ў полі-збажыне, у лузе, у траве і найбольшая актыўнасць у траецка-купальска-пятроўскі час – перыяд красавання і выспявання збажыны [9, с. 34]. Характэрная пры гэтым узаемазмяняльнасць персанажаў: па назіраннях В. І. Дыніна, для ўсходнеславянскіх русалак поле-збажына аказваецца іх месцазнаходжаннем толькі там, дзе не ведаюць палудніц [4, с. 115].

Прыпадабняюцца русалка і духі палявых раслінных локусаў сваім знешнім выглядам і ідэнтычнымі дзеяннямі. Палудніцы, як і русалкі, любяць спяваць у полі. Як і русалка, палудніца можа перакруціць ці адарваць / адрэзаць чалавеку галаву, заласкатаць да смерці апоўдні тых, хто ў гэты час знаходзіцца ў полі, выкрасці дзіця, пакінутае ў полі, з’есці дзіця і пад. Пар.: польская палудніца разрывае дзяцей у гаросе [9, с. 34]. Палявік, як правіла, паказваецца голым і чорным, як зямля; ён, як і русалкі, праследуе малых дзяцей у полі [9, с. 34].

Карэлятыўнае адзінства вобразу русалкі і духаў палявых раслінных локусаў надае іх амбівалентнасць – адначасова прыгожа-прывабнае і пачварнае аблічча, сакральна-пазітыўная і сакральна-негатыўная функцыянальнасць і інш.

Так, палудніцу, як і русалку, уяўлялі або ў выглядзе маладой і прыгожай дзяўчыны, апранутай у белае, з доўгімі валасамі, або ў выглядзе кашлатай пачварнай старой. Палудніца садзейнічае ўраджайнасці палёў і адначасова пераследуе тых, хто працуе ў полі. Палявік – або страшны і пачварны стары, або (ў рускіх) малады мужык з доўгімі нагамі [3, с. 409]. Па ўяўленнях беларусаў, палявік садзейнічаў або шкодзіў людзям: клапаціўся пра ўрадлівасць палёў і лугоў, адпужваў шкодных насякомых і, разам з тым, нахіляў да зямлі жыта, траву, скручваў расліннасць, страшным абліччам і свістам палохаў людзей, прывальваў іх да зямлі, паражаў санцапёкам і нават забіваў [1, с. 345–346; 7, с. 380].

Звязвае міфалагічныя персанажы русалкі, палудніцы і палевіка таксама сувязь з памерлымі. Пар.: на Палессі палявік (=вадзянік) – палудзеннік лічыцца прывідам памерлага ненатуральнай смерцю [5, с. 339; 9, с. 34].

Аднак **галоўнай, інтэгральнай-вытворнай рысай карэляцыйнай сувязі русалкі і духаў палявых раслінных локусаў трэба лічыць сутачна-часавую актыўнасць міфалагічных персанажаў апоўдні.** Матывацыя сінхроннай прымеркаванасці з’яўлення русалкі і духаў палявых раслінных локусаў пры гэтым звязана не толькі і не столькі з тым, што поўдзень, як і поўнач, – гэта той гранічны час, той стык часу, калі становіцца бачным патайбочны свет, колькі з тым, што і русалка, і духі палявых раслінных локусаў – гэта носьбіты гранічна-пераходнай тэмпаральнай міфасемантыкі. Толькі русалка ўвасабляе гранічна-пераходную каляндарную семантыку ўсяго траецка-купальска-пятроўскага часу, а палудніца і палявік – лакальную сутачна-часавую гранічную пераходнасць, звязаную з уяўленнямі пра найбольшую дзённую актыўнасць сонца менавіта апоўдні.

Адсюль вынікае **першае адрозненне русалкі і духаў палявых раслінных локусаў – генетычнае.**

Калі палудніца і палявік – увасабленне пэўных працоўных забарон сярэдзіны дня, то русалка – увасабленне клопату пра рост і развіццё расліннасці, цэласнасць ураджаю. Калі духі палявых раслінных локусаў – гэта ўвасабленне небяспечнасці палудзеннага сонца і палудзеннай стомленасці чалавека, то русалка і яе небяспечнасць апоўдні – гэта трансляцыя анімістычнай міфалогіі “злой расліннасці” ў траецка-купальска-пятроўскі час як перыяд біякасмичнага піку вегетацыі раслін [8, с. 123–128]. Палудніца ў славянскай міфалогіі, як адзначаюць аўтары слоўніка “Мифы народов мира”, – палявы дух, які з’яўляецца ўвасабленнем сонечнага ўдару [6, с. 322]. Палявік, якога беларусы ўяўлялі таксама ў выглядзе велізарнага сценю, быў увасабленнем небяспекі, што магла спасцігнуць чалавека ў паўдзённы час у раслінных локусах – у полі ці лузе [7, с. 380].

Разам з тым, нельга адмаўляць і ўскосную генетычную сувязь духаў палявых раслінных локусаў з уяўленнямі пра рост – вегетацыю сельскагаспадарчых раслін. Характэрна, што ў серба-лужыцкім павер’і пры сустрэчы з палудніцай можна выратавацца аповедам аб вырошчванні і апрацоўцы ільну або іншых раслін [9, с. 40–41].

Русалка як самастойны міфалагічны персанаж і духі палявых раслінных локусаў адрозніваюцца і функцыянальна.

Калі дзеянні палудніцы і палевіка накіраваны галоўным чынам на пераслед людзей, якія парушаюць забароны на працу апоўдні, “рэгламент” працы апоўдні, або “злоўжываюць” знаходжаннем у полі ці лузе, то дзеянні русалак накіраваны

на ахову – абераганне расліннасці, і гэта – састаўны элемент аграрна-анімістычнай вегетатыўна-прадукавальнай міфалогіі персанажа [8, с. 29–117]. Акрамя таго, з’яўляючыся апоўдні, русалкі неабавязкова шкодзяць людзям і нават, як правіла, не шкодзяць: часцей яны проста паказваюцца апоўдні, як і апоўначы.

Калі паяўленне духаў палявых раслінных локусаў стала прымеркавана да часу апоўдні, то да русалкі хутчэй прымяняльная формула наступная – “могучь паяўляцца ў поўдзень” [2, с. 43].

Такім чынам, міфалагічны персанаж русалкі выяўляе выразную генетычна-функцыянальную блізкасць да міфалагем палявых раслінных локусаў тыпу палудніцы і палевіка.

Карэляцыя міфалагем назіраецца як на ўзроўні аграрна-анімістычнай вегетатыўна-прадукавальнай прагматыкі вобраза русалкі, так і на ўзроўні семантыкі сезонна-каляндарнай актыўнасці русалкі ў траецка-купальска-пятроўскі час.

Спіс літаратуры

1. Васілевіч, У.А. Палявік / У.А. Васілевіч // Міфалогія беларусаў: энцыклапедычны слоўнік / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск: Беларусь, 2011. – С. 345–346.
2. Виноградова, Л.Н. Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян / Л.Н. Виноградова. – М.: Индрик, 2000. – 432 с.
3. Власова, М.Н. Русские суеверия: энциклопедический словарь / М.Н. Власова. – СПб.: Азбука, 1998. – 672 с.
4. Дынин, В.И. Некоторые особенности мифологического образа русалки у восточных славян / В.И. Дынин // Этнографическое обозрение. – 1994. – № 6. – С. 111–121.
5. Зеленин, Д.К. Избранные труды. Очерки русской мифологии: Умершие неестественною смертью и русалки. – М.: Индрик, 1995. – 432 с.
6. Иванов, В.В. Полудницы / В.В. Иванов, В.Н. Топоров // Мифы народов мира: энциклопедия в 2-х т. / гл. ред. С.А. Токарев. – М.: Рос. энциклопедия, 1994. – Т. 2. – С. 322.
7. Піліпенка, М.Ф. Палявік / М.Ф. Піліпенка // Этнаграфія Беларусі: энцыклапедыя / рэдкал.: І.П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелСЭ, 1989. – С. 380.
8. Сівіцкі, У.М. Русальная традыцыя беларусаў: міфапаэтычная сістэма, тыпалагічныя паралелі / У. М. Сівіцкі. – Мінск: Тэхналогія, 2006. – 187 с.
9. Толстой, Н.И. Очерки славянского язычества / Н.И. Толстой. – М.: Индрик, 2003. – 624 с.

А. А. Станкевіч (Гомель)

МЕТАФАРЫЗАЦЫЯ ПАЭТЫЧНАГА КАНТЭКСТУ ВЯСЕЛЬНОЙ ПЕСНИ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

Мова народна-паэтычнай творчасці, якая з’яўляецца вышэйшым узроўнем развіцця вуснага слоўнага мастацтва, вызначаецца яскравай мастацкай

канкрэтнасцю, выразнасцю вершавага слова, вобразнасцю адлюстравання аб'ектыўнай рэчаіснасці.

Як слухна і прыгожа адзначыў Н.С. Гілевіч, “нашы народныя песні таму і валодаюць магічнымі чарамі эмацыянальнага ўздзеяння, што яны .. нясуць у сабе самае дарагое і заветнае з таго, што гэтую [народную – А.С.] душу напаўняла, чым яна жыла і жывілася, чым яна пакутавала і цешылася, да чаго імкнулася і што адмаўляла” [1, с. 8]. Максимальна поўна адзначаныя якасці прадстаўлены ў вясельных песнях, якія суправаджаюць адзін з галоўных этапаў у жыцці чалавека – уступленне ў шлюб.

Важнейшым сродкам мастацкага пазнання свету, актыўнай формай вобразнага адлюстравання аб'ектыўнай рэчаіснасці з'яўляецца метафара, заснаваная на выкарыстанні слоў і выразаў у пераносным сэнсе на аснове падабенства або аналогіі называемых імі прадметаў і з'яў. У сістэме тропай метафарычнага тыпу, якія выкарыстоўваюцца ў вясельных песнях, можна ў першую чаргу вылучыць персаніфікацыю, адухаўленне – перанос дзеянняў і ўласцівасцей чалавека на рэаліі прыроднага свету, а таксама наданне неадушаўлёным прадметам і з'явам стану і паводзін жывых істот. Персаніфікацыя заснавана на метафарычным выкарыстанні дзеясловаў, калі з'явам прыроды або прадметам прыпісваецца разумовая або псіхічная дзейнасць чалавека. Такі прыём надзвычай ажыўляе песенны тэкст, надае яму ліра-эпічны характар, стварае казачную манеру апавядання.

Вясельна-песенная лірыка Гомельшчыны надзвычай насычана метафарычнымі формамі пераносу, калі ўласцівасці і дзеянні чалавека (найчасцей яго маўленчая здольнасць) прыпісваюцца разнастайным прадстаўнікам жывёльнага свету: птушкам: *Ой, ляцелі гускі з раю, Пыталіся ды караваю: – Ці ўжэ ды пасаджалі? Чаму нас не падаждалі? Мы б жа вам да пасаджалі, Крыльцамі да напісалі* [2, с. 19–20]; *Ой, ляцелі гусачкі через сад Ды крыкнулі, крыкнулі на ўвесь сад: Пара табе, Манічка, сесці на пасад* [2, с. 21]; *Прыляцеў верабейка, чэ-чэ-чэ, Сеў на акенечка, шчэблячэ. Скажу табе, дзевачка, надзею, Што прыедзе Іванка ў нядзелю* [2, с. 21]; *Ой, у полі два дубочка, А там сядзелі, ой, два галубочка.. Гаварылі самі між сабою: – Худа жыцці хлопцу халастому, Ой-да, ой-да, хлопцу халастому* [2, с. 42]; жывёлам: *Лес, за лесам ды мядзведзь рыкае: – Будзе, табе дзеванька, свякроўка ліхая* [2, с. 23]; *Ой, на рэчцы, на Дняпры Там плавалі два бабры. Яны плылі, выплывалі, Між сабою размаўлялі* [2, с. 133].

Працэсу персаніфікацыі ў вясельных песнях падвяргаюцца таксама рэаліі расліннага свету: *Зялёная ліна да ўсю восень шумела, Усё з лісцейкам да гаварыла* [3, с. 103]; *Ой, ёлочка борова, Ты ў боры расла, шумела, Дорогаю йшла, звінела. На stole стала, заззяла* [3, с. 82]; *Непраўдзівая калінка, сказала: “Цвісці не буду, беллага цвяточка не люблю”* [3, с. 138].

Паводле характару аб'ектаў, на аснове якіх адбываецца перанос, у аснове персаніфікацыі ў вясельных песнях сустракаецца таксама тып метафары “нежывому – жывое” – перанос уласцівасцей чалавека на пэўныя канкрэтныя прадметы. Найчасцей гэта рэаліі паўсядзённага побыту, а таксама рытуальныя прадметы – печ, каравай : *Каравай гіча, гіча, Каравай гіча, гіча, Каравайнічак кліча: – Дзе ж вы так забарыліся, Што да мяне не з'явіліся?* [2, с. 24]; *Печ наша рагоча, Печ наша рагоча, Печ наша рагоча, Чаго яна хоча?* [2, с. 117]; *Наша печ*

крокочэ, Коровая хочэ, А прыпечак коловаецца, Коровая спадзеваецца. А коровай ножкі гібле, Да до печанькі дыбле [2, с. 161].

У некаторых выпадках адбываецца персаніфікацыя астранамічных з’яў, якая суправаджаецца анімізацыяй адцягненыя паняццяў: *Дзень канчаецца, вечарэецца. Сонейка знікае, Дзявочы век убягае* [2, с. 156].

Метафарызацыі вершаванага кантэксту вясельнай песні ў значнай ступені садзейнічае актыўнае выкарыстанне народна-паэтычнай сімволікі. Сімвал – адзін з відаў іншасказання, умоўнае абазначэнне сутнасці якой-небудзь з’явы, паняцця пэўным прадметам ці словавабразным знакам. Роль сімвалаў звычайна выконваюць канкрэтныя назоўнікі, якія абазначаюць рэаліі жывёльнага або расліннага свету: *Му ў цэркві бувалі, Трое зеллэ ўвідалі: Однэ зелле – рута, А другое – м’ята, А трэйцяя – кветкі, Звенчоныя дзеткі* [3, с. 246]; *Наляцелі арлы да калодзежа, Чулі яны, што вада халодна* [2, с. 150].

Сімволіку вясельнай песні арганічна дапаўняе вобразны паралелізм, заснаваны на супастаўленні асобы, пэўнага дзеяння, стану або ўласцівасцей чалавека са з’явамі прыроды, рэаліямі жывёльнага або расліннага свету, які адлюстроўвае арганічную сувязь чалавека з прыродай, адухаўленне ім усіх яе праяў. Як адзначаюць даследчыкі, вобразны паралелізм можа быць псіхалагічным, калі ён дапамагае раскрыць унутраны, душэўны стан персанажа песні, і фармальным, музычна-рытмічным, не звязаным з унутраным зместам верша [1, с. 42–44].

У вясельных песнях Гомельшчыны вобразны паралелізм найчасцей бывае псіхалагічным, калі знешняя прыгажосць, маладосць нявесты, яе вясёлае, бесклапотнае жыццё ў родным доме, а таксама статнасць, мужнасць і фізічная моц жаніха супастаўляюцца з пэўнымі рэаліямі расліннага свету, тыповымі для народна-паэтычнай сімволікі. Тут часта сустракаюцца так званыя жаночыя вобразы: каліны: *Чырвона, чырвона да каліна ў лузе, А Алесечка ў бацькі найпрыгажэйшая* [2, с. 151]; бязрозы: *Вязем табе бярозачку, харошую ды смялявую, Цёмную да багатую* [2, с. 25]; грушы: *Стаіць грушачка, распусціўшыся, некаму падрэзаць, Стаіць Надзечка, расплакаўшыся, некаму сунімаць. Сядзіць ля ёй Ванечка яе, ён яе сунімець* [2, с. 87]; вішні: *Да будом ручкі муці Да на вішанькі ліці, Шоб вішэнькі развіваліся, Шоб моладые красаваліся* [2, с. 162]; руты-мяты: *Ой, рута мая, дробна зелена, Некаму падабраць* [2, с. 75]; чарнабрыўцаў: *Расціце, чарнабрыўцы, ды не буайце, А не ідзіце, дзеўкі, замуж, а гуляйце* [2, с. 47]; ружы: *А ў садочку ружа росыцвітала, А наша Вулька хлопца покахала* [3, с. 248]; вінаграду: *Ішла Машанька на пасад Да ўступіла ў вінаград* [2, с. 59]; канпелькі: *Да стаяла, буяла, да стаяла, буяла Канпелька ў агародзе, .. Гуляла, красавалася, Гуляла, красавалася. Манечка ў сваёй матачкі* [2, с. 23]; значна менш прадстаўлены мужчынскія вобразы: дуба: *За туманам нічога не відна, Толькі відна дуба зелянога. Пад тым дубам крыніца стаяла, Там дзяўчына воду набірала. Да ўтаніла залато вядзерца .. А хто ж тое вядзерца дастане, Той са мною на ручніку стане. Хлопец тое вядзерца дастане, Ён з табою на ручніку стане* [2, с. 54]; явара: *А ў барку, барку, На жоўтым пяску, Там стаяў явар тонкі, высокі, Ай, тудой ішоў мальчышак з руж’ём* [2, с. 72]. Супастаўленне маладых з рэаліямі прыроднага свету (асабліва ў спалучэнні з эпітэтам *зялёны*, які падкрэслівае вечнае абнаўленне прыроды, яе сілу і хараство) паказвае ўрачыстасць, значнасць чакаемай падзеі, яе пераломную

важнасць у будучым жыцці галоўных персанажаў шлюбнай цырымоніі.

Дзеянні, пачуцці, перажыванні маладых або іх родных нярэдка параўноўваюцца з паводзінамі птушак, што ўзмацняе ступень праяўлення эмоцый і ўчынкаў персанажаў песні, надае ім сімвалічны характар. У вясельных песнях часта сустракаюцца вобразы зязюлі: *То не зязюлечка сіва кувала, Ганначка харошыя песні спявала* [2, с. 26]; *Да прыляцела шэрая зязюля з ялаўца, Да прыехала маладая Ганначка з-пад вянца* [2, с.180]; сарокі: *Скакала сарока па стразе, Плакала Ніначка й на касе* [3, с. 275]; вуткі: *Ці не заляцела Наша вутачка к вам? Ой, заляцела Да на шасток села, Мы рады вам* [2, с. 81]; салаўя: *Салавейка рана будзе ўлятаці, Будзе мяне, маладзеньку, пабуджаці* [2, с. 44]; арла: *Наляцелі арлы да калодзежа, Чулі яны, што вада халодна. Наехалі сваты да Алесі, Чулі яны, што работніца ды красавіца* [2, с. 150]; ворана: *Воран крача, крача, Да і з луга не ўлетае. А Валечка плача, плача, Да і на воз не сядзе* [3, с. 241]; *На каліне чорны воран крача, А на чужбіне сіраціна плача: – Не даўно я сірацінай стала, За тры года ўсё гора ўзнала* [2, с. 35]. Часта сустракаецца вобраз пчалы, якая сімвалізуе працалюбства, пладавітасць і дастатак: *А каля новага двара Ці не пчолачка гула?* [3, с. 11]; *Нашы пчолкі парайліся. Дай ім, Божа, сад добры. Нашы маладыя пажаніліся, Дай ім, Божа, век доўгі* [3, с. 80]. Дзеянні персанажаў вясельнай песні супастаўляюцца таксама з важнейшымі з’явамі прыроды: *Мамка Васіля родзіла, По двору ходзіць. Месяцам обгородзіла Да зарю подперазала* [3, с. 256].

У вясельных песнях нярэдка выкарыстоўваюцца і хрысціянскія сімвалы: *Бог, Хрыстос, Прэчыста, ангелы, прарокі і інш.*, якія падкрэсліваюць асаблівую велічнасць і ўрачыстасць шлюбнай падзеі, яе значнасць у асабістым жыцці чалавека: *Тройца по цэркві ходзіла, Спаса за руку водзіла. Прэчыста маці, прыйдзі к нашай хаці Коровай раішчыняці, вяселле починачі* [2, с. 201]; *Сам Бог коровай месіць, а Прэчыстая свеціць. Ангелы водуносяць, а прарокі Бога просяць. Хрыстос подлівае, хусткою накрывае* [2, с. 201].

Сімваліку народнай вясельнай песні арганічна дапаўняе алегарычнае значэнне многіх назваў. У алегарычным сэнсе, калі адцягненае паняцце або ідэя перадаюцца праз канкрэтны прадмет, мастацкі вобраз, малюнак, выкарыстоўваюцца як субстантыўныя намінацыі з канкрэтна-прадметным значэннем, так і дзеяслоўныя назвы, якія абазначаюць фізічнае дзеянне: *выраз рыбка да гаці* мае значэнне ‘госці ў хату’; *кветка цвіцець зімой і ўлетку* – ‘прыгожая маладая дзяўчына, нявеста’; *асытаецца сад* – ‘прыходзіць пара сталасці, пара выходзіць замуж’; *новы двор* – ‘хата жаніха’; *прыехаць на кветку* – ‘прыехаць у сваты’ і г. д.

Алегарычнае апісанне, як і песенная сімваліка, актыўна суправаджаецца вобразным паралелізмам, які падкрэслівае, узмацняе, а ў некаторых выпадках тлумачыць алегарычны сэнс апісваемых падзей або дзеянняў: *Жыта ў полі людзі засявалі. Ну, а маці з сваім сынам Ціха размаўлялі* [3, с. 261] (*засяваць жыта* – ‘рыхтавацца да вяселля, выбіраць нявесту’); *Жыта ў полі, жыта ў полі, Жыта ўсе пажалі, А ў нашым у сяле Вяселле гулялі* [2, с. 216] – (*пажаць жыта* – ‘завяршыць вяселле’); *Сейся, авёс ранні, Прыбывай, родзе слаўны* [2, с. 88] (*выспяванне аўсу* – ‘павелічэнне сям’і, працяг роду’); *Наш хлеб – ваша вадзіца, Наш хлопец – ваша дзявіца* [3, с. 265] (*хлеб ды вада* – ‘саюз, злучэнне’); *Не наступай, Літва, Бо будзе ў нас бітва, Будом біці да воёваці, Да свое Галонькі не*

оддаваці [3, с. 250] (*бітва* – ‘патрабаванне выкупу за нявесту’). Як паказваюць прыклады, у якасці алегарычных выкарыстоўваюцца назвы паўсядзённых, агульнаўжывальных рэалій тыпу *хлеб, вада* або спрадвечных дзеянняў хлебараба: *радзіць, засяваць, жаць* і да т.п. Сумяшчэнне алегарычнага і прамога выказванняў, асабліва пры вобразным паралелізме, узмацняе выяўленча-выразныя магчымасці алегорыі.

У кантэксте вясельнай песні даволі часта сустракаюцца алегарычныя назвы маладых, галоўных персанажаў вясельнай цырымоніі: *сокал, саколка, баярачка, голуб, галубка, лебедзь, лебядзінка, князь, княгіня, кароль, каралеўна*, якія надаюць галоўным персонажам вясельнай цырымоніі велічны, узнёслы характар: *Ляціць сокал з саколкаю. А то не сокал, то Ванечка, А соколочка – Ганночка* [3, с. 108]; *Выйдзі, мамачка, на парог паглядзі А што мы цябе прывезлі. Прывязлі пярэньку І маладую княгіню* [3, с. 117]; *Молодзенькі Колечка Прывёз сабе дай баярочку, Да поставіў на ганочку* [3, с. 239].

Узмацняе метафарычнае гучанне пазычнага кантэксту вясельнай песні Гомельшчыны гіпербала – наўмыснае перабольшванне пэўных уласцівасцей чалавека, прадмета ці з’явы з мэтай узмацнення выразнасці выказвання. Пры гэтым значна перабольшваюцца аб’ём рэаліі: *Расці, каравай, расці Вышэй стаўба медзянога, Вышэй жаніха маладога* [3, с. 217]; памер прадмета: *А ў нашай печы – шырокія плечы: Учатырох можна легці – каравай сцярагці* [2, с. 45]; яго састаўныя часткі: *А ў нашым караваі Ад сарака кароў масла Да яец паўтараста* [3, с. 102]; колькасць асоб: *Не багата нас наехал: Семсот сватоў, акрамя братоў* [2, с. 172]; фізіялагічныя ўласцівасці асоб: *Коровайніцы едкі Да цэлага да вола з’елі, До столу да качаючы, Да ў солі да мочаюць. На stole да ні крошачкі, Под столом да ні косточки* [2, с. 176]; або іх стан: *Хвартушок тоненькі, Слёзак поўненькі* [2, с. 167]; *Я крынічку знайшла, Зачарпнула поўвядра, Пакуль да хаты прыйшла, Той слязьмі даліла* [2, с. 167]; *Коскамі зямельку ўсцялю, Слёзкамі ножачкі абаллю* [2, с. 98].

Як відаць з прыкладаў, гіпербалізуюцца назвы рытуальных прадметаў і рэалій: *каравай, печ*, а таксама дзеянні важных ўдзельнікаў вясельнай абраднасці: *свата, свахі, жаніха, нявесты* і інш.

У гіпербалічных вясельных формулах даволі часта галоўным удзельнікам шлюбнай цырымоніі прыпісваюцца пэўныя негатыўныя, заганныя якасці і рысы, наўмыснае перабольшванне якіх стварае камічны эффект і павышае жартаўлівы характар апісання. У такіх радках высмейваюцца сваты: *У нашага свата Цёмная хата, Ні вокан, ні дзвярэй І жыве небагата* [3, с. 111]; *А ў нашага свата Галава кашлата, Ні дроў, ні палена, Гразі па калена* [2, с. 26]; *У нашага свата 3 лазы, вярбы хата, Ані клеці, ні павеці, Недзе скрыні дзеці* [2, с. 34]; *Нашы сваткі горды, казіныя морды, Сядзяць па застоллю – як совы па коллю* [3, с. 173]; распарадчык на вяселлі: *А ў маршалка барада, як лапата, Шапка цяляча, шубка свіняча, А чаботы ды авечыя. Шапка рыкнула, шубка віснула, А чаботы ды бекалі* [2, с. 221]; малады: *А нашы княжа лупаты Да пабег круга хаты, 3 вялікаю да ламакаю, За чорнаю да сабакаю* [3, с. 47]; маладая: *Негадзя-нявехна, негадзя, Па ваду пайшла – забурывалася, Па дровы пайшла – завалілася, Абедаць села – удавілася* [3, с. 114]; *Паглядзі, свакруха, у куток, сядзіць нявестка, як мяшок* [3, с. 20]; *Паглядзі, свакруха, на паліцу, Сядзіць нявестка з рукавіцу* [3, с. 41]; дружкі: *Галодзен, дзядзя, галодзен, 3 галоднай стараны, За сабою нося*

сахары, У памыйніцу макае І нежваныя глатае [3, с. 110]; госці: Хваліліся нудзічання, Што коняй багата. Яны самі пшыком ішлі, Маладога ў мяшку няслі. Вох, ногі тырчалі, Сабакі гырчалі [3, с. 53] і інш.

Такім чынам, паэтычны кантэкст вясельна-абрадавай песні Гомельшчыны, у якім актыўна выкарыстоўваецца вобразна-пераноснае словаўжыванне, вызначаецца асаблівым, метафарычным адлюстраваннем важнейшых падзей шлюбнай цырымоніі, што ў значнай ступені ўзмацняе выяўленча-выразныя магчымасці народнага слова і павышае яго вобразны патэнцыял.

Спіс літаратуры

1. Гілевіч, Н.С. Паэтыка беларускай народнай лірыкі: Слова і вобраз. Паэтычны сінтаксіс. Гукапіс і рыфма / Н.С. Гілевіч. – Мінск: Вышэйшая школа, 1975. – 288 с.
2. Вясельная традыцыя Гомельшчыны: фальклорна-этнаграфічны зборнік / Укладанне В.С. Новак; Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. – Мінск: Права і эканоміка. 2011. – 485 с.
3. Вяселле на Гомельшчыне: фальклорна-этнаграфічны зборнік / Уклад. І.Ф. Штэйнер, В.С. Новак – Мінск: ЛМФ “Нёман”, 2003. – 472 с.

А. М. Талкачова (Гомель)

МІФАЛАГІЧНЫЯ ЎЯЎЛЕННІ Ў БЕЛАРУСКІХ ПРЫКАЗКАХ І ПРЫМАЎКАХ

“Мастацкі вобраз прыказкі вызначаецца эстэтычнай завершанасцю. У адрозненне ад прыказкі прымаўка характарызуецца незавершанасцю думкі; яна не мае такога абагульняльнага значэння і выкарыстоўваецца толькі ў канкрэтных выпадках, каб адцягнуць, напрыклад, пэўную рысу чалавека, яго ўчынак, раскрыць сутнасць грамадскай або прыроднай з’явы” [1, с. 12].

Узнікненне прыказак і прымавак звязана са старажытнымі ўяўленнямі нашых продкаў, калі ўвесь свет здаваўся адухоўленым, жывым. Сама зямля, нават камяні на ёй, розныя расліны ў полі, дрэвы ў лесе і ў балотах надзяляліся чалавечымі якасцямі, лічылася, што яны таксама жывуць: маюць душу, пачуцці, зрок і слых, сваю мову. Нездарма амаль да пачатку нашага стагоддзя беларусы пакланяліся дрэвам, камяням і інш. Усё гэта не магло не адбіцца на іх светаўспрыманні, на іх звычаях, мове. Прыказкі і прымаўкі адлюстроўваюць народную мудрасць, уяўляюць сабой збор маральна-этычных правіл жыцця, паказваюць розныя яго змены і маюць вялікі выхаваўчы патэнцыял.

Напрыклад, прыказка “З грашмі і Копшы дагадзіш” азначае, што грошы – гэта ўлада і бязмежныя магчымасці, але не трэба імі злоўжываць. Мала хто ведае, што Копша – “гэта маленькі магільны бог, які ахоўвае закапаныя ў зямлі скарбы і каштоўнасці. Яго просяць паказаць месца скарбаў і дапамагчы адкапаць іх, а пры поспеху дзякуюць, пакідаючы на яго карысць вядомую частку здабычы. Вельмі часта Копша шкодзіць тым, хто яго патурбаваў” [2, с. 254]. Яшчэ ў старажытнасці існаваў такі абрад, калі разам з нябожчыкам клалі грошы, каб

на тым свеце ён мог заплаціць за сваё месца. Прыказка нясе ў сабе павучальны змест, а яе міфалагічная аснова звязана з інфармацыяй пра пахавальны абрад.

Да Багоў і духаў заўсёды адносіліся з пашанай, добрыя яны былі ці злыя. Важна было ведаць, як не пакрыўдзіць іх, і, адпаведна, шукалі спосабы, як задобрыць. Беларусы заўсёды з пашанай адносіліся да таго месца, дзе яны жылі, да тых рэчаў, якімі карысталіся. Усё гэта не магло не адлюстравана ў народнай мудрасці. Ёсць хата, у ёй печ, дзяжа, акно, стол. Паміж імі – чалавек. У прыказцы: “Сказаў бы, ды печ у хаце” – асноўнае міфалагічнае адлюстраванне нясе ў сабе печ. “Печ – адзін з асноўных рытуальных цэнтраў космасу сялянскага жылля. Яна ўзяла на сябе функцыі міфалагічнага асяродку хаты, які ў свой час належаў агменю...” [3, с. 379]. У змесце прыказкі адлюстроўваюцца прастора чалавека і прастора рэчаў, якія з’яўляюцца непарыўнай часткай яго жыцця. Печ паказана як сакральнае месца, якое шануюць і аберагаюць. Прыказка падае печ як ахоўніцу і захавальніцу чалавечага жыцця. У міфалагічным ўяўленні печ выступае як рытуальны цэнтр, вакол якога праходзілі шматлікія абрады каляндарнага і сямейнага цыклаў.

Прыказкі, прымаўкі, выслоўі з’яўляюцца адлюстраваннем жыцця, побыту народа, пэўных фактаў культуры. У тэкстах гэтых фальклорных жанраў адлюстравана мудрасць народа і моц яго духу. Вядома, што нашы продкі, якія не аддзялялі сябе ад прыроды, жылі з ёй у гарманічнай сувязі. Шмат выслоўяў сталі адлюстраваннем некаторых абрадаў, напрыклад, прыказкі: “Пакланіся кусту, а ён дасць хлеба лусту” і “Не пераскочыўшы, не кажы гоп”. “У паданнях беларусаў захаваліся своеасаблівыя сістэмы ўваходжання ў розныя псіхафізічныя станы. Пры разглядзе гэтых метадаў і дзеянняў беларусаў неабходна звярнуць увагу на досыць вялікую колькасць згадванняў у вуснай народнай традыцыі аб скоках праз прадметы. У даўніну проста маліліся: цераз равок скок, за матку скок, за бацьку скок” [2, с. 272]. Пры разглядзе прыведзеных прыказак неабходна ўлічваць своеасаблівае стаўленне да Бога, яго магчымасцей, і стаўленне да хрысціянскай царквы ў беларусаў: “Пакланіся кусту, дык ён дасць хлеба лусту” [3, с. 54], “У лясу жывем, пню кланяемся” [1, с. 72].

Змест прыведзеных вышэй прымавак і прыказак дазваляе сцвярджаць, што скокі праз пень, калоду, агонь, куст з’яўляюцца або рытуалам глыбокай пашаны да язычніцкага Бога, месцы знаходжання якога – пень або калода, агонь або куст, або глыбокай пашаны да продкаў, што выражаецца ў рытуальных ахоўных скоках за “матку і бацьку”.

У многія віды дзейнасці ўкладваўся асаблівы, нават сакральны сэнс. Пра гэта сведчыць прымаўка: “Музыку не тое што людзі, але й жывёла слухае” [3, с. 83]. Музыка (або дудар) быў вядомы яшчэ як божы вяшчун, прарок, чараўнік. Увогуле старадаўні архетып музыкі – гэта “Вялесаў унук, вяшчун Баян. Славяна-крывіцкія, старадаўне-беларускія паганскія валхвы выступалі ў ролі магаў-музыкаў і называліся гусярамі” [2, с. 224]. Паводле народных паданняў, ім падпарадкоўваліся не толькі прыродныя стыхіі, але і жывыя істоты: жывёлы, птушкі, людзі. Такія ж матывы гучаць і ў прыказцы: “Дудар – не гаспадар, стралец – не жылец, рыбак – і той па вушы абгніець” [2, с. 39]. Гэта яшчэ раз дае магчымасць сцвярджаць, што музыка па сваёй натуры не мог знаходзіцца на адным месцы, сімвалічна яго вобраз можна нават атаясамліваць з дарогай і шляхам. Музыка – вяшчун, з’яўляецца “люстэркам жыцця”, яго адбіткам.

Прыказка “Бога хвалі, дый чорта не гняві” [1, с. 22] сведчыць аб тым, што ў народных уяўленнях знаходзілася месца і вобразам ніжэйшых міфалагічных персанажаў, сярод якіх злосным духам з’яўляецца чорт, які не толькі шкодзіць чалавеку, але і супрацьстаіць Богу. Людзі баяліся яго і ненавідзелі, але, як і іншых духаў, паважалі. У беларускіх легендах чорт (або д’ябал) у пары з Богам выступае як адзін са стваральнікаў свету. “Чорт дастае зямлю з-пад вады, стварае нязручныя для чалавека ландшафты, розных рэптылій, жывёл, такіх, як конь, воўк і г.д. Але пазней чорт падманвае і супернічае, уступае з Богам у канфлікт, пасля якога Бог палюе на чорта з перунамі” [2, с. 554]. Чалавек заўсёды адчуваў на сабе магутны ўплыў звышнатуральных сіл, таму імкнуўся задобрыць іх, а калі гэта было неабходна, то і абараніцца. Нездарма вобраз чорта часцей сустракаецца ў беларускіх праклёнах і выслоўях.

Такім чынам, у прыказках і прымаўках яскрава адлюстраваліся народныя вераванні, звязаныя з біблейскай міфалогіяй, рэчыўным светам, ніжэйшымі міфалагічнымі персанажамі.

Спіс літаратуры

1. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / Склад. Ф. Янкоўскі; прадм. Д. Я. Бугаёва. – Мн.: Бел.навука, 2004. – 365 с.
2. Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўнік / С. Санько [і інш.]. – Мінск: «Беларусь», 2004. – 592 с.
3. Беларускія прыказкі, прымаўкі і загадкі, 2-е выд., дап. / Я. Рапановіч. – Мінск: «Вышэйш. школа», 1996. – 384 с.

ЛЕКСИКАЛОГІЯ. ЛЕКСИКАГРАФІЯ. ФРАЗЕАЛОГІЯ. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МОВИ

К. Д. Глуховцева (Луганськ, Україна)

СЛОВНИК ПРИЗВИЩ ЖИТЕЛІВ ЛУГАНЩИНИ: ОСОБЛИВОСТІ РЕЄСТРУ

Прізвища прив'язані до певної території, тому важливо мати наукові словники-довідники, монографічні описи власних назв різних історичних зрізів і територіальних обширів. У цьому руслі оригінальними є праці, які фіксують і досліджують сучасні прізвища жителів тієї чи тієї території або громади. Укладаючи такий словник в Україні, необхідно, за словами В. Горпинича, попередньо визначити тип словника й чітко розмежувати термінологію: українські прізвища, прізвища української мови, прізвища українців, прізвища України, прізвища громадян України [2, с. 18].

У *Словнику прізвищ жителів Луганщини*, укладеному К. Глуховцевою, І. Глуховцевою, В. Лесною [1], поданий матеріал з 50 населених пунктів Луганської області, обраних довільно. Це міста (напр., Луганськ, Старобільськ, Красний Луч, Антрацит, Краснодон, Молодогвардійськ, Кремінна, Лисичанськ), селища міського типу (напр., Білокуракине, Троїцьке, Мілове, Біловодськ, Марківка, Червонопартизанськ), села (Широкі Станічно-Луганського р-ну, Павлівка Свердловського р-ну, Калмиківка Міловського р-ну, Круглик Лутугинського р-ну, Вишневе Антрацитівського р-ну, Осинове Новопсковського р-ну, Демино-Олександрівка Троїцького р-ну, Бондарівка Марківського р-ну, Петрівка Станічно-Луганського р-ну, Коноплянівка Білокуракинського р-ну та ін.). У словнику зафіксовано переважно всі прізвища, поширені в певному населеному пункті, тому серед чоловічих та жіночих власних назв, які є предметом розгляду цього довідкового видання, знаходимо різні за походження антропоніми. Оскільки за наслідками останнього Всеукраїнського перепису населення (2001 р.) на Луганщині засвідчено представників більше 120 різних національностей і народностей, то й антропонімікон жителів цього краю відображає неоднорідний національний склад населення.

Відомо, що в національному складі населення нашої області переважають українці – 1472,4 тис. осіб, або 58 % від загальної кількості жителів. Росіяни складають 39 % складу населення, білоруси – 0,8 %, татари, вірмени – 0,3 %, молдавани, азербайджанці, євреї, цигани, поляки, грузини, болгары, німці – 0,1 %. Отже, найбільше в Словнику прізвищ, які мають ознаки українських антропонімів, вони позначені суфіксами: -ак (-як), -ань, -ар, -ач, -ег(а), -евич, -ейк(о), -енк(о), -ець, -ик, -ил(о), -ич, -иц(е), -к(о), -ник, -ович, -ок, -ук(-юк), -ун, -унь, -ура(-юра), -усь, -ух(-юх), -чак, -чук (Байдак, Довгань, Кожухар, Товкач, Василега, Іваневич, Дубейко, Бедренко, Полунець, Давидик, Шарпило, Семич, Дорошко, Дудник, Онкович, Семенов, Гринчук, Байдюк, Супрун, Велигура, Степура, Братусь, Макух, Гудемчук, Дубчак, Багачук); -ськ, -зьк, -цьк (Базилевський, Бірючинський, Брюховецький, Волосецький, Водозазький); -ів, -ев, -ин (Сенів, Карагічев, Каралкин). Значне місце посідають

також російські за походженням прізвища (*Базов, Балалаєв, Балаганін, Балябін* та багато інших). Нерідко такі варіанти, як *Бардин і Бардін, Барикін і Барикін* відображають українську та російську традицію вимови подібних прізвищ. Тому вважаємо за потрібне зберегти традиційне написання цих власних назв, що й відображено в Словнику. У цьому виданні репрезентовані також прізвища представників різних національностей, які проживають на Луганщині: польські – *Єзерський* (від *jezioro* – озеро), *Збожний* (від *zboznu* – побожний, богоугодний), *Мех* (від *tesch* – мох), *Мосьондз* (від *mosiadz* – латунь), *Ксьондзік* (від *ксьондз* – польський католицький священик), *Квятковський* (від *kwiatek* – квітка), *Сковронський* (від *skowronek* – жайворонок), *Трембач* (від *trebacz* – сурмач), *Ціховський* (від *śicho, śichu* – тихо, тихий), *Ванда, Добжинецький*; білоруські – *Байбуза* (споріднене з *байбус* 'здоровило, здоровань' [4, с. 59], *Чикирда* (споріднене з *чыкільганне* 'шкандибання' [Там само, с. 700]), *Цяпко* (*цяпло* 'вогонь' [Півторак, с. 694]), *Чаборський* (*чаборок* 'чебрець' [Там само, с. 695]); угорські – *Варозі, Бігарі, Балог*; німецькі – *Баумитарк, Шварц, Вагнал, Вайсберг, Вайсман*; вірменські – *Баграмян, Бабаджанян, Абрамян, Анделян, Багдасарян*; азербайджанські – *Атоян, Балаян*; грузинські – *Беруашвілі, Беставашвілі, Барамідзе, Асанідзе, Арутіашвілі*; латиські – *Альковікас, Аугайтіс, Варейкіс, Варналіс*; єврейські – *Забер, Абрамов, Дерський, Рабінович*; молдавські – *Ваньо, Варсан, Мільохін, Сапаро*; узбецькі – *Арсламбеков, Байбеков, Бекназаров*; татарські – *Аметов, Ахметов, Ахматханов, Найрулін*. Ознаки запозичених має також низка прізвищ, що з якихось причин змінили своє звучання: *Апостолі, Більо, Бельо, Бадьо, Бадді*.

О. Добровольська зазначає, що дослідження іншомовного лексичного елемента в прізвищах передбачає чітко усвідомлене розрізнення таких понять, як національномовна належність прізвища, національномовна належність його твірної основи та національномовна належність його кореня [3, с. 18]. Ураховуючи це, чимало прізвищ Словника можна розглядати як реакції мовців на національність, приналежність до окремої етнічної групи, мову співрозмовника – *Українець, Український, Українцев*; *Латиш*; *Лемке, Лемчак*; *Москалів, Москаленко, Москалець, Москалюк, Москальов, Москальцов, Москальчук*; *Прусов, Прус, Прусев, Прусенко*; *Рус, Русак, Русакевич, Русаків, Русаков, Русинов, Русін, Волин, Волинський, Білорус, Гуцол, Бойко, Волох, Галець, Мордвин*.

Є прізвища, які вказують на зовнішню подібність чи інші ознаки, які споріднюють першоносія прізвища й типового представника іншої етнічної групи – *Туров, Туровиця, Турнень, Туркин, Турков, Турченко, Турчин, Турчинович, Турчиняк*. Низка прізвищ указують на переселення з Росії чи на того, що має риси московської вимови – *Москвилін, Москвичев, Москвиченко, Москвичов, Москвітін, Московенко, Московкін, Московчук, Москалюк*; переселенця із східних районів України, риси української мови – *Хохлачов, Хохленко, Хохлов*.

При розв'язанні питання про етнічну атрибуцію антропонімів з елементами **Литв-/Литов-** (відомо, що в XVII столітті *литвинами* називали й білорусів, землі яких входили до складу Великого Князівства Литовського) О. Добровольська припускає можливість прямої залежності між етнічною приналежністю носіїв таких прізвищ і назвою етносу, що лежить у їх основі. Загалом в антропоніміконі луганців частини *литв-*, *литов-* наявні в таких

прізвищах: *Литвин, Литвиненко, Литвинено, Литвинець, Литвинів, Литвинко, Литвинов, Литвинцев, Литвинченко, Литвинчук, Литвинюк, Литвиченко, Литвішко, Литвішков, Литвяк*. Їх могли отримати переселенці з Полісся чи Білорусі.

Серед фонетичних рис, які споріднюють білоруські та українські прізвища, віділяють явища рефлексії [*ѣ] через [е], унаслідок чого в антропоніміконі луганців наявні такі варіанти: *Беседа – Бесіда, Белей – Білей, Белаиш – Білаиш, Белашов – Білашов, Беленко – Біленко, Беленик – Біленик, Беленченко – Біленченко*.

Обстеження східнослов'янських говірок на початку ХХІ століття показали, що стійкими в них залишаються рефлекси [*ѣ] через /е/ тоді, коли вони лексикалізувалися. Так, не мають фонетичних варіантів у багатьох говірках краю лексеми *бе^лда, бе^лдовий, бе^лседа, вистрилити*. Варіант *б'іда* частіше функціонує в мовленні молодшого покоління діалектоносіїв, варіант *бе^лда* вживається в мовленні старшого покоління слов'ян. Б. Шарпило доводить, що затримання /е/ ([и], [и^е], [е^л]) у слові *бе^лда*, імовірно, підтримується впливом попереднього губного приголосного й розширюючим впливом /а/ наступного складу. Стійкість /е/ у слові *бе^лседа* також можна розглядати як наслідок вокальної асиміляції, тобто впливу голосного заднього ряду [а] на попередній голосний [5, с. 42].

Щодо словотворчих особливостей прізвищ білоруського походження в науковців немає єдиного погляду: одні вчені вважають таким формантом суфікс *-онок*, інші стверджують, що прізвища такого типу поширені також і за межами Білорусії. В антропоніміконі луганців цей словотворчий тип представлено такими одиницями: *Асташонок, Киртичонок, Кондрашонок* та ін.

Отже, полілінгвальна ситуація, характерна для багатьох регіонів більшості країн світу, зумовлює особливості антропонімічної системи. Зокрема, словник прізвищ жителів окремого регіону може мати антропоніми, які прямо вказують на національну приналежність першоносія (*Білорус*) чи називають її опосередковано (*Литвин*). Науковий інтерес мають також ті прізвища, що мають спільні для окремих діалектних ареалів фонетичні риси. у цьому разі прізвища могли виникнути від слів, у яких лексикалізовано цю рису.

Спис літератури

1. Глуховцева К.Д. Словник прізвищ жителів Луганщини: у 2 т. / К.Д. Глуховцева, І.Я. Глуховцева, В.В. Лєснова; за ред. проф. К.Д. Глуховцевої. – Луганськ: Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – Т. 1–2.
2. Горпинич В.О. До питання про словник прізвищ України / В.О. Горпинич // Ономастика східних слов'ян: тези доповідей наукового семінару. – К., 1996. – С. 18–20.
3. Добровольська О. Білоруські лексичні елементи в українській антропонімії ХVІІ ст. (на основі „реєстрів війська запорозького” 1649 р.) / Оксана Добровольська // Проблеми слов'янознавства, 1999. – Вип. 50. – С. 91–96.
4. Півторак Г.П. Білорусько-український словник / Г.П. Півторак, О.І. Скопненко; за ред. Г.П. Півторака. – К.: Довіра, 2006. – 733 с.
5. Шарпило Б.А. Українські говірки Луганщини в їх відношенні до діалектної системи південно-східного наріччя української мови / Б. А. Шарпило. – Луганськ, 1959. – 54 с.

ПРО ЗАСАДИ УКЛАДАННЯ СЛОВНИКА МОДИФІКОВАНИХ СТІЙКИХ СПОЛУЧЕНЬ СЛІВ

Демократизація суспільного життя, що неминуче виявляється в мові, зумовлює переосмислення усталених істин, а це сприяє трансформації відомих афоризмів, загальноновживаних прислів'їв, приказок, загадок, повір'їв тощо. Відомо, що вчені розрізняють семантичну та структурно-семантичну трансформацію стійких сполучень слів. Під семантичною трансформацією прийнято розуміти обігрування зі стилістичною метою або прямого словесного значення окремих компонентів паремій чи фразем, або семантичної двоплановості сталих виразів, унаслідок чого відбувається подвійна актуалізація висловлювання [1, с. 83]. Під структурно-семантичною трансформацією розуміють, зазвичай, перетворення форми сталих виразів, які призводять до незначних смислових змін. Тоді способи структурно-семантичних перетворень співвідносять з мовними рівнями, у результаті чого виділяють фонетичні, словотворчі, морфологічні, лексичні та синтаксичні трансформації [Там само, с. 108]. Крім трансформ, у сучасному узусі широко вживають варіанти фразеологічних одиниць. Вони побудовані переважно на тих же образах і зворотах, виражаючи предметне значення різними лексичними і структурними засобами. Головна властивість варіантів – абсолютна значеннєва адекватність [3, с. 16].

Трансформи й варіанти стійких сполучень слів часто називають модифікатами або модифікованими виразами. Оскільки їх кількість у засобах масової інформації та усному мовленні постійно збільшується, то виникає потреба їх систематизації та лексикографічної обробки, що й реалізовано в *Словникові модифікованих стійких сполучень слів в узусі кінця XX – початку XXI століття*, підготовленого до видання (Луганськ, 2013). Загалом завдання словника вбачаємо в тому, щоб систематизувати модифіковані сталі вислови, уживані в усному мовленні сходу України та засобах масової інформації в кінці XX – на початку XXI ст.

Джерелами словника є передусім записи сталих виразів усного мовлення та матеріали, друковані в періодичній пресі впродовж 90-х років XX ст. і на початку XXI (2000–2010 рр.). До реєстру залучено вислови, уживані на сторінках газет „Літературна Україна”, „Сільські вісті”, журналу „Перець”. Авторами модифікованих виразів є відомі в Україні журналісти, сатирики, серед них: Олександр Перлюк (літератор, журналіст з Кіровоградщини, відомий як автор гумористичної форми „перлюкізми”), Флоріан Бондар (український гуморист, сатирик, лауреат низки літературних конкурсів. Афоризми Флоріана Бондара ввійшли до книги „Українська афористика Х – XX ст.”, автор називає ці твори „ейфлоризмами”). Найбільш відомий на Буковині), Юрій Рибников (сучасний український літератор – поет, прозаїк, гуморист), Леонід Куліш-Зінків (український поет-сатирик, гуморист з Рівненщини, творець художнього слова), Микола Левицький (сатирик, гуморист. Виступав у всеукраїнських, обласних та районних виданнях, друкувався в журналах „Перець”, „Україна”, газеті „Літературна Україна”). У Словнику використано окремі сентенції, подані

в збірках творів таких письменників, як Леся Українка, О. Грибоєдов, М. Горький, М. Некрасов, Г. Х. Андерсен, Вальтер Скотт та ін.

Значна частина модифікатів, що побутує в усному мовленні, зібрана в польових умовах в українських східнослов'янських говірках. Джерельною базою послужили 75 довільно дібраних населених пунктів Луганської області. Отже, у Словнику систематизовано модифіковані стійкі сполучення слів, уживані в кінці XX – на початку XXI ст.

У словниковій статті першим наведено заголовне слово – повнозначний компонент прислів'я, приказки, загадки, повір'я, фраземи. Вокабули розміщені за алфавітним порядком у межах кожної літери. Далі спочатку подано виділений графічно сталий вираз, який зазнав модифікації. Потім – трансформи (іноді – варіанти) сталих виразів (паспортизовано виписки з періодичної преси, не мають покликань записи усного мовлення), напр.: **СИНИЦЯ – Краще синиця в жмені, ніж журавель у небі** (з точки зору синиці, журавель у небі все-таки краще [МЛ; Пер. 2000, № 10, жовт., с. 5]¹; *клаптик рідної землі кращий за Соломонові володіння* [МК; СВ 2005, № 79, 8 лип., с. 6]; *кожна синиця чекає свого журавля* [ВШу; ЛУ 2004, № 32, 19 серп., с. 8]; *краще курка в супі, ніж журавель у небі; краще маленька премія, ніж велика почесна грамота* [ЮР; СВ 2005, № 70, 17 черв., с. 6]; *краще одна свічка перед тобою, ніж дві за тобою* [МК; СВ 2005, № 26, 4 берез., с. 4]; *краще свій дідько, ніж чужий Будда* [ВШ; СВ 2005, № 114, 30 верес., с. 6]; *краще синицею по руках, ніж журавлем по морді; краще синиця в руках, ніж вутка (судно) під ліжком; краще синиця на руку, ніж журавель на руку; краще целюліт у руках, ніж силікон по телевізору; синиця – у руках, журавель – у небі; що ліпше: м'ясо за ґратами чи кістка на волі?* [ФБ; ЛУ 1998, № 31 – 32, 3 верес., с. 8]).

Якщо традиційну фразеологічну одиницю сполучають з іншою з метою створення нового вислову, то в Словнику подаємо цей вислів та модифікати з ним, напр.: **Бути на висоті** 'стан, за якого у людини все йде добре, усе ладиться'; **краще синиця в жмені, ніж журавель у небі** (завжди на висоті лише журавель у небі [ФБ; ЛУ 2005, № 40, 13 жовт., с. 8]).

При описі модифікатів ми вдаємося до зіставлення їх і традиційних висловів зі стійкими сполученнями слів інших мов. Зокрема, зазначаємо, що прислів'я **Краще синиця в жмені, ніж журавель у небі** (варіанти в українській мові: *як журавель під небом, ніж голуб на стрісі; близенька соломка краща від далекого січня; краще нині горобець, як завтра голубець; краще погано їхати, ніж добре йти*) має відповідники в інших мовах: *лепи синица ў руках, чым журавель у небе* – у білоруській мові [2, с. 542]; *Est avis in dextra melior quam quattuor extra* (краще один птах у правиці, ніж чотири у повітрі) – у латинській; *Ein Sperling in der Hand ist besser als zehn Tauben auf Dach* (один горобець у руці краще десятих голубів на даху) – у німецькій; *Лучше синица в руках, чем журавль в небе; Лучше один воробей в кармане, чем десяток на крыше* – у російській; *A bird in the hand is worth two in the bush* (птиця в руці варта двох у кущах) – в англійській мові; *Lepszy wróbel w ręku niż sokół na sęku* (краще горобець у руці, ніж сокіл на суці), *Lepszy grosz dany niż złoty obiecany* (краще шеляг даний, ніж таляр обіцяний) – у польській мові [4, с. 63]. Цей матеріал був

¹ у дужках подаємо покликання на періодичні видання: „Літературна Україна”, „Сільські вісті”, „Перець” та ін.

би дуже потрібний в аналізованому Словнику, однак створення такого мегатексту до кожної словникової статті пов'язане з певними труднощами – відсутністю перекладних словників фразеологічного й паремійного типу.

Легко помітити, що окремі прислів'я переосмислені й трансформовані особливо часто, а інші – рідше. Імовірно, динаміка змісту та структурно-компонентного складу прямо пов'язана з поширеністю паремій. Трансформації піддано зазвичай найбільш відомі, актуальні й для нашого часу прислів'я, а також ті, що містять „кумедні”, комедійні мотиви, які обіграно в багатьох варіантах. Так, прислів'я *Чим далі в ліс, тим більше дров* стало джерелом, за нашими підрахунками, для 71 антиприслів'я, *Скажи мені, хто твій друг, і я скажу тобі, хто ти* – для 64, *Одна голова добре, а дві – краще* – для 26, *Краще синиця в жмені, ніж журавель у небі*, *Не такий страшний чорт, як його малюють* – для 25, *Баба з воза – кобилі легше*, – для 24, *Хто не працює, той не їсть* – для 19, *Скільки вовка не годуй, все одно у ліс дивиться* – для 18, *Що посієш, те й пожнеш*, *Сім разів відмір, один – відріж* – для 17, *На безриб'ї і рак риба* – для 16, *Хто рано встає, тому Бог дає* – для 15, *Тихіше їдеш – далі будеш* – для 14, *Хто не ризикує, той не п'є шампанського* для – 13, *Зустрічають по одягу, а проводжають по розуму*, *Любиш кататися – люби і санчата возити* та *Не все те золото, що блищить* – для 12; *Робота не вовк, у ліс не втече*, *Слово не горобець: вилетить – не спіймаєш* та *Язык до Києва доведе* – для 11.

Укладений *Словник модифікованих стійких сполучень слів в узусі кінця ХХ – початку ХХІ століття* має 645 вокабул, що становлять семантичний центр 1375 стійких сполучень слів, які зазнають трансформації (в окремих випадках – варіювання). Усього подано 3507 модифікативів, які репрезентують тенденції розвитку фразеологічного складу української мови в кінці ХХ – початку ХХІ століття: збагачення синонімічно-варіативних груп; виникнення виразів з новим значенням за традиційними моделями; зміна конотації (посилення чи актуалізація одного з відтінків експресивного значення).

Загалом функціонування антиприслів'їв (цей термін ми вживаємо на позначення трансформ) і варіантів ФО в усному мовленні та періодичній пресі свідчить про збагачення фразеонімікону української мови, розширення виражальних можливостей стійких сполучень слів. Перспективи роботи вбачаємо у створенні повної картини фразеосистеми української мови в її регіональних виявах з метою зіставного аналізу на міжслов'янському рівні.

Спис літератури

1. Білоноженко В.М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк. – К.: Наук. думка, 1989. – 153 с.
2. Білорусько-український словник / Півторак Г.П., Скопненко О.І.; за ред. Г.П. Півторака. – К.: Довіра, 2006. – 723 с.
3. Матвієнко А.М. Фразеологічні синоніми і варіанти / А.М. Матвієнко // Укр. мова і л-ра. в шк. – 1965. – № 8. – С. 16 – 20.4. Прислів'я та приказки шістьма мовами: близько 2200 одиниць / уклад Г. Бігун. – 2-е вид., випр. і доп. – К.: Тандем, 2003. – 320 с.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ АДВЕРБІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ТУРІВЩИНИ

Територія Полісся як архаїчна зона Славії, розміщена в межах чотирьох країн – України, Білорусі, Росії та Польщі, здавна привертала увагу дослідників різних галузей знань з огляду на свою давність, унікальність, раритетність культурних і лінгвальних особливостей.

Східному Поліссю як частині загального Полісся присвячено низку досліджень як білоруських та польських (К. Мошинський, Ф. Клімчук, В. Шур та ін.), так і українських мовознавців (В. Ганцов, Ф. Жилко, П. Лисенко, В. Куриленко та ін.), хоча варто відзначити, що термін «Східне Полісся» має різну семантику для українців і білорусів, оскільки українське Східне Полісся – це територія лівобережних районів Київської області, а також Чернігівської та Сумської областей, водночас білоруське Східне Полісся – це Турівсько-Мозирське Полісся, зокрема територія південно-східних районів Гомельської області, яка межує з українськими середньополіськими говірками, територія і мова яких зазнали невідворотних змін, спричинених аварією на ЧАЕС.

Мета нашої розвідки – проаналізувати репрезентацію діалектної адвербіальної системи в лексикографічному виданні «Тураўскі слоўнік». Як зазначено у вступній частині до словника, говірки Турівщини, як і всі говірки Східного Полісся, перебувають на периферії сучасної білоруської діалектної мови й суміжні з українською діалектною мовою [3, с. 17]. Підтвердженням цієї думки є те, що серед відзначених адвербіативів близько дев'яноста відсотків таких, які функціонують і досі в середньополіських говірках Житомирської області, відрізняючись тільки фонетичними особливостями, водночас відзначаємо й такі, яких на українській території не зафіксовано (*бузя'но* 'брудно' [3, 1, с. 90]², *ва́лево, ва́ліво, валева́* 'дуже, багато' [1, с. 104], *га́лно* 'просторо, чисто' [1, с. 192], пор. укр. поліс. *га́ло* 'місце в лісі, не заросле деревами'; *ге́верлом* 'без порядку' [1, с. 239], *ді́хтар* 'докладно' [2, с. 50], *лесно́* 'лісисто, порісши лісом' [3, с. 24], *майкапо́ре* 'абияк' [3, с. 60] тощо.

Прислівникова система є неодмінною складовою діалектного лексикону кожної території, зокрема й Турівщини, хоча в сучасних дослідженнях граматистів прислівники називають найпериферійнішою частиною мови, зважаючи на низку ознак цього класу слів [1, с. 298–300]. Як засвідчила вибірка адвербіативів із досліджуваного словника, із-поміж більше 18 тис. представлених слів, серед яких закономірно переважають іменники й дієслова, прислівники становлять лише трохи більше тисячі одиниць, хоча й така їх кількість свідчить про функціонування прислівників у діалектному мовленні, постійне поповнення цього класу слів новими прийменниково-іменниковими, прийменниково-прикметниковими утвореннями, про унікальність фонетичних і словотвірних особливостей, наявність різних лексико-семантичних процесів в адвербіальній діалектній системі. Крім того, представлені адвербіативи демонструють виразну фонетичну (*ле'дзьве, ле'дзьво, ле'дво, ледва́, ле'дбо, ле'дби* 'ледве' [3, с. 17]; *немоу́гад, немоу́гадоу, немоу́гаду, немоу́гади* 'невідомо'

² Далі, називаючи прислівник, подаємо тільки вказівку на том і сторінку «Тураўскага слоўніка».

[3, с. 190] тощо) та словотвірну (*моўча, моўчаком, моўчакі, моўчкі, моўчком* ‘мовчки’ [3, с. 94], *наўцьок, наўце’кі, наўцєкача* ‘навтікача’ [3, с. 170]; *раптами, раптово, раптом, раптоўно ‘раптом’* [4, с. 285] та ін.) варіативність.

Зазначимо, що предметом окремого наукового зацікавлення може бути словотвір діалектних прислівників, зокрема адвербіативи зі значенням згрубілості, збільшеної міри якості (*багáзєзно* ‘тьма’, *багáзно* ‘дуже багато, у великій кількості’ [1, с. 34], *багацє’нно* ‘т.с.’ [1, с. 35], *багачєлно* ‘дуже багато’ [1, с. 35], *вусóзно* ‘дуже високо’ [1, с. 176], *далє’зно* ‘дуже далеко’ [2, с. 7], *красівєнно* ‘дуже гарно’ [2, с. 233]) та зменшеності й пестливості (*бєжєчком* ‘бігом, підбігом’ [1, с. 48], *небагáтко* ‘небагато’ [3, с. 177]).

Крім того, як у складовій лексичній діалектній системі в класі адвербіативів спостерігаємо різні лексичні процеси, зокрема явище полісемії: *вєрхóm* ‘1) верхом; 2) через верх’ [1, с. 115], *круто* ‘1) дуже сильно; 2) дуже різко (про поворот)’ [2, с. 239]; *напрóст* ‘1) прямо, не зав’язуючи в снопи; 2) навпростець’ [3, с. 153]; *ра́зом* ‘1) разом, спільно; 2) одразу, одним махом’ [4, с. 282]. Окремо варто відзначити ті прислівники, які передають образність діалектного мовлення, оскільки зафіксовані у складі фразеологізмів: *вўлєзці бóком* ‘не пройти даремно’ [1, с. 69], *дригóm дрижáць* ‘дуже дрижати, колотитися’ [2, с. 42], *кїшма кїшєць* ‘налізти, назбиратися, наплодитися зверх міри’ [2, с. 193], *лєжáць лóгом* ‘лежати непорушно, не маючи сил піднятися’ [3, с. 38], *ні нáвочи* ‘про небажання бачити кого-небудь’ [3, с. 116], *нє’ром лєжáць* ‘сильно бажати’ [3, с. 194] тощо.

Як зазначають дослідники, у процесі формування класу прислівників значну роль відіграли такі частини мови, як займенники, прикметники, іменники та рідше числівники [1; 2], тому й серед зафіксованих виділяємо:

1) відприкметникові прислівники, які переважають у кількісному плані, відзначаються виразними фонетичними особливостями, притаманними для цього ареалу, крім того, досить часто поряд з адвербіативом у говірках функціонує й відповідний прикметник: *бахмáто* ‘широко, мішкувато’ [1, с. 44], *бєзбóжно* ‘безбожно, вище за всяку міру’ [1, с. 49], *бóдро* ‘бадьоро, жваво’ [1, с. 67], *бóєзно* ‘боязко, страшно’ [1, с. 67], *брї́дко, брї́дно* ‘бридко, неприємно’ [1, с. 85], *гáдко* ‘т.с.’ [1, с. 189], *вóдєєно, водзяно* ‘водяно, багато води’ [1, с. 131], *вўсóко* ‘високо’ [1, с. 176], *вўходно* ‘вигідно’ [1, с. 182], *гї́дко* ‘огидно’ [1, с. 199], *гню’сно* ‘бридко, брудно, неприємно’ [1, с. 208], *гóрко* ‘гірко, тяжко’ [1, с. 219], *гру́бо* ‘низьким тоном’ [1, с. 228], *гру́зно* ‘т.с.’ [1, с. 228], *дєшеєво* ‘дешево’ [2, с. 17], *дзя’бко* ‘холодно, зябко’ [2, с. 20]; спорадично представлені адвербіативи, утворені від форм давніх коротких прикметників: *догола́* ‘повністю’ [2, с. 25], *здаўна* ‘здавна’ [2, с. 145], *зжї́ву* ‘за життя’ [2, с. 152], *ззámолоду* ‘замолоду’ [2, с. 152], *пóпросту* ‘просто’ [4, с. 176];

2) відіменникові адвербіативи, серед яких найпоширенішими є прислівники, утворені в результаті адвербіалізації орудного відмінка іменників чоловічого (*бáлбутом* ‘гуртом, роєм’ [1, с. 40], *бєгóm* ‘бігом’ [1, с. 47], *бóком* ‘боком’ [1, с. 69], *брóдьком* ‘вблід’ [1, с. 82], *вáлом* ‘великою масою, натовпом’ [1, с. 105], *гáмузом* ‘гуртом, без порядку’ [1, с. 93], *голóпом* ‘галопом’ [1, с. 213], *гóптом* ‘разом’ [1, с. 218], *гуртóm* ‘гуртом, разом, спільно’ [1, с. 238], *дўбом* ‘на диби’ [2, с. 44], *дўхом* ‘в момент’ [2, с. 47], *дї́мом* ‘у неприємності, як сніп’ [2, с. 49], *дигóm* ‘навитяжку, нерухомо’ [2, с. 49], *кїдзькóm* ‘махом’ [2, с. 191], *кўзубом* ‘навпроти’ [2, с. 248], *ладóm* ‘порядком, як треба’ [3, с. 9], *ланцугóm* ‘ланцюгом, одн за іншим’ [3,

с. 11] та ін.), жіночого (*гороє'ю, горолє'ю* 'горою, з верхом' [1, с. 221], *горόю* 'буйно й високо' [1, с. 222], *гурею* 'великим гуртом, громадою' [1, с. 238] тощо), рідше – середнього роду (*ме'стом* 'місцями' [3, с. 77]) та форми множини (*дня'ми* 'удень' [2, с. 22]), спорадично відзначено інші прийменникові (*догорі* 'горілиць' [2, с. 25], *дохати* 'т.с.' [2, с. 36], *зроду, зрóда* 'зроду' [2, с. 166], *зісподу* 'зісподу' [2, с. 170], *напопá* 'стоячи, вертикально' [3, с. 151], *обóк* 'збоку' [3, с. 231], *подвєчóр* 'надвечір' [4, с. 89]) та безприйменникові (*гвáлту* 'дуже, страшно, до розпачу' [1, с. 198], *дóлі* 'на землі, внизу' [2, с. 29], *дóлу* 'т.с.' [2, с. 30] тощо) форми;

3) відзайменникові прислівники, які переважно є давнішими утвореннями, що сягають ще праслов'янської доби, частина з яких має ускладнену частками та прийменниками морфемну структуру: *анічóго* 'зовсім', *аніак* 'ніяк, зовсім ніяк' [1, с. 28], *дотóго* 'дуже' [2, с. 34], *завóшчо* 'защо' [2, с. 87], *заті́м* 'тому, [2, с. 128], *зачі́м* 'чому, як' [2, с. 133], *і́нак* 'інакше' [2, с. 174], *і́ндзе́й* 'десь, де-небудь' [2, с. 174], *коє'-як* 'сяк-так' [2, с. 202], *навóщо, навóще* 'нащо' [3, с. 116], *нікчóму* 'нізащо' [3, с. 206], *отáк* 'ось так' [3, с. 273], *отку́ль, отку́ля* 'звідки' [3, с. 281], *отсю́ль, отсю́ля, отсю́лека* 'звідси' [3, с. 289], *отту́ль, отту́ля, отту́лека* 'звідти' [3, с. 290], *по-самóму* 'по одному' [4, с. 188], *по-сво́єму* 'по-своєму' [4, с. 188], *посю́ль* 'досі' [4, с. 197], *потóм* 'потім' [4, с. 197] та ін.;

4) відчислівникові прислівники, яких відзначено найменше, оскільки відчислівникова адвербіація є найменш поширеною з-поміж інших її видів [1, с. 319]; фіксуємо утворення від назв першого десятка кількісних та порядкових числівників: *вóчецвєро* 'у чотири рази' [1, с. 185], *двоі́х* 'удвох' [2, с. 9], *двох* 'т.с.' [2, с. 10], *на́двоє* 'на дві частини, пополам' [3, с. 122], *на́трое* 'на три частини' [3, с. 167], *пе́рше* 'спочатку, вперше' [4, с. 25], *по-пе́рвáх, попе́рвості* 'спочатку, раніше' [4, с. 166], спорадично відзначаємо складні утворення, в основі яких лежать числівники: *однолі́чно* 'одноосібно', *однóраз* 'одноразово', *однóруч* 'з однією рукою' [3, с. 247], *обе́руч, обе́ручкі* 'обіруч' [3, с. 223].

Отже, адвербіальна система говірок Турівщини – невід'ємна складова граматичної системи Східного Полісся Білорусі, яка зберігає в собі архаїчні елементи давніх періодів розвитку мови й водночас поповнюється новими елементами з виразними діалектними особливостями, збагачуючи таким чином лексичну систему говірок новими, часто оригінальними утвореннями, які мають відповідники в інших зонах поліського діалектного континууму й можуть стати предметом дослідження лінгвальних особливостей Полісся в наступних наукових студіях.

Спіс літаратуры

1. Вихованець Іван, Городенська Катерина. Теоретична морфологія української мови / За ред. Івана Вихованця. – К.: «Пульсари», 2004 – С. 298–320.
2. Німчук В.В. Прислівник // Історія української мови. Морфологія / Ред. кол. В.В. Німчук, А.П. Грищенко та ін. – К.: Наук. думка, 1978. – С. 342–412.
3. Тураўскі слоўнік. У 5-ці т. – Т. 1–5. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982–1986.

АСАБЛІВАСЦІ ГОМЕЛЬСКАГА ІМЕНАСЛОВА СЯРЭДЗІНЫ XX СТАГОДДЗЯ

Даследчыкі анамастыкі адзначаюць, што статыстычныя дадзеныя іменаслову могуць быць атрыманы ў любых галінах анамастыкі. Вынікі статыстычнага аналізу антрапанімікону дазваляюць высветліць змены ў яго структуры на працягу пэўнага перыяду ці вызначыць асноўныя рысы іменаслоўнай сістэмы на канкрэтным этапе развіцця грамадства. Антрапанімічная прастора як сукупнасць асабовых імён заўсёды прыцягвала і прыцягвае ўвагу даследчыкаў. Асабліва гэта тычыцца іменаслову XX стагоддзя.

Мэтай нашага артыкула з'яўляецца вызначэнне асаблівасцей функцыянавання гомельскага іменаслову 50-х гадоў XX стагоддзя.

Дадзеныя гэтага перыяду атрыманы ў выніку выбаркавага статыстычнага аналізу (1951, 1952, 1956 гады). У разглядаемы час было ўжыта ў актыўным іменаслове наступная колькасць імёнаў: 97 мужчынскіх і 124 жаночыя. Колькасць носьбітаў складае адпаведна 4304 і 4044 асобы. Дзясяткі самых папулярных імён змешчаны ў табліцы.

Табліца – Самыя папулярныя імёны антрапанімікону Гомеля 50-х гадоў XX стагоддзя

Мужчынскія імёны		Жаночыя імёны	
Імя	Колькасць носьбітаў	Імя	Колькасць носьбітаў
<i>Аляксандр</i>	683	<i>Людміла</i>	490
<i>Уладзімір</i>	558	<i>Валянціна</i>	332
<i>Віктар</i>	312	<i>Таццяна</i>	311
<i>Сяргей</i>	236	<i>Галіна</i>	243
<i>Мікалай</i>	228	<i>Тамара</i>	238
<i>Валерый</i>	217	<i>Наталля</i>	215
<i>Міхаіл</i>	199	<i>Святлана</i>	200
<i>Анатолій</i>	177	<i>Алена</i>	163
<i>Леанід</i>	155	<i>Ларыса</i>	145
<i>Генадзій</i>	117	<i>Ала</i>	134

Так як дзесяццю самымі папулярнымі імёнамі было ахоплены 2912 носьбітаў мужчынскіх і 2471 носьбіт жаночых імён, то ступень традыцыйнасці складае адпаведна 67,67 % і 61,09 % (прыблізна 3/5 ад усяго іменаслову).

Сярэдні каэфіцыент аднайменнасці, які атрыманы дзяленнем колькасці зарэгістраваных носьбітаў на колькасць імён, роўны 44 у мужчынскім іменаслове і 33 у жаночым. Вышэй за ступень аднайменнасці знаходзіліся наступныя імёны: *Юрый, Ігар, Яўгеній, Пётр, Алег, Віталій, Васіль, Барыс, Валянцін, Рыгор*. Сярод жаночых імён папулярнымі былі онімы *Любоў, Ірына, Надзея, Ніна, Вольга, Ганна, Марыя, Зінаіда, Раіса, Вера, Наталія, Лідзія, Жанна, Лілія*.

У мужчынскім іменаслове ў гэты перыяд вылучаецца параўнальна вялікая колькасць старажытнаўрэйскіх імён. Многія з іх належалі прадстаўнікам яўрэйскай дыяспары. Адзначаецца наяўнасць новага імя – *Кім*. Што тычыцца паходжання жаночага іменаслова, то адметнасцю перыяду стала ўжыванне імён з мовы ідыш (*Мера, Бейля, Зелда*), шматлікіх скарачэнняў (*Ася, Бася, Сіма, Слава, Геня, Рыва, Ліля*). Амаль усе гэтыя адзінкі належаць прадстаўніцам яўрэйскай дыяспары. Адзначаюцца і т.зв. новыя імёны з ярка выражанай рэвалюцыйнай тэматыкай – *Эра, Электрына, Аніліна*.

Колькасныя пагадовыя паказчыкі імён выглядаюць у мужчынскім іменаслове наступным чынам: 1951 – 77, 1952 – 66, 1956 – 59 адзінак; у жаночым антрапаніміконе дадзеныя такія: 1951 – 104, 1952 – 89, 1956 – 74 імя. Такім чынам, пік колькасці ўжытых онімаў у мужчынскім антрапаніміконе прыходзіцца на 1951 год – 78 імён, а мінімум на 1956 год – 59 імён. У жаночым антрапаніміконе паказчыкі наступныя: найбольшая колькасць ужытых імён зарэгістравана ў 1951 годзе – 100 адзінак, а найменшая ў 1956 годзе – 74 імя.

У мужчынскім іменаслове ў разглядаемы перыяд павялічваецца частотнасць імён *Аляксандр, Сяргей, Генадзій*. Затое зніжаецца папулярнасць онімаў *Уладзімір, Міхаіл, Анатолій, Яўгеній, Валерый, Пётр, Леў, Эдуард, Георгій*. У жаночым іменаслове на працягу дзесяцігоддзя ўзрастае папулярнасць імён *Таццяна, Наталля, Алена, Ала, Ніна, Антаніна*. Адначасова зніжаецца частотнасць імён *Валянціна, Надзея, Любоў, Сафія, Фаіна, Марыя, Лідзія, Людміла, Зоя*.

Колькасць адзінкавых онімаў у мужчынскім іменаслове роўная 36: *Адзін, Антон, Аўраам, Аўсей, Афанасій, Бінцыян, Венямін, Вікторый, Гарый, Гаўрыла, Заўдат, Захар, Золік, Зяма, Ізольд, Ісай, Кім, Кірыл, Кузьма, Лазар, Лейба, Майсей, Макар, Матус, Мацей, Мотэль, Мсціслаў, Рафаіл, Рубін, Руслан, Сахна, Серафім, Франц, Фядос, Чаідура, Юзаф*. Колькасць адзінкавых онімаў у жаночым іменаслове роўная 37: *Аліса, Аніліна, Бейля, Берта, Браніслава, Геня, Джанэта, Жаніна, Зелда, Іраіда, Капіталіна, Ксенія, Ліля, Луіза, Маіна, Мара, Марфа, Мера, Мінна, Муза, Наіна, Неаніла, Нехама, Ніяніла, Рыва, Рытша, Рэма, Станіслава, Стэла, Фрыда, Хася, Хая, Электрына, Эльвіра, Эра, Ядвіга, Янна*.

Нацыянальны склад жаночага іменаслова дадзенага дзесяцігоддзя даволі разнастайны. Большую частку складаюць імёны, якія належаць прадстаўніцам яўрэйскай нацыянальнасці. У сярэдзіне ХХ стагоддзя ў Гомелі заставалася яшчэ даволі моцная яўрэйская дыяспара. Аналіз актавых запісаў (з удакладненнем прозвішча, імя, імя па бацьку, нацыянальнасці) дазволіў зрабіць вывад аб тым, што прадстаўніцам вышэй азначанай нацыянальнасці належалі імёны рознага паходжання.

Сярод гэтых імён былі:

- старажытнаўрэйскія: *Ева, Ізабэла, Нехама, Серафіма, Хая, Элеанора*;
- новаяўрэйскія: *Бейля, Зелда, Мера*;
- старажытнагрэчаскія: *Дора, Іда, Муза*;
- лацінскія: *Бэла, Роза, Стэла*;
- германскія: *Берта, Мінна, Фрыда, Эльвіра, Эма*;
- персідскія: *Эсфір*;
- скарачэнні онімаў рознага паходжання: *Ася, Бася, Рыва, Сіма, Слава*.

Нацыянальны склад мужчынскага іменаслова амаль не адрозніваецца ад жаночага. Вялікую колькасць складаюць адзінкі, якія належаць прадстаўнікам

яўрэйскай нацыянальнасці. У мужчынскім іменаслове такіх імён значна больш у адносінах да ўсяго наяўнага антрапанімікона. Гэтыя адзінкі амаль усе маюць старажытнаяўрэйскае ці новаяўрэйскае паходжанне:

– старажытнаяўрэйскія імёны: *Абрам, Арон, Аўраам, Веньямін, Давід, Захар, Ізраіль, Іосіф, Ісай, Ісак, Лазар, Мацвей, Навум, Натан, Рафаіл, Рубін* (ад *Рувім*), *Саламон, Самуіл, Сахна, Серафім*;

– новаяўрэйскія: *Лейба, Мотэль*.

Імёны такога тыпу разам са сваімі варыянтамі складаюць трэць наяўнага іменаслову адзначанага перыяду. Прадстаўнікі яўрэйскай нацыянальнасці насілі онімы і іншага паходжання. Сярод гэтых імён сустракаюцца:

– старажытнагрэчаскія: *Зіновій, Леў, Яфім*;

– лацінскія: *Марк, Фелікс*;

– германскія: *Адольф*;

– старажытнаегіпецкія: *Маісей, Майсей*;

– славянскія: *Барыс, Браніслаў, Мсціслаў*;

– скарочаныя імёны рознага паходжання: *Адзік*.

У дадзеным дзесяцігоддзі адзначаецца ўжыванне нетрадыцыйных імён пры называнні прадстаўнікоў каўказскіх народаў: *Заўдат, Чаідура*.

Адметнасцю разглядаемага перыяду з'яўляецца разнастайнае напісанне онімаў у выніку анамастычнай непісьменнасці і адсутнасці спецыялізаваных слоўнікаў. Некаторыя імёны маюць неўнармаванае напісанне (адзінкі падаюцца ў квадратных дужках на рускай мове – мове запаўнення дакументаў): *[Бэлла] – [Белла] – [Бэла], [Инесса] – [Иннеса] – [Инеса] – [Инэсса], [Нелли] – [Нэлла] – [Нэлли] – [Нелля] – [Нэлля] – [Неля]*. Некаторыя онімы вызначаюцца варыянтамі паводле паходжання: *Сафія – Соф'я, Наталія – Наталля, Серафіма – Сіма, Жанна – Жаніна – Жанэта – Яніна, Мая – Маіна, Лілія – Ліля*. У мужчынскім іменаслове таксама адзначаюцца варыянтныя рады: *Георгій – Юрый – Ягор, Саламон – Зяма, Маісей – Майсей, Віктар – Вікторый, Аўраам – Абрам, Адольф – Адзік, Іосіф – Юзаф*.

Такім чынам, асноўнымі рысамі гомельскага іменаслова перыяду 1951–1960 гадоў з'яўляюцца:

1) даволі вялікая разнастайнасць онімаў актыўнага іменаслова, асабліва жаночай яго часткі;

2) наяўнасць шматлікіх онімаў старажытнаяўрэйскага і новаўрэйскага паходжання і іх варыянтаў як выразнік значнай колькасці прадстаўнікоў яўрэйскай дыяспары;

3) неўнармаванасць афіцыйных формаў імён з-за адсутнасці спецыялізаваных слоўнікаў, а таксама наяўнасці анамастычнай непісьменнасці.

Н. Д. Коваленко (Кам'янець-Подільський, Україна)

АРЕАЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ У ДОСЛІДЖЕННІ ФРАЗЕМ

На сучасным этапе развітку слов'янскага мовознаўства спостерігаемо відступі від традиційного розуміння мовних явищ. Зокрема, часто залучаються досягнення семантики, соціолінгвістики, логіки в потрактуванні фразем як

одиниць ареального плану. Важливими стали комплексні дослідження, у яких поєднано структурно-значеннєвий аналіз фразеологічних одиниць, ураховано функціональні особливості та їх семантичну організацію, контекстуальні можливості. Актуальним, на нашу думку, є вирішення проблемних питань про просторове буття фразеологізму і власне його компонентів.

Ареальна фразеологія стала об'єктом активних досліджень останніх десятиліть. Із-поміж публікацій, які фіксують сучасний стан фразеологічних діалектних систем у кінці XX – першому десятилітті XXI ст., варто виокремити українські діалектні словники: «Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини» Н.Д. Вархол та А.О. Івченка, «Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу» В.Д. Ужченка, Д.В. Ужченка, «Фразеологічний словник говірок Житомирщини» Г.М. Доброльожі, «Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини» В.А. Чабаненка. Значно поповнюють емпіричну базу української діалектології також і матеріали до фразеологічних словників «Сказав, як два зв'язав» Г.Л. Аркушина, «Слова з язика, як бджоли з вулика: Матеріали до словника народних порівнянь подільських і волинських говірок Хмельниччини» Н.Д. Коваленко. Ці праці підтверджують, що варіювання фразеології в ареальній проекції можна простежити на кількох рівнях: семантичному, фонетичному, морфологічному, синтаксичному, лексичному. На сьогодні фраземіка поліських говірок найповніше представлена у працях Г.Л. Аркушина, З.С. Мацюк (західнополіські), П.П. Грищенка, Г.М. Доброльожі, Ю.О. Громика (середньополіські). Фраземіка Східного Полісся потребує ґрунтовних досліджень, зокрема укладання фразеологічного словника говірок. Зазначимо, що фрагментарно східнополіська фразеологія представлена у «Словнику стійких народних порівнянь» О.С. Юрченка й А.О. Івченка [17], у праці А.О. Івченка [8]. Не оминув своєю увагою фраземи і П.С. Лисенко, укладаючи «Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся» [10]. Відсутність достатньо повної фактичної бази з усіх ареалів, спеціальних наукових досліджень фразеоглос ускладнюють ареальний опис фразем і їх компонентів, через що аналіз матиме лише попередній характер.

Зіставний аналіз фразем суміжних і дистантних зон дозволяє виявити одиниці, семантика, структура та компонентний склад яких збігаються; фраземи з відмінними лексичними одиницями; однакового компонентного складу, але з різною семантикою. Зафіксовані матеріали діалектного мовлення з більшості територій України засвідчують, що фраземіка говірок загалом відбиває історичний досвід народу, його побут, матеріальну та духовну культуру. Отже, цілком очевидним є факт повного збігу семантики, компонентного складу та структури деяких фразем у різних діалектах, у літературній мові та діалектах. Відкритим залишається питання просторового буття фразем і їх компонентів.

Найбільше увиразнюють фраземи говіркового мовлення лексичні діалектизми, що виступають у компонентному складі часто однакових за семантикою одиниць. На відміну від тотожних фразем, більшість яких фіксована в суміжних зонах, сталі вислови, які протиставляються діалектизмом, побутують, як правило, у дистантних ареалах, наприклад: 'побити когось': сх.поліс. *нада'вау* | *кухтел'іу* [11, с. 111], зах.вол. *каркувого дате* [9, с. 136], с.-наддніпр. *гену дати* [16, I, с. 225].

У західноподільських, гуцульських говорах *пуд* – це страх [12, с. 147], або *пуд*, *напуда* – страх: *діста́ти пуду*, *да́ти пуду* – перелякатися [6, с. 159]. На Буковині *пуд* – страх; *да́ти пуду* – налякати: *Тако́го дав мені пуду, що ні́коли не забуду* [13, с. 446]. У поліських говірках *пуд* – сорокопуд, наприклад: *найма́ли пуда* [11, с. 177]. Отже, територія побутування фраземи збігається з уживанням її компонента.

Лексема *пелька* виявляє різні значення в деяких говірках. Наприклад, у західноподільських, полтавських говірках *пелька* – вульгарна, зневажлива назва великого рота, горла, шлунка: *Таку маєш пельку, що й горізок боріцу не вистачить* [4, с. 72]. У живому мовленні побутує чимало фразем із цим компонентом: *наби́ти пел'ку* ‘наїстися’; *пел'ку розк'рити* (роз'н'ати) ‘кричати’, *сту́лити пел'ку* ‘замовкнути’. У східнополіських говірках лексема має інше значення: *пéлька*, *пéля* – велика яма з водою [11, с. 155]. Простір функціонування фраземи і компонента збігається.

У східно- та західнополіських говірках, східнослов'янських *тельбухи* – нутрощі тварин [1, с. 195; 10, с. 212; 13, с. 203]. У полтавських говірках *тельбухи* – це нутрощі людини або тварини, тому активно побутують і фраземи з цим компонентом: *Іван уже давно наміряється тельбухи з нього випустити* [4, с. 93]; у гуцульських говірках *тэ́льбух* це рідкісна лексема, яка має такі значення: 1. нутрощі; 2. образл. живіт [12, с. 167]; у подільських і буковинських говірках виявлено значення лексеми: відвислий живіт, нутрощі: *тэ́льбух наї́в Петро́* [13, с. 542].

За структурно-семантичною формулою “вдарений + якимось предметом = дурний, психічно хворий” побудовані фраземи, що репрезентовані в усіх наріччях: сх.поліс. *меш'ком па'тьопани*, *па'цьопани*, *па'цопани*, *по'цопани*, *муч'ним меш'ком па'т'опани*, *на́че з-з угла меш'ком па'т'опани*, *м'еш'ком із-за угла по'цопани* [11, с. 154], як *пустим мішком прибитий* [17, с. 94]; под. *з-за ву́гла' мішко'м приби'тий* [7, с. 148]; бук. як *з-за ву́гла' мішко'м уда'рений / приби'тий / шарне'ний* [2, с. 88]; лемк. *з мі'хом вда'рений* [3, с. 84], *махну'тий з мі'хом* [там само]; сх.степ. як *із-за ву́гла мішком прибитий* [17, с. 33]; сх.степ., словобж. *прибацнутий пустим мішком* [15, с. 67]; словобж. *двинутий мокрим мішком* [5, с. 154], як *мішком помаханий* [17, с. 94], *прибитий порожнім мішком із-за рогу* [8, с. 44].

Східнополіський вираз *покрас'нев*, як у *буся* *дзюба* [10, с. 27] доповнює синонімічний ряд фразеологізмів компаративного характеру на позначення поняття ‘засоромитися’, які виявляються у трьох наріччях української мови: зах.под. *червоний як півень*, *поче"рво'н'іти йак рак*, *заче"рво'н'іти'с'а шо рожа*, *поче"рво'н'іти йак пе"р'ц'уга*; зах.степ. *зачервонів як бурак* [17, с. 20].

Фразеологічній системі говірок притаманні велике розмаїття діалектних одиниць, варіювання, відносна мобільність форми. Аналіз засвідчив наявність ареальних кореляцій, коли територія побутування фраземи і її компонентів збігається. Наступні дослідження можуть бути використані для виявлення 1) лексем, що побутують лише у фраземах; 2) фонетичних і граматичних явищ у сталих виразах, що знівелювались у говірковому мовленні. Це дозволить розв'язати низку загальнотеоретичних проблем української діалектології, зокрема ареалогії.

Спис літаратури

1. Аркушин, Г.Л. Словник західнополіських говірок: у 2-х т. / Г.Л. Аркушин. – Луцьк: “Вежа”, 2000. – Т. I. – 354 с. – Т. II. – 354 с.

2. Бабич, Н.Д. Лексичні варіанти ФО буковинських говірок (особливості компонентного складу і функціонування) / Н.Д. Бабич // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології: Тези доп. – Ужгород, 1978. – С. 87–88.
3. Вархол, Н. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини / Н. Вархол, А. Івченко. – Братіслава: Словацьке педагогічне вид-во, 1990. – 160 с.
4. Ващенко, В.С. Словник полтавських говорів / В.С. Ващенко. – Харків: Вид. Харківського держ. ун.-ту ім. О.М. Горького, 1960. – 108 с.
5. Грица, Т.Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької обл.: дис. ... канд. філ. наук.: 10.02.01. / Т.Г. Грица. – Харків, 1996. – 181 с.
6. Гуцульські говірки: короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
7. Доленко, М.Т. Матеріали для словаря диалектных фразеологизмов Подолья / М.Т. Доленко // Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып. 272. – №8. – С. 131–161.
8. Івченко, А.О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія / Харківське історико-філологічне товариство / А.О. Івченко. – Харків: Око, 1996. – 158 с.
9. Корзонюк, М.М. Словник західноволинських говірок / М.М. Корзонюк // Українська діалектна лексика: Зб. наук. праць. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 62–267.
10. Лисенко, П.С. Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся / П.С. Лисенко – К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1861. – 72 с.
11. Лисенко, Словник поліських говорів / П.С. Лисенко – К.: Наукова думка, 1974. – 260 с.
12. Негрич, М. Скарби гуцульського говору: Березовий / М. Негрич – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008 – 224 с.
13. Словник буковинських говірок / за заг. ред Н.В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
14. Словник українських східнословобожанських говірок / К. Глуховцева та ін. – Луганськ, 2002. – 234 с.
15. Ужченко, В.Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко – Луганськ: Альма-матер, 2002. – 263 с.
16. Чабаненко, В.А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В.А. Чабаненко – Запоріжжя: 2001. – 201 с.
17. Юрченко, О. / Словник стійких народних порівнянь / О. Юрченко, А. Івченко – Харків, 1993. – 172 с.

В. А. Літвінава (Мазыр)

ТЫПЫ АНТОНИМАЎ У БЕЛАРУСКІХ ПАРЭМІЯХ ПАВОДЛЕ ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНАГА НАПАЎНЕННЯ

Пытанне вывучэння твораў розных фальклорных жанраў абумоўлена ўзрастаючай цікавасцю даследчыкаў да фальклору як культурнай спадчыны,

невывярпнай крыніцы агульначалавечых каштоўнасцей. Мова фальклорных твораў з'яўляецца не толькі захавальніцай аб'ектыўнай карціны сусвету, яна насычана разнастайнымі моўнымі сродкамі, якія разам з лагічным сэнсам валодаюць экспрэсіўна-эмацыйным адценнем ў моўным кантэксце. Адным з такіх моўных сродкаў з'яўляецца антанімічнасць.

Мэтай дадзенага артыкула з'яўляецца аналіз лексіка-семантычных магчымасцяў антанімічных пар, засведчаных ў тэкстах беларускіх прыказак і прымавак.

Акрамя найбольш распаўсюджанай у лінгвістычнай навуцы класіфікацыі антонімаў паводле семантычнай супрацьлегласці, існуе класіфікацыя, прапанаваная Л.А. Новікавым [3], у якой антонімы размяркоўваюцца ў асобныя групы па асноўных тэмах [3, с. 87]. Згодна з гэтым, лексічныя антонімы як спецыфічныя моўныя адзінкі, аб'ядноўваюцца ў пары і проціпастаўляюцца выключна па семантычных якасцях. Аналіз фактычнага матэрыялу сведчыць, што антонімы, зафіксаваныя ў мове беларускіх парэмій, звычайна абазначаюць:

– якасці і ўласцівасці (гарачы – холодны, горкі – салодкі): *Рукі **халодныя**, ды душа **гарачая*** [1, с. 121]; *Апарыўшыся на **гарачым**, то і на **халоднае** дзьмухал* [4, с. 121]; ***Горкае** лечыць, а **салодкае** калечыць* [4, с. 197]; ***Горкая** часам праца, ды хлеб ад яе **салодкі*** [5, с. 19]; *Будзь, **мёдзік**, ні **горкі**, ні **салодкі**: **салодкі** будзеш – пражруць, **горкі** будзеш – праплююць* [4, с. 41];

– пачуцці і стан чалавека (смах – плач, шчасце – бяда): *У пятніцу **не смейся**, у нядзелю **не плач*** [1, с. 29]; ***Шчасце** адно не ходзіць, **бяду** за сабой водзіць* [4, с. 276]; ***Ліха** без **дабра** не бывае* [1, с. 130];

– з'явы прыроды (месяц – сонца, мароз – спякота): *Адзін і пры **месяцы** робіць, а другі і пры **сонцы** спіць* [4, с. 97]; ***Луна** з **сонцам** на адным небе не свецяць* [4, с. 35]; *Гаспадар ні **сцюжы**, ні **спёкі** не баіцца* [5, с. 78];

– часавыя і прасторавыя паняцці (дзень – ноч, пачатак – канец, верх – ніз, блізкі – далёкі): ***Дзень** выганяе з хаты, а **ноч** прыганяе* [5, с. 26]; *Думай **звечара**, а рабі **зрання*** [4, с. 63]; *Без **зачатку** і **канца** не было б* [4, с. 102]; ***Высока** падняў, а **знізу** не падпёр* [5, с. 34]; ***Жонку** бяры **здалёку**, а кароўку **зблізку*** [2, с. 42];

– процілеглыя накіраваныя дзеянні (лажыцца – уставаць, адкрыць – закрыць): ***Ляжаш** не еўшы, **устанеш**, не піўшы* [5, с. 67]; *У дурня рот не **зачыняецца**, а ў другога няўдакі не **расчыняецца*** [4, с. 239];

– колькасць чаго-небудзь (мала – многа, большасць – меншасць): ***Гадоў мала** пражыў, а **гора** **многа** перажыў* [4, с. 15]; ***Меней** гавары – **болей** пачуеш* [5, с. 11] і іншыя.

Разам з тым, абсалютная большасць антонімаў, засведчаных ў беларускіх парэміях, паводле семантычна-граматычных і стылістычных асаблівасцяў суадносяцца з пэўнымі часцінамі мовы (пераважна з назоўнікамі, прыметнікамі, дзеясловамі і прыслоўямі).

У складзе назоўнікавых антонімаў значнае месца займаюць суадносныя пары слоў са значэннем узроставых асаблівасцяў чалавека, у прыватнасці, са значэннем 'малодосць – старасць': ***З маладосці** гарцаваў, а **пад старасць** жабраваў; **Калі б маладосць** ведала, а **старасць** магла; **Дай, божа, маладосці** косці грызці, а **на старасці** мяса есці; **Змоладу** балі спраўлялі, а **пад старасць** галышамі сталі; **Пытае старасць**, што прыгатавала **маладосць**; **Маладосць** сілу паказвае, а **старасць** спосаб шукае* [4, с. 150–152] і інш.

Сярод прыметнікавых антонімаў прадуктыўным класам з'яўляюцца якасныя прыметнікі (70 %), якія найчасцей абазначаюць:

- уласцівасці і якасці, што ўспрымаюцца органамі пачуццяў: *Пакаштаваўшы салодкага, не захочаш горкага* [2, с. 38]; *Хлеб бывае траякі: чорны, белы і ніякі* [5, с. 149];

- уласцівасці характару, асаблівасці псіхічнага складу чалавека: *Ад добрага чалавека хлеб смачнейшы, чым пірог ад дрэннага* [5, с. 283]; *Добрая жонка – дома рай, злая – хоць ты цягу дай* [5, с. 131]; *Баязліўцаў куля і ў акопе страчае, смелых і на акопе мінае* [4, с. 102];

- выражаюць агульную ацэнку: *Старасць бывае слабая на ногі, ды моцная на розум* [1, с. 151]; *Кепскія песні лепш за добрыя слёзы* [5, с. 116]; *Няма нічога тайнага, каб не стала яўным* [1, с. 292];

- значэнне ацэнкі і меры якасці: *Вялікая кабыла, ды малая сіла; Маленькая моль шкоду вялікую робіць; Вялікі целам, ды малы дзелам; На вялікія ногі малых ботаў не нацягнеш; Вялікая дзірка, ды малая накрыўка; Вялікага дуба з малым карэннем не бывае* [4, с. 277–278] і інш.

Супрацьпастаўляюцца могуць і прыналежныя прыметнікі (*Матчын кулак вучыць, а мачышын сушыць* [5, с. 136]), але ў мове беларускіх прыказак і прымавак яны сустракаюцца рэдка.

Дзеяслоўным антонімам уласціва супрацьлегласць паводле дзеяння, руху ці стану як працэсу. Слова “працэс” у характарыстыцы дзеясловаў мае шырокае значэнне, таму яны могуць абазначаць:

- канкрэтнае фізічнае дзеянне: *Лепш з разумным згубіць, чым з дурнем знайсці* [5, с. 206]; *Лепш даваць, чым браць* [1, с. 127];

- мову: *Бойся не таго, хто крычыць, а таго, хто маўчыць* [2, с. 62]; *Трэба ўмець сказаць, трэба ўмець і змаўчаць* [2, с. 65];

- змену прыметы ці стану: *Ад дубцоў дурнеюць, ад слаўцоў разумнеюць* [5, с. 184];

- пачатак і канец дзеяння: *Як пачнеш, так і скончыш* [5, с. 168];

- дзеянні, якія цалкам узаемаадмаўляюць адно другое: *Хто нарадзіўся, той і паміраць мусіць* [2, с. 75]; *Жыць важка, а паміраць яшчэ горш* [5, с. 78];

- стан чалавека: *Ці плакаць, ці смяцца – усё адно моршчыцца* [4, с. 187] і інш.

Разнастайнымі паводле характару семантычнай супрацьлегласці з'яўляюцца прыслоўныя антонімы. У прыказках і прымаўках яны выражаюць наступныя адносіны:

- якасныя: *Не тады, калі соладка, а тады, калі горка, прыяцель патрэбен* [5, с. 92]; *Лепш кепска ехаць, як добра ісці* [4, с. 154];

- колькасныя: *Дарадчыкаў знойдзеца багата, ды дапамогі ад іх мала* [1, с. 156]; *Еду скоры – услед гора, еду ціха – услед ліха* [5, с. 64];

- спосаб дзеяння: *Ідзі хутка – бяду здагоніш, ідзі павольна – цябе здагоніць* [5, с. 60]; *Густа сеюць, ды рэдка ўсходзяць* [4, с. 18];

- месца: *Беражыся каровы спераду, а каня ззаду* [2, с. 36]; *І адсюль гарача, і адтуль боляча* [1, с. 62]; *Наперад кінеш – ззаду возьмеш* [5, с. 45]; *Уніз вада знясе, а ўверх бяда вывязе* [4, с. 79];

- часу: *Хвалі мяне сёння, а я цябе заўтра* [4, с. 18]; *Госця ўвесну частуюць мядком, а ўвосень – малачком* [2, с. 62]; *Трэба ўлетку назбіраць, каб узімку было што каштаваць* [4, с. 195].

Акрамя таго, усе антонімы, зафіксаваныя ў прыказках і прымаўках, у залежнасці ад ступені супрацьлегласці падзяляюцца на:

– поўныя, ці сіметрычныя, якія адрозніваюцца ўсімі сваімі значэннямі (*Добрая слава людзей **збірае**, а дрэнная – **разганяе*** [1, с. 74]; *Як бог на **небе**, так пан на **зямлі*** [2, с. 79]);

– няпоўныя, ці асіметрычныя, частковыя, якія маюць няпоўную сэнсавую процілегласць і супастаўляюцца адным або некалькімі значэннямі (*Лепей **лычны мір**, чымся **раменная свара*** [4, с. 91]; *Гора **плача**, гора **скача**, гора **песенькі пая*** [2, с. 76]);

– кантэкстуальныя, ці сітуацыйныя антонімы, сэнсавая процілегласць якіх успрымаецца толькі ў пэўнай сітуацыі моўных зносін (*Барада **вялікая**, а галава **слабая*** [2, с. 174]; *Змоладу **дурань**, над старасць – **мудры*** [1, с. 51]; *Свой **сухар** смачней чужых **пірагоў*** [5, с. 83]).

Такім чынам, згодна з лексіка–семантычнай класіфікацыяй, антонімы, зафіксаваныя ў тэкстах беларускіх парэмій, абазначаюць разнастайныя якасці і ўласцівасці, пачуцці і стан чалавека, з’явы прыроды, часавыя і прасторавыя паняцці, процілегла накіраваныя дзеянні, колькасць і іншае. Складанасць класіфікацыі антонімаў заключаецца ў выяўленні сувязі паміж унутранымі, семантычнымі ўласцівасцямі слоў дадзенага класа з аднаго боку, і прыналежнасцю іх да той ці іншай часціны мовы – з другога.

Спіс літаратуры

1. Аксамітаў, А.С. Прыказкі і прымаўкі: тлумачальны слоўнік беларускіх прыказак і прымавак з архіваў, кафедральных збораў, рэдкіх выданняў XIII і XX стст. / А.С. Аксамітаў. – 2-е выд., дапрац. – Мінск: Беларус. навука, 2002. – 327 с.
2. Лазоўскі, У.М. Слоўнік антонімаў беларускай мовы: канкрэтныя выпадкі ўжывання / У.М. Лазоўскі. – Мінск: Універсітэцкае, 1994. – 293 с.
3. Новиков, Л.А. Семантика русского языка / Л.А. Новиков. – М.: Московский ун-т, 1982. – 437 с.
4. Шкраба, І. Крынічнае слова: Беларус. прыказкі і прымаўкі / І. Шкраба, Р. Шкраба. – Мінск: Маст. літ., 1987. – 149 с.
5. Янкоўскі, Ф.М. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / Ф.М. Янкоўскі. – 3-е выд. – Мінск: Беларус. навука, 2004. – 494 с.

В. А. Ляшчынская (Гомель)

РЭПРЭЗЕНТАЦЫЯ ЭМОЦЫЙ АГІДЫ І ПАГАРДЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ

Паводле вынікаў многіх даследаванняў псіхолагаў па вывучэнні эмоцыі гневу маюцца падставы для сцвярджэння аб тым, што гнеў часта актывізуецца адначасова з эмоцыямі агіды (руск. *отвращение*) і пагарды (руск. *презрение*). Але пры гэтым псіхолагі не атаясамліваюць гэтыя тры эмоцыі, бо лічаць: «Нягледзячы на тое што гэтыя эмоцыі часта актывізуюцца адначасова, кожная з іх мае свае адрознівальныя асаблівасці і ўносіць нешта сваё ў мысленне і

паводзіны чалавека» [1, с. 265]. Гэта дае нам падставы гіпатэтычна выдзяляць на аснове навуковай трыяды варожасці – гнеў, агіда і пагарда, – акрамя гневу (гэту эмоцыю гл. у [2]), яшчэ эмоцыі агіды і пагарды і адпаведна шукаць ім рэпрэзентацыю ў беларускай фразеалогіі шляхам дэфініцыйнага аналізу фразеалагічных адзінак (ФА) і вызначэння эмасем ‘агіда’ і ‘пагарда’ [3].

Паводле семантыкі лексемы *agida* ‘вельмі непрыемнае пачуццё, якое выклікаеца кім-, чым-небудзь’ [4, с. 101], відавочна, што агіда – гэта пачуццё з яго агульнай ацэнкай як непрыемнага ў высокай ступені інтэнсіўнасці яго праяўлення (*вельмі*). Ніякіх іншых прыкмет і большай інфармацыі аб пачуцці агіды ў лексікаграфічнай крыніцы не ўдаецца. А вось лексема *pagarda*, паводле лексікаграфічнай семантызацыі, не звязана з родавымі паняццямі эмоцыі ці пачуцця, а тлумачыцца як ‘ганарлівыя адносіны да каго-, чаго-н.; ганарыстасць’ [5, с. 492], дзе *ганарыстасць* – ‘уласцівасць ганарыстага; пагардлівасць і фанабэрыстасць, самаўпэўненасць’ [6, с. 24]. Праўда, у тлумачальным слоўніку рускай мовы адно са значэнняў лексемы *презрение* (бел. *пагарда*) вызначаецца як від родавага паняцця – ‘чувство полного пренебрежения, крайнего неуважения к кому-, чему-л.’ [7, с. 376].

Як відаць, па-першае, у лексікаграфічнай практыцы няма адзінства ў вызначэнні рода-відавых сувязей пры абазначэнні пагарды, па-другое, лінгвістыка і псіхалогія ў вызначэнні разнавіднасцей эмоцый і пачуццяў, у прыватнасці, адносна эмоцый пагарды, не супадаюць. Да гэтага трэба дадаць, што пры параўнанні вызначанага псіхолагамі патэрна – гнеў, агіда і пагарда – як адпраўнога палажэння для нас у пошуках беларускіх ФА з эмасемамі ‘агіда’ і ‘пагарда’ і вынікамі нашага аналізу семантыкі беларускіх ФА, што рэпрэзентуюць эмоцыю гневу, то намі быў выяўлены адрозны патэрн – гнеў, абурэнне і злосць – як спецыфіка наіўнай карціны свету беларусаў. Гэта азначае, што навуковая і наіўная карціны свету разыходзяцца, адрозніваюцца.

Цяпер правядзём аналіз беларускіх ФА, што рэпрэзентуюць эмоцыі агіды і пагарды, выяўляючы ў дэфініцыях эмасемы ‘агіда’ і ‘пагарда’, каб устанавіць катэгарызацыю гэтых эмоцый ці блізкіх да іх адчуванняў, эмацыянальных станаў чалавека, шляхі і спосабы іх канцэптуалізацыі для ўстанаўлення эмацыянальнага спектра, характэрнага беларусам у стане агіды і пагарды.

Найбольш рэлевантнай у псіхалагічнай палітры эмоцый і пачуццяў выступае *эмоцыя пагарды*, паколькі эмасема ‘пагарда’ адзначаецца ў дэфініцыях сямі ФА, якія рэпрэзентуюць гэтую адметную эмоцыю чалавека. З іх паводле марфалагічнай характарыстыкі выдзяляецца шэсць дзеяслоўных і адна адвербіяльная ФА.

Дзеяслоўныя ФА ўтвораны паводле метафарычнай мадэлі ‘эмоцыя пагарды – выкананне непрыстойнага дзеяння’: *адварочваць морду /рыла* ‘з пагардай адмаўляцца, не згаджацца’; *адварочваць нос* ‘з пагардай адмаўляцца, не згаджацца’ і ‘пагарджаць’; *вярнуць нос* ‘грэбуючы кім-, чым-н., адварочвацца ад яго, не заўважаць’, ‘з пагардай адмаўляцца, не згаджацца’ і ‘пагарджаць кім-, чым-н.’; *глядзець зверху ўніз* ‘адносіцца да каго- чаго-н. пагардліва’; *плюнуць у вочы /у твар* ‘выявіць у рэзкай форме знявагу, пагарду і пад.’; *пляваць у вочы /у твар* ‘рэзка пагарджаць кім-н.’ з адносна празрыстай матывацыяй.

Усе пералічаныя ФА не столькі абазначаюць такія эмацыянальны стан, як пагарда аднаго чалавека ў адносінах да другога, колькі даюць характарыстыку,

пры гэтым у высокай ступені і найбольш выразна выяўляюць негатыўную ацэнку ў адносінах да такіх дзеянняў, што абазначаны ў ФА як абраная протасітуацыі для адлюстравання эмацыянальнага пачуцця аднаго чалавека да другога, у прыватнасці, пагарды як адной з адмоўных эмоцый чалавека. Гэта перадаецца як праз найменне канкрэтнага дзеяння, асабліва з выразна адмоўнай ацэнкай паводле такіх дзеясловаў, як *адварочваць*, *вярнуць* і *плюнуць*, *пляваць*, так і праз назоўнікавы кампанент. Гэта кампаненты-саматызмы, ці найменні частак цела таго, хто выражае і выконвае дзеянне (сродкі выканання гэтага дзеяння – *морда* /рыла, нос), ці кампаненты-назвы частак цела таго, каму адрасуецца гэта негатыўнае дзеянне (аб’екты выканання дзеяння – *вочы* /твар). Кампаненты-саматызмы выступаюць “інструментамі” выканання ці аб’ектамі названых негатыўных дзеянняў аднаго чалавека да другога.

У названых ФА з жывой унутранай формай вобразны складнік з’яўляецца элементам плана зместу, нясе негатыўную ацэнку і, як вынік, уплывае на ўжыванне іх у маўленні ў пэўнай сітуацыі і з пэўнымі мэтамі. Істотна пры гэтым заўважыць, што ў ФА адлюстравана не індывідуальнае ўяўленне, якое ўзнікае ў свядомасці таго, хто гаворыць альбо слухае, а выкананыя ім аперацыі над рэлевантнымі ведамі, што спалучаны з літаральным прачытаннем фразеалагізмаў.

Так, ФА *адварочваць нос* ці *вярнуць нос* матываваны рухамі галавы ў сувязі з пачуццём гідлівасці пры непрыемным паху, калі чалавек адварочваецца. Гэта протасітуацыя паслужыла асновай для абазначэння пачуццяў, якія нагадваюць, асацыятыўна звязваюцца з гідлівасцю, гадлівасцю, грэбаваннем чым-небудзь, што дрэнна пахне. Зусім магчыма, што гэта звязана і з назіраннем за паводзінамі жывёл. Праўда, у гэтых дзвюх ФА яшчэ не зусім выразна выяўляецца адмоўная ацэнка такіх дзеянняў, а значыць, і такіх пачуццяў аднаго да другога. А вось ФА *плюнуць у вочы* /у твар і *пляваць у вочы* /у твар даносяць выразна выражаную адмоўную ацэнку такога выражэння эмоцыі, паколькі існуе асуджэнне такога дзеяння ў прамым значэнні словазлучэння. І гэта асабліва выразна, калі ўзгадаць, што вытокі гэтых ФА – старажытная магічная сімволіка абплёўвання, якая пазней стала выражэннем агіды, знявагі, абурэння ці прыкрасці.

Да апошніх дзвюх ФА набліжаецца і прыслоўная ФА *праз /скрозь зубы* ‘з пагардай, злосцю, незадавальненнем і пад.’, даючы такім чынам найменне спосабу праяўлення эмоцыі пагарды і адначасова негатыўнай характарыстыкі яе выражэння. Фарміраванне значэння ФА можна прадставіць як сувязь працэсаў па вербальнаму кадзіраванню пэўнай сітуацыі і спосабу стварэння ўнутранай формы праз паняцце вобраза. Для вызначэння невядомай характарыстыкі эмацыянальнага дзеяння чалавека той, хто гаворыць, шукае аналогію і прыбгае да бытавога і культурна-значнага фрагмента са свайго жыцця. У дадзеным выпадку вызначаецца падабенства негатыўнай ацэнкі такога дзеяння, як пляванне ўвогуле і працэдуры, спосабу яго працякання (праз зубы) і выражэння эмоцый пагарды, злосці, незадавальнення і іншых эмоцый. Дапускаючы ў свядомасці магчымасць такога падабенства, устаноўленага на асацыятыўнай аснове, даецца найменне якасці такіх адносін, такога выражэння псіхалагічнага стану чалавека: адзін чалавек адносіцца да другога так, як быццам бы ён адносіцца да плявання скрозь зубы.

Сярод дзеяслоўных некалькі адметна паводле вобраза выступае ФА *глядзець зверху ўніз* ‘адносіцца да каго-, чаго-н. пагардліва’, паколькі тут дзеянне

характарызуецца на аснове вымярэння суб'екта адносна аб'екта па вертыкалі вымярэння чалавека. Непрадметная рэчаіснасць (эмоцыя пагарды) арганізавана па аналогіі з прасторай, калі каардынаты асэнсоўваюцца як высокае і нізкае ў чалавеку. Такое дзеянне, як глядзець зверху ўніз, матывавана вядомым для чалавека ў мінулым успрыманням верху і нізу як супрацьлегласцей не толькі размяшчэння па вертыкалі, але і паводле супрацьпастаўлення верху як узвышанага, пераважнага над чым-ці кім-небудзь, а нізу як нізкага, прыземленага, нават заганага на аснове хрысціянскага ўспрымання супрацьпастаўлення неба як ідэала маральнай чысціні і зямлі як ёмішча грахоў і заганаў. Такой ФА даецца негатыўная ацэнка таму, што выклікае гэтую эмоцыю, і таму, хто ёю напаўняецца, бо такімі адносінамі (зверху ўніз) чалавек прэтэндуе на ролю Бога, неба, верха, што, з пазіцый маралі беларусаў, успрымаецца адмоўна. Разам з тым у ФА, магчыма, знайшло адлюстраванне самаці ўзаеманазіранне за знешнім выглядам чалавека ў такім эмацыянальным стане. Гэта знаходзіць сваё падмацаванне ў цікавым для ўсведамлення адзначанай ФА факце з ліку дадзеных псіхалагічнай навукі пра эмоцыю агіды: «Выражаючы агіду, чалавек літаральна становіцца вышэйшым: ён выпрамяеца, злёгка адкідвае галаву і глядзіць на аб'ект агіды як быццам зверху ўніз» [1, с. 282].

Эмоцыя агіды прадстаўлена адной прыслоўнай ФА як */быццам/бы Ленін на буржуазію* 'непрыязна ці з нянавісцю, з агідай (глядзець на каго-н.)'. Гэтая ФА, па-першае, больш позняя паходжаннем і адлюстроўвае новы культурны пласт жыцця (падзеі пачатку ХХ ст.); па-другое, паводле яе дэфініцыі, акрамя эмасемы 'агіда', яна ўтрымлівае эмасемы 'нянавісць', 'непрыязнасць' як блізкіх паміж сабой. ФА выразна вызначаецца метафарычнай мадэллю ўтварэння 'агіда – рэакцыя на каго-ці што-н. паводле вядомага дзеяння ці асацыяцыі з дзеяннем каго-н.'. І такім чынам вызначаецца нябачная з'ява ўнутранага свету чалавека і даецца ёй характарыстыка. Сваім вытокам ФА як */быццам/бы Ленін на буржуазію* абавязана адлюстраванню разумення агіды і нянавісці праз вобраз, дакладней погляд канкрэтнай гістарычнай асобы – Леніна, арганізатара КПСС і заснавальніка Савецкай дзяржавы, яго палітычных поглядаў у адносінах да буржуазіі. У ФА адзначаецца спалучэнне як прамога, так і пераноснага значэння гэтага параўнання, а вобразны складнік значэння ФА сігналізуе, што асноўнае пры яе ўжыванні – улік сітуацыі, калі важна перадаць непрыязнасць, нянавісць, агіду аднаго чалавека да другога ў позірку вачэй. Гэта, як відаць, адлюстраванне назіранняў чалавека за знешнім праяўленнем эмоцыі, за мімікай, выразам вачэй, якія лічацца люстрам душы.

Такім чынам, адносна вызначэння і характарыстыкі эмоцый агіды і пагарды, рэпрэзентаваных ў фразеалагізмах беларускай мовы, можна адзначыць іх нехарактэрнасць, нетыповасць праяўлення для нашых продкаў, зыходзячы толькі з колькасных паказчыкаў – усяго восем ФА (параўн., напрыклад, наяўнасць каля 60 ФА, што рэпрэзентуюць эмоцыю злосці). Унутраная форма, вобразы зафіксаваных фразеалагізмаў сведчаць, па-першае, пра дзеянне базавай саматычнай метафары пры ўсведамленні акрэсленага эмацыянальнага стану чалавека, які атаясамліваецца з яго саматычным праяўленнем і знешнім выражэннем у выглядзе дзеянняў ці элементаў невербальнай мовы. Па-другое, працэс метафарызацыі, які цесна звязаны з чалавечым фактарам, і яго вынік – фразеалагічныя адзінкі – адлюстроўваюць усе тыя ўяўленні, выяўляюць тыя

нормы ўзаемадносін паміж людзьмі, дакладней, “антынормы”, парушэнні гэтых норм на аснове дзеяння негатыўнай канатацыі амаль усіх фразеалагізмаў.

Спіс літаратуры

1. Изард, К.Э. Психология эмоций / К.Э. Изард. – СПб.: Питер, 2011. – 461 с.
2. Ляшчынская, В.А. Фразеалагічная канцэптуалізацыя і катэгарызацыя эмоцыі гневу беларусамі / В.А. Ляшчынская // Східнослов’янська філологія: зб. навуковых праць / Горлівський держ. пед. ін-т іноземн. мов; Донецький нац. ун-т / Редкол.: С.О. Кочетова [та інш.]. – Вип. 22. Мовознавство. – Горлівка: Вид-во ГДПІ М, 2012. – С. 3–12.
3. Лепешаў, І.Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. Т. 1. А – Л / І.Я. Лепешаў. – Мінск: Беларус. энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672 с.; Т. 2. М–Я / І.Я. Лепешаў. – Мінск: Беларус. энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 1. А – В / [Рэд. тома М.П. Лобан]. – Мінск: Гал. рэд. Бел. Сав. Энцыклапедыі, 1977. – 608 с.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 3. Л – П / [Рэд. тома П.М. Гапановіч]. – Мінск: Гал. рэд. Бел. Сав. Энцыклапедыі, 1979. – 672 с.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 2. Г – К / [Рэд. тома А.Я. Баханькоў]. – Мінск: Гал. рэд. Бел. Сав. Энцыклапедыі, 1978. – 768 с.
7. Словарь русского языка: В 4-х т. Т. 3. П – Р / АН СССР, Ин-т рус. яз.; Под ред. А.П. Евгеньевой. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Русский язык, 1984. – 752 с.

Л. М. Мінакова (Гомель)

БЕЛАРУСКАЯ ТЭХНІЧНАЯ ТЭРМІНАЛОГІЯ: СІНТАГМАТЫЧНЫЯ СУВЯЗІ І АДНОСІНЫ

Сістэмны падыход да аналізу тэрміналагічных адзінак знайшоў сваё адлюстраванне і ў сінтагматыцы. Сінтагматычныя сувязі і адносіны заснаваны на лінейным характары мовы. Дзякуючы гэтаму элементы, размешчаныя адзін за адным, утвараюць моўны ланцужок, паслядоўнасць – сінтагму. Даны тып сувязей у любой рэальнай тэрміналогіі рэалізуецца на ўзроўні тэрміналагічных словазлучэнняў, разнастайных паводле семантыкі і структуры. Тэрмін-словазлучэнне абазначае адзінае складанае паняцце, больш вузкае, канкрэтнае, чым адпаведнае родавае, што абазначаецца тэрмінам-словам. Элементы тэрміналагічнага словазлучэння функцыянуюць не ізалявана, а ў спалучэнні адзін з адным.

У першых значных даследаваннях па тэорыі тэрміна праводзіўся дэталёвы аналіз састаўных тэрмінаадзінак з пункту гледжання лагічных адносін кампанентаў, іх структурна-семантычнай арганізацыі. Даныя найменні сталі прадметам лінгвістычнага аналізу ў працах вучоных-тэрмінолагаў Д.С. Лотэ, А.А. Рэфармацкага, Б.М. Галавіна, В.П. Даніленка, Т.Л.Кандэлакі, Л.А. Капанадзе, Р.Ю. Кобрына, Л.А. Антанюк, В.П. Краснея і інш. Гэты аналіз непазбежна прыводзіў да супастаўляльнага аналізу састаўных тэрмінаў, свабодных словазлучэнняў і фразеалагізмаў.

Па пытанні суаднесенасці тэрміналагічных словазлучэнняў з фразеалагізмамі ў лінгвістычнай літаратуры існуюць процілеглыя пункты погляду. Рад даследаванняў характарызуецца дыферэнцыраваным падыходам да гэтай праблемы і даказвае правамернасць аднясення асобных састаўных тэрмінаў у склад фразеалагізмаў (В.У. Вінаградаў, С.І. Ожагаў, М.М. Шанскі, І.Я. Лепешаў). В.М. Сяргеўніна тэрміналагічныя словазлучэнні падзяляе на свабодныя, устойлівыя і фразеалагічныя. На яе думку, свабодныя полікампанентныя намінацыі характарызуюцца поўнай выводнасцю значэння спалучэння ў цэлым з сумы значэнняў яго кампанентаў. Устойлівыя спалучэнні таксама маюць значэнне, што цалкам выводзіцца са значэнняў элементаў словазлучэння. Але паслядоўнасць кампанентаў у гэтых спалучэннях не можа быць зменена без змены сэнсу ўсяго словазлучэння. Фразеалагічныя словазлучэнні валодаюць цэласным значэннем, што не выводзіцца з сумы значэнняў іх кампанентаў [1, с. 49–50]. Частка даследчыкаў даказвае правамернасць разгляду ўсіх састаўных тэрмінаў у складзе фразеалагізмаў (С.Д. Бераснеў, А.Д. Хаюцін). Яшчэ адна група вучоных выводзіць састаўныя тэрмінаадзінкі ва ўсёй іх сукупнасці за межы фразеалогіі (А.М. Бабкін, А.М. Кожын, Е.Н. Талікіна).

На нашу думку, неправамерна сцвярджаць аб прыналежнасці тэрміналагічных словазлучэнняў да фразеалагічных адзінак, паколькі на ўзроўні лексіка-граматычнага аналізу можна адзначыць, што: 1) галоўным у семантыцы фразеалагізма з’яўляецца момант характарыстыкі, другі семантычны план, семантычны стрыжань тэрміналагічнага словазлучэння – вызначэнне паняцця; 2) фразеалагічнай адзінцы ўласціва лексічная непадзельнасць, значэнне ж тэрміналагічнага словазлучэння, за рэдкім выключэннем, роўнае суме значэнняў яго кампанентаў. Элементы спецыяльных комплексных намінацый аб’яднаны рода-відавымі сувязямі; шматслоўныя тэрмінаадзінкі валодаюць здольнасцю ўступаць у гіпера-гіпанімічныя адносіны (напрыклад, тэрмін *платформа* будзе выступаць гіперонімам да словазлучэнняў *платформа багажная*, *платформа перагрузачная*, *платформа сартавальная* і інш.). Полікампанентныя тэрміны ў адносінах да родавай назвы выступаюць як гіпонімы, нясуць дадатковую сэнсавую нагрузку, пашыраюць змест паняцця, удакладняюць яго. У адносінах паміж сабой яны выступаюць у ролі сугіпонімаў; 3) экспрэсіўнасць, вобразнасць фразеалагічнай адзінкі з’яўляецца адной з асноўных яе прымет, а для тэрміналагічных словазлучэнняў вобразнасць як элемент унутранай формы амаль не ўласціва; 4) тэрміналагічныя словазлучэнні могуць падвяргацца фразеалагізацыі. У большасці выпадкаў гэта ўласціва спалучэнням слоў з апорным кампанентам – дзеясловам звязнага ўжывання. Напрыклад, тэрмін-словазлучэнне *вывесці на арбіту* пры фразеалагізацыі набывае значэнне ‘дапамагаць стаць вядомым, з трывалым месцам у жыцці’ і інш.; 5) фраземы суадносяцца са словамі, тэрміны-словазлучэнні незалежна ад ступені семантычнай злітнасці кампанентаў патрабуюць дэфініцыі; 6) некаторыя тэрміны-словазлучэнні могуць сціскацца, кандэнсавацца шляхам утварэння абрэвіатур (*дзяржаўная аўтамабільная інспекцыя* – *ДАІ*, *тэхнічнае абслугоўванне* – *тэхабслугоўванне*), на аснове суфіксальнай і нульсуфіксальнай дэрывацыі (*махавое кола* – *махавік*, *сатэлітная шасцярыня* – *сатэліт*), шляхам пропуску элемента, які выражае атрыбутыўную прымету, што прыводзіць да замены

відавога тэрміна родавым (*абсалютны тэрмометр, акустычны тэрмометр – тэрмометр*).

Паводле семантычнай злітнасці кампанентаў тэрміналагічных словазлучэнні падзяляюцца намі на свабодныя і ўстойлівыя. Свабоднымі (у тэхнічнай тэрміналогіі іх пераважная большасць) полікампанентнымі тэрмінамі мы лічым такія, агульнае значэнне якіх абумоўлена значэннем кожнага слова. Элементы шматслоўнай намінацыі могуць ужывацца самастойна, па-за межамі данай канструкцыі, рэалізуючы пры гэтым такую ж семантыку (тыпу *аператар білінейны, станок агрэгатны, эксцэнтрык калодак тормазы рэгулявальны* і інш.). Кола лексіка-граматычнай спалучальнасці кампанентаў асобных устойлівых словазлучэнняў абмежавана канкрэтнымі моўнымі адзінкамі, ядзерны або дыферэнцыяльны элемент іх выкарыстоўваецца ў пераносным значэнні, характарызуецца звязным ужываннем і валодае абмежаванай валентнасцю (*агнявая кропка, адпачын металу, скрытая камера*). Сярод тэрмінаў данай групы можна вылучыць састаўныя намінацыі з ядзерным кампанентам – дзеясловам звязнага ўжывання, якія ў працэсе пераасэнсавання часткова дэтэрміналагізаваліся і фразеалагізаваліся: *даць газу* ‘паскорыць рух, павялічыць паступленне гаручага’; *збавіць газ* ‘зменшыўшы паступленне гаручага, сцішыць ход машыны’. Другая група тэрмінаў- словазлучэнняў падверглася поўнай дэтэрміналагізацыі і фразеалагізацыі: *выходзіць (выйсці) на арбіту* ‘станаўіцца прыметным, вядомым, дабівацца больш высокага становішча ў жыцці’ і інш. Такі ж тып спалучальнасці элементаў на ўзроўні семантычнай арганізацыі, на нашу думку, уласцівы і полікампанентным назвам, якія В.М. Сяргеўніна прапануе лічыць тэрміналагічнымі ўстойлівымі словазлучэннямі. Яны, як і свабодныя словазлучэнні, маюць значэнне, што поўнасцю выводзіцца са значэнняў усіх яго кампанентаў. Але змена парадку слоў у гэтых полікампанентных назвах прыводзіць да парушэння сэнсу ўсяго словазлучэння: *блёмінг з вялікім пад’ёмам верхняга валька* і інш.

Намі вылучаны наступныя тыпы семантычных адносін паміж кампанентамі тэхнічных тэрмінаў-словазлучэнняў: а) уласнаазначальныя: *адлюстравальнік лазерны*; б) тэмпаральныя: *пакрыццё часовае*; в) лакальныя: *памутненне ўнутранае*; г) кандыцыянальныя: *абточка на такарным аўтамаце*; д) аб’ектныя: *аслабленне люстраной частаты*; е) інструментальныя: *адключэнне напружаннем*; ж) лінейныя: *разліўка гарызантальная*; з) квантатыўныя: *сумесеўтварэнне першаразовае*; і) мадальныя: *цынкаванне гальванічнае*; к) абсентыўныя: *супраціўленне безындуктыўнае*.

Як паказвае аналіз, тэхнічныя тэрміны-словазлучэнні (ТС) неаднародныя па сваёй структуры. Назіранні над састаўнымі тэрмінамі паказваюць, што найбольш ужывальным структурным тыпам іх выступаюць полікампанентныя назвы з назоўнікам у якасці ядзернага кампанента. Субстантыўныя ТС прадстаўлены разнастайнымі ў структурна-граматычным плане мадэлямі, найбольш прадуктыўнымі сярод якіх з’яўляюцца наступныя:

двухкампанентныя: **прым. + наз.:** *гідрамеханічная трансмісія*; **наз. + наз. родн. скл.:** *нацяжэнне арматуры*. Асобную групу тэрміналагічных адзінак гэтай мадэлі складаюць намінацыі эпанімічнага характару, якія ў данай сферы валодаюць значнай прадуктыўнасцю, паколькі менавіта тэхніцы ўласціва найбольшая колькасць адкрыццяў. Функцыю залежнага кампанента ў іх

выконваюць уласныя імёны, якія ўказваюць на аўтараў-вынаходнікаў: *аналіз Фур'е, гіраскоп Фуко*; наз. + прын. для + наз. родн. скл.: *брусок для замацавання*;

трохкампанентныя: *прым. + прым. + наз.: пераходны лінейны трансфарматар*; наз. + прым. родн. скл. + наз. родн. скл.: *рэжым вялікіх сігналаў*; *прым. + наз. + наз. родн. скл.: наветраны акумулятар ціску*; наз. + наз. родн. скл. + наз. родн. скл.: *мантаж ліній электраперадачы*;

чатырохкампанентныя: *прым. + прым. + прым. + наз.: ультрагукавы тэрапеўтычны ўніверсальны апарат*; *прым. + наз. + прым. родн. скл. + наз. родн. скл.: сталеплавільны агрэгат бесперапыннага дзеяння*; наз. + прым. родн. скл. + прым. родн. скл. + наз. родн. скл.: *агрэгат бесперапыннага гарачага ацынкавання*, наз. + наз. родн. скл. + прым. родн. скл. + наз. родн. скл.: *апарат ўзнаўлення магнітнай фанаграмы*; наз. + прым. родн. скл. + наз. родн. скл. + наз. родн. скл.: *вянец накіравальнага кола турбіны*; наз. + наз. родн. скл. + наз. родн. скл. + наз. родн. скл.: *вал пераключэння напрамку ходу*.

Сярод непрадуктыўных мадэлей ТС можна назваць наступныя:

двухкампанентныя: наз. + наз. тв. скл.: *афінаж кіслотамі*; наз. + прын. без + наз. родн. скл.: *бензін без прысадкі*; наз. + прын. з + наз. родн. скл.: *блок з пенабетону*; наз. + прын. на + наз. месн. скл.: *балансіроўка на масе*; наз. + прын. на + наз. месн. скл.: *атэнюатар на рэзістарах*; наз. + прын. пры + наз. месн. скл.: *ватэрлінія пры дыферэнце*; наз. + прын. у + наз. месн. скл.: *варка ў катле*; наз. + прын. з + наз. тв. скл.: *пад'ём з грузам*; наз. + прын. пад + наз. тв. скл.: *варка пад вакуумам*; наз. + прын. на + наз. він. скл.: *палёт на працягласць*; наз. + прын. пад + наз. він. скл.: *болт пад разгортку*; наз. + прын. у + наз. він. скл.: *увядзенне ў эксплуатацыю*; дзеепрым. + наз.: *запаяная ампула і інш.*;

трохкампанентныя: наз. + прын. з + прым. тв. скл. + наз. тв. скл.: *абанемент з дадатковым апаратам*; наз. + прын. з + дзеепрым. тв. скл. + наз. тв. скл.: *ванна з расплаўленым цынкам*; наз. + прын. для + наз. родн. скл. + наз. родн. скл.: *аўтаклаў для прапіткі шпал*; наз. + прын. з + прым. родн. скл. + наз. родн. скл.: *ахтэриштэвень з літай сталі*; наз. + прын. з + наз. тв. скл. + наз. родн. скл.: *аўтаклаў з цыркуляцыяй наветра*; наз. + наз. родн. скл. + прын. ад + наз. родн. скл.: *блок сілкавання ад сеткі*; наз. + наз. родн. скл. + прын. з + наз. родн. скл.: *увод даных з перфакарт*; наз. + наз. родн. скл. + прын. у + наз. він. скл.: *пераўтварэнне сілы ў цяпло*; наз. + наз. родн. скл. + прын. у + наз. месн. скл.: *валентнасць элемента ў злучэнні*; наз. + наз. родн. скл. + прын. на + наз. месн. скл.: *блакіроўка фарсажу на абаротах*; наз. + прын. да + прым. родн. скл. + наз. родн. скл.: *газаход да дымавой трубы*; наз. + прын. для + прым. родн. скл. + наз. родн. скл.: *аўтамат для дугавой зваркі*; наз. + прын. ад + прым. родн. скл. + наз. родн. скл.: *блакіроўка ад сустрэчнага выкліку*; наз. + прын. на + прым. месн. скл. + наз. месн. скл.: *аўтамабіль на наветранай падушцы*; наз. + прын. на + прым. месн. скл. + наз. месн. скл.: *аўтасуправаджэнне на вуглавых каардынатах*; наз. + прын. у + прым. месн. скл. + наз. месн. скл.: *аліціраванне ў цвёрдым асяроддзі*; наз. + наз. родн. скл. + зл. і + наз. родн. скл.: *баланс вады і валакна*; наз. + прын. + наз. він. скл. + наз. родн. скл.: *поток праз сістэму абслугоўвання і інш.* У радзе выпадкаў сустракаюцца трохкампанентныя тэрміны, у склад якіх уваходзіць

назоўнік і залежнае ад яго адасобленае азначэнне, выражанае спалучэннем двух прыметнікаў (*вельчыня, блізкая да разліковай*) або дзеепрыметніка і назоўніка (*борт, апушчаны пры крэне*) і інш.;

чатырохкампанентныя: **наз. + прын. з + прым. тв. скл. + прым. тв. скл. + наз. тв. скл.** : *аўтагенератар з індуктыўнай адваротнай сувяззю*; **наз. + прын. для + наз. родн. скл. + наз. родн. скл. + наз. тв. скл.**: *аўтамат для фармавання вырабаў раздзіманнем*; **наз. + прын. для + наз. родн. скл. + прым. родн. скл. + наз. родн. скл.**: *ванна для ахалоджвання фармавых стрыжняў*; **наз. + прын. для + прым. родн. скл. + наз. родн. скл. + наз. родн. скл.**: *баржа для цяжкіх навалачных грузаў*; **наз. + наз. родн. скл. + наз. родн. скл. + прын. + наз. родн. скл.**: *аўтамат перапуску паветра з кампрэсара*; **наз. + прым. родн. скл. + наз. родн. скл. + прын. у + прым. він. скл.**: *пераўтварэнне пераменнага току ў пастаянны*; **наз. + прын. з + прым. тв. скл. + наз. тв. скл. + наз. родн. скл.**: *ватметр з дыстанцыйнай перадачай паказанняў*; **рым. + наз. + прын. з + прым. тв. скл. + наз. тв. скл.**: *ртутны вентыль з сетачным кіраваннем*; **рым. + наз. + прын. з + дзеерым. тв. скл. + наз. тв. скл.**: *цеплавы ватметр з награваемай ніццю*; **наз. + наз. родн. скл. + наз. тв. скл. + наз. родн. скл.**: *агрэгат кіравання перапускам паветра*; **рым. + наз. + прын. для + наз. родн. скл. + наз. родн. скл.**: *ручны валік для раскачвання фарбы*; **рым. + наз. + прын. + наз. родн. скл. + зл. + наз. родн. скл.**: *агульная антэна для перадачы і прыёму*; **наз. + наз. родн. скл. + прын. на + прым. месн. скл. + наз. месн. скл.**: *варка мыла на едкім натры*; **наз. + прым. родн. скл. + наз. родн. скл. + прын. на + наз. месн. скл.**: *вал такарнага станка на дрэву*; **наз. + прым. родн. скл. + наз. родн. скл. + зл. + наз. родн. скл.**: *апарат вертыкальнага ўзлёту і пасадкі*; **наз. + прын. для + наз. родн. скл. + прын. на + прым. він. скл. + наз. він. скл.**: *апарат для выпрабавання на стомленую трываласць*; **наз. + прын. для + наз. родн. скл. + прым. тв. скл. + наз. тв. скл.**: *апарат для пастэрызацыі інфрачырвонымі прамянямі і інш.* Сустракаюцца чатырохкампанентныя тэрміны, у склад якіх уваходзіць назоўнік і залежны ад яго адасоблены дзеепрыметны зварот: *валкі, размешчаныя ў шахматным парадку і інш.*

Тэхнічная тэрміналогія змяшчае пэўную колькасць тэрмінаў – складаназалежных сказаў з даданай азначальнай развітай і неразвітай часткай: *блок, які размяркоўвае нагрузку; вектар, які верціцца*. Непрадуктыўную групу складаюць тэрміны – складаназалежныя сказы, у якіх галоўнай часткай выступаюць поўныя двухсастаўныя неразвітыя (*ванна шлакавая, якая верціцца; праграма актыўная, якая галінуецца*) і развітыя (*вакуум-апарат выпарны з плёнкай, якая падымаецца; прыбор электравымяральны з магнітным полем, якое верціцца*) сказы.

Непрадуктыўную групу пяці-, шасці- і больш кампанентных тэрмінаў складаюць найменні – словазлучэнні, якія з’яўляюцца складанымі кампазіцыямі, утворанымі на базе двух- і трохчленных апорных словазлучэнняў. Агульнае значэнне ўсіх гэтых утварэнняў складаецца з фіксаваных значэнняў яго кампанентаў: [*батэрэя паліўных элементаў*] [*з іонаабменнай мембранай*], [*рукаятка*] [*з вінтам рэгулявання нахілу*] [*спінкі сядзення вадзіцеля*] і інш. Нельга не адзначыць, што пры практычным выкарыстанні састаўных тэрмінаў узнікае непазбежнасць эліпісісу – выпадзення часткі структурных элементаў словазлучэнняў. У першую чаргу адбываецца замена відавoga тэрміна родавым:

механічная загрузка, циркуляційная загрузка – загрузка; рычаг клявішны, рычаг ураўняльны, рычаг шарнірны – рычаг. Пры эліпсісе можа назірацца перанос прымет з часткі на цэлае: аўтамабіль з карбюратарным рухавіком – карбюратарны аўтамабіль.

Наяўнасць полікампанентных назваў, разнастайных паводле семантычнай злітнасці кампанентаў і структурнай арганізацыі, іх узаемадзеянне ў тэрмінасістэме, узаемаабумоўленасць і ўзаемазалежнасць дазваляюць сцвярджаць пра сістэмнасць тэхнічнай тэрміналогіі ў сінтагматычным плане.

Спіс літаратуры

1. Сергевнина, В. М. О методике выделения терминов // Термин и слово. – Горький, Изд-во ГГУ им. Н. И. Лобачевского, 1982. – С. 46–53.

І. О. Ніколаєнко (Луганськ, Україна)

ПРО АКТУАЛЬНІСТЬ УКЛАДАННЯ СЛОВНИКА ДИГЛОСІВНИХ МОВЛЕННЄВИХ ОБРАЗІВ СУЧАСНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

Останнім часом в українському мовознавстві кінця ХХ – початку ХХІ століття відроджується традиція „олітературення” діалектів письменниками-вихідцями з різних ареалів України, які органічно вплітають у тканину своїх творів діалектизми, народнорозмовну лексику, просторіччя тощо. Сучасні письменники з метою популяризації діалектного мовлення й уведення його в літературний ужиток продовжують традиції класичної літератури, уживаючи окремі слова, інші пишуть твори мовою діалекту, який рідний для дійових осіб або ліричного героя та ін.

Про діалектизми в літературній мові художніх творів і художні твори, писані діалектним різновидом загальнонародної мови, свого часу писав Б. Кобилянський [3]. Відомий мовознавець уважав, що діалектизмів у різних художніх творах може бути більше або менше, проте правильне „естетичне почуття реальної міри (яке й покликане керувати компонентами твору) вказує авторові межу, за яку він не повинен виходити, якщо не хоче порушити норми літературної мови твору” [Там само, с. 37].

С. Бирик у монографії „Оповідність в українській художній прозі” називає щонайменше три чинники „олітературення” діалектизму в системі мови:

„1) закріплення на шкалі емоційно-експресивних засобів того чи того синонімічного ряду;

2) наявність словотвірних ознак загальномовності та прозорості внутрішньої форми;

3) традиційне використання в поетичній мові у функції стилізації назв місцевих реалій, що не мають у літературній мові еквівалентів і не функціонують на решті національної території [1, с. 98–99].

Авторка висновковує, що „діалектне слово у словнику – це літературне слово з територіальним і письменницьким „портретом”, а діалектне слово в тексті – це стилема, експресема, засіб художньо-образної конкретизації” [Там само, с. 102]. Ця теза підтверджує думку про своєчасність і важливість

укладання словника позанормативних елементів у художньому дискурсі кінця ХХ – початку ХХІ століття.

У Прикарпатському національному університеті ім. Василя Стефаника продовжується робота над укладанням словника „Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” [2; 9], потреба якого зумовлена „значущістю для сучасної україністики відомостей про сегмент гуцульського діалектного лексикону, освоєного художньою мовою, про найбільш репрезентативні семантичні й тематичні групи діалектизмів, про особливості й специфіку використання різними авторами в художніх текстах гуцульської говіркової лексики, ... про введення діалектизмів у художній текст як різновид контакту між діалектною і літературною формами української мови” [9, с. 146].

Лексикографічне опрацювання гуцульських діалектних лексем іншомовного походження пропонує Л. Парияк [6].

На актуальності укладання *Словника гуцульської діалектної лексики в українській художній мові* акцентують увагу й автори розвідки, присвяченої розгляду рис мовного стилю Віталія Нечитайла, Любов та Роман Осташі [5]. Дослідники зауважують, що ми „стаємо свідками виникнення нового напрямку в сучасному мовознавстві – вивчення лексики творів окремих письменників, які, описуючи події, пов’язані з місцями свого дитинства, активно використовують діалектну лексику” [Там само, с. 30]. У статті подано словник діалектної, розмовної та ін. лексики, уживаної в повісті, яка відображає особливості рідної говірки письменника.

Отже, у зв’язку з викладеним вище ми вважаємо своєчасним та актуальним укладання Словника диглосивних мовленнєвих елементів, зафіксованих в українському художньому дискурсі кінця ХХ – початку ХХІ століття, який репрезентує значний культурний матеріал, характерний для цього часового періоду.

Під диглосивним типом мовленнєвих образів ми, услід за Л. Петровою, будемо розуміти такі образи, які пов’язані з порушенням звичайних сфер уживання мовних одиниць [7, с. 88]. Дослідниця зауважує, що творчий акт написання художнього твору вимагає від письменника високої культури мовлення, проте для тих митців, хто володіє стійкими навичками літературної мови та усвідомлює факт відхилення від мовних норм слововживання, такий тип мовленнєвої поведінки можливий [Там само].

Більшість лексикографічних джерел не фіксують цей шар лексики, тому наразі актуальним видається опис таких одиниць у словниках (у нашому випадку – диглосивних мовленнєвих образів, зафіксованих у художніх творах кінця ХХ – початку ХХІ століття), обов’язково враховуючи та спираючись на контекст і подаючи або визначаючи їхню семантику, напр.:

Тут лежать годки й негодки,

І далеко молодші від мене... (Іван Низовий) [4, с. 6].

Поет, на наш погляд, не випадково використовує іменники *годки й негодки* в значенні ‘однолітки’ та ‘старші за віком’, утім це можна з’ясувати лише в контексті вірша:

Іду на пагорб, в затишок беріз –

Ровесників провідати і старших (Іван Низовий) [Там само].

Як бачимо, митець відчуває найтонші відтінки словесного матеріалу, що й дозволяє йому образно відтворити характер мовної свідомості героя.

Про своєчасність створення тематичних, ідеографічних, частиномовних, словотвірних, тлумачних, інтегральних (Є. Карпіловська) та інших словників авторських неологізмів говорить і Г. Вокальчук [8, с. 56]. Укладачі „регіонального” словника неолексем поетів Рівненщини наголошують на важливій ролі кожного поета в розвитку літератури рідного краю та української літератури загалом, збагаченні української мови новими оригінальними та високохудожніми новотворами [Там само, с. 58–59].

При створенні okazіональних мовленнєвих образів письменник, на думку Л. Петрової, використовуючи продуктивні моделі словотворення, надає новим словам значення, не властиве узусу, у деяких випадках необхідна й авторська семантизація [7, с. 99–100].

Так, луганський митець Василь Старун постійно розширює та оновлює свій поетичний словник, його індивідуально-авторські неологізми допомагають увиразнити ситуацію, образ та ін., подати філософське узагальнення. Більшість okazіоналізмів не фіксують загальнономовні словники, проте вони вже є засобом естетичного впливу на читача, напр.:

розбіжні сні: осики та осоки:

стражденні сойки зупинили вісь:

*не чварогранні (чотиригранні – І. Н.) – та ж химерні соти –
хто їхню порожнечу оповість?* [10, с. 50].

Отже, усе, викладене вище, доводить актуальність та важливість такого словника. У подальших дослідженнях ми схарактеризуємо засади укладання Словника диглосивних мовленнєвих образів, опишемо структуру словникової статті.

Спис літаратуры

1. Бирик С. П. Оповідність в українській художній прозі : монографія / С. П. Бирик ; за наук. ред. С. Я. Єрмоленко. – К. – Луганськ, 2010. – 288 с.
2. Грещук В. Словник „Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” як джерело пізнання культури гуцулів / Василь Грещук // Мовознавчі студії. – Вип. 3: Діалект у лінгвокультурологічному просторі (За матеріалами Міжнар. наук. конф. на пошану 100-річчя від дня народження проф. Гаврила Шила) / упоряд. : Л. Баранська, Н. Грицик та ін. – Дрогобич : Швидкодрук, 2010. – С. 59–68.
3. Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова / В. Б. Кобилянський. – К. : Рад. шк., 1960. – 276 с.
4. Низовий І. Джерело у ясних ясенах : поезії / Іван Низовий. – Луганськ : „Укрроспромаш”, 2000. – 48 с.
5. Осташ Р. І. Мовний світ поліської дитини (на матеріалі повісті Віталія Нечитайла „Хліб від зайця”) / Р. І. Осташ, Л. Р. Осташ // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2012. – № 3. – Ч. II. – С. 30–48.
6. Паріляк Л. Гуцульські діалектні лексеми іншомовного походження в українській художній мові: лексикографічний аспект (літера „Б”) / Лілія Паріляк // Вісн. Прикарпат. ун-ту. Філологія. – Вип. XXXII–XXXIII. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т імені Василя Стефаника, 2012. – С. 112–119.
7. Петрова Л. А. Лингвокогнитивные основы художественной картины мира : монография / Л. А. Петрова. – Симферополь : ОАО „СГТ”, 2006. – 284 с.

8. Проблеми й перспективи авторської лексикографії. „Регіональний” словник поетичних неолексем (Рівненщини) / відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Вид. 2, випр. і доп. – Острог: Вид-во НаУ „Острозька академія”, 2008. – 192 с.

9. Словник „Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” (Пробний зошит) // Вісн. Прикарпат. ун-ту. Філологія. – Вип. XXXII–XXXIII. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т імені Василя Стефаника, 2012. – С. 145–165.

10. Старун В. В. Душа Змії / В. В. Старун. – Івано-Франківськ : Вид-во „Тіповіт”, 2009.

Н. В. Сівіцкая (Мінск)

АСАБЛІВАСЦІ НАВУЧАННЯ РОДНАЙ МОВЕ Ў КАНТЭКСЦЕ ЭТНАПЕДАГАГІЧНАЙ ТРАДЫЦЫІ БЕЛАРУСАЎ

Веданне мовы і дасканалае валоданне моўнымі сродкамі ў традыцыйным соцыуме лічылася адной з адзнак сацыяльна паспяховага чалавека, таму ў выхаваўчай культуры беларускага народа істотная ўвага ўдзялялася навучанню мове і выхаванню культуры маўлення. На ўсіх этапах узроставай сацыялізацыі асобы вялікае значэнне надавалася дзеяннем, накіраваным на забеспячэнне паспяховага авалодвання мовай і маўленчымі сродкамі.

Пэўныя намаганні прадпрымаліся яшчэ на этапе дародавай міфалагічна-рытуальнай сацыялізацыі асобы – у першую чаргу гэта датычылася рэгламентацыі паводзін цяжарнай жанчыны ў кантэксце выканання ёю магічных забарон. Так, згодна з павер’ем, *жанчына ў стане не павінна нікого дражніць: ні гугнівого, ні шапяляваго, ні заікатаго, ні нямого, < ... > бо дзіця яе будзе мець ліхую гаворку; калі тоўстая жанчына з куском у роце каго-небудзь прывітае, та яе дзіця будзе шапялявае ці заікатае* [6, с. 166].

Паспяховасць авалодвання мовай ад нараджэння да двух-трох год таксама звязвалі з выкананнем некаторых магічных забарон. Так, згодна з народным павер’ем, *пакуль дзіця яшчэ нічога не гаворыць, яму няможна даваць есці не толькі рыбы, але і ўюшкі, бо яно будзе нямое, бы рыба* [6, с. 184]. Магічныя забароны датычыліся і выканання строгай чарговасці ў паэтапным авалодванні чалавекам тымі ці іншымі жыццёва-практычнымі навыкамі. Так, паводле народных уяўленняў, *калі дзіця ўпярод пачне хадзіць, чым гаварыць, то яшчэ доўга гаварыць не будзе, бо затаптала мову* [3, с. 171].

Як сведчаць матэрыялы этналагічных крыніц, у традыцыях розных славянскіх народаў немата і затрымка маўлення ў дзяцей вытлумачваюцца парушэннем забарон іх бацькамі. Напрыклад, згодна з сербскім павер’ем, *дзецям нельга забараняць размаўляць і абрываць іх словамі “замаўчы”, у рускай народнай традыцыі дзіця да года нельга падносіць да лютэрка, у народнай традыцыі беларусаў лічылася, што нельга пакідаць на сцяне аснову кроснаў пасля снавання, каб тым самым не “завязаць” мову дзіцяці* [7, с. 296].

Працэс навучання мове і культуры маўлення быў звязаны з выкарыстаннем прыёмаў назірання, гутаркі і тлумачэння. Дзіця штодзённа было сведкам тых ці іншых этыкетых сітуацый і, натуральна, назіральнікам адпаведнага

выкарыстання лексічных сродкаў. Да прыкладу – навучанне прывітанням. Як вядома, у традыцыйнай культуры беларусаў існавала рэгламентацыя вітанняў адпаведна той ці іншай сітуацыі: *Пахвалёны ў хату! Хлеб ды соль! Дай, Божа, у добры час пачаць! Умалотна вам! Зарадзі, Божа!* [1]; *Здарова! Памагай, Божа!* Як адзначана ў матэрыялах дыялектных лексікаграфічных крыніц, *трэба знаць, кому дзень добры даць, а кому — і помогайбо!* [9, т. 2, с. 8]. Адначасова з навучаннем асаблівасцям выкарыстання спосабаў вітання вытлумачвалася іх “практычнае” значэнне: *Дзень добры не дала — собе здороўя не ўзела.* [9, т. 2, с. 10].

Выкарыстанне прыёма тлумачэння ажыццяўлялася таксама пры навучанні адбору маўленчых сродкаў у адпаведнасці з сітуацыяй: *Астывайцісь здаровы, кажуць пры разьвітаньні!* [2, с. 61]; *Добраноч.— Ідзі здорова* [9, т. 2, с. 20]; *дзе робяць труну, як небожчык, то не гавораць дзень добры, а моўчкі проходзяць* [9, т. 2, с. 10].

Асаблівая ўвага звярталася на адпаведнасць і актуальнасць інфармацыі, агучваемай у вусным дыскурсе. Адносіны да недарэчнага і неадпаведнага сітуацыі выказвання адлюстраваны ў беларускіх народных прыказках: *вот базыкыіць, што сьліна к губе прінясець.* [2, с. 80]; *шо віджу, то і брыджу* (‘гаварыць непатрэбства, брыду’) [9, т. 1, с. 72]; *не ўсё тое казаць, што на рот лезе; трэба знаць, што сказаць; трэба знаці, чаго крактаці* [5, с. 380].

У выхаванні культуры маўлення вялікая роля належала станоўчаму прыкладу дарослага. Практычна заўсёды знаходзячыся побач з дарослымі, дзеці не толькі непасрэдна папаўнялі слоўнікавы запас і навучаліся валоданню ім у тых ці іншых сітуацыях, але і засвойвалі правільнае інтаніраванне, расстаноўку акцэнтаў, спосабы вербальнага выражэння экспрэсіі, навучаліся лаканічнасці і трапнасці пры выказванні думкі. Да прыкладу – характарыстыкі паўсядзённых жыццёвых сітуацый, адзначаныя ў вусным народным дыскурсе – *можжа, дачка што-небудзь дзяўганула* (‘сказала недарэчнае’) [8, т. 2, с. 71]; *жахнула маланка, як свечка* [8, т. 2, с. 145]; *што ты там калошкаешся?* [8, т. 2, с. 379]; *чаго ты клындаеш тут?* [8, т. 2, с. 483]; *танцуюць, як голыя ў крапіве; уздыхнуў, як стары конь над пустым цэбрам; набрахаўся, як сабакі; кот жых у стору, а я цісь дзвярамі* [4].

Адначасова дзіцяці прывіталася разуменне аб чысціні мовы з дапамогай прыёмаў унушэння, асуджэння, папроку і папярэджання: *дыба, чорт — благія, чартоўскія словы* [8, т. 2, с. 111]; *ды як табе не брыдка такія словы гаварыць* [8, т. 1, с. 224]; *хто ругаецца, таго чэрці на тым свеці заставяць гарачую патэльню лізаць* [4].

Негатыўнае стаўленне да ўжывання лаянкавай лексікі падмацоўвалася і традыцыйнымі міфалагічнымі ўяўленнямі. Як сведчаць матэрыялы этналагічных даследаванняў, лаянка як сродак эмацыянальнага выражэння ў беларусаў асэнсоўвалася як грахоўныя паводзіны. Згодна з павер’ем, яна прываблівала нячыстую сілу, хату, дзе лаюцца, пакідалі анёлы [7, с. 251]. Гэтыя звесткі пацвярджаюцца таксама і матэрыяламі беларускіх этналагічных і дыялектных лексікаграфічных крыніц: *ад дурной брані маць сыра-зямля здрыгаецца* [5, с. 398]; *не пыганьця вы хаты хоць лаянкай сваёй!* [2, с. 363].

Эмацыянальнае стаўленне да тых ці іншых падзей альбо асоб знаходзілі выражэнне ў праклёнах і ацэначных параўнаннях: *каб табе ў галаве верацяном*

круціла, як ты ў жыцці круціш; каб табе на пуза гуз, а ў глотку скулу [4]; *дзяўбешка ты нецярэбленая!* [8, т. 2, с. 71]; *ах ты клышавень, адна нага ў Мінск, а другая — у Дзвінск!* [8, т. 2, с. 484]; *лыбіцца, як майская роза* [8, т. 2, с. 694]; *анціхрыст ты, нечысік, паразіт!* [9, т. 1, с. 6].

Як бачым, этнапедагагічная традыцыя навучання роднай мове і выхавання культуры маўлення была накіравана не толькі на засваенне шырокага слоўнікавага запасу і правіл карыстання ім, але і мела вялікае грамадска-культурнае значэнне. Разам з навучаннем роднай мове адбывалася арганічная перадача духоўных каштоўнасцей беларускага грамадства падростаючаму пакаленню, што спрыяла натуральнай этнізацыі асобы, а гэта, у сваю чаргу, непасрэдна ўплывала на вектар развіцця грамадства ў плане працягу традыцыйных духоўных, маральных і эстэтычных каштоўнасцей народа.

Спіс літаратуры

1. Архіў аддзела культуры Глыбоцкага райвыканкама.
2. Бялькевіч, І.К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – 511 с.
3. Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер'і. Кніга 2. Укл. Васілевіч У.А. Мінск, Беларусь, 2010. – 614 с.
4. Матэрыялы апытанняў аўтара.
5. Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах, кн. 2. / АН БССР. Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; навук. рэд. А.С. Фядосік. – Мінск, Навука і тэхніка, 1976. – 616 с.
6. Сержпутоўскі, А.К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў. Мн.: Універсітэцкае, 1998. – 301 с.
7. Славянские древности: этнолингвистический словарь в пяти томах / под ред. Н.И. Толстого. Т. 1: А—Г. Москва: Международные отношения, 1995. – 584 с.
8. Слоўнік гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. / Акад. навук БССР. Ін-т мовазнаўства; Уклад.: Ю.Ф. Мацкевіч, А.І. Грынавецкене, Я.М. Рамановіч і інш.; Пад рэд. Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979 – 1986. – Т. 1. – 512 с.; Т. 2. – 728 с.
9. Тураўскі слоўнік: у 5 т. / Акад. навук БССР. Ін-т мовазнаўства; Склад.: А.А. Крывіцкі, Г.А. Цыхун, І.Я. Яшкін, П.А. Міхайлаў; Рэд. А.А. Крывіцкі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982 – 1987. Т. 1. – 255 с; Т. 2. – 272 с.

З. У. Шведава, М. У. Буракова (Гомель)

АЦЭНКА ЯКАСЦІ МАЎЛЕНЧАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ЧАЛАВЕКА Ў БЕЛАРУСКАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ

Фразеалагізмы як своеасаблівыя адзінкі мовы арыентаваны непасрэдна на чалавека і адлюстроўваюць перш за ўсё розныя працэсы пазнання ім акаляючай рэчаіснасці і самога сябе. Адным з такіх працэсаў з'яўляецца маўленчая дзейнасць, функцыянальна-семантычная сфера якой вызначае адзін з важнейшых аспектаў жыццядзейнасці чалавека. Аснову дадзенай функцыянальна-семантычнай сферы складае паняцце дзеяння, названае дзеясловам *гаварыць*, які

прадугледжвае розныя аспекты актуалізацыі агульнага паняцця ў працэсе маўленчай дзейнасці.

Пэўныя аспекты маўленчай дзейнасці перадаюцца ў структуры дзеясловаў *гаварыць/сказаць* пры дапамозе кантэкстуальных удакладненняў, якія канкрэтызуюць той ці іншы бок іх семантыкі. У якасці моўных сродкаў, якія раскрываюць маўленне чалавека з розных бакоў, выступаюць сінтаксічныя канструкцыі: *‘гаварыць што’*, *‘гаварыць каму’*, *‘гаварыць як’*. Асаблівасць фразеалагічных сродкаў прадстаўлення маўленчай дзейнасці заключаецца ў тым, што менавіта ў іх падкрэсліваюцца, эмацыйна выдзяляюцца названыя аспекты – *што*, *каму* і *як*, паколькі фразеалагізмы актуалізуюць той сэнс, які не можа быць перададзены адным дзеясловам, а патрабуе ўдакладнення.

На нашу думку, найбольш цікавымі аспектамі маўленчай дзейнасці, прадстаўленымі ў фразеалогіі беларускай мовы, з’яўляюцца аспекты *‘гаварыць што’* і *‘гаварыць як’*. Спынім увагу на функцыянальна-семантычным аналізе фразеалагічных адзінак (далей ФА), якія рэпрэзентуюць аспект *‘гаварыць як’*, аб’ектам даследавання абранага аспекту з’яўляюцца фразеалагізмы, выдзеленыя метадам суцэльнай выбаркі і дэфініцыйнага аналізу са “Слоўніка фразеалагізмаў мовы твораў Янкі Купалы” [1].

У адзначаных амаль 40 ФА, што рэпрэзентуюць аспект *‘гаварыць як’*, выдзяляецца станоўчы, адмоўны ці нейтральны ацэначны кампанент фразеалагічнага значэння, дзякуючы якому выразна выяўляецца адабрэнне, асуджэнне ці адсутнасць ярка выражанага адабрэння або асуджэння як канстатацыі сацыяльна прынятай ацэнкі маўленчай дзейнасці чалавека. Аналіз ФА, якія рэпрэзентуюць аспект *‘гаварыць як’*, дазваляе выдзеліць шэсць асноўных крытэрыяў яго ацэнкі, якія з’яўляюцца важнейшымі для беларуса: 1) сіла голасу, 2) эмацыянальнасць выражэння, 3) тэмпаральны паказчык, 4) паказчык розуму, 5) колькасць маўлення, 6) нарматыўнасць маўлення. Разгледзім дадзеныя крытэрыі.

1. Сіла голасу перадаецца палярнымі ацэначнымі кампанентамі фразеалагічнага значэння *ціха* – *гучна*. Прычым ФА як з ацэначным кампанентам *ціха*, так і з ацэначным кампанентам *гучна* нясуць адмоўную канатацыю.

Так, значэнне *‘гаварыць ціха’* замацавана за саматычнай ФА з празрыстай матывацыяй *пад нос*, пры гэтым значэнне ФА яшчэ ўдакладняецца кваліфікацыйнымі семамі паводле інтэнсіўнасці праяўлення (*вельмі*) ці ўспрымання (*незразумела*), што яшчэ больш узмацняе адмоўную ацэнку такога маўлення.

А значэнне *‘гаварыць гучна’*, па-першае, удакладняецца ў кожнай ФА выбарам сінанімічнага дзеяслова для абазначэння маўленчай дзейнасці ў дэфініцыі фразеалагізма – *гаварыць, расказваць ці крычаць: як у бубен біць* ‘голасна расказваць, настойліва перадаваць ад аднаго да другога (якія-н. весткі, чуткі і пад.)’, *бухаць грамабойным голасам* ‘гаварыць празмерна гучна, крычучы, надрываючыся’, *на чым свет* ‘моцна, многа (крычаць), гучна’. Па-другое, ва ўсіх ФА падкрэсліваецца найперш высокая ступень сілы голасу, хаця і яна адметная ў кожнай. У прыватнасці, найвышэйшы ўзровень характарызуе ФА *бухаць грамабойным голасам*, значна менш і толькі гэты паказчык ілюструе ФА *на чым свет* і найменш сіла гучнасці характэрна ФА *як у бубен біць*. Такая дыферэнцыяцыя, відавочна, звязана з тым, што значэнне

першай ФА сканцэнтравана толькі на сіле праяўлення маўленчага працэсу, значэнне другой, акрамя семы *‘моцна, гучна’*, утрымлівае яшчэ сему *‘многа’*, а трэцяй – сему *‘настойліва перадаваць’*. Такое адметнае значэнне вынікае з вобразаў кожнай ФА. Так, семы *‘настойліва’* і *‘голосна’* ў ФА як у бубен біць матывуюцца вобразнасцю самога фразеалагізма, уяўленнем манатоннасці і частаты ўдараў бубна, *‘перадаваць’* – забыты спосаб “паштовага” назначэння бубнаў. Значэнне ФА *бухаць грамабойным голасам* матывуецца ўяўленнем голасу чалавека, падобнага на выбухі грому. Аб’ядноўвае ўсе тры адзінкі тое, што яны сваёй унутранай формай, вобразам нясуць адмоўную канатацыю, даюць негатыўную ацэнку такому праяўленню маўленчай дзейнасці ці яго характарыстыцы.

Да папярэдніх далучаецца кампаратыўная ФА як *шэршні* *‘гучна, злосна, заўзята (спрачацца)’*, дзе набор сем паўтарае адну з папярэдніх – *‘гучна’* і далучае яшчэ адну характарыстыку – *‘злосна’* ў адносінах да адной з разнавіднасцей маўлення – спрачацца. Вобраз шэршня, з якім параўноўваюцца ўдзельнікі спрэчкі, вядзе да з’яўлення дадатковай і найбольш выразнай семы *‘злосна’*, і такім чынам вынікае адмоўная ацэнка ФА.

Высокую ступень гучнасці маўлення нясе ФА *задаць пытлю* *‘моцна правучыць, выгаварыць, энергічна ўздзейнічаць на каго-н.’*, вобраз якой складаецца з сэнсаўтваральнага кампанента *задаць*, “які ў свабодным ужыванні, без дапаўнення, здольны рэалізаваць такое ж значэнне, як і ўвесь фразеалагізм (параўн., напрыклад: “Дам я табе!”..)” і ўстарэлага назоўніка *пыталь*, які мае значэнні *‘машына для пытлявання пшаніцы’*, *‘млын для пытлявання’*, *‘спецыяльны млынавы мяшок для прасейвання мукі, які механічна прыводзіцца ў рух’* [2, с. 116]. Дадзеная ФА, зыходзячы са свайго вобраза, па сутнасці, ілюструе аб’яднанне двух крытэрыяў ацэнкі маўленчай дзейнасці – гучнасці і колькасці.

2. Эмацыянальнасць выражэння таго, хто гаворыць, выяўляецца ў разнастайнасці эмоцый і пачуццяў у маўленні чалавека. Эмацыйны кваліфікатар *‘гаварыць шчыра, праўдзіва’* замацаваны за ФА *расчыніць душу, адкрыць душу*, у якіх кампанент *душа* сімвалізуе самае галоўнае, сутнасць чалавека, і калі яна расчыненая ці адкрытая, то гэта і выяўляе крытэрыі шчырасці, адкрытасці, праўдзівасці. Гэта падмацоўвае і ФА *праўду кажучы*, якая выкарыстоўваецца ў маўленні ў значэнні пабочнага слова. Значэнне *‘выказаць што-н. з болей, ад душы’* замацавана за ФА *выліць слязі*, вобразны складнік якой *слёзы* сімвалізуе боль, які перадаецца ў маўленні чалавека. Эмоцыя рашучасці перададзена ў ФА як *сякерай* (гаварыць) *‘катэгарычна, рашуча, упэўнена’*, што параўноўвае маўленне з ударам сякеры. А вось вобраз, пакладзены ў аснову фразеалагізма як *шылам* *‘балюча, непрыемна востра (казаць што-н. каму-н.)’*, выклікае адмоўнае пачуццё непрыемнасці праз параўнанне з шылам, якім наносіць уколы і такім чынам прычыняюць боль. Эмоцыя злосці як кваліфікатара маўлення адной асобы ў адносінах да другой фіксуецца ў значэнні *‘зласліва гаварыць каму-н. пра што-н. непрыемнае’*, замацаваным за ФА *на вока выкідаць*. Эмацыйны кваліфікатар *‘гаварыць дзёрзка’* замацаваны за ФА *з рызыкай* *‘дзёрзка, з выклікам (гаварыць што-н.)’*. Эмоцыя знявагі перададзена ФА *з балотам мяшаць, з гразёй змяшаць* *‘усяляк зневажаць, груба абражаць, прыніжаць каго-ці што-н., несправядліва абвінаваціць’* і *ў вочы кідаць* *‘папракаць, дакараць чым-н., рэзка выказваючы, не ўтойваючы’*.

Пэўная ступень удзелу эмоцый у маўленчай дзейнасці можа быць абазначана ў фразеалагічным значэнні семай *‘вельмі’*. Так, ФА з саматычным кампанентам *рукі (рукі цалаваці ‘вельмі прасіць, маліць каго-н. аб чым-н., быць залежным’, лізаць рукі ‘вельмі прасіць, маліць; угоднічаць, падхалімнічаць перад кім-н.)* паказваюць высокую ступень эмацыйнага паказчыка гаварэння – просьбы: у першым выпадку да наяўнасці залежнасці, у другім – да падхалімства, што сімвалізуюць вобразы ФА. З адмоўнай ацэнкай успрымаецца і ФА *кланяцца ў ногі ‘ўніжана прасіць аб чым-н. каго-н.’*, што выяўляе ўнутраная форма ФА.

Разнавіднасцю эмацыянальнага паказчыка маўлення выступаюць жэставыя ФА *на мігі (размаўляць) ‘пры дапамозе жэстаў, знакаў’* і *тыкаць пальцамі ‘адкрыта, публічна асуджаць, ганіць каго-, што-н.’*, дзе ў першай адсутнічае ацэнка, а ў другой, наадварот, замацавана негатыўная канатацыя, што імпліцытна ў жэсце пальца(-амі) “можна наслаць на чалавека нячыстую сілу” [3, с. 511].

3. Тэмпаральны крытэры вызначае своечасоваць/несвоечасовасць маўленчай дзейнасці. Станоўчую канатацыю, якая паказвае на своечасовасць маўлення, нясе ФА *да ладу ‘дарэчы, у патрэбны момант (сказаць)’*, што ўзмацняецца як значэннем кампанента *лад ‘згода, парадак, зладжанасць’* [4, с. 311], так і дадатковай семай *‘дарэчы’*. Несвоечасовасць маўлення выражана ФА як з нейтральнай ацэнкай (*зляцець слоўцу з языка ‘нечакана выказаць што-н.; сарвацца’, вылецець слаўцо ‘міжвольна выказаць, сказаць што-н.’*), так і з адмоўнай (*уткнуць свае тры грошы ‘нечакана і без патрэбы ўмяшацца ў чужую размову, гутарку, справу, калі не просяць’*). Адмоўная ацэнка тлумачыцца негатыўным параўнаннем маўлення чалавека з вобразам-кампанентам *грош*, які з’яўляўся ў мінулым “даўнешай меднай двухкапеечнай манетай, пазней паўкапеечнай” [4, с. 157], пакладзеным у аснову ФА, і дадатковымі адмоўнымі семамі *‘без патрэбы’* і *‘калі не просяць’*.

4. Паказчык розуму выступае яшчэ адным крытэрыем ацэнкі маўлення. Ён можа быць як станоўчым, так і адмоўным, што і зафіксавана ў ФА. Да станоўчых паказчыкаў працэсу маўленчай дзейнасці адносяцца памяць (*з памяці ‘не гледзячы куды-н., помнячы што-н. (гаварыць)’*), дакладнасць (*слова ў слова ‘даслоўна, абсалютна дакладна, без змен (пераказаць)’*), дакладнасць і правільнасць (*як тапаром (сячэ) ‘дакладна, правільна па зместу (гаварыць)’*), дарэчнасць і дакладнасць (*слаўцо залатое ‘сказанае дарэчы і вельмі трапна; выраз, які дакладна перадае асноўную сутнасць з’явы і г. д.’*), абдуманасць (*слоў напуста не кідаць ‘гаварыць абдуманая, дарма не гаварыць’*), красамоўнасць (*расцяжкаца мысляй па дрэву ‘гаварыць, спяваць цудоўна, чароўна ў славу каго-н.; хваліць каго-н.’*). Да адмоўных паказчыкаў адносяцца нуднасць і бесталковасць (*жаваць жавачку ‘гаварыць нудна і бесталкова пра адно і тое ж’*), надакучлівасць (*марочыць мазгі ‘надакучліва гаварыць што-н. няправільнае, падманваючы каго-н.’*) маўленчага працэсу. Да апошніх ФА набліжаецца ФА *ламаць сабе языкі ‘з цяжкасцю гаварыць на чужой мове’*, якая выяўляе дрэннае валоданне чужой мовай.

5. Колькасць як крытэры ацэнкі маўлення замацаваны за ФА з агульным значэннем *‘гаварыць многа’*, калі ў адной ФА колькасць гаварэння не асуджаецца (*колькі ўлезе ‘уволю, удосталь, без усякага абмежавання (гаварыць)’*), а ў другой (*як латак у млыне ‘няспынна, многа і не да месца (гаварыць)’*), наадварот, даецца адмоўная ацэнка, што выяўляецца з дапамогай параўнання з латаком як прыстасаваннем у млыне, які працуе няспынна.

6. Паказчык нормы маўлення зафіксаваны за кампаратыўнымі ФА як той *кажа, як кажучь* ‘як прынята гаварыць’.

Такім чынам, ацэнка якасці маўленчай дзейнасці чалавека ў беларускай фразеалогіі даецца беларусамі па шасці крытэрыях (сіла голасу, эмацыянальнасць, тэмпаральны паказчык, паказчык розуму, колькасць і нарматыўнасць маўлення), з якіх найбольш разнастайнымі паводле выражэння эмоцый і ступені гучнасці з’яўляюцца, адпаведна, эмацыянальнасць і сіла голасу. Усе прааналізаваныя ФА сваімі вобразамі, унутранай формай даводзяць пра перавагу адмоўнага ў ацэнцы маўлення як своеасаблівыя правілы, як нельга гаварыць.

Спіс літаратуры

1. Ляшчынская, В.А. Слоўнік фразеалагізмаў мовы твораў Янкі Купалы / В.А. Ляшчынская, З.У. Шведава; М-ва адукац. РБ, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны. – Гомель: ГДУ імя Ф.Скарыны, 2007. – 312 с.
2. Лепешаў, І.Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І.Я. Лепешаў. – Мінск: БелЭн, 2004. – 448 с.
3. Бирих, А.К. Русская фразеология. Историко-этимологический словарь: ок. 6000 фразеологизмов / СПбГУ; Межкаф. словарный каб. им. Б.А. Ларина; А.К. Бирих, В.М. Мокиенко, Л.И. Степанов; под ред. В.М. Мокиенко. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Астрель: АСТ: Хранитель, 2007. – 926 с.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: Больш за 65000 слоў / Пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – Мінск: БелЭн, 2002. – 784 с.

В. К. Шчэрбін (Мінск)

ШТО СТАЦЬ ЗА ПОСПЕХАМІ РЭГІЯНАЛЬНЫХ ЛЕКСІКОГРАФАЎ?

Сёння тэрмін *рэгіянальная лексікаграфія* выкарыстоўваецца ў двух значэннях: вузкім і шырокім. Паводле свайго вузкага значэння гэты тэрмін выступае ў якасці сіноніма да тэрміна *дыялектная лексікаграфія*. У адпаведнасці са сваім шырокім значэннем (‘лексікаграфія рэгіёнаў’) ён абазначае ўсю сукупнасць розна тыповых слоўнікаў, падрыхтаваных да друку даследчыкамі, якія жывуць і працуюць у рэгіёнах Беларусі. Менавіта ў сваім другім, шырокім значэнні тэрмін *рэгіянальная лексікаграфія* выкарыстоўваецца і ў дадзеным артыкуле.

Нам ужо неаднаразова даводзілася разглядаць поспехі рэгіянальных лексікографаў Беларусі на матэрыяле слоўнікавых выданняў Гомельшчыны [4; 5; 6] і рабіць адпаведныя высновы. На гэты раз хацелася б правесці абгрунтаванасць такіх высноў з улікам слоўнікавых матэрыялаў і іншых рэгіёнаў Беларусі, а заадно адшукаць адказ на пытанне аб тым, **што** дазваляе рэгіянальным лексікографам займаць лідарскія пазіцыі па цэламу шэрагу ключавых напрамкаў айчыннай лексікаграфіі. Феномен такога лідарства асабліва ўражвае, калі ўлічыць звесткі аб колькасці работнікаў у розных рэгіёнах Беларусі, што выконваюць навуковыя даследаванні і распрацоўкі ў разліку на 10000 чалавек насельніцтва: «У 2011 г. у сярэднім па рэспубліцы на 10000 чалавек насельніцтва прыпадалі

33 работнікі, тады як па г. Мінску – 120, у Брэсцкай вобласці – 6, у Віцебскай – 9, Гомельскай – 20, Гродзенскай і Магілёўскай – 5, Мінскай – 22. Іншымі словамі, у асобных абласцях рэспублікі, у параўнанні з г. Мінскам, лік вучоных у разліку на 10 тысяч чалавек насельніцтва менш у 24 разы» [1, с. 92]. Таму высвятленне прычын, якія спрыяюць лідзіраванню рэгіянальных лексікаграфіў у многіх напрамках беларускай лексікаграфіі, мае не толькі вузкафілалагічнае, але і агульнанавуковае значэнне.

Відаць, не аднаго мяне цікавіць адказ на пытанне аб тым, чаму многія навуковыя пачынанні сталічных, перш за ўсё, акадэмічных навукоўцаў у галіне пісьменніцкай лексікаграфіі, фразеаграфіі, парэміяграфіі, граматычнай лексікаграфіі, у некаторых іншых напрамках слоўнікавай справы Беларусі, якія так імкліва развіваліся ў 1970-1980-я гады, цяпер працягваюцца галоўным чынам намаганнямі рэгіянальных лексікаграфіў. Напрыклад, у прадмове да першага тома «Слоўніка мовы Янкі Купалы» (1997) яго складальнікі, гомельскія лексікаграфы, адкрыта прызнаюць прыярытэт сталічных, акадэмічных даследчыкаў у справе тэарэтычнай і практычнай распрацоўкі пытанняў пісьменніцкай лексікаграфіі: «У 1975 г. пачалася падрыхтоўка і сістэматызацыя спецыяльнай картатэкі купалаўскай моватворчасці. Адначасова з гэтым выпрацоўваліся прынцыпы складання слоўніка, якія не супярэчылі аналагічным прынцыпам, выпрацаваным для «Слоўніка мовы Коласа», стварэнне якога ажыццяўлялася Інстытутам мовазнаўства Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, які носіць яго імя» [3, с. 3]. Калі ж мы сёння параўнаем набуткі коласаўскай і купалаўскай лексікаграфіі, то вымушаны будзем засведчыць непараўнальна большыя поспехі гомельскіх даследчыкаў у справе слоўнікавага апісання мовы класікаў беларускай літаратуры. На працягу 1997–2012 гг. апошнімі не толькі паспяхова завершана выданне комплекснага «Слоўніка мовы Янкі Купалы» (у 8-мі тамах, 9-ці кнігах), на 3791-й старонцы якога падрабязна апісваюцца фармальныя і зместавыя характарыстыкі ўсёй апелятыўнай і анамастычнай лексікі з твораў паэта, але і выдадзены разнастайныя аспектыяныя слоўнікі мовы славутага беларускага песняра: «Матэрыялы да слоўніка метафар паэзіі Янкі Купалы» (2003); «Слоўнік параўнанняў у мове мастацкіх твораў Янкі Купалы» (2004); «Слоўнік фразеалагізмаў мовы твораў Янкі Купалы» (2007) і інш. Апрача таго, яшчэ ў 1988 г. за цыкл навуковых прац «Скарыніяна», у склад якіх уваходзіў і двухтомны «Слоўнік мовы Скарыны» (у 1994 г. выйшаў з друку і трэці, апошні том гэтага слоўніка) гомельскі даследчык У.В. Анічэнка быў удастоены звання лаўрэата Дзяржаўнай прэміі БССР.

Сённяшнія набуткі коласаўскай лексікаграфіі, якая з 1970-х гг. развіваецца намаганнямі акадэмічных даследчыкаў, з’яўляюцца значна больш сціплымі. К цяперашняму моманту выдадзены толькі асобныя аспектыяныя слоўнікі мовы пісьменніка: «Анамастычны слоўнік твораў Якуба Коласа» (1990); «Фразеалагічны слоўнік мовы твораў Я. Коласа» (1993); «Слоўнік лексічных варыянтаў у мове твораў Якуба Коласа» (2012). Што ж датычыцца апісання апелятыўнай лексікі, якая складае самую вялікую і складаную па змесце групу слоў у мове вялікага песняра, то ёй прысвечаны толькі невялікія па аб’ёму «Тлумачальны слоўнік адметнай лексікі ў творах Якуба Коласа» (2003), які апісвае толькі невялікую частку коласаўскіх апелятываў. Між тым, самі складальнікі «Слоўніка мовы Коласа» прызнаюць ключавую, камунікацыйную

ролю апелятываў у складзе пісьменніцкага лексікону (у параўнанні, напрыклад, з анамастычнай лексікай): «Апелятывы валодаюць значэннем (многія – полісемічныя), здольны абазначаць практычна неабмежаваны рад аднародных паняццяў (прадметаў, дзеянняў, якасцей) і дзякуючы гэтаму ў мове выконваюць камунікатыўную функцыю. Анамастычныя назвы маюць значна меншую семантычную нагрузку, абмежаванае значэнне. У сувязі са сказаным, лексікаграфічная распрацоўка апелятываў і анамастычнай лексікі патрабуе неаднолькавага падыходу. Так, у слоўніках апелятыўнай лексікі асноўная ўвага аддаецца распрацоўцы значэнняў слова, а ў анамастычных слоўніках гэтая частка слоўнікавага артыкула адсутнічае зусім» [2, с. 98–99].

Аналагічныя параўнанні на карысць рэгіянальных лексікографаў можна зрабіць і на матэрыяле сучаснай беларускай фразеаграфіі, парэміяграфіі і граматычнай лексікаграфіі, дзе сёння тон задаюць гродзенскія даследчыкі. Нягледзячы на тое, што першыя больш-менш навуковыя фразеалагічныя і парэміялагічныя слоўнікі беларускай мовы былі створаны сталічнымі даследчыкамі (Ф.М. Янкоўскім, А.С. Аксамітавым і інш.), найбольш поўны сучасны «Слоўнік фразеалагізмаў: У 2 т.» (2008) складзены І.Я. Лепешавым, а найбольш поўны сучасны «Слоўнік беларускіх прыказак» (2006) – І.Я. Лепешавым і М.А. Якалцэвіч. Значныя перавагі над акадэмічнымі даведнікамі («Граматычным слоўнікам дзеяслова» (2007), «Граматычным слоўнікам назоўніка» (2008) і інш.), у якіх падаюцца толькі фармальныя, словазмяняльныя парадгмы слоў, мае створаны гродзенскай даследчыцай М.І. Канюшкевіч даведнік «Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка: У 3 ч.» (2008–2010), паколькі ў ім падаюцца не толькі фармальныя, але і семантыка-функцыянальныя характарыстыкі прыназоўнікаў.

Разважаючы над тым, чым абумоўлена паскоранае развіццё сучаснай рэгіянальнай лексікаграфіі (у параўнанні з акадэмічнай), можна прыйсці да наступных высноў:

1) кадравую аснову сучаснай рэгіянальнай лексікаграфіі складаюць выкладчыкі вышэйшых навучальных устаноў Беларусі, навукова-кваліфікацыйны ўзровень якіх нярэдка перавышае аналагічны ўзровень акадэмічных лексікографаў;

2) слабым бокам сучаснай акадэмічнай лексікаграфіі з’яўляецца яе гранічная забюракратызаванасць, а таксама празмернае захапленне працэсам адлюстравання фармальных (граматыка-арфаграфічных) характарыстык моўных адзінак, што негатыўна адбіваецца на асвятленні зместавых, семантычных уласцівасцей слоў;

3) у вышэйшых навучальных установах розных рэгіёнаў Беларусі захавалася павялічана да рэалізацыі шматгадовых лексікаграфічных праектаў, якія маюць фундаментальны характар; у той час як акадэмічныя лексікографы ўсё больш увагі надаюць прыкладным, а то і наогул камерцыйным слоўнікавым праектам.

Спіс літаратуры

1. Димитрук, П.П. Научные кадры как фактор инновационного развития регионов // Географические науки в обеспечении стратегии устойчивого развития в условиях глобализации (к 100-летию со дня рождения профессора Н.Т. Романовского): материалы Междунар. науч.-практ. конф. – Мн., 2012. – С. 90–92.

2. Прадмова // Анамастычны слоўнік твораў Якуба Коласа / пад рэд. М.В. Бірылы. – Мн., 1990. – С. 3–6.
3. Прадмова // Слоўнік мовы Янкі Купалы. У 8 т. – Т. 1 / Рэд. У.В. Анічэнка. – Мн., 1997. – С. 3–5.
4. Шчэрбін, В.К. «Слоўнік мовы Скарыны» – наватарская з’ява ў беларускай лексікаграфіі // Скарына і наш час: Матэрыялы II Міжнар. навук. канф.: У дзвюх частках. – Ч. 2. – Гомель, 2002. – С. 93–102.
5. Шчэрбін, В.К. Лексікаграфічныя традыцыі ўсходняга Палесся // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. – 2010. – № 4. – С. 155–160.
6. Щербин, В.К. Выявление региональных лексикографических тенденций (на материале словарных изданий Гомельщины) // Традиционная культура на территории российско-белорусского пограничья: историко-этнографический и лингвокультурологический аспекты: Материалы XIV междунар. науч.-практ. конф. (г. Новозыбков, Брянская область, 14–15 ноября 2012 г.) / под ред. С.Н. Стародубец и др. – Брянск, 2012. – С. 188–200.

ДЫЯЛЕКТАЛОГІЯ. ГІСТОРЫЯ МОВЫ

Е. С. Абакумова, С. Н. Стародубец (Новозыбков)

ТЕМАТИЧЕСКАЯ ГРУППА «ПРЕДМЕТЫ БЫТА» В БРЯНСКИХ ГОВОРАХ, ГРАНИЧАЩИХ С БЕЛОРУССИЕЙ И УКРАИНОЙ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Лексический состав брянских говоров, по сути своей пограничных, исторически определён общеславянской подосновой, детерминирующей близость не только общеупотребительной лексики трех славянских языков, но и их диалектов. Немаловажным в этой связи представляется смешанный характер диалектных и просторечных языковых явлений. Особенно продуктивной, на наш взгляд, является общность литературных белорусского и украинского языков и явлений ненормативного характера, зафиксированных в диалектных лексикографических источниках Брянской области, в «Словаре народных говоров Западной Брянщины» П.А. Расторгуева и в «Брянском областном словаре» под редакцией Н.И. Курганской.

В качестве объекта исследования была выбрана тематическая группа «Предметы быта» брянских говоров.

Проанализировав материал данной тематической группы, а именно восемьдесят шесть диалектологических номинаций, мы выделили две группы лексем:

Диалектно-просторечные ЛЕ (зафиксированы как и в диалектологических словарях («Словарь народных говоров Западной Брянщины» автор П.А. Расторгуев и «Брянский областной словарь» под редакцией Н.И. Курганской), так и в Толковом словаре русского языка (под редакцией С.И. Ожегова, Н.Ю. Шведовой), их одиннадцать: *закут, заслонка, камора, кулеи, куток, печурка, прясло, сенцы, склянка, ухват, хата.*

Собственно диалектные ЛЕ, их семьдесят пять: *анучка, апценьки, апцуги, бахилы, бидон, бриль, быконки, вильчик, водняка, вышки, гарба, глек, горище, даенка, дёжка, драчка, дровник, дярюга, жниво, загавалина, запи́на, запон, кавга, камы, карес, карец, катанки, качурки, клямка, кобыла, комен, кузик, куфайка, магазей, манарка, мамура, махотка, мост, навильник, начёвки, обутка, олей, опашинь, неколок, пральник, прасадник, притвор, прясница, пу́ня, саян, распашка, сенник, сеники, скрынка, сподница, столешник, танчурка, толкушка, третчик, урыльник, услон, фатырка, хвортка, хренч, хустка, царапки, цеберь, чарень, чебаты, чипела, чирики, чуни, шандер, шибка, японец.*

Большая часть диалектных слов, а именно сорок семь (55 %), являются литературными в белорусском и украинском языке, что подтверждается данными используемых нами словарей: «Російсько-український словник сталихсловосполучень» автор С.И. Головащук, «Російсько-український словник» авторы С. Иваницкий, С. Шумлянський, «Русско-белорусский словарь» под редакцией Я. Коласа, К. Крапивы, П. Глебки, «Этымалагічны слоўнік беларускай мовы» под редакцией Г.А. Цыхуна.

С этой позиции считаем целесообразным разграничить:

1) Диалектные номинации, являющиеся литературными в белорусском языке (двенадцать ЛЕ): *анучка, апцуги, вильчик, вышки, дёжка, куфайка, манарка, махотка, пеколок, саян, услон, ухват*;

2) Диалектные номинации, являющиеся литературными в украинском языке (шесть ЛЕ): *апценьки, бриль, дровник, дерюга, фатырка, чоботы, шибка*;

3) Диалектные номинации, являющиеся литературными и в белорусском, и в украинском языке (двадцать девять ЛЕ): *бахилы, бидон, вышки, горище, глек, жниво, запина, запон, заслонка, камора, карец, клямка, комен, кузик, куток, кулеш, начёвки, обутка, олей, печурка, пуня, склянка, сподница, тын, хата, хвортка, хустка, цеберь, чирики*.

Начёвки (сущ., ср. р., ед. ч.) – корыто.

[Замач'ну́начоўк'имайшта́н

(Село Марковский, Погарский район, Брянская область)

Записано от Самойловой Натальи Федоровны, 1933 года рождения, образование 4 класса.

Начёвки – корыто для стирки белья и прочих хозяйственных нужд. [П. А. Расторгуев 1973: 172]

Ночёвки – неглубокое выдолбленное деревянное корыто, предназначенное чаще для стирки, но использовалось и для других хозяйственных надобностей. [Н. И. Курганская 2011: 228]

Начоўкі – корыто для стирки. [Я. Колас 2002: 672]

Ночёвки (уменьш.) – корыто для домашнего обихода. [С. И. Головащук 1969: 583]

Помимо этого, мы дифференцировали все номинации с позиции фонетической и лексической эквивалентности и выделяем:

Во-первых, группу, где устанавливается фонетическая и лексическая эквивалентность диалектных, белорусских и украинских лексем (восемь ЛЕ): *бидон, глек, жниво, махотка, клямка, ухват, хата, хустка*.

В составе первой группы – две подгруппы, где:

– устанавливается фонетическая и лексическая эквивалентность диалектных и белорусских номинаций (шесть ЛЕ): *бахилы, заслонка, камы, куток, куфайка, сенцы*.

– устанавливается фонетическая и лексическая эквивалентность диалектных и украинских номинаций (три ЛЕ): *бриль, горище, шибка*.

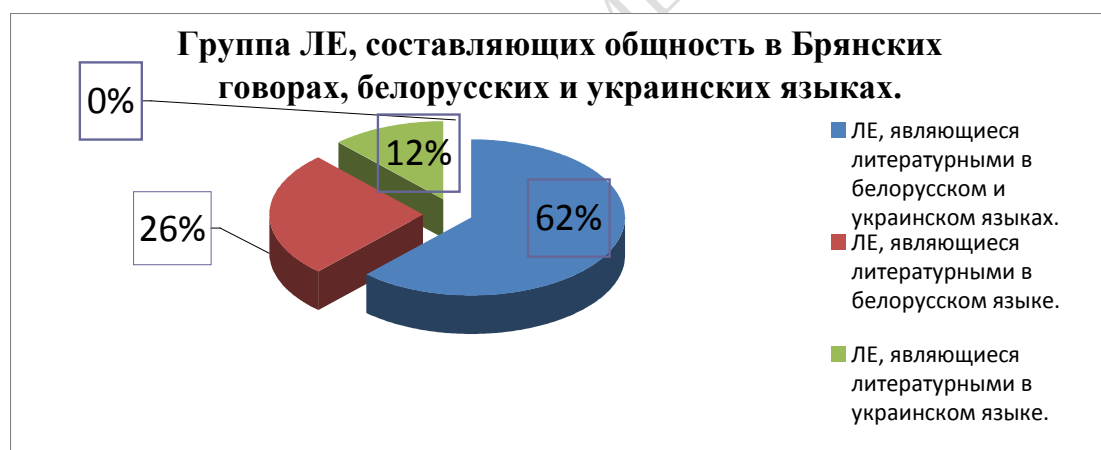
Во-вторых, группу с вариативным написанием номинаций, но с одинаковым лексическим значением: *анучка* (белорусское *ануча*), *апценьки* (украинское *обценьки*), *бахилы* (украинское *бахили*), *вильчик* (белорусское *вільчак*), *вышки* (белорусское *вышкі*), *горище* (белорусское *горышча*), *дежка* (белорусское *дежа*), *заслонка* (украинское *заслон*), *карец* (белорусское *карэц*, украинское *корец*), *комен* (белорусское *комін*, украинское *комин*), *кузик* (белорусское *гузік*, украинское *гудзик*), *кулеш* (украинское *кулиш*), *куток* (украинское *кут*), *начёвки* (белорусское *начоўкі*, украинское *ночовки*), *обутка* (белорусское *абутак*, украинское *обуття*), *олей* (белорусское *алей*, украинское *олія*), *пеколок* (белорусское *пяколак*), *сподница* (белорусское *спадніца*, украинское *спідниця*), *тын* (украинское *тин*), *фатырка* (украинское *квартирка*),

хвортка (белорусское *фортка*, украинское *хвіртка*), *чебаты* (украинское *чоботи*), *чирики* (белорусское *чаравік*, украинское *черевики*).

В-третьих, группу номинаций с одинаковым произношением и написанием, но разным лексическим значением: диалектное и украинское слово *склянка*: лексическое значение диалектного и белорусского слова – банка, сосуд с горлышком, а в украинском языке – стакан; диалектная и белорусская номинация *саян*: лексическое значение диалектного слова – сарафан, лексическое значение белорусского – шерстяная домотканая юбка.

В-четвертых, группу номинаций с вариативным написанием и разным лексическим значением: диалектное *кулеш* – блин, украинское *куліш* – пшённая каша со шкварками и луком; диалектное *запон* – фартук, украинское *запона* – застёжка на манжетах у рубашки; диалектное *апцуги* – плоскогубцы для выдирания гвоздей, белорусское *апцугі* – щипцы.

Исследования показывают, что проанализированные диалектные слова тематической группы «Предметы быта» брянских говоров, в большей части, а именно сорок семь (55 %) являются литературными в белорусском и/или украинском языке в контексте всех 86 описанных нами единиц. Для 47 из 86. Исходя из этого, констатируем, что общность ЛЕ, являющихся литературными в белорусском и украинском языках, составляет 62 % (29/47), литературными только в белорусском языке – 26 % (12/47) и литературными только в украинском языке – 12 % (6/47). Отообразим это в круговой диаграмме:

Из выше представленной диаграммы мы видим, что диалектных слов, являющихся литературными в белорусском языке больше: двенадцать номинаций (26 %).

В зависимости от особенностей белорусского и украинского языков, лексемы могут иметь вариативное написание и произношение, но совпадать в лексическом значении, а могут различаться в написании и в лексическом значении: диалектное слово *цеберь* – бочонок для соленья сала, украинское *цебер* – ведро с ушками.

Таким образом, большая часть диалектных слов (62 %) тематической группы «Предметы быта» Брянских говоров является литературной нормой в белорусском и украинском языках. Но может наблюдаться вариативность в произношении, написании и лексическом значении.

Список литературы

1. Белорусско-русский словарь, украинско-русский словарь URL: <http://pereklad.online.ua>.
2. Головащук, С. И. Російсько-український словник сталих словосполучень у 2 т. – 1969.
3. Курганская, Н.И. Брянский областной словарь (Материалы для истории словарного состава говоров). / Н.И. Курганская. – Брянск. 2011. – 361 с.
4. Расторгуев, П. А. Словарь народных говоров Западной Брянщины (Материалы для истории словарного состава говоров) / Ред. Е. М. Романович – Минск, 1973. – 294 с.
5. Русско-белорусский словарь: в 3 т. – Минск: БелЭн, 2002.

С. М. Аніськова (Гомель)

НАЗВЫ АСТРАНАМІЧНЫХ АБ'ЕКТАЎ У ГАВОРКАХ ТУРАЎШЧЫНЫ

“У слове жыцця не менш, чым у чалавеку,” – сцвярджаў У.І. Даль. Дыялектнае слова таму пацвярджаецца. У дыялектнай мове адлюстравана перш за ўсё найўная карціна свету (паводле тэрміналогіі Ю.Д. Абрэяна), якая фарміруецца, галоўным чынам, як адказ на практычныя патрэбы чалавека, як “неабходная кагнітыўная аснова яго адаптацыі да свету,” як прагматычны эгацэнтрызм, што структурыруе дзейнасць у межах кагнітыўнага поля чалавека і робіць яе аптымальна зручнай [2, с. 68].

Многія цікавыя асаблівасці традыцыйнага побыту і духоўнай культуры замшукі (так называюць сябе жыхары Тураўшчыны – ТС, т. 1, с. 13) знайшлі свой адбітак у лексіцы мясцовай гаворкі. Гэта лексіка яшчэ добра захавалася ў памяці людзей, ужываецца ў зносінах. З аднаго боку, у ёй прадстаўлены лексікаграфічны фонд, які з’яўляецца агульным з іншымі гаворкамі, прыналежнымі да той жа дыялектнай сістэмы. З другога, сюды адносяцца ўласныя, характэрныя толькі для Тураўшчыны лексічныя набывкі, з’яўленне якіх абумоўлена або ўнутранымі семантыка-словаўтваральнымі перабудовамі і разгортваннем слоўнікавай сістэмы гаворкі, або ўзаемадзеяннем яе з суседнімі гаворкамі. Фіксуецца тут і розныя структурна ізаляваныя лакалізмы.

Прадметам нашага даследавання з’яўляюцца назвы астранамічных аб’ектаў (далей астранімы) у тураўскіх гаворках. Мэта даследавання – прааналізаваць астранімы паводле лексіка-семантычных уласцівасцей. Для дасягнення мэты намі былі пастаўлены і вырашаны наступныя задачы: 1) вызначыць народна-дыялектны намінацыйны фонд аб’ектаў зорнага неба; 2) акрэсліць важнейшыя прынцыпы надання назваў астранамічным аб’ектам; 3) даследаваць варыянтнасць найменняў у межах вызначанай тэматычнай групы.

Нашы продкі верылі ў існаванне душы, верылі, што, калі чалавек нараджаецца, на небе запальваецца новая зорка. Зорка – субстанцыя (багіня ці дух), датычная да чалавечага шчасця і лёсу. Паводле ўяўленняў беларусаў, кожны чалавек мае сваю асобную зорку, якая, нібы дух-ахоўнік, неадступна знаходзіцца пры сваім абранніку. Зоркі створаны разам з чалавекам і прызначаны

Богам для аховы людзей. У “Тураўскім слоўніку” чытаем: “... *столько на свеце зор, сколько человек е. Мачуль*” (т. 2, с. 164). Выказванне: “*Што ўжэ з яго, калі ён не ў зоркі*” азначае “без яе апякунства, бяздольны” [4, с. 194].

Родавая назва *зорка* ў значэнні ‘нябеснае цела’ (ТС, т. 2, с. 164) бытуе паўсюдна на Тураўшчыне. Намінацыя *зора* (ТС, т. 2, с. 164) вызначаецца больш шырокім семантычным аб’ёмам – гэта і ‘зорка’ ў звычайным разуменні, і ўласна зара ‘яркая афарбоўка гарызонту пры ўсходзе і заходзе сонца’. *Каждой зоры ім’я е. В. Малешава. Чуць на зоры ўстала і пойшла товар пасці. Луткі. Зора покацілася – поцераўса чалавек. Луткі. Як зорка коціцца, то трэба сказаць: як панна, то Ганна, як паніч, то Іван. Запясочча. Небо зорко, зоры аж пляшучь. Луткі.*

Зрэдку ў гаворках сустракаюцца ўстойлівыя відавочныя назвы зорак (напісанне падаецца паводле слоўніка): *Светова зора (зорка)* ‘ранішня зорка’ (ТС, т. 5, с. 18), *Вечерня зора (зорка)* – *Вечорова зорка* ‘зорка Венера вечарам’ (ТС, т. 1, с. 123). *Светова зора – вона ж веліка, ранком свеціць, вечерня зора ўвечоры свеціць. Луткі. Вечэрня зора, бо першая з вечэра сходзіць. Цераблічы.*

У якасці найменняў іншых астранамічных аб’ектаў фіксуюцца з агульнапрынятымі значэннямі адзінкі *сонцэ, сонцо* (ТС, т. 5, с. 72; т. 2, с. 223); *месец* (ТС, т. 3, с. 76). *Сонцэ косы попускало ранком. Луткі. Сонцэ купаецца на Купалнаго Івана і ў першы дзень на велікодні. Хачэнь. Казак не без долі, дзеўка не без шчасця, субота не без сонца (прыказка). Луткі. Напугаўса месец, будзе дождж (прымета). Хачэнь. Каб на мене месец свеціў, а зоры я колом поб’ю. Сямурадцы. Месец у кругу на негоду (прымета). Аздамічы.*

У народзе вельмі старанна прыкмячаецца час змены фаз месяца. Яны называюцца па- мясцоваму *квадрамі* (ТС, т. 2, с. 187). Але ўласна сялян цікавіць не астранамічны час чатырох відазмяненняў месяца, а толькі калі настае *малодзік* ‘маладзік – месяц у першай квадра’ (ТС, т. 3, с. 87), *поўня, поўна* (ТС, т. 4, с. 202), *стары, старык* (ТС, т. 5, с. 96). Апошняя квадра месяца на Тураўшчыне мае назву *сход, схода* (ТС, т. 5, с. 122). *Спусціў малодзік рогі, то будзе дождж, а як закруціць, то будзе погода (прымета). Малодзік малы, тобе рог золоты, а мне здоруе ногі (з замовы). Усю роботу под поўню трэ почынаць. Аздамічы. Под поўню беруць дзеўку замуж, шоб поўно было (прымета). Там жа. Поўна, ек самы той круг месеца. Луткі. Як поўно, то б’юць кабана, а як малодзік, то молодэ, зогніе шкура (прымета). У старыку недобра сеяці. Хотамель. У старыку кабана колі, то сало будзе хорошэ. М. Малешава.*

Маладзік у выглядзе вузенькага сярпачка ўпершыню паказваецца на захадзе, праз 2–3 дні пасля астранамічнага часу першай квадра, поўны – поўня, а стары – гэта самы маленькі ражок на зыходзе апошняй квадра, паказваецца на ўсходзе перад самым світанкам. І калі хто з сялян не заўважыў, як настаў маладзік, то абавязкова аб гэтым спытае ў іншых; і многія з іх ведаюць правіла: калі пэўная фаза, напрыклад, маладзік або стары апошні раз паказаўся ў панядзелак, то наступны раз пару перацягне, г. зн. з’явіцца ў аўторак. Відаць, такая прымета заснавана на большасці выпадкаў, што квадра месяца, змяняючыся, перацягне на адзін дзень тыдня.

Невядома, чаму маладзік выклікае ў народзе нейкую глыбокую павагу да яго. Мабыць, акружаючае асяроддзе іўдзеяў і каталіца аказала такі ўплыў на рэлігійнае шанаванне ў народзе маладзіка. Як толькі сяляне ўпершыню ўбачаць

сярпок маладзіка, адразу хрысцяцца і вітаюць яго словамі: *”Малады маладзічок, вялікі князь, паздраўляй нас, дай нам здароўе, спосаб і раду да жыцця, сабе на прыбытак, а нам на спасенне.”*

Зрэшты, ад маладзіка народ заўсёды чакае атмасферных змен: або пагоды пасля дажджу, або дажджоў пасля ветру. У апошнім выпадку ў народзе гавораць: *”Маладзік абрадзіўся і ўмыўся або ахрысціўся”*. Лічаць, што маладзіком добра вуліі ставіць, маўляў, пчолы збіраюцца, зноў, калі на трэці дзень маладзіка прышчапіць дрэўца, то на трэці год плады будуць. Перад поўняй нібы самы лепшы час садзіць птушак на седала, сеяць і садзіць у агародзе, высакаць лес на будынку, а галоўнае, хату закладваць, каб была, як кажуць, поўнай чашай.

На *старым* – самае лепшае прымаць захады для знішчэння шкоднікаў (насякомых і чарвякоў на агародзе).

У значэнні ‘метэор’ у дыялектнай мове сустракаецца лексема *змейка*. На Тураўшчыне і зараз кажуць: *”Як леціць зорка, то гэта змея”* (ТС, т. 2, с. 165). Відавочна, такое сцверджанне захоўвае рэшткі міфалагічных уяўленняў беларусаў пра сусвет: тое, што людзі не маглі зразумець, патлумачыць рацыянальна, яны тлумачылі з дапамогай міфічных вобразаў.

Яшчэ з глыбокай старажытнасці па Млечнаму Шляху нашы продкі вызначалі дарогу. На поўдні Беларусі сустракаецца такая яго назва (напісанне паводле слоўніка), як *Чумацка дарога* (ТС, т. 2, с. 32). *По чумацкой дарозі птаство ідзе*. Запясочча. Чумакі – гэта гандляры, якія на валах перавозілі соль і па зорным небе вызначалі дарогу. Але больш распаўсюджаная на тэрыторыі Тураўшчыны назва Млечнага Шляху – *Гусеча (гусіна) дарога* (ТС, т. 1, с. 239; т. 2, с. 32). *Под осень выступает дорога гусіна*. Сямігосцічы. Па ёй птушкі ляцелі ў вырай (*поўрэй, поверей, повэр* – ТС, т. 4, с. 202). Ва ўсходнеславянскай міфалогіі вырай – старажытная назва раю; цёплая, запаветная краіна, куды адлятаюць душы праведнікаў пасля іх смерці. Выраю могуць дасягнуць толькі птушкі, у якіх ёсць ключы ад яго. Паводле беларускіх легенд, вырай непасрэдна суадносіцца з уяўленнямі аб раі. “Вырай дзесь вельмі далёка на зямлі, за гарамі да за марамі. Покі чалавек не саграшыў, датуль ён жыў у раю, а як саграшыў, то Бог яго выгнаў з раю, а самы рай аддаў птушкам, каб ён дарам не пуставаў, бо ведама, што й самая голая пустка робіцца сумнаю. От з тых часоў і пачалі птушкі са ўсяе зямлі ляцець на зіму ў вырай. А каб яны не блудзілі да не гіблі, Бог зрабіў ім на небе ясную дарогу, што проста вядзе ў вырай. Па гэтай дарозе кожны год адсюль ляцяць усялякія птушкі, але далятаюць у вырай толькі тыя, каторыя не робяць другім ліха. Бог і птушак, як і людзей, дзеліць на добрых і ліхіх. Як ліхія людзі ніколі не трапяць у рай, так і ліхія птушкі сланяюцца па зямлі, забіваюць другіх, покуль, нарэшце, дзе-небудзь загінуць. А добрыя птушкі накрусуюцца за лецечка тут у нас у гаю, пацешаць добрых людзей, а як пачне халадзець, дык яны і ляцяць у вырай, дзе паюць да цешаць святых людзей да анёлаў, што красуюцца ў раю. От затым вялікі грэх забіваць тых птушак, каторыя аб восень ляцяць у вырай” [1, с. 47]. Продкі верылі, што душа чалавека пасля смерці становіцца птушкай і па гэтай Птушынай Дарозе адлятае ў іншы свет.

Адным з найбольш характэрных сузор’яў летняга зорнага неба з’яўляецца сузор’е Лебедзь у форме агромністага крыжа, утворанага купкай даволі яркіх зорак, беларуская рэгіянальная (з Тураўшчыны) назва якога *Пятрова палка* (ТС,

т. 5, с. 262). Назва матываваная як крыжападобнай формай сузор'я, так і тым, што яно ў сучасную эпоху кульмінуе пасля поўначы ў перыяд прыкладна з Пятроўкі да Спасаўкі. Можа таксама разумецца як ключ ад нябеснага выраю, які, згодна з евангелічнай легендай, быў дадзены менавіта святому Пятру. Іншая назва – *Цароў крэст* [7, 388; ТС, т. 5, с. 262].

Сузор'е Вялікай Мядзведзіцы ў тураўскіх гаворках атрымала наступныя назвы: *Воз* (ТС, т. 1, с. 133), *Возок* (ТС, т. 1, с. 134), *Воз з дышлем поломаным* (ТС, т. 1, с. 133), *Колесніца* (ТС, т. 2, с. 205). *Воз – сем зор*. Мачуль.

Шматлікімі варыянтамі прадстаўлена намінацыя сузор'я Плеяд: *Волосозар*, *Волосузар*, *Волоцозар*, *Волосозары*, *Волосозоры*, *Волосары*, *Цары-волосары* (ТС, т. 4, с. 137), *Полосозар* (ТС, т. 4, с. 147). *Волосозар – это кучка зор на небі*. Тураў. *Волосозар сходзіць пуд осень, много зорочэк у одним месцы, дробненькіе, ужэ дзень меньшае, а ноч большае*. Запасочча. *Досвета сем зорак узойдзе – волосузар зовецца*. Дварэц. *Шэсць зорок у одном месцы – то волосозары, цары-волосозары*. Альпень. *Волосозоры густо ідуць, на поўдне*. В. Малешава. *Волоцозар*. Аздамічы. *Як сем зорок у гуры, то кажуць волосары*. Цераблічы. Этымалогія адзначаных назваў няпэўная, іншы раз звязваецца з Велесам (Вялесам) – богам-ахоўнікам хатняй жывёлы і богам багацця. Велес уяўляўся нашым продкам вялікім, магутным веліканам з доўгімі валасамі і барадой (магчыма, адсюль уяўленні ў вясельным абрадзе пра кажух, на які садзяць маладую, як сімвал багацця і дзетароднасці). Сувязь Велеса з сельскагаспадарчымі культамі праяўляецца ва ўсходнеславянскім звычай пакідаць у дар гэтаму бажавству нязжатыя каласы – “бараду”, якую называлі “Велесава барада”. Трава і лес, па павер’ях славян, – “валасы зямлі”, яе багацце [1, с. 35].

Адзін з важнейшых прынцыпаў надання назвы бачным астранамічным аб'ектам, за якімі назіралі нашы продкі, – асацыятыўны. Напрыклад, па знешнім падабенстве з транспартнымі сродкамі тую ж Вялікую Мядзведзіцу называлі *Вазком*, *Карэтай*, *Калясніцай*, *Брычкай*, *Калёсамі* і інш. [3].

Карэтай ці *Возам* Вялікую Мядзведзіцу маглі назваць з-за яе перамяшчэння па небе на працягу сутак вакол *Зорнага Кала* (Палярнай зоркі). Ёсць меркаванне, што назва *Зорны Кол* прыйшла на тэрыторыю Беларусі ад татараў. Татары верылі, што да *Зорнага Кала* прывязаны *Конь* (Вялікая Мядзведзіца), які ходзіць кругам па небе. Між іншым, у беларусаў гэтае сузор'е таксама часам называлі *Канём* ці *Канём з коламі* [4, с. 245].

Другі прынцып надання назваў нябесным целам – антрапаморфны (“адухаўленне”), які грунтуецца на міфалогіі. Многія астранамічныя аб'екты ўспрымаліся нашымі продкамі ў вобразе людзей ці багоў. Напрыклад, *Заранка* (Венера) была багіняй. Сюды ж можна аднесці такія назвы, як *Тры Каралі*, *Тры Сястры*, *Тры Браты*, *Тры Касцы* (тры зоркі пояса Арыёна). “Тры зоркі стаяць, як касцы, калі косяць на полі”, – гаварылі людзі.

Радзей сустракаюцца анімалістычныя (“жывёльныя”) назвы. Напрыклад, *Заранку* (Венеру) называлі *Звярынай зоркай*. Часам на вёсках кажуць, што ёсць на небе *Вуж*, *Вужакі*, *Чарвякі*, але дакладна невядома, да якой зоркі ці сузор'я прымянялі гэтыя назвы. Беларускі этнограф Зміцер Канаплянікаў выказаў версію, што так называлі зоркі, якія мігцелі з-за нестабільнасці атмасферы [3].

Значную ролю ў фарміраванні поглядаў на астранамічныя аб'екты і іх абрадавыя функцыі адыграла прыняцце хрысціянства. Вялікую Мядзведзіцу

яшчэ называлі *Аляшова Павозачка*, ці *Іллёў Воз* (воз, у якім ездзіць святы Ілля зорнаю дарогаю – Млечным Шляхам). Падчас свята гэтага святога (20 ліпеня па старым стылі) роўна апоўначы Вялікая Мядзведзіца размешчана паралельна гарызонту. Гэтае пэўнае становішча Воза ў пэўны час на небе магло сімвалізаваць наступленне свята. Беларусы і іншыя хрысціянскія народы ўяўлялі Іллю на небе ў вогненнай калясніцы, запрэжанай чатырма крылатымі коньмі (“Ілля – заведацель над Перуном; ён у вогненнай калясніцы ездзя па небу...”). А як вядома, з прыходам хрысціянства на свята прака Іллю было перанесена большасць функцый ды атрыбутаў паганскага бога Перуна. Тады можна дапусціць, што раней назвы Вялікай Мядзведзіцы былі звязаны менавіта з гэтым богам [3].

Такім чынам, аналіз народна-дыялектных астронімаў дазваляе зрабіць наступныя высновы: 1) назвы астранамічных аб’ектаў – цікавы пласт лексікі тураўскіх гаворак, які сведчыць аб важнай ролі першасных астранамічных ведаў, што дазвалялі чалавеку арыентавацца ў прасторы і часе, тлумачыць свет і вызначаць сваё месца ў ім; 2) пераважная большасць намінацый – вынік асацыятыўнага мыслення замшукоў; 3) астронімы Тураўшчыны – гэта і назвы, вядомыя паўсюдна на Беларусі, і рэгіяналізмы, функцыянаванне якіх абмежавана.

Спіс літаратуры

1. Коваль, У.І. Народныя ўяўленні, павер’і і прыкметы / У.І. Коваль. – Гомель, 1995. – 180 с.
2. Маслова, В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова. – М.: Академия, 2004. – 208 с.
3. Міндалёва, І. Цмок паляцеў / І. Міндалёва // “Звязда” № 8 (27123), 14 студзеня 2011.
4. Міфалогія беларусаў: Энцыклапедычны слоўнік / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – 607 с.
5. Сержпутоўскі, А.К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А.К. Сержпутоўскі, Мінск., 1998. – 147 с.

Умоўныя скарачэнні

ТС – Тураўскі слоўнік: у 5 т. / А.А. Крывіцкі [і інш.] – Мінск.: Навука і тэхніка, 1982–1987. – 5 т.

Н. А. Багамольнікава (Гомель)

МІКРАТАПАНІМІЯ ВЁСКІ СМАЛЕГАЎ НАРАЎЛЯНСКАГА РАЁНА: СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНЫ АНАЛІЗ

Мікратапаніміка вывучае мікратапонімы – уласныя назвы дробных геаграфічных аб’ектаў: дарог, сенажацей, палёў, лугоў, лясоў, пашаў, ручаёў і г. д. (ад грэч. *micro* ‘малы’, *topos* ‘мясцовасць’ і *онума* ‘імя’). Гэтыя аб’екты можна аб’яднаць і адным тэрмінам – урочышчы.

У колькасных адносінах мікратапанімія ў сотні разоў перавышае іншыя віды онімаў, бо каля кожнага населенага пункта, буйнога ці нават малога, іх маецца мноства. Людзі, занятыя працай у сельскай гаспадарцы, самі прыдумалі назвы гэтым аб'ектам, якія адлюстроўваюць спецыфічную, істотную, галоўную рысу аб'екта ў параўнанні з іншымі. Без такіх арыенціраў немагчыма абысціся, менавіта назвы трапна характарызуюць прызначэнне мікратапонімаў і арыентуюць чалавека на мясцовасці. Аднак адзначаны пласт онімнай лексікі вывучаны лінгвістамі яшчэ недастаткова. Гэта можна патлумачыць пэўнымі цяжкасцямі ў зборы фактаграфічнага матэрыялу. Такія назвы вядомы вузкаму колу карыстальнікаў, амаль не пазначаны на картах, і таму зафіксаваць іх належным чынам можна толькі палявым метадам, непасрэдна на месцах. Але з-за адсутнасці фінансавых сродкаў з вялікай цяжкасцю ладзяцца дыялекталагічныя экспедыцыі, а інфарматараў жа з кожным годам становіцца ўсё менш і менш.

Праведзены агляд навуковых прац па мікратапаніміі дазваляе канстатаваць, што вывучаліся альбо толькі некаторыя рэгіёны: Слаўгарадчына (І.Я. Яшкін), Случчына (Я.М. Адамовіч), Стаўцоўбшчына (А.М. Прышчэпчык), наваколле Гомеля (А.Ф. Рогалеў), Мазырскае Палессе (Г.А. Іванова), Магілёўшчына (В.І. Рагаўцоў і С.Я. Кечык), альбо асобныя населеныя пункты: вёска Кудрычы Мсціслаўскага раёна (Г.Ф. Юрчанка), вёска Любонічы Кіраўскага раёна (І.М. Гайдукевіч), вёскі Красноўскага с/с Светлагорскага раёна (В.І. Рагаўцоў) і інш. Між тым, прапрыяльная лексіка – таксама цікавы пласт, што захоўвае ўказанне на заняткі людзей у мінулым, іх гаспадарку, геаграфічнае асяроддзе, у якім жылі людзі, раслінны і жывёльны свет. Мікратапанімія з'яўляецца вельмі карысным матэрыялам для вывучэння краязнаўства, дыялекталогіі, геаграфіі, гісторыі. Назвы выходзяць і прывіваюць любоў да роднага краю, “гэта россыпы народнай мудрасці, творчасць народнага генія, вынік тонкіх назіранняў чалавека над навакольнаю прыродаю” [1, с. 8].

Смалегаў вядомы з XIX ст. у складзе маёнтка Галоўчыцы, прыватнай уласнасці памешчыкаў Горватаў. Па звестках на 1897 г., вёска ўпаміналася ўжо як адзін з буйнейшых пунктаў Нараўляншчыны [2, с. 61]. Размешчана вёска сярод лесу ў маляўнічым куточку на левым беразе ракі Мытва, правага прытока ракі Прыпяць. На сённяшні дзень, на вялікі жаль, яна знаходзіцца ў зоне адселеных вёсак раёна ў выніку наступстваў аварыі на ЧАЭС. Жыхары вёскі раз'ехаліся ў розныя мясціны Беларусі, і толькі адна жанчына, Калінская Кацярына, не захацела адарвацца ад родных каранёў. З ад'ездам насельнікаў вёска асірацела і мае жахлівы выгляд: ад цэнтральнай, калісьці шырокай і асфальтаванай вуліцы, засталася вузенькая сцежка, вакол якой разросся здзічэлы хмыз, стаяць састарэлыя дрэвы, разбураныя хаты. Знікаюць паціху ў памяці былых яе жыхароў і ўласныя назвы родных мясцін, таму мы ставім мэту – занатаваць іх для нашчадкаў і прааналізаваць на структурна-семантычным узроўні.

Усе вуліцы вёскі мелі неафіцыйныя назвы, якімі людзі карысталіся паўсядзённа. З боку Нароўлі пачатак вуліцы называўся **Бандаркай**. На ёй жыў жыхар вёскі па імені Вайстрат, ён займаўся бандарскай справай. Яе працяг у цэнтры вёскі атрымаў найменне **Сяло**, што затым заканчвалася **Паваротам** (вуліца заварочвала ў бок Мытвы, дзе быў пераход праз кладкі ў вв. Галоўчыцы і Галоўчыцкая Буда). Вуліца **Козіны Рог** пачыналася за могілкамі і па сваёй

канфігурацыі нагадвала *рог*. Перад могілкамі размяшчаліся асноўныя службы: школа, клуб, пошта, магазіны, кантора саўгаса “Нараўлянскі”. Далей выдзяляўся **Хутар** – частка вёскі, што знаходзілася на невялікай адлегласці ад **Сяла**. Вёска разрасталася, і новыя вуліцы атрымалі найменні **Пеўнева вуліца** (ад мянушкі жыхара, які там пабудаваў хату і пасяліўся разам з сям’ёю) і **Новая вуліца** (самая апошняя, на ёй будавалі тыпавыя дамы для маладых сямей і спецыялістаў).

У структурных адносінах мікратапонімы вёскі Смалегаў уяўляюць сабою простыя і састаўныя найменні, матываваныя асновамі апелятываў і онімаў. Сярод іх па семантыцы вылучаецца некалькі груп:

1. Асабліва пашыраны мікратапонімы, утваральныя асновы якіх суадносяцца з назвамі ландшафту і тапаграфіі, што ўключаюць указанне на рэльеф мясцовасці, яе глебу, расліннасць, фаўну, размяшчэнне пунктаў і частак у прасторы: **Балотцэ** – назва далінкі сярод поля, у якой часта стаяла вада; **Ваўкаўня** – назва лесу, у якім раней вадзілася шмат ваўкоў; **Гало (Смалегаўскае гало)** – вялікая забалочаная прастора сярод лесу, пакрытая купінамі і густой травяністай расліннасцю; **Глінішча** – узвышанае месца сярод поля, дзе для сваіх патрэб вяскоўцы капалі гліну; **Замутоў** – назва лесу за рэчкай Мытва; **Зімяк** – назва пакосу (раней там праходзілі, ездзілі толькі зімою, калі балота замярзала); **Канава** – так сталі называць рэчку Мытва пасля правядзення меліярацыйных работ; **Карэнне** – назва пакосу сярод раскарчаванага лесу; **Колок** – назва лесу (ад *колак* ‘гай, лясны востраў’), **Крушнікі** – назва поля (ад *крушына*); **Крычаўка** – забалочанае месца, парослае тонкім бярознікам. У тапаніміі Беларусі існуе некалькі назваў населеных пунктаў з асновай *крыч-*: Крычава, Крычаў (Віц.), Крычаў (Маг.), Крычын (Мінск.). Найменне, відаць, суадносіцца з апелятывам *крыца* ‘камяк жалезнай балотнай руды’. Наша меркаванне можна пацвердзіць тым фактам, што непадалёку знаходзілася вёска Смалегаўская Рудня (яе спасціг лёс Смалегава). У *руднях* фармант *-ня* сведчыць аб дробных прадпрыемствах, што ў мінулым здабывалі балотную жалезную руду або плавілі, выраблялі з яе жалеза [3, с. 329]. Тлумачэнне назвы ‘месца, дзе шумна ад крыку птушак *крычак*’ [4, с. 103] выяўляе, на наш погляд, аматарскі падыход, народную фантазію. **Лагоўкі** – назва месца ў лесе, у якім было шмат воўчага лагава (мясц. *лагво* ‘бярлога’); **Маленое** – участак лесу сярод гала, дзе расло шмат малін; **Насон** – назва поля каля ракі Мытва (ад *насон* ‘месца каля ўзвышанага берага ракі’); **Остроўкі** – назва груды з дробным лесам; **Перавал** – назва пратокі, што знаходзілася на правым беразе ракі Мытва і прайсці праз якую можна было толькі па кладках (пераваліла праз пэўную перашкоду); **Плёсо** – забалочанае месца каля левага берага ракі Мытва; **Пограбы** – назва лесу, дзе былі ямы (мясц. *пограбы*). У іх насельніцтва хавалася ад белапалкаў [4, с. 142]; **Порослі** – назва лесу (ад *парасля* ‘радкаватыя сасновы лес, у якім расце мох, верасок’); **Радунь (Радаўніца, Радаўня)** – назва ляснога ручая, які пераходзілі праз кладкі (паходзіць ад апелятыва *рада* ‘нізкае балоцістае месца, пакрытае лясной расліннасцю’ [4, с. 167]; **Рэнішчэ** – назва лесу і поля (*рэнішча* ў гаворках абазначае ‘новае поле, дзе раней сеялі рэпу’ [4, с. 172].

Як бачна, найменні такога тыпу ўтвораны лексіка-семантычным (у тапаніміцы яго называюць анімізацыяй), марфемным і радзей марфалага-сінтаксічным спосабамі.

У адзначанай групе асабліва прадуктыўнымі аказаліся назвы-арыенціры, што ўказваюць на месцазнаходжанне аб’ектаў або на накірунак да іх. Сродкам

связі паміж кампанентамі з’яўляецца кіраванне з наяўнасцю прыназоўнікаў, якія злучаюць кампаненты словазлучэння ў адзінае цэлае, не парушаючы яго структуру. Такія адначленныя мікратапонімы выяўляюць дзве мадэлі. Схема першай выглядае наступным чынам: PrS, дзе pr – адзін з прыназоўнікаў мовы, s – кампанент-назоўнік: назвы палёў: *За канаваю, За садам, За хутарам, Ля маяка, На рагожы* (мясц. *рагожа* ‘зараснік рагозу’), *На раду, Пуд барком, Пуд бярозамі, Пуд равекаю* (ад *равяк* ‘вялікі равок’), *У верцібі* (*верцеб, верцеп* ‘старарэчышча з вірам’); назвы пакосаў: *За канаваю, На лядо* (ляда ‘поле на месцы высечанага лесу’), *У беразі*; назвы лесу: *За крыніцаю, Пуд кругом* (круг ‘паляна сярод лесу ў выглядзе круга’); назвы ўзвышаных месцаў: *На ляску* (у час Вялікай Айчыннай вайны жыхары там хаваліся ад немцаў); *На чаўнах* – назва раўчака, дзе стаялі чоўны. На іх жыхары ездзілі па забалочанай Мытве за капытнікам, травой.

Выгляд другой адначленнай мадэлі: PrO, дзе pr – прыназоўнік мовы, O – онім. У якасці онімаў выкарыстаны самі мікратапонімы, што знаходзяцца паблізу дадзенага геаграфічнага аб’екта (лесу, поля), айконімы, прозвішчы, мянушкі людзей, якія мелі пэўнае дачыненне да аб’ектаў: назвы палёў: *На Глінішчах, На Шведовом, У Залессях, У Колку, У Сінічку*; назвы лесу: *На Смаленцы, Пуд Будую* (побач з вёскай Галоўчыцкая Буда), *Пуд Смолеговом, Пуд Сядзёнавым, У Корэнёўцы, Пуд Маляным* – назва пакосу.

У мікратапаніміі вёскі ў назвах-арыенцірах двухчленныя сінтаксічныя канструкцыі сустракаюцца спарадычна: *За Болотною канавай, До вузкой колейкі* (назвы лесу).

2. У другой групе мікратапонімаў асновы сведчаць пра матэрыяльную культуру жыхароў: назвы збудаванняў: *Васецішчэ* – назва поля (параўн. асецішча, ад *асець* ‘пабудова для прасушкі снапоў’); *Печкі* – месца ў лесе, дзе выплаўлялі ў печах смалу. Дарэчы, сама назва *Смалегаў* гаворыць аб здабычы смалы (утворана складана-суфіксальным спосабам); *Пільня* – назва ўчастка лесу, дзе раней быў лесапільны завод; *Снобуды* – назва лесу (*буда* ‘збудаванне ў лесе, дзе жылі тыя, хто займаўся вырабам дзёгцю, паташу, смалы, салетры, клёпкі’); *Такарня* – назва лесу, у якім раней размяшчалася майстэрня; *Перавалока* – назва поля (*перавалока* ‘месца, дзе што-небудзь цягнулі волакам’; магчыма, і нізіна, вада ў якой аб’ядноўвала два водныя аб’екты); *Смаленка* – назва поля сярод лесу, якое, мяркуючы, утварылася падсечна-агнявым спосабам. Жыхары ж тлумачаць найменне наступным чынам: у часы сталінізму там хаваліся людзі, каб смаліць забітых свіней, што ўладамі катэгарычна было забаронена, бо сяляне павінны былі свіныя шкуры здаваць у якасці падатку. *Сножаткі* – назва правага рукава ракі Мытва, прыстасаванага жыхарамі для пераходу (побач з сенажаццю).

3. Трэцюю групу складаюць мікратапонімы, матываваныя онімамі – айконімамі, антрапонімамі, этнонімамі: *Вайстратаўска* (ад уласнага імя Вайстрат), *Нараўлянскі* (г. Нароўля), *Раманаўскае* (ад уласнага імя Раман) – назвы пакосаў; *Маклякоў* (ад прозвішча Макляк), *Турэцке* (у лесе стаялі туркі) – назвы лесу.

Онiмы трэцяй групы ўтвораны марфалага-сінтаксічным спосабам (субстантывацыяй).

4. Чацвёртая група ўяўляе сабою састаўныя мікратапонімы, утвораныя сінтаксічным спосабам. Па структуры яны з’яўляюцца двухчленнымі

найменнямі з двума кампанентамі – суб’ектам і атрыбутам. Сярод іх заўважаюцца тры мадэлі: а) А2пр. S1, дзе ў якасці азначальнага кампанента А2пр. выступае прыналежны прыметнік, а азначаемага S1 – апелятыў-назоўнік м. або ж. роду, радзей онім: назвы пакосаў: *Вайстрава дзесяціна, Прахорава Дуброўка, Цярэшкаў алёс*; назвы лесу: *Андрэйкаў рог, Жэнскі лес* (багаты на ягадныя мясціны, а ягады збіралі ў асноўным жанчыны), *Кундзелёў астравок* (грыбное месца ў лесе); *Мурзіна (Мурзянкова) рэчка* – глыбокае месца ў рэчцы Мытва, дзе ўтапіўся чалавек з прозвішчам Мурзянок). Прыналежныя прыметнікі ў складзе састаўных найменняў, утвораныя ад антрапонімаў, указваюць на прыналежнасць мікрааб’екта пэўнай асобе, якая распрацоўвала яго (поле, сенажаць), і звязаны, такім чынам, з працоўнай дзейнасцю людзей. Радзей яны матываваны здарэннямі, што адбыліся з носьбітам антрапоніма. У такім выпадку прыналежныя па граматычнай форме прыметнікі губляюць значэнне прыналежнасці; б) А2як. S1, дзе азначальным кампанентам выступае якасны прыметнік: *Глыбока рэчка* – глыбокае месца ў рацэ Мытва, *Высока Парасля* – назва лесу (азначэнне адлюстроўвае размяшчэнне часткі лесу адносна іншых частак), *Солодкі лесок* – назва лесу, у якім раслі здзічэлыя яблыні); в) А2адн. S1. У гэтай мадэлі другі кампанент утвораны ад адносных прыметнікаў: *Балотная канава* – назва канавы на балоце, *Рудніцка рэчка* – частка ракі Мытва каля вёскі Смалегаўская Рудня.

Сярод субстантыўных кампанентаў мадэлей зафіксаваны, як бачна, у асноўным геаграфічныя наменклатура (*алёс* з рознымі значэннямі: ‘мокрае, дрыгвяністае месца’, ‘забалочаны альховы лес’, ‘тарфяное балота’, але ў даследаванай мясцовасці гэта быў нізкі, мокры луг на правым беразе Мытвы; *гара, канава, ляда, рог* ‘выступ, клін’, *рэчка*), радзей назвы адзінак вымярэння (*дзесяціна* ‘мера зямельнай плошчы, роўная 1,09 га, якою карысталіся да ўвядзення метрычнай сістэмы [5, т. 2, с. 170]). S1 – наменклатурныя тэрміны ў састаўных найменнях могуць быць поліфункцыянальнымі, г.зн. уваходзіць у склад некалькіх назваў (як у нашым выпадку апелятыў *рэчка*), таму аблігаторнымі пры апорным слове з’яўляюцца прыметнікі-дэтэрмінанты.

Адзінкавыя назвы ўказваюць на канфігурацыю геаграфічных аб’ектаў: *Штаны* – назва паніжанай, зарослай мясцовасці каля дарогі паміж вв. Смалегаў і Смалегаўская Рудня. Дарога адтуль у апошнюю вёску мела рэльеф у выглядзе адгалінавання, і зайсці ў яе можна было з двух розных бакоў.

Такім чынам, мікратапанімія вёскі Смалегаў сведчыць, што адным з асноўных заняткаў яе жыхароў здаўна з’яўляліся земляробства, збор ягад і грыбоў, гонка смалы, дзёгцю. Аб часе ўзнікнення онімаў можна меркаваць па структуры: лічыцца, што простыя, аднакампанентныя найменні ўтвораны на больш раннім этапе развіцця матэрыяльнай культуры, двухкампанентныя – у перыяд росквіту прыватнаўласніцкіх адносін.

Спіс літаратуры

1. Адамовіч, Я. М. Мікратапанімічныя назвы / Я. М. Адамовіч. – Мінск: Вышэйшая школа, 1971. – 112 с.
2. Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Нараўлянскага раёна / укл. П.П. Рабянок, К.Ф. Ярмоленка; маст. Э.Э. Жакевіч. – Мінск: БЕЛТА, 1998. – 448 с.

3. Лемцюгова, В.П. Тапонімы распаўядаюць: навукова-папулярныя эцюды / В.П. Лемцюгова. – Мінск: Літэратура і Исскуство, 2008. – 416 с.
4. Иванова, А.А. Микротопонимия Мозырского Полесья / А.А. Иванова. – 2-е изд. – Мозырь: МГПУ им. И.П. Шамякина, 2003. – 220 с.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5 т. Т. 2 Г – К / [рэд. тома А.Я. Баханькоў]. – Мінск: Галоўная рэдакцыя Беларускай Савецкай Энцыклапедыі, 1978. – 768 с.
6. Яшкін, І.Я. Беларускія геаграфічныя назвы. Тапаграфія. Гідралогія / І.Я. Яшкін; рэд. д. філ. н. М.В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1971. – 256 с.

У. А. Бобрык, У. Д. Кніга (Гомель, Мазыр)

МЯНУШКІ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ АДАЙКАНІМІЧНАГА ПАХОДЖАННЯ

Мянушкі як неафіцыйныя імёны шырока выкарыстоўваюцца ў паўсядзённым жыцці вяскоўцаў і ўяўляюць сабою аб'ёмны лексіка-семантычны пласт лексікі. У адрозненні ад афіцыйных прозвішчаў яны не маюць нічога агульнага з першапачатковым іх зместам і не даюць ацэнку носбіта таго ці іншага прозвішча. Мянушкі нярэдка не толькі канкрэтна называюць асобу, але і трапна характарызуюць яе па пэўнай адметнай асаблівасці. Звычайна ў аснову мянушкі кладзецца характэрная прыкмета, якая дазваляе вылучыць асобу чалавека сярод іншых.

Сярод адапелятыўных мянушак значную ў колькасных адносінах групу складаюць вулічныя імёны, у аснове якіх ляжаць назвы, што ўказваюць на месца жыхарства (часта мінулае) ці нацыянальнасць чалавека. Багаты фактычны матэрыял дазволіў нам вылучыць наступныя групы найменняў:

1. Мянушкі, якія паказваюць на былое месца жыхарства: *Завідаўка* < з в. Завідаўка (в. Леніна Добр.), *Залешчанка* < з в. Залессе (в. Ванюжычы Петр.), *Слепчанка* < з в. Слепцы (зараз в. Знаменка, в. Сямурадцы Жытк.), *Краўцовец* < з в. Краўцоўка (в. Новая Гута Гом.), *Прагрэсіха* < з в. Прагрэс (в. Калыбаўка Жлоб.), *Пухавічанка* < з в. Пухавічы (в. Ляхавічы Жытк.), *Яновец* < з в. Янова (п. Гібікі Ветк.), *Жыляк* < з в. Жылічы (в. Чамярысы Браг.), *Барбянка* < з в. Барба (в. Барталамееўка Ветк.), *Бушавец* < з в. Бушаўка (в. Патапаўка Б-Каш), *Рытаўка* < з в. Рытаў (п. Камінтэрн Б-Каш.), *Озеранка* < з в. Азяраны (в. Сямурадцы Жытк.), *Глазаўка* < з в. Глазаўка (в. Смычок Б-Каш.), *Піліпаўка* < з в. Філіпавічы (в. Ванюжычы Петр.), *Пуховічанка* < з в. Пухавічы (в. Бялёў Жытк.), *Антоніаўка* < з п. Антонаўка (в. Свяцілавічы Ветк.), *Дзяніскаўка* < з в. Дзяніскавічы (в. Новыя Маркавічы Жлоб.), Іван *Заход* < з п. Заход (в. Мікалаеўка Светл.), *Завайцюк* < з в. Завайць (в. Кажушкі Хойн.), *Ламачоўка* < з в. Ламавічы (в. Жукавічы Акц.), *Лужанка* < з в. Чыстая Луза (в. Колкі Петр.), *Маскоўка* < з г. Масква (в. Ліпнякі Лоеўск.), *Насаўлянка* < з в. Насавічы (г.п. Церахоўка Добр.), *Недайка* < з в. Недайка (в. Патапаўка Б-Каш.), *Неглюбка* < з в. Неглюбка (в. Свяцілавічы Ветк.), *Цуперка* < з в. Цупер (в. Лучын Раг.), *Чуваш*, *Чувашка* < з рэспублікі Чувашыя (в. Бывалькі Лоеўск.; в. Ванюжычы Петр.), *Баравічка* < з в. Баравое (в. Картынчы Лельч.), *Бечанец* < з в. Бечы (в. Сямурадцы Жытк.), *Бабчынка* < з в. Бабчын (в. Кажушкі Хойн.), *Сібірака* <

з Сібіры (в. Сямурадцы Жытк.), **Сторжжоўлянка** < з в. Старажоўцы (в. Сямурадцы Жытк.), **Хочэнка** < з в. Хачэнь (в. Старажоўцы Жытк.), **Погошчанка** < з в. Пагост (в. Бялёў Жытк.), **Рычоўка** < з в. Рычоў (в. Сямурадцы Жытк.), **Бурэзянка**, **Бурэзь** < з в. Буразь (в. Сямурадцы Жытк.), **Хахлуша**, **Хахлушка**, **Хахол** < з Украіны (в. Новыя Цярэшкавічы Гом.; в. Старое Сяло Ветк.), **Курскі** < з г. Курск (в. Малешаў Жытк.), **Валынка** < з Валынскай вобласці (в. Курганне Раг.), **Чапленчыха** < з в. Чаплен (в. Баршчоўка Рэч.), **Пенза** < з г. Пенза (в. Калыбаўка Жлоб.), **Тамбоўка** < з г. Тамбова (в. Алексічы Хойн.), **Полешка** < з Палесся (в. Сямурадцы Жытк.), Ева **Курыка** < з в. Курыцічы (в. Ванюжычы Петр.), **Арлоўка** < з г. Арла (в. Целяшы Гом.).

2. Мянускі, якія паказваюць, дзе пабудоваўся, жыве ці жыў сам ці бацькі, дзе знаходзіўся пэўны час ці дзе служыў: **Забродзін** < пабудоваўся за бродам (в. Патапаўка Б-Каш.), **Заліваніха** < жыла далёка ад вёскі, у час веснавой паводкі залівала паселішча (в. Галееўка Гом.), **Канцавая** < жыве на канцы вуліцы (в. Радзеева Б-Каш.), Карэльцава < у час вайны бацькі жылі ў Карэліі (в. Шарпілаўка Гом.), Куставіцкі < адну з вуліц мясцовыя жыхары называюць Куставіцы (в. Радзеева Б-Каш.), **Паддубны** < пабудоваўся ў дубах (в. Свяцілавічы Ветк.), **Падгорніха** < жыве пад гарой (в. Старое Сяло Ветк.), **Вуглавіца** < жыве на скрыжаванні дзвюх вуліц (в. Старое Сяло Ветк.), **Лужкавец** < жыве ў лузе на канцы вёскі (в. Хальч Ветк.), **Наканечны** < пабудоваў хату ў канцы вёскі (в. Смычок Б-Каш.), **Забалотны** < пабудоваўся і жыў за балотам (в. Лучын Раг.), **Прытыка** < прыткнуў, пабудоваў хату ў канцы вёскі (в. Кавалёка Раг.), **Мадзьяр** < служыў у Венгрыі (в. Хальч Ветк.), **Малдаван** < пераехалі жыць з Малдавіі (в. Елянец Б-Каш.), **Маскоўка** < бацька родам з Масквы (в. Чалюшчавічы Петр.), **Масквіч** < сын бацькоў, які жыве ў Маскве (в. Ванюжычы Петр.), **Масквічка** < адна з першых пабывала ў Маскве (в. Рэчкі Ветк.), **Северная** < некаторы час жыла на поўначы Расіі (г.п. Церахоўка Добр.), **Сібірка** < жыла ў Сібіры (п. Каравышань Гом.), **Амерыканец** < некаторы час жыў у Амерыцы (в. Залаты Рог Ветк.), **Адэснік** < у час вайны абараняў г. Адэсу (в. Яроміна Гом.), **Амурац** < служыў на рацэ Амур (в. Стаўпня Раг.), **Германка** < у час вайны бацька быў у палоне ў Германіі (в. Тонеж Лельч.), **Паляк** < у час вайны знаходзіўся ў Польшчы (в. Калыбаўка Жлоб.), **Турак** < бацькі выязджалі ў Турцыю (в. Свяцілавічы Ветк.), **Фін** < выязджаў у Фінляндыю на заробкі (в. Уборак Лоеўск.), **Мінчучка** < вучылася ў Мінску (в. Вуглы Раг.), **Мангол** < служыў у Манголіі (п. Вялікі Мох Б-Каш.), **Палоніха** < у час вайны пабывала ў палоне (в. Каравацічы Рэч.), **Афганец** < служыў у Афганістане (в. Каравацічы Рэч.), **Куба** < служыў на Кубе (в. Заходы Рэч.),

3. Мянускі, што характарызуюць людзей чужых, прышлых, што засталіся жыць на новым месцы: **Западнік** < той, хто перасяліўся не толькі з былой Заходняй Беларусі, але і з заходніх раёнаў Гомельшчыны (г.п. Капаткевічы Петр.), **Кацанка** < руская па нацыянальнасці (г. Жлобін), **Казлы** < жыхары іншых вёсак (в. Рудня Барталамееўская Чач.), **Бежанка** < прыйшла ў вёску ў час вайны і засталася жыць (в. Малешаў Жытк.), **Чарнобылька** < з адселенай зоны (в. Халоднікі Калінк.), **Навалока** < прыйшоў, прыстаў у прымы з другой вёскі (в. Краўцоўка Гом.), **Набрыдзень** < хто прыйшоў здалёку (в. Збароў Раг.), **Бандэрка** < з заходняй Украіны (в. Рудня Целяшоўская Гом.), **Нярускі** < выхадзец з азіяцкіх краін (г.п. Церахоўка Добр.).

4. Мянускі, у аснове якіх ляжыць метафарычны перанос, заснаваны на характэрнай нацыянальнай асаблівасці краіны, народаў: *Абдула* < прыезджыя з Сярэдняй Азіі (в. Патапаўка Б-Каш.; в. Малінаўка Лоеўск.), *Гапак*, *Сала* < выхадзец з Украіны (в. Кругавец Добр.), *Церак* < перасяліўся з Каўказа (в. Цярэшкавічы Гом.), *Чабан* < родам з Каўказа (в. Пірэвічы Браг.), *Брыльянт* < ездзіў на заробкі на Поўнач (в. Дзімамеркі Лоеўск.).

Прааналізаваны матэрыял сведчыць, што мянускі адайканімічнага паходжання складаюць значны пласт лексікі ў гаворках Гомельшчыны. Рашаючымі фактарамі іх утварэння і ўжывання з'яўляюцца трапны народны гумар і назіральнасць камунікантаў. Нельга не пагадзіцца з Ул. Юрэвічам, які слушна адзначае: “як пабагацелі б мы, каб больш даследавалі паходжанне беларускіх імён і прозвішчаў, традыцыйных мянушак, усяго народнага іменаслоўя, каб мелі, нарэшце, поўны збор антрапонімаў, носбіты якіх жывуць на Беларусі і з'яўляюцца жывым помнікам” [1, 211].

Спіс літаратуры

1. Юрэвіч Ул. Слова жывое, роднае, гаваркое... / Ул. Юрэвіч. – Мінск, 1988.

* Страчаныя вёскі.

* Ілюстрацыйны матэрыял падаецца ў адпаведнасці з фанетычнымі асаблівасцямі гаворак.

Спіс умоўных скарачэнняў (раёнаў)

Акц. – Акцябрскі; Б-Каш. – Буда-Кашалёўскі; Браг. – Брагінскі; Ветк. – Веткаўскі; Гом. – Гомельскі; Добр. – Добрушскі; Жлоб. – Жлобінскі; Жытк. – Жыткавіцкі; Калінк. – Калінкавіцкі; Карм. – Кармянскі; Лельч. – Лельчыцкі; Лоеўск. – Лоеўскі; Петр. – Петрыкаўскі; Раг. – Рагачоўскі; Рэч. – Рэчыцкі; Светл. – Светлагорскі; Хойн. – Хойніцкі.

У. А. Бобрык, А. А. Парукаў (Гомель)

НАЗВЫ СТРАЎ З БУЛЬБЫ Ў ГАВОРКАХ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

Другім “хлебам” на сталe нашых продкаў была бульба. Бульба – страва, прыгатаваная з клубняў аднагадовай агароднай расліны сямейства паслёнавых [1, с. 418]. У гаворках Гомельшчыны ўжываецца вялікая колькасць назваў разнастайных страў з бульбы. Намі вылучаны тэматычныя групы ў залежнасці ад спосабаў прыгатавання стравы з бульбы:

а) **адвараная бульба**: *адваранка*: Мама, звары сёння *адваранкі*. (БММ, 3, с. 169); *буленікі*, *булёнікі*, *булёны* (ТС, 1, с. 92); *варанікі* (неачышчаная): *Варанікі* патаўчы (ДСЛ, с. 59); *варонкі*: Мае *варонкі* такія вадзяныя, што хоць ты свінням выкідай. (БММ, 3, с. 210); *крышані*: Захацела *крышаноў*, то трэба наварыць (БМ, 5, с. 260); *луплёнікі* (ачышчаная): Солонікі, рэзонікі і *луплёнікі* ешчэ называюць ачышчаную бульбу. (ТС, 3, с. 49); *лысікі* (неачышчаная): Толькі

носічак трохі зразаюць, соляць і вараць – ета *лысікі*; зразаюць штоб соль заходзіла. (ДСЛ, с. 183); *надзяванікі* (неачышчаная): Варылі *надзяванікі*, усе елі з ахвотай. (БМ, 5, с. 153); *насольванікі* (ачышчаная): (ТС, 3, с. 161); *нелупка*: На вячэру наварылі *нелупкі*, елі з салам. (БМ, 5, с. 172); *палавінкі* (адвараная палавінкамі): На вячэру зварыла *палавінкі*, дак у рот ніхто не ўзяў. (БМ, 6, с. 148); *паронкі*: *Паронкі* зварыла, і я сцерла кашай і затаўкла салам (БМ, 6, с. 160); *пастаяннікі* (адвараная палавінкамі): Хутка садзіся есці, а то *пастаяннікі* ўжэ астылі. (БМ, 6, с. 166); *разваранка*: *Разваранка* добра бульба (БМ, 7, с. 147); *рэзанік, рэзанікі, рэзаны*: *Рэзанікі* зарэ зварацца да повечэраем усе разом. (ТС, 4, с. 344); *шынэлікі* (неачышчаная): Прыду ў госці, наварым *шынэлікаў*, успомнім вайну, як му елі. (БМ, 10, с. 152); *цэлая, цэла, цэланка, цэлонка, цэлікі* “звараная цэлай”.

б) тушаная бульба: *душонікі* (ТС, 2, с. 48); *сухопар*: Прыстаў на обед *сухопар*, ато надоед бульон. (ПС, с. 131); *тамлёнка*: Абедайця, там у печы *тамлёнка* з мясам (БМ, 9, с. 110); *тушанка, тушонікі*: Там ішчэ асталося луплена картопля, дак постаў *тушанку* на абед. (БМ, 9, с. 138); У печы *тушонікі* е, але сенні не ўдаліся *тушонікі*, сухія натта. (БМ, 9, с. 138); *тушэнікі, тушонцы*: Мо ж не картоплі, шоб з іх *тушэнікоў* ці крышаны згатаваў (ТС, 5, с. 167); *тушонка*: Сегонні заставіла на обед *тушонку*. (ПС, с. 135).

Тушаная бульба з ільняным семем у гаворках атрымала назву *цыганкі*: Вумай з печы гаршок, я наварыла сёння *цыганак*. (БМ, 10, с. 118).

в) печаная бульба: *печанка*: Развялі касцёр, напаялі *печанкі*, паелі і ляглі спаць. (БМ, 8, с. 185); *печонік*: Ну наелася *печонікаў* у ахвоту. (ПС, с. 98); *печонікі*: Огню раскладзі да напечы *печонікоў*. (ТС, 4, с. 49); *печонка*: Як кортоплю копаем, *печонкі* пеком. (ПС, с. 98); *пячонік*: *Пячонікаў* напаялі ды так смачна пад’елі. (БМ, 6, с. 234); *пячонікі*: Оде будзем есць *пячонікі*. (ДСЛ, с. 299); *пячонка*: Давайце *пячонкі* напаяком да паядаем. (БМ, 6, с. 234).

г) смажаная, жараная бульба: *жаранікі*: *Жаранікі* – рэзаныя картоплі, кладуцца скрылікі у чыгунок да у печ ставяцца. (ДСЛ, с. 114); *жаранка, жаранікі*: Добрую *жаранку* сёння згатавала. (БММ, 4, с. 138); Паелі боршч, а патом *жаранікі*. (БММ, 4, с. 139); *паранікі, паранка, паронкі*: Хлопцам трэба *паранкі* зварыць – тушоной картошкі. (ДСЛ, с. 251), *Паронкі* на скаварадзе стаяць, злазь есці *паронкі* (БМ, 6, с. 160); *прэжанка*: Чыя то *прэжанка* стаіць? Хто яе прынёс. (ДСЛ, с. 291); *смажонікі, смажонкі, смажонцы*: У макотрыку *смажонікі* ў печы. (ТС, 5, с. 58); *Смажонкі* робім – лупленыя картоплі смажом. (ТС, 5, с. 58); *смажонікі*: Яна толькі *смажонікі* ўмее гатаваць. (БММ, 4, с. 157); *сухапарнікі*: *Сушапарнікі* – тое, што і жаранікі. (ДСЛ, с. 346); *сухапарыкі*: Прыстаў *сухапарыкаў* на дзень. (БМ, 8, с. 179); *цэлепанікі, цэлепанкі*: Наварыць картопляў з лупайкамі да палуп’яць іх, кладуць масла ці сметаны і ставяць у печ, то *цэлепанкі*. (ТС, 5, с. 266).

д) параная бульба: *паранка*: Адверні, Ева, *паранку* ў карыта ды стань на яе. (БМ, 6, с. 159); *паронік, паронка*: Хіба ж воны *паронкі* будуць есці сёгоні, ім усе з лаўкі падавай. (ПС, с. 93); *паронікі*: Цяпер *паронікі* толькі для вінігрэта вараць. (БМ, 6, с. 160); *паронка*: Хадзі *паронку* есці. (БМ, 6, с. 160); *паронкі*: Два чугуна наварым да емо дзень, звалі *паронкі*. (ТС, 4, с. 14); *парункі*: Сёння на вячэру *парункі* з агуркамі салёнымі. (БМ, 6, с. 161).

е) салёная бульба (цэлая ачышчаная вараная ў салёнай вадзе): *пасалёнка*: Сёння будзем варыць *пасалёнку*. (БМ, 6, с. 163); *саламка*: Ацпадзі *саламку* і

патаўчы. (БМ, 8, с. 124); *салані, саломнікі*: Наварыла *саломнікаў* ды наелася з гуркамі да з расолам. (ДСЛ, с. 317); *салёнка, салонка, салёнікі*: На сьнеданне зварылі *салёнку*. (БМ, 8, с. 125); *соленка* (ПС, с. 126); *солонікі, солоднікі, соленікі, солёнікі*: Прыстаў на вечэру *солонікі* ў печ. (ТС, 4, с. 8).

ё) *тоўчаная бульба: топчанка*: Дайце мне *топчанкі*. (ТС, 5, с. 143).

ж) *падгарэлая бульба*: На Тураўшчыне яе называюць *гарэлік*: Хоць бы хто *гарэліка* паднёс. (ДСЛ, с. 83); *горэлік, горэляка, горэлячка*: Подсунула *горэлікоў*, да еж! (ТС, 1, с. 223); *горэлік*: У чавунчыку засталіся толькі *горэлікі*. (ПС, с. 29); *загаранка*: Я вельмі люблю *загаранка* і век збіраю з верху бульбы (БММ, 4, с. 153); *палёнік*: У жар папаў картопель, той *палёнік* зробіўся. (ТС, 4, с. 9); *пігарак, пігарачка*: Калі варылася бульба, я заўсёды з'ядаў сам *пігаркі*. (БМ, 6, с. 186).

Бульба выкарыстоўвалася пры прыгатаванні разнастайных супоў, пюрэ, каш. Вялікая колькасць лексічных адзінак служыць для абазначэння супоў: *булен, бульён*: Кортуплі нема, а дзеці *булену* хочуць. (ПС, с. 14); *булён*: Маруся, не забудзь зажарыць *булён*, бо я ўжэ пошла на работу. (БММ, 3, с. 200); *гамельцы*: “бульбяны суп” (ТС, 1, с. 195); *жыдзёнка, жыдзёха, жыдзюха, жыдуха, жыдушка*: У *жыдзёху* акрамя бульбы кладом і мяса, і цыбулю. (БММ, 4, с. 144); Калі наварыш картопелі дай зварыш жыдкай, дак эта *жыдушка*. (БММ, 4, с. 145); *кандзер*: Добры сёння атрымаўся *кандзер*. (БММ, 4, с. 204); *крышані (крышаны), крышанка, крышонка, крышэнік*: *Крышонку* вельмі смачную зварыла, ідзіце ешце. (БММ, 4, с. 261); Маці сёння *крышанку* наварыла (БМ, 5, с. 261); *крышаны*: Упоранку на сьнеданьне ў нас вельмі часта *крышаны*. (ТС, 1, с. 244); *паронкі*: Налі *паронак* у міску (БМ, 6, с. 160); *рэзанікі*: Сегодні зварыла *рэзанікі* й боршч. (ПС, с. 120); *гугель* “бульбяны суп з фасолляй”: От, мы колі фасоллю берэмо да ў саган да ў печ і мяса, то і *гугель*. (ТС, 1, с. 234); *баланда* “суп з бульбы і проса”: Наварыла *баланды*, а дзеці есці не хочуць. (ПС, с. 7); *падкалотка, падколатка, прыколота* “бульбяны суп прыпраўлены мукой”: *Падколаткі* сёння не варыла. (БМ, 6, с. 133); *Прыкалоты* наелася і пошла пасці товар. (ТС, 4, с. 244).

Пюрэ з бульбы: *коўма, камакі, камам, камы, камячыкі, комікі, комка*: *Коўма* жырняя, смачная. (ТС, 2, с. 227); *Камакі* з салам – мая любімая яда. (БММ, 4, с. 200); А *камы* добрыя, елі з апецітам. (БММ, 4, с. 202); Там стоіт *комка* ў печы, бярэтэ ештэ. (БММ, 4, с. 240); *мянка, мянка*: *Мянку* зробім з бульбы, чы так ест будэм. (БМ, 5, с. 142); Налупітэ, деўкі, картоплі на вечэру *мянка* будэ. (БМ, 5, с. 147); *мяшанка*: У нас *мяшанку* дзелаюць. (ДСЛ, с. 198); *таптуха, таптушка, таўканіца, таўканка, таўкочка, таўкун, таўкупіца, тоўчаніха, тоўчанка, топтанка, топчанка, тоўчанка*: Добра сёння *таптуха* на сьнеданне. (БМ, 9, с. 111); Далі *таўканку* з салам і то будзе смашней. (БМ, 9, с. 115); Бульба несмачна, давай *тоўчаніху* зробім, мо смачней будзе. (БМ, 9, с. 117); *фаршаль*: Раней з *фаршалю* многае смашнае можна было зрабіць. (БМ, 9, с. 159).

Кашы *бульбяныя: глаўканіцы*: З гуркамі дзеці *глаўканіцу* едзяць хороша. (ПС, с. 26); *камы, коўма, коўмакі, каўмякі*: *Тапчані* сейчас гавораць, калісь гаварылі *камы* на тоўчаную картопелю. (ДСЛ, с. 150); На *коўмакі* помесім кортоплікі і салом зажарым. (ПС, с. 63); *картоплянка*: Ела *картоплянку* з хлебам. (ТС, 2, с. 184); *тапчані, таўчонікі, топчанка, топтуха, тоўчонка*: Дзеці мае любяць *таўчонікі*. (ДСЛ, с. 356); Кожан дзень *топтуха* й *топтуха*. (ПС, с. 133).

Шмат страў гатавалі з **дранай бульбы**. Гэта такія, як: **бабка, бабчышчэ, загугуля, таранка, таркаванка, таркованка**: Зверху зачала, а ў сярэдзіне сырая **бабка**. (ТС, 1, с. 32); **Загугуля** – бабка бульбяная, што ў печы варыцца. (БММ, 4, с. 154); Мне ў цёткі так **таранка** панравілася, што і баршча не ела. (БМ, 9, с. 113); Сёння **таркованкі** маці з бульбы нацерла. (БМ, 9, с. 113).

Галганы, галкі, галушкі, дранкулька, коткі, клёцкі, бульбішнікі, пелюшок, пізы “клёцкі з цёртай бульбы, падсмажаныя на скаварадзе і звараныя з малаком”: **Бульбішнікі** – гэта ежа з бульбы, начыняюць тварагом і морквай. (БММ, 3, с. 201); А ці елі вы **коткі**, тые, што праз рэшата прапускаюць (БМ, 5, с. 243); Якое ж ты нэмочы з’ела того гарачого **пелюшка**, от бачыш опарыла рот. (БМ, 6, с. 177); Зрабі на сьнеданак **пізы**. (БМ, 6, с. 186).

Дзеруны, малай, цёртнік, таранік, тарчанік, драч, драчы, драконы, дранікі, дзянікі, драпка, драчоўнікі, дзернікі, таранікі, драчонік “дранікі”: **Дзеруноў** я надрала з картопляў. (ТС, 2, с. 15); Покі свежыя і **малаі** смачныя. (БМ, 5, с. 129); **Цёртнікаў** нацерла да напяку. (ТС, 5, с. 273); Мама сёння **таранікаў** напекла смачных. (БМ, 9, с. 113); Давай надзяром **тарчанікаў** на абед. (БМ, 9, с. 114); **Драча** спякла дзецям. (ДСЛ, с. 108); Мо б ты, цотко, напекла **драчонікаў**. (ПС, с. 35).

Бэцы, калдун, калдуны, каўдуны, калдулы, кулдуны, кундуны, кандобік, кандыбаль “калдун”: Надзяры бульбы на **бэцы**, а я мяса круціць буду. (БММ, 3, с. 204); Яна палажыла на талерку **калдуна**. (БММ, 4, с. 197); Надаела мне табе **кандобікі** гатовіць. (БММ, 4, с. 204); **Кандыбалі** гатуюць з бульбы і мяса. (БММ, 4, с. 204); Тараныя картоплі з мясам, дак ета **калдун**. (ДСЛ, с. 148).

Суконнік, цыбульнікі “аладка з дранай бульбы”: Печы **суконнікі** хучэй. (БМ, 8, с. 176); **картоплянікі** “бліны з бульбы”: А ў мокотрыку – **картоплянікі**, дастанеш с печы і закусіш боршч. (ТС, 2, с. 184).

Стравы з тоўчанай бульбы: **мыльцы, картафляныя аладзі, бульбянікі, бянікі, кнышы, пышкі** “страва з тоўчанай бульбы ў выглядзе шарыкаў або катлет”, **каржы** “страва са зваранай у мундзірах, аблупленай, патоўчанай і падсмажанай бульбы”, **лямешка** “страва з патоўчанай бульбы, мукі і канаплі”: Таўком картошку, лепім як катлеты, атрымліваюцца бульбянікі; Каржы пяком з тоўчанай бульбы і мукі.

Лында “страва з бульбы і ільнянога семя”: Смачная **лында**, з’еш трохі. (БМ, 5, с. 118).

Дужык, дзіскі “аладка з мёрзлай бульбы”: З войны збіралі кортоплю на полі і пеклі **дужыкі**. (ПС, с. 37); **Дзіскі** на ўсю скавараду пеклі. (ДСЛ, с. 102).

Мыльцы “аладка”: З бульбы тоўчанай біз мукі, біз нічога злепаюць аладкі – **мыльцы** і ядзяць. (БМ, 5, с. 144).

Шклянцы “страва з бульбы”: Навараць **шклянцаў** кожны вечар і ядзяць. (БМ, 10, с. 137).

Рэжчыкі “аладка з варанай бульбы”: **Рэжчыкаў** напеку. (ДСЛ, с. 314).

Такім чынам, назвы страў з бульбы, якія ўжываюцца ў народна-дыялектнай мове Гомельшчыны, вызначаюцца сваёй тэматычнай разнастайнасцю. Значную частку прааналізаванай лексікі складаюць вузкарэгіянальныя адзінкі, многія словы выкарыстоўваюцца таксама ў іншых гаворках, некаторыя прадстаўлены і ў літаратурнай мове.

Спіс літаратуры

1. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 1. – Мінск, 1977. – С. 418.
2. БММ – Беларуская мова і мовазнаўства. Вып 3–4. – Мінск: БДУ, 1975–1976.
3. БМ – Беларуская мова. Вып 5–10. – Мінск: БДУ, 1977–1982.
4. ДСЛ – Янкова Т.С. Дыялектны слоўнік Лоеушчыны. – Мінск, 1982.
5. ПС – Кучук І.М., Малюк А.К. Палескі слоўнік. Лельчыцкі раён. – Мазыр, 2000.
6. ТС – Тураўскі слоўнік. Т. 1–5. – Мінск, 1982–1987.

А. М. Воінава (Гомель)

ЛЕКСІКА КАЛЯНДАРНА-АБРАДАВАГА ВОСЕНЬСКАГА ЦЫКЛУ НА ТЭРЫТОРЫІ ГОМЕЛЬСКАГА РЭГІЁНА

Лакалізацыя Гомельскай вобласці спрыяла цесным міжмоўным кантактам. Вынікі гэтага кантактавання адзначаюцца ў абрадавай лексіцы гомельскіх гаворак. У першую чаргу тут адлюстроўваюцца трывалыя сувязі беларускай і рускай моў, абумоўленыя і падмацаваныя нааўным у штодзённым маўленні жыхароў рэгіёна беларуска-рускім білінгвізмам. Разам з тым, пастаянныя шматвяковыя сацыяльна-эканамічныя і культурныя зносіны суседніх роднасных народаў паўплывалі на фарміраванне асобных блізкіх і агульных рытуалаў і ў сямейным жыцці беларусаў і ўкраінцаў. Паспрыяла такім працэсам і агульная старадаўняя гісторыя, і падобныя аб'ектыўныя сацыяльныя сучасныя рэаліі.

У мове захоўваюцца самыя разнастайныя па часе ўзнікнення і функцыянавання лексічныя адзінкі. У сістэме нацыянальнай мовы гэта скарбніца ўяўляе сабой абрадавыя назвы, якія адлюстроўваюць важныя падзеі ў грамадскім і сямейным жыцці народа: называюць абрады розных перыядаў земляробчага календара беларуса, абазначаюць самыя значныя падзеі ў жыцці чалавека – нараджэнне, хрышчэнне, вяселле, пахаванне. Цікавай у гэтым плане з'яўляецца абрадавая лексіка, якая звязана са зменамі ў жыцці прыроды і імкненнем чалавека ўздзейнічаць у сваіх інтарэсах на з'явы прыроды, прымусіць працаваць на сваю карысць. Каляндарныя святы беларусаў падпарадкаваны гадавому земляробчаму і жывёлагадоўчаму цыклам і выразна падзяляюцца на восеньскія, зімовыя, веснавыя і летнія. Восеньскія святы найперш звязаны са зборам і захаваннем ураджаю і памінаннем продкаў (дзяды).

Лексіку восеньскага абрадавага цыклу можна прадставіць у наступным выглядзе:

1. Назвы восеньскіх абрадаў і свят: **Багаслоў, Багуслаў, Багуслоў, Богослаў, Богослоў, Іван Багаслоў, Іван Богослоў, Іван Богуслаў** – земляробчае свята народнага календара, якое адзначаецца 9 кастрычніка: дзень, да якога заканчваюцца ўсе работы ў полі. *Ад Багаслова на полі не робім.* Барбароў Маз.; *Пасля Багуслава правяць дажынкi.* Мікулінск Калінк.; *Да Багуслова кончаюць работы на полі.* Ясяні Браг.; *Прыйшоў Богослаў – дзеўкі сватоў сустракаюць.* Канатоп Нар.; *Колісь гаворылі: ек прыйшоў – ідзі з поля домоў.* Малешаў Жытк. *На Івана Багаслова веселлі робяць.* Савічы Калінк.; *На Івана Богослова госці правяць.*

Сяменча Жытк. *После Івана Богуслава на полі ўжэ не робімо.* Завайць Нар.

Галавасек, Головосек, Іван Головосек – свята, якое адзначаецца 11 верасня і звязваецца з усталяваннем за ім бытавых прыкмет і павер’яў. У гэты дзень забараняецца рэзаць, сячы і есці круглае: *У Галавасек не можна есці капусту й бульбу.* Слабада Маз.; *Ек Головосек – нічога не рэжэм, не сяком.* Завайць Нараўл. *Колісь на Івана Головосека нажа ў рукі не бралі, а лусты рэзалі зараней.* Маркоўскае Лельч.

Калінавік, Каліннік – народнае свята, якое адзначаецца 11 верасня і звязваецца з выспяваннем пладоў каліны: *На Калінавіка ламалі каліну і варылі з яе кашу, гавораць не будзе болець голова.* Даманавічы Калінк.

Міхайла, Міхайло – свята, якое адзначаецца 21 лістапада і звязваецца з метэаралагічнымі назіраннямі: *Міхайла ўсіх з поля гоніць.* Прудок Маз.; *Пройдзе Міхайло – тады пачынаем прасці.* Грабаў Петр.

Вялікім святам былі **Пакрова, Покрова, Пакроў** – свята, якое паказвала на пераход ад лета і зімы і адзначалася 14 кастрычніка; свята заканчэння палявых работ і вельмі цесна звязанае з хрысціянскім уплывам: *Пакроў, кажучь, пакрывае людзей ад грахоў.* Вубалаць Калінк.; *Пакрова ўжэ сцэле лістом.* Навасёлкі Калінк. Свята прыпадала на час Вялікай Вясельніцы, калі маладую пакрывалі накідкай. У гэтыя дні рыхтаваліся да зімы, не пускалі жывёлу ў поле, хатняя праца спалучалася з песнямі, гульнямі. Асаблівая ўвага надавалася варажбе на вясельную тэму [1, 148].

Узвіжанне, уздвіжанне, уздзвіжанне, уздзвіжэнне, уз’южанне, уздзюжэнне, воздвіжэнне, двіжэнне, дзвіжэнне, звіжэнне – хрысціянскае свята народнага календара. Адзначаецца 27 верасня; апошняе цёплае свята, калі заканчваецца работы на полі, дзень адлёту птушак у вырай. *На Узвіжанне галка перва адлетае.* Мялешкавічы Маз. *На Уздвіжэнне ўсё гадоўе здвігаецца ў кучы і ховаецца.* Сяменча Жытк. *На Уздзвіжанне адзначаем дзень найдзенага креста, на якім быў распяты Господзь.* Бывалькі Лоеўск. *На Уздзвіжэнне земля закрываецца.* Хобнае Калінк. *На Уздзюжэнне змеі уходзяць.* Юркавічы Браг. *На Уз’южанне ў лес ездзіць бояцца: вужэ абкружаць, неможна ступіць.* Бобрыкі Петр. *На Воздвіжэнне ўлес не ідуць, бо земля воздвігаецца, і ўсе змеі ў землю ховаюцца.* Сяменча Жытк. *На Двіжэнне пропасць здвігаецца.* Юркевічы Жытк. *Пройшло Дзвіжэнне і ўжы поховаліся.* Маркоўскае Лельч. *На Звіжэнне пачынаем збіраць журавіны.* Небытаў Хойн.

2. Найменні прысвяткаў: **Казанская, Казанска Богородзіца** – прысвятак народнага календара, які адзначаецца 4 лістапада і адметны шлюбнай варажбой, вясельнямі, метэаралагічнымі назіраннямі: *Раней абязацельно молодые ішлі пад венец на Казанскую.* Казловічы Калінк.; *На Казанску Богородзіцу не можна робіці.* Камаровічы Петр.; **Матрыпан, Матрыхваны** – прысвятак, які адзначаецца 23 лістапада: дзень, вольны ад працы, ад прадзення і адметны варажбой: *Колісь як прыходзіціў Матрыпан – ніхта не садзіўса прасці.* Буйнавічы Лельч.; *Матрыхваны бувалі ў Піліпоўку.* Валаўск Ельск.; **Параскі, Параскімка** – прысвятак, які адзначаецца 10 лістапада; дзень забароны прадзення і ткання: *Раней у нас на Параскі не пралі і не ткалі.* Буйнавічы Лельч.; *А у нас на Параскімку ходзяць у цэркву, просяць Параскімку даці жаніха.* Махнавічы Маз.; **Пілін** – прысвятак, які адзначаецца 27 лістапада: *Калі на Піліна вороны крычаць, мороз адляжэ* Загорыны Маз.; **Цуда, Цудо, Чуда** – прысвятак,

які адзначаецца 19 верасня; дзень дзівосаў: *Не рабі нічога, а то Чуда ўчудзіць*. Сырод Калінк.; *Цуда не празнік, а дзень такі, проста не робімо ды і ўсё*. Веляцін Хойн. **дакопкі** – свята заканчэння ўборкі бульбы: *Як бульбу дакапаюць – правім дакопкі*. В. Сялюцічы Петр.; **багатые дзеды** – дзень памінання продкаў, які адзначаецца праз тры дні пасля Пакроваў: *На багатые дзеды варылі куццю, абазацельна кісель з розных ягад*. Буркі Браг.; **міхайлаўскіе дзеды** – памінальныя дні напярэдадні Міхайлавага дня. “Галоўным святам беларусаў з часоў Адама Міцкевіча лічацца Дзяды, бо яны адначасова сімвалізуюць не толькі “смерць” прыроды. Але і непазбежнае заканчэнне жыццёвага шляху і пераход на той свет, да продкаў, кожнага чалавека” [1, 20].

3. Найменні асобных элементаў абрадаў і свят: **банкеты** – элемент святкавання пэўнага абраду. *Банкеты водзяць у гэты дзень, гарэлку п’юць, ходзяць з гармонямі. Банкеты? Во я нагатую стол, ка мне прыйдуць, нагатую ўсяго: варэнікаў, жаркога там, блінчыкаў, салатаў усякіх. Але банкеты водзяць усё радзей. Другія людзі сталі*. Ветка; **кермаш** – гулянка ў адно з рэлігійных свят. *Сходзімо сегоні ў Пудварак на кермаш*. Буда-Лельчыцкая Лельч.; **дакопкі** – заканчэнне ўборкі бульбы. *Бувае, што з дакопак чуць ідом – так наробімса*. Бібікі Маз. Чырвонабярэжжа Лельч.; **піліпоўскіе запускі** – пярэдадзень каляднага посту: *Послі мясоеда пачынаюцца піліпоўскіе запускі*. Валаўск Ельск.; **варажыць, гадаць, гаданне, гадаці** – прадказваць будучае: *На Матрыпана дзеўкі ўсёгда гадалі, не можна было гаворыць, а то не спраўдзіцца гаданне*. Месцам варажбы звычайна з’яўлялася перакрываўванне дарог, лазня, хлеб, печ і парог хаты. Вельмі часта пры гаданні выкарыстоўваюць розныя ўпрыгожанні і прадметы адзення, ручнікі, пярсцёнкі [2, с. 403].

Зафіксаваны назвы для поста перад Калядамі: **Піліпаўка, піліпаўскі пост** – *У Піліпаўскі пост так разрашаецца і рыба ў яго. Піліпаўкі шэсць нядзель*. Дзікалаўка Гом.; **воўчы месяц**: *У Піліпаўку, у воўчы месяц, збіраюцца “воўчыя вяселлі”*. Гарочычы Калінк.

4. Абрадавыя назвы ежы: **каліннік** – кісель, які варылі на свята Калінавік: *На Івана Калінавіка каліннік варылі – кісель такі – і пілі яго, каб галава не балела*. Бібікі Маз. Вялікае месца ў правядзенні абрадаў надавалася **куцці** – абрадавай стравы з круп: *Абычна на галодную куццю ячную кашу гатовілі*. Хальч Ветк. *На галодную куццю ставілі постныя стравы*. Ветка; *На багатые дзеды варылі куццю, абазацельна кісель з розных ягад*. Буркі Браг.

Народныя святы і абрады з’яўляюцца праяўленнем традыцыйнай культуры беларусаў, таму ў генетычных адносінах амаль усе належаць да агульнаславянскага лексічнага фонду. Гэта такія лексемы, як *дзяды, пакроў, галавасек, варажыць* і інш. [4]. Большасць зафіксаваных лексем з’яўляюцца суфіксальнымі ўтварэннямі ад дзеясловаў: *узdvіжанне, запускі, пакроў* і ад назоўнікаў: *каліннік, піліпаўка*. Зафіксаваны на тэрыторыі Гомельскага рэгіёну і складаныя назвы: *піліпоўскіе запускі, багатые дзеды, міхайлаўскіе дзеды, Казанска Богородзіца*. Аднак сустракаюцца сярод каляндарна-абрадавых назваў і адзінкавыя запазычаныя з розных моў, якія датычаць перш за ўсё ўласных назваў:

- з грэчаскай: *Мітрапан* ‘маці народжаны’, *Параскева* ‘пярэдадзень свята’, *Піліп* ‘аматар коней’, *куцця* ‘зерне’;
- старажытнаяўрэйскай: *Міхаіл* ‘падобны да бога’;
- італьянскай: *банкеты* [4].

Абрадавая лексіка, якая да сённяшняга часу шырока функцыянуе на тэрыторыі Гомельскага рэгіёну, вызначаецца багатай і складанай сістэмай лексічных сродкаў, варыянтнасцю і разнастайнасцю сродкаў з іх семантычнымі і граматычнымі асаблівасцямі, з’яўляецца неад’емнай часткай духоўнай культуры беларусаў, у якой захаваны старажытныя моўныя з’явы.

Спіс літаратуры

1. Ліцьвінка, Васіль. Святы і абрады беларусаў / В.Д. Ліцьвінка. – Мн.: Беларусь, 1998. – 190 с.
2. Зеленин, Д.К. Восточнославянская этнография / Д.К. Зеленин. – М.: Наука, 1991. – 511 с.
3. Лапіцкая, Л.І. Слоўнік каляндарна-абрадавай лексікі Усходняга Палесся / Л.І. Лапіцкая. – Мазыр, 2007. – 65 с.
4. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: в 4-х т.: пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачёва [Текст] / под ред. и с предисл. Б.А. Ларина / М. Фасмер – М.: Прогресс, 1986–1987.

Р. М. Казлова (Гомель)

ДА ПЫТАННЯ ХРАНАЛОГІІ І СЛОВАЎТВАРЭННЯ ПАЛЕСКІХ АЙКОНІМАЎ (Назвы з коранем *der-)

Даследуецца група айконімаў палескага арэала, якія трэба аднесці да сельскагаспадарчай лексікі. Палессянам не была даравана “благодатная” зямля, а зямля, на якой спачатку трэба было “дзерці цаліну”, “дзерці дуброву”, зрабіць жыватворнай, акультурыць. Кожны з такіх айконімаў – гэта ўслаўленне цяжкай працы чалавека на гэтай зямлі: *Дзерць*, *Дзёрнавічы*, *Дзяражнае* (*Дзеражная*, *Дзяражня*), *Дзяражычы*, *Дзяружніца*, *Дзярэчына*, *Драчы*, *Драчава*, *Дронькі*. Многія з іх адыходзяць у небыццё. Разгледзім іх.

Дзерць, Дзержка, Задзерць. Усходнепалескія *Дзерць* і *Дзертка* існавалі ў Акцябрскім раёне Гомельскай вобл. адпаведна да 1966 і 1969 гг. (РапГом 59). Гэта былі папулярныя назвы на беларускай зямлі: *Дзерць*, *Дзерці* фіксаваліся ў розных паветах Мінскай губерні (СпМн 21, 111, 121), зараз *Дзерці* мн. існуюць у Чэрвеньскім раёне Мінскай вобласці (РапМн 83). Паралелі для гэтых назваў выяўляюцца па-за межамі Беларусі: укр. *Дертъ* у Ракітнаўскім раёне Ровенскай вобл. і інш. Даследуемае слова засведчана і ў тапанімічнай сістэме: бел. *Дзерць* паблізу Халопеніч у Горацкім раёне Магілёўшчыны, *Дзерці* мн. паблізу сяла Пасекі ў Старадарожскім раёне Міншчыны, *Дэрць* паблізу сяла Стрыганец у Кобрынскім раёне Брэстчыны – урочышчы (МБ 75, 80) і інш.

Несумненна, прыведзеныя айконімы і тапонімы ўключаюцца ў праславянскі фонд назваў (< праслав. **Dьrtь* ж., рл. **Dьrti*) апелятыўнага паходжання. Апелятыў **dьrtь* змяшчае земляробчае, юрыдычнае значэнні (гл. ЭССЯ 5, 227). Параўн. таксама бел. дыял. *дзерць* ж. ‘тоўстае дрэва’, ‘моцны чалавек’ (СБГ 2, 46) і інш.

Праслав. **Dьrtь* – аснова для заходнепалескага **Za-dьrtь*, утворанага па папулярнай мадэлі “прыназоўнік + субстантыў у форме назоўнага склону”.

Працяг гэтага айконіма знаходзім у *Задзерць* – вёска ў Жабінкаўскім раёне Брэсцкай вобл. (РапБр 54).

Ад асновы **dьrt-* утворана значная група суфіксальных онімаў – айконімаў, гідронімаў, тапонімаў. Усе яны прэтэндуюць на старажытнасць іх з’яўлення. Сярод іх – палеская *Дзёртка* – дэмінітыў ад *Дзерць*, семантычна – ‘маленькая **Dьrtь*’.

Даволі вялікая група ўласных імён дэрывацыйна звязана з ад’ектывамі ад **dьrtь*, якім звычайна не прыдаецца значэнне. Вось гэтыя назвы:

**Dьrtьnъ(-a,-o)*, з якімі звязаны бел. *Дзёртніца* ў Гродзенскім, *Дзёртнікі* ў Ашмянскім раёнах Гродзенскай вобл. (РапГр 82), руск. *Дертники* ў Растоўскім пав. Яраслаўскай губ. (Яросл. 239), *Дертная* – л.п. Кердзі на правабярэжжы Проні ў сістэме Акі (Смолицкая 176), *Дертня* – рака ў Бельскім пав. Смаленскай губ. (Смолицкая 76) < **Dьrtьn’a*, назва якой уяўляе субстантывацыю ад’ектыва **dьrtьnъ(-a,-o)* і інш.;

**Dьrtevъ(-a,-o)*: руск. *Дертево* ў Пензенскім пав. (Пенз. 10), *Старая Дертевка*, *Новая Дертевка* ў Пятроўскім пав. Саратаўскай губерні (Сарат. 76) – айконімы і інш.;

**Dьrtinъ(-a,-o)*: ст.-руск. *Дертино* ў Вяземскім пав. Смаленскай зямлі (ПК 725), руск. *Дертина* ў Лужскім пав. Санкт-Пецярбургскай губ. (СПб. 95) – айконімы і інш.;

**Dьrtovъ(-a,-o)*: руск. *Дертовая*, *Дертовка* ў Масальскім пав. Калужскай губ. (Калуж. 130), *Дертовка* – рака на правабярэжжы Угры ў басейне Акі (Смолицкая 46) і інш. Апошнія назвы дазваляюць узнёсць праформы **Dьrta*, якая пацвяржаецца таксама руск. *Седерта* – пасяленне ў Лужскім пав. Санкт-Пецярбургскай губ. (СПб. 103) < *Се-дерта* < **Si-dьrta*.

Дзёрнавічы. Вёска *Дзёрнавічы* лакалізуецца ў межах маозырскага Палесся, дакладней, у Нараўлянскім раёне Гомельскай вобл. (РапГом 60). Для гэтага палескага айконіма знаходзяцца паралелі на Віцебшчыне – *Дзёрнавічы* (2 пасяленні) у Верхнядзвінскім і Полацкім раёнах, былы Дрысенскі і Полацкі паветы (РапВіц 126; СпВіт 147, 295).

Па-за межамі Беларусі айконімныя адпаведнікі не выяўлены. У плане словаўтварэння *Дзёрнавічы* можна разглядаць дваяка. Па-першае, першапачаткова гэта мог быць звычайны патронім на *-ічы* (< праслав. *-ічі*) ад антрапоніма *Дзёрнаў* ці *Дзярноў*. У гэтым разе *Дзёрнавічы* – ‘пасяленне роду ці падданных *Дзёрнава*’. Такія антрапонімы маюцца ў антрапанімічных сістэмах славян. Параўн. бел. *Дзёрнаў*, *Дзярно́віч*, *Дзярно́ўскі* (Бірыла 30), ст.-руск. *Дерновъ* (Веселовский 95), руск. *Дернов*, укр. *Дернів* < праслав. **Dьrnovъ*. Па-другое, фармант *-ічы* можа мець і тапанімічнае значэнне, у гэтым разе *Дзёрнавічы* – ‘пасяленне на *дзернавым* месцы’, гэта значыць на месцы, дзе *выдралі дзярніну*, *дзёран*.

Дзяражычы, Дзяражня. Палеск. *Дзяра́жычы* – вёска ў Лоеўскім раёне Гомельскай вобл. (РапГом 60) – адносіцца да вузкалакальных айконімаў: адпаведнікаў для яго, згодна з нашымі анамастычнымі крыніцамі, не знайшлося. І ўсё ж перад намі старажытная назва, на што ўказвае яе структура – ўтвараючае слова *Дзяра́га* і фармант *-ічы*, пасля зацвярдзелых зычных *-ычы*. Аб існаванні зыходнага *Дзяра́га* на Палессі і іншых месцах Беларусі і Славіі сведчаць дэмінітывы: палеск. *Дзяра́жка* – прыток Корчыка ў басейне правабярэжнай

Прыпяці (МаштДн 168), *Дзяра́жкіна н.* у Люцынскім пав. Віцебскай губ. (СпВит 246), руск. *Деряжка* ў Ржэўскім пав. Цвярской губ. (Твер. 347) – айконімы < **Derežьka*.

У словаўтваральных адносінах айконім *Дзяра́жычы* можна кваліфікаваць ці як вытворнае ад антрапоніма **Derežičь*, на што ўказвае яго плюральная форма, ці як вытворнае на *-ічы/-ычы* з тапанімічным значэннем. Этымалагічная аснова для *Дзяра́жычы* < **Derežiči* – апелятыў *дзера́га* < **derega* – вытворнае фармантам *-eđa* ад дзясова **derti* (аб апелятыве гл. ЭССЯ 4, 207).

Больш шырокія ізагlosныя сувязі ўласцівы палескаму айконіму *Дзяра́жная* як у межах Беларусі, так і па-за яе межамі. Параўн. *Дзяра́жная* ў Касцюковіцкім, *Дзяра́жная* ў Клімавіцкім раёнах Магілёўскай вобл. (РапМаг 60), руск. *Деряжня* ў Карачаўскім пав. Арлоўскай (Орл. 101), *Деряжни́ца* ў Каднікаўскім пав. Балагодскай (Волог. 149), укр. *Деряжня* ў Ноўгарад-Северскім пав. Чарнігаўскай (Черниг. 115) губерняў, *Велика Деряжня*, *Середня Деряжня*, *Крайня Деряжня* ў Ноўгарад-Валынскім раёне Жытомірскай вобл. (СГУ 166) – айконімы < праслав **Derežьn'a*. Архетып **Derežьn'a* шырока адлюстраваны ў гідранімічнай сістэме славян: *Дзяра́жня* – л. п. Ведрыча, *Дзяра́жня* – п. п. Беседзі – абедзьве ў басейне Дняпра, *Дзяра́жанка* – п. п. Нёмана, *Дзяра́жня* – возера ў басейне Сволны ў сістэме Заходняй Дзвіны (БКБ 143-144), руск. *Деряжня* – рака на Арлоўшчыне (Орл. 101), польск. *Dzierążnia* – прыток Віслы (HW п. 55), *Dzierążnia* – прыток Noteci ў сістэме Одры (НО п. 215) < праслав **Derežьn'a*.

Дэрывацыйна **Derežьn'a* – субстантывацыя ад'ектыва **Derežьnь(-a,-o)*. Існаванне ўласных імён у форме ад'ектываў таксама шырока замацавалася ў многіх анамастычных класах. Параўн. бел. *Дзяра́жнае* ў Стаўбцоўскім раёне Мінскай (РапМн 85), укр. *Дера́жне* ў Костапольскім раёне Жытомірскай абласцей, польск. *Dzierążno* ў Картузскім пав. – айконімы, укр. *Деряжна* – п. п. Івота на левабярэжжы Дзясны (СГУ 168), польск. *Dzierążna* – прыток Віслы, *Dzierążna* – прыток Машчаніцы, *Dzierążnica* – прыток Укры ў басейне Заходняга Буга, *Dzierążьno* – возера ў басейне Радуні (HW пп. 55, 557, 565, 812), *Dzierążьno* – возера ў басейне Варты, *Dzierążьna* – рака ў басейне Просны, *Dzierążьno Małe* – возера, *Dzierążьna* – рака ў басейне Noteci ў сістэме Одры (НО пп. 154, 158, 215) і інш.

Драчы. Палескі хутар *Драчы* мн. лакалізаваны ў Светлагорскім раёне Гомельскай вобл. (РапГом 62), існаваў да 1939 г. Назва фіксавалася ў іншых абласцях Беларусі, аб чым сведчаць вытворныя Параўн. *Задра́чча* – населены пункт у Гарадоцкім пав. Віцебскай губ. (СпВит. 81).

Глыбокую старажытнасць даследуемага айконіма могуць засведчыць руск. *Драч* у Слабадскім пав. Вяцкай губ. (Вят. 688), паўднёваслав. макед. *Драч* – адзін з буйнейшых гарадоў сярэднявечча (Споменици II, 92) і інш. < праслав. **Dьračь*, рл. **Dьračī*. Аб папулярнасці назвы ў Беларусаў, як і ў іншых славян, сведчыць замацаванасць яе ў другіх класах онімаў. Параўн. ст.-бел. *Драч* – возера ў Полацкім пав. (ПК 563), укр. *Драча* – прыток Скрынішча ў басейне Дзясны (МаштДн 205), *Драча* – л.п. Варочаўкі ў басейне левабярэжнага Дуная (СГУ 183) і інш. < **Dьračь* м., **Dьrača* ж., для якіх трэба назваць апелятывы **dьračь* м., **dьrača* ж. агульнаславянскага арэалу, словаўтваральна залежныя ад **dьrati*.

Плюральная форма палескай назвы дазваляе іншае тлумачэнне яе дэрывацыйнай структуры – залежнасць ад антрапоніма **Dьračь*. Існаванне яго

засведчылі бел. *Драч*, ст.-руск. *Драчь* (Тупиков 189), укр *Драч* (Кравч. 175; Чучка 209) і інш.

Сваё дэрывацыйнае гняздо ўтварыў і дэмінітыў **Дьрацька*, рэканструкцыя якога магчыма з улікам бел. *Дра́чава* н. у Смалявіцкім раёне Мінскай (РапМн 87), *Драчкоў* у Чавускім раёне Магілёўскай (РапМаг 62) абласцей, руск. *Драчки* ў Малаархангельскім пав. Арлоўскай (Орл. 144) – айконімы, чэш. *Dračka* – антрапонім (Svoboda 263) і інш.

Драчава. Дэрывацыйную залежнасць ад антрапоніма **Дьраць* трэба бачыць і ў палескім айконіме *Дра́чава* – вёска ў Салігорскім раёне Мінскай вобл. (РапМн 87). Для гэтага айконіма выяўляецца мноства адпаведнікаў: бел. *Дра́чава* н. (да 1964 г.) у Асіповіцкім раёне Магілёўскай вобл. (РапМаг 62), руск. *Драчево* ў Новаладажскім пав. Санкт-Пецярбургскай (СПб. 113), *Драчево* ў Буйскім, *Драчево* ў Галіцкім, *Драчево* ў Нерахоцкім, *Драчево* ў Солігаліцкім паветах Кастрямской (Костр. 68, 144, 284, 317), *Драчево* ў Меленкаўскім пав. Уладзімірскай (Влад. 115), *Драчево* ў Осінскім пав. Пермскай (Перм. 161), *Драчево* ў Рыбінскім пав. Яраслаўскай, *Драчево* (2 пасяленні) у Дзмітраўскім, *Драчево* ў Маскоўскім паветах Маскоўскай (Моск. 10, 96, 107), *Драчево* ў Гарбатаўскім пав. Ніжагародскай (Нгор. 88), *Драчево* ў Вязнікаўскім пав. Смаленскай (Смол. 134), *Драчева* (2 пасяленні) у Малаархангельскім пав. Арлоўскай (Орл. 144), укр. *Драчево* ў Ноўгарад-Северскім пав. Чарнігаўскай (Черниг. 116) губерняў, балг. *Драчево* ў Грудоўскай акаліі, *Драчевица* – рака ў сістэме Вардара паблізу сяла *Драчевица* [1, с. 94, 120] і інш., якія дазваляюць іх уключэнне ў праславянскі айконімны фонд, узнаўляючы для іх праформы **Дьраґевъ(-а,-о)*

Дронькі. *Дро́нькі* мн. – вёска ў Хойніцкім раёне Гомельскай вобл. (РапГом 82) – належыць да вузкалакальных уласных назваў. Уключэнне яе ў генетычную мікрасістэму **der-* ‘дзерці, драць’ не супярэчыць моўнай рэальнасці: у паўднёваславянскіх мовах для яе выяўляюцца апелятывы, цалкам супадаючыя марфемна і акцэнталагічна. Маюцца на ўвазе балг. *дронье, дронци* ‘лахманы’, *дроняв* ‘нехайны чалавек’, якія звязваюцца з *драць* (БЕР I,431), серб. *дронья*, харв. *drónja* ‘нехайны чалавек’ (RJA VIII, 790) і інш. Акрамя гэтага, усходнеславянская атрапанімічная сістэма захоўвае адзінкі, на фоне якіх высвечваецца дэрывацыйная структура даследуемага айконіма: бел. *Дронь, Дрон, Дро́наў, Дронка, Дрончанка* (Бірыла 136), руск. *Дронов, Дронин, Дроневи́ч, укр. Дронов* (Кравч. 151). У якасці зыходнага для *Дро́нькі* трэба меркаваць антрапонім *Дро́нька* – дэмінітыў ад *Дронь* з першапачатковай семантыкай ‘пасяленне, якое заснаваў *Дро́нька* ці яго нашчадкі’. На аснове ўказаных крытэрыяў палеск. *Дро́нькі* правамерна ўзвесці да зыходнага **Dronьку* мн.

Аналізуючы паўднёваславянскія апелятывы, Ж. Ж. Варбат узводзіла іх да праформы **dr-on-*, выдзяляючы ў ёй корань **dr-* у яго нулявой агаласоўцы і суфікс *-on-* [2, с. 81]. Аднак паўднёваславянская лексіка, як і яе тлумачэнне, у ЭССЯ не ўключаны (гл. вып. 5, дзе павінна быць **dron-*). Калі асноўная прычына неўключэння гэтых адзінак – кампактнасць іх фіксацыі, то прыведзены намі палескі і ўсходнеславянскі матэрыял дазваляе пагадзіцца з думкамі этымолага.

Спис літератури

1. Duridanov, I. Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle. Köln-Wien: Bohlau-Verlag, 1975.
2. Варбот, Ж.Ж. Заметки по славянской этимологии // Этимология. 1970. М.: Наука, 1972. – С. 65–84.

Скарачэнні анамастычных крыніц гл. у нашых манаграфіях.

С. Ю. Касьяненка (Гомель)

НАЗВЫ ЛЕКАВЫХ РАСЛІН У ГАВОРКАХ ТУРАЎШЧЫНЫ

Раслінны свет на працягу ўсёй гісторыі чалавецтва з'яўляецца крыніцай каштоўных лекавых сродкаў. Указанні аб выкарыстанні раслін для лячэння розных хвароб часта сустракаюцца ў пісьмовых помніках і ў вуснай народнай творчасці. У лексічнай сістэме гаворак Тураўшчыны зафіксавана даволі шматлікая група назваў лекавых раслін, якія ўтвараюць шырокія сінанімічныя рады і з'яўляюцца прадметам нашага даследавання. Аб'ект даследавання – “Тураўскі слоўнік”.

Лексеме *адунанчык, дзыхавец* (адунанчык лекавы, звычайны – *Thymus officinale* Webb. ex Wigg. [1, с. 115]) адпавядае дыялектызм *бабо'к* [3, I, с. 33] і фанетычны варыянт *надува'нчык* [3, III, 125].

Найменне *багун* (багун балотны – *Ledum palustre* L. [1, с. 24]) мае гутарковы фанетычна зменены адпаведнік *баго'н*: *Як простуда, то багон ніць добрэ* [3, I, с. 35]; *Кажуць, багон помогае, ек етые сухоты нападаюць* [3, V, с. 120].

Назва *балотны капытнік* (*Calla palustris* L.) прадстаўлена варыянтамі *бобо'ўнік*: *Той бобоўнік, шо свінья кормяць, з одним лістом, а той, шо лечаць, – у тры лісты. Е два сорты бобоўніку – горкі і солодкі. Зажурыўся, нужда екая, то п'юць горкі бобоўнік* [3, I, с. 66] і *бобо'ўня* [3, I, с. 66].

Нарматыўная намінацыя *блэкат* (блэкат чорны – *Hyoscyamus niger* L. [1, с. 30]) мае наступныя адпаведнікі – *блэкот*: *Малы блэкот то кураць, як зубы боляць* [3, I, с. 62]; *ду'рман*: *Дурман – етэ зелье росце дзе поўз шлях* [3, II, с. 46]; *дурне'ц*: *Од нервоў чай заварваюць з дурнецу да п'юць* [3, II, с. 46]; *дурноп'я'н* [3, II, с. 46].

Назве *буквіца* (буквіца лекавая – *Betonica officinalis* L. [1, с. 39]) адпавядае як нарматыўная лексема *бу'квіца*: *Буквіца на Паўловай ніўцы росце* [3, I, с. 91], так і фанетычны варыянт *бу'ковіца* [3, I, с. 91].

Нарматыўная назва *валяр'ян* (валяр'ян лекавы – *Valeriana officinalis* L. [1, с. 88]) мае адпаведнікі *валер'я'нка, варелья'нка*: *Валер'янку от серца п'юць. Варельянка – то таке зелье, ёго ек накопаш, то ховай, шчобы коты не з'елі* [3, I, с. 104].

Лексеме *васілёк* (васілёк сіні – *Centaurea cyanus* L. [1, с. 43]) адпавядаюць сінанімы *воло'шка*: *Нешчо як жонкам недобрэ робіцца, то волошку п'юць* [3, I, с. 138]; *сі'нька*: *З сінькі венок* [3, V, с. 36].

Замест назвы *верас* (верас звычайны – *Calluna vulgaris* L. [1, с. 47]) выкарыстоўваюцца дыялектызмы *ве'рэс, ве'рэст*: *Верэс добры од обпаленого*.

Борові мед з **верэсту** качэсцвенны [3, I, с. 116].

Нарматыўнае найменне *гарлянка* (гарлянка пірамідальная – *Ajuda pyramidalis* L.) мае адпаведнікі **бруне'лька, брунэ'лька, бурне'лька: Брунэльку** *от горла п'юць* [3, I, с. 84]; **горля'нка: Горлянку** *от простуды п'юць* [3, I, с.220].

Лексеме *глог* (глог калючы – *Crataegus oxycantha* L. [1, с.265]) адпавядае назва **вугло'д: Вуглод** *як груша росце, од серца добрэ* [3, I, с. 153].

Гравілат рачны (*Geum rivale* L.) на Тураўшчыне называюць **ве'тка: Ветку** *кладуць у горэлку, ек понос, то коўтнуў і готово. Бабы гомоняць, шчо по жэнской болезні п'юць гэту ветку* [3, I, с. 120-121].

У гаворках расліна *гусялапка* (гусялапка звычайная – *Alchimilla vulgaris* L.) атрымала найменні **гусе'льнік, гусе'рнік, гусі'ннік: Гусернік** *росце ў лесе, дзе болото. Болячка, нарыў зробіцца, то гусіннік розмочваем* [3, I, с. 238].

Назва *дзівасіл* (дзівасіл высокі – *Inula helenium* L. [1, с. 60]) зафіксавана ў варыянтах **жывосі'л: Ж жывосіла** *корня лекарство е* [3, II, с. 68] і **ромаці'знік** [3, IV, с. 309].

Сінанімічнымі адпаведнікамі лексемы *жывакост* (жывакост лекавы – *Symphytum officinale* L.) з'яўляюцца фанетычны варыянт **жывоко'ст: Як мне перэбілі руку, то я піла жывокост і мочыла руку, і зрослася** [3, II, с. 68]; сінонімы **гордо'ўнік: Як екая вава, то гордоўнік прыкладвалі** [3, I, с. 219] і **га'вез: Корэнь гавез от простуды п'юць. Гавез от рэмацізму добрэ** [3, I, с. 189].

Замест назвы *звѣрабой, святаяннік* (звѣрабой прадзіраўлены – *Hypericum perforatum* L. [1, с. 78]) у слоўніку зафіксаваны фанетычна мадыфікаваныя найменні **веробо'й** [3, I, с. 113]; **воёбо'й** [3, I, с.133]; сінонім – **хрыстопокро'ўнік: Хрыстопокроўнік** *Настаха показала на Купалного Ёвана* [3, V, с.257]; фанетычныя варыянты назвы *святаяннік* – **свентоя'н: Свентоян**, *казалі на яго, а цяпер называюць звѣробой. По пучку неслі гэтаго звѣробоя, од семдзсят ліх казалі вон. Колісь була хондзя, то ім курыліса, свентояном. Положаць на жар, вон дыміць, да гэтым падкурваліса* [3, V, с.17] і **свентоя'ннік** [3, V, с. 17].

Замест нарматыўных назваў *календула, наготка* (календула лекавая – *Calendula officinalis* L. [1, с. 191]) сустракаецца найменне **наво'дка: Наводку** *беруць, як горло заболіць, рану промываюць* [3, III, с. 114].

Лексеме *крушына* (крушына ломкая – *Frangula alnus* Mill. [1, с. 285]) адпавядае словаўтваральны варыянт **круха': Як останоўка жолудка, то эту круху** *дзеруць і параць* [3, II, 239].

Лекавая расліна *крываўнік* (крываўнік звычайны, балотны – *Achillea millefolium* L. [1, с.161]) у народзе атрымала назвы **дзерэўя'нка: Дзерэўянка і зрыўнік – тэ самэ** [3, II, 15]; **серпорэ'з: Серпорэз** *тожэ зелье, добрэ од жывота, од поносу. Ек порэжэш, то серпорэз кроў утайвае.* [3, V, с. 30]; **серпорэ'знік: Еслі больны чоловек серэдзіною – серпорэзнік п'юць. Помогает од жолудка серпорэзнік. Ек порэжом палца, то прыкладаем серпорэзнік к рані** [3, V, с. 30].

Нарматыўная назва *лопух* (лопух вялікі – *Arctium lappa* L. [1, с. 104]) фіксуецца ў слоўніку без змен: **Як рожэ ці болячка, то лісце лопуха рвуць і прыкладаюць. Лопух** *под плотом росте, як рожэ, то прыкладають* [3, III, с. 43].

Сінонімам лексемы *мальва* (мальва лясная – *Malva sylvestris* L. [1, С. 135]) выступае назва **гу'зічкі: Гузічкі** *такіе, воно жонкам хорошо парыць* [3, I, 235].

Намінацыя *мята* (мята перачная – *Mentha piperita* L. [1, с. 203]) мае фанетычны адпаведнік *м'я'та*: *Гэто як пожнеш серпом м'яту, то гэто лісцейко помуй, да начаві на рану, да загоіцца* [3, III, с. 105].

Лекавая расліна падарожнік, трыпутнік (трыпутнік вялікі, звычайны – *Plantago major* L. [1, с. 128]) зафіксавана як *подоро'жнік*: *Естека леченье од того подорожніка, до ваўкі кладуть* [3, IV, с. 102] і *подоро'жына* [3, IV, с. 102].

У тураўскіх гаворках лекавая расліна палын (палын горкі – *Artemisia absinthium* L. [1, с. 130]) зафіксавана у фанетычных варыянтах *полы'н* і *полы'нь*: *Полын е, на лекарство рвуть, у водку кідають да п'ють. Полынь, як человек более, то ёго параць да п'юць. Напарым полыню, то будзеце піць* [3, IV, с. 149].

Назва *піжма* (піжма звычайная – *Taraxacum vulgare* L. [1, с. 123]) прадстаўлена фанетычна змененым варыянтам *по'жма*: *Пожма од глістоў хорошо* [3, IV, с. 118] і найменнем *глі'снік*, якое ўказвае на лекавае прызначэнне расліны: *Гліснік з жоўтымі балабушкамі* [3, I, с. 203].

Найменне *рамонак* (рамонак лекавы – *Chamomilla recutita* L. [1, с. 141]) мае гутарковыя адпаведнікі *зры'ўнік*, *ромунок*: *Зрыўнік рыхцік такі, як ромунок* [3, II, с. 167]; *ромо'н, рома'н*: *Ромон е жоўты і белы. Ромон п'юць, як жонкі боляюць* [3, IV, с. 309]; *ромо'нок, ром'ёнок*: *Як зубы боляць, то ромонок прыкладываем. Ром'ёнок дзікі не цвіце, его рвуць да змуваюцца, каб пергі ў голове не было* [3, IV, с. 309].

Назве *сардэчнік* (сардэчнік звычайны – *Leonurus cardiaca* L. [1, с. 137]) адпавядае фанетычна мадыфікаваны варыянт *сердзе'чнік*: *Возле дороги я одзін раз бачыла і на могліцах сердзечнік. Одна ў нас серцэм болела, то она парыла. У сердзечніку вурсце таке бу серцэ з цветочка.* [3, V, с. 29-30].

Замест наймення *талакнянка* (талакнянка звычайная – *Arctostaphylos uva-ursi* L. [1, с. 160]) у слоўніку фіксуецца назвы *му'чэнік*: *Як подорвецца человек, то мучэнік п'юць.* [3, III, с. 102] і *му'чэнічнік* (зарасці талакнянкі): *Як бувае ў карову запор, то даюць мучэнічнік* [3, III, с. 102].

Нарматыўная назва *цвінтарэй* (цвінтарэй парасонавы – *Centaureum erythrea* Rafn [1, с. 80]) мае сінанімічны адпаведнік *сма'чок*: *Ено росце пры градзе і это зелье – смачок, ек нема апеціту. Ено вельмі горкае, і вона ўжэ спарыць і там раз коўтне ці сколько* [3, V, с. 60].

Лекавая расліна *цыкорыя* (цыкорыя дзікая, звычайная – *Cichorium intybus* L. [1, с. 170]) прадстаўлена назвай *подры'ўнік полёвы*: *Подрыўнік полёвы – зелье добрэ од жывота.* [3, IV, с. 108].

Лексеме *чабор* (чабор паўзучы, звычайны – *Thymus serpyllum* L. [2, с. 184]) адпавядае як нарматыўная назва *чабо'р*: *Чабор от простуды, от кашлю* [3, V, с. 285], так і фанетычныя варыянты *чо'мбор*, *ча'нбор*: *Чомбор вельмо пахне на горы, его у чай, от кашлю добрэ піць. Чомбор ек голова боліць, простудзіцца человек, то его за чай пілі; чо'мбрік, чанбо'рок, чымбо'рык* (памянш.): *Чымборык от кашлю, вон на песочку росце, дзе горкі* [3, V, с. 294].

Намінацыя *чыстацел* (чыстацел вялікі, звычайны – *Chelidonium majus* L. [1, с. 178]) зафіксавана ў наступных варыянтах: *чыстоце'л*: *Чыстоцела корэнь розламуецца і націраеш мозоль і бородаўкі* [3, V, с. 307]; *чыстоце'льнік* [3, V, с. 307]; *лу'ннік*: *Лунніком лечаць, як нарывае, прыложваюць ёго лісце* [3, III, с. 47].

Для наймення *шыпшына* (шыпшына карычная, шыпшыннік карычны – *Rosa cinnamomea* L. [1, с. 311]) ужываюцца назвы *шыпшы'на*: *Як абу-екі*

чоловек, хворы, то *шыпшыну* п'юць [3, V, с. 350] і *шы'пшы'ннік* [3, V, с. 350].

У “Тураўскім слоўніку” сустракаюцца назвы лекавых раслін, якія не маюць акрэсленых нарматыўных адпаведнікаў.

Подрыўнік. Лекавая лясная расліна, падобная на бруснічнік. *Подрыўнік* ек мучэнік, толькі зубочкі на лісці, а ягодкі зелёненькіе ек рвом до Купалного Івана. Ек зорвесса, вазжко подымаць, жывот болиць, то п'юць *подрыўнік* [3, IV, с. 108]; У *подрыўніка* лісце таке, як на бруснічніку, ек на бервінку, толькі з шышэчкамі [3, IV, с. 108]; *Подрыўнік* і настаноўнік – аднэ і тэ самэ [3, IV, с. 108].

Настаноўнік. Нейкая лекавая расліна. *Настаноўніка* ўдома няма, толькі ў лесе. Ек подорвецца чалавек, то вон помогае [3, III, с. 162].

Чыстопокроўнік. Нейкая лекавая расліна. Од жолудка *чыстопокроўнік* п'юць, од малокровія, і бувало, жонкі ёго п'юць, як сходы булі [3, V, с. 307].

Наяўнасць сінанімічных адпаведнікаў, фанетычных і словаўтваральных варыянтаў нарматыўных назваў сведчыць аб багацці сродкаў выражэння народных гаворак Тураўшчыны.

Спіс літаратуры

1. Решетникова, А.В., Семчинская, Е.И. Лечение растениями / А.В. Решетникова, Е.И. Семчинская. – Киев: МП “Фенікс”, 1993.
2. Стекольников, Л.И., Мурох, В.И. Целебные кладовые природы / Л.И. Стекольников, В.И. Мурох. – Мн.: Ураджай, 1981.
3. Тураўскі слоўнік: у 5 т. / склад. А.А. Крывіцкі, Г.А. Цыхун, І.Я. Яшкін і інш. – Мн.: Навука і тэхніка, 1982 – 1987.

Л. М. Мазуркевіч (Мазыр)

АДМЕТНАСЦІ СЛОВАЎЖЫВАННЯ ФІТОНІМА *КРЫВАЎНІК* ВА ЎСХОДНЕПАЛЕСКІХ ГАВОРКАХ

У пошуках сродкаў для лячэння разнастайных захворванняў чалавек найперш звяртаўся да прыроды. У выніку гэтага ў кожнага народа ўтварыўся пэўны набор лячэбных сродкаў, адметнае месца сярод якіх займаюць шматлікія лекавыя расліны.

Для абазначэння шматгадовай травяністай расліны сямейства складанакветных з пёрыстымі, рассечанымі лістамі і моцным пахам у сучаснай беларускай літаратурнай мове выкарыстоўваецца фітонім *кываўнік* (*Achillea millefolium* L.) [3, т. 2, с. 737]. Расліна вызначаецца сваімі адметнымі лекавымі ўласцівасцямі і даволі шырокім спектрам уздзеяння на чалавечы арганізм, што дазваляе актыўна выкарыстоўваць яе не толькі ў народнай, але і ў афіцыйнай медыцыне. Вядома была яна яшчэ ў старажытныя часы. Так, Дзяскарыд называў расліну *herba vulnenaria*, гэта значыць травой, якую ўжываюць пры лячэнні ран і пры кывацёку [1, с. 249].

Большасць найменняў, што функцыянуюць ва ўсходнепалескіх гаворках для абазначэння акрэсленага лекавага сродку, прадстаўлена аднакампанентнымі лексічнымі адзінкамі, якія пераважна маюць даволі празрыстую семантыку і

адлюстроўваюць асноўную ўласцівасць расліны спыняць кроў. Шырокім арэалам бытавання вызначаецца слова *серпорэз* (< серп і рэзаць) і яго словаўтваральныя варыянты тыпу *серпоежнік*, *серпорэзнік*, *сірпорэзнік*: *Ёк порэжэш руку, то серпорэз кроў утойвае* (Азяраны Жытк.); *Од этой хворобы серпоежнік добрэ* (Кавалі Ельск.); *Серпорэзніку напару і даю піць* (Чаплін Лоеўск.); *Сірпорэзнік коровы ні беруць* (Стралічаў Хойн.).

У якасці сінанімічнай адзінкі да разгледжанай зафіксаваны ўтварэнні *корэўка*, *кывовец*, *кывоўнік* (< кроў): *Ходзіў по лесі, нарваў корэўкі* (Мокіш Хойн.); *Колі порэжэш палец, то добрэ кывовец прыкладваць, коб кроў не цекла* (Падварак Лельч.); *Як удаўленне скача, то кывоўнік п'ю* (Зарэчча Браг.).

Паралельна з адзначанымі сведчацца і некаторыя іншыя назвы. Так, для гаворак Усходняга Палесся ўласціва таксама ўжыванне назоўніка *подбел* (< прасл. *podъbelъ* – 4, т. 8, с. 100–101): *Подбел для жолудка буў мне полезны* (Засіңы Ельск.), які засведчаны і ў народна-дыялектнай мове жыхароў Гродзеншчыны [2, с. 86].

У асобных гаворках даследуемага рэгіёна сінонімам да фітоніма *кываўнік* выступае слова *дзерэўянка* (назва, магчыма, указвае на тое, што расліна мае цвёрдае тонкае сцябло): *Як боліць у жывоце, то дзерэўянкамагае* (Хачэнь Жытк.), уласцівае і сумежным брэсцка-пінскім гаворкам [2, с. 86].

Актыўнае выкарыстанне ў лекавай практыцы дадзенай расліны абумовіла наяўнасць рэгіянальнага ўтварэння *стоноўнік* (< ставіць ‘нармалізаваць’): *У стоноўніку кругом лістка зубчыкі, росце по порослях, его параць і п'юць от живота* (Ліпляны Лельч.).

Разгледжаны матэрыял сведчыць, што для абазначэння расліны *кываўнік* ва ўсходнепалескіх гаворках (параўнальна з беларускаю літаратурнаю моваю) выкарыстоўваецца значная колькасць намінацыйных сродкаў, якія, як правіла, маюць даволі празрыстую семантыку і развітую варыянтнасць.

Спіс літаратуры

1. Попов, А.П. Лекарственные растения в народной медицине / А.П. Попов. – Киев: «Здоров'я», 1968. – С. 249–250.
2. Раслінны свет: тэматычны слоўнік / склад. В.Дз. Астрэйка [і інш.]; навук. рэд. Л.П. Кунцэвіч, А.А. Крывіцкі. – Мінск: Беларус. навука, 2001. – С. 85–86.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агул. рэд. К.К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 2.
4. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы: у 13 т. / рэдкал. В.У. Мартынаў, Г.А. Цыхун [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, Беларус. навука, 1978–2010. – Т. 8.

М. М. Макарэвіч (Мазыр)

НАЗВЫ ПРЫЛАД ПРАЦЫ БОНДАРА Ў ДЫАЛЕКТНАЙ ЛЕКСІЦЫ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Выраб драўлянага посуду з'яўляецца адным з самых старажытных і распаўсюджаных рамёстваў Беларусі. Аб гэтым сведчаць не толькі

сярэдневяковыя актавыя дакументы, але і рэшткі бандарных вырабаў, знойдзеныя ў розны час у старажытных сляях пры раскопках замчышчаў у Брэсце, Віцебску, Мінску і інш. Бандарнае рамяство атрымала найбольшае пашырэнне ў сельскай мясцовасці як падсобны промысел у сялянскай гаспадарцы.

У сувязі з неабходнасцю сістэматызацыі бандарнай лексікі намі распрацавана агульнатэматычная класіфікацыя, якая грунтуецца на найбольш вядомых этнаграфічных даследаваннях [1], [2] і інш. Паводле гэтай класіфікацыі, у складзе лексікі бандарнага рамяства выдзяляецца 9 тэматычных груп і падгруп.

Прааналізуем тэматычную групу *назвы прылад працы бондара*.

Гэтую групу ўтвараюць дыялектныя назвы як агульнавядомых прылад, якія выкарыстоўваюцца і ў іншых дрэваапрацоўчых вытворчасцях, так і вузкаспецыялізаваных бандарных інструментаў.

Пілка з тонкім палатном для вырэзвання асобных дэталяў мае назву

Намінацыі

Намінацыі

Спецыяльны від сякеры для выдзёўвання карыт, начовак, кадак і інш. у бандарнай тэрміналогіі мае назвы

РЕПОЗИТОРИЙ ГТУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Асноўным сродкам выражэння экспрэсіўнасці дыялектных дзеясловаў выступае каранёвая марфема. У гэтым праяўляецца вызначальнае адрозненне экспрэсіваў-дзеясловаў ад экспрэсіваў-назоўнікаў, экспрэсіўны змест якіх рэалізуецца, як правіла, пры дапамозе суфіксальных марфем: *мурузюган* ‘вялікі мороз’, *вятруга* ‘моцны вецер’, *вадзішча* ‘вада ў вялікай колькасці’. Агульнае патрабаванне да каранёвай марфемы экспрэсіўнага дзеяслова – незвычайнасць знешняй формы. Такія карані ў пераважнай большасці з’яўляюцца нерэгулярнымі нават для дыялектнай мовы, не кажучы ўжо пра літаратурную.

Гукасімвалічныя карані з’яўляюцца адным з найбольш эфектыўных і запатрабаваных у дыялектным маўленні сродкам выражэння экспрэсіўнага зместу дзеясловаў (адпаведны характар каранёвай марфемы вызначаўся і ўдакладняўся намі пры дапамозе “Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы”). Характэрна, што дзеясловы-экспрэсівы з гукасімвалічнымі каранямі рэалізуюць не толькі значэнне дзеянняў/працэсаў з ярка выражаным гукавым суправаджэннем (напрыклад, моцна грымець – *бабухаць*, моцна кашляць – *бухікаць*, моцна кіпець – *бурбулець*, шпарка гаварыць – *тарахцець*, моцна дуць – *джмухаць* і інш.), але і значэнне дзеянняў, дзе гукавое суправаджэнне працэсу не адыгрывае важнай ролі: хутка пабегчы – *ляснуць, жахнуць*; наліваць вельмі шмат вадкасці – *шабурдэхаць/чабурдэхаць*; вельмі глыбока закапваць што-небудзь – *забабухіваць* і г. д. Прычына гэтага, на нашу думку, – у вельмі моцным прагматычным патэнцыяле гукасімвалічных каранёў. Іх прагматыка экспліцыруецца ў першую чаргу за кошт яркай і арыгінальнай знешняй формы, якая дазваляе носьбіту мовы выйсці за межы кола рэгулярных моўных сродкаў і надаць, такім чынам, слову прагматычную афарбоўку.

Бясспрэчна, асноўным спосабам перадачы значэння інтэнсіўнага (энергетычна насычанага) дзеяння з’яўляецца выкарыстанне экспрэсіўнага дзеяслова. Аднак для абазначэння названага дзеяння ў народна-гутарковай мове могуць выкарыстоўвацца не толькі дзеясловы. У якасці іх паўнаwartаснай замены часам выступаюць выклічнікі. Усе яны, як паказвае аналіз запісаў гутарковага дыялектнага маўлення, маюць гукапераймальны характар: напрыклад, *А ён – бух* [у значэнні ‘моцна ўдарыцца’] *аб зямлю!*; *Вывеў за вароты і – бэні* [у значэнні ‘моцна ўдарыў’] *яго у карак!*. Аб тым, якое менавіта дзеянне адбываецца, чытач/слухач можа толькі здагадацца з агульнага кантэксту, але тое, што дзеянне адбываецца вельмі імкліва, з асаблівай сілай, відавочна.

Спіс літаратуры

1. Лукьянова, Н.А. Экспрессивная лексика разговорного употребления (проблемы семантики) / Н.А. Лукьянова – Новосибирск: Наука, 1986. – 228 с.
2. Балли, Ш. Французская стилистика: пер. с франц. / Ш. Балли. – М.: Изд-во иностр. лит., 1961. – 394 с.
3. Куликова, И.С. Экспрессивное и эмоциональное в диалектном слове (на материале «Словаря брянских говоров») / И.С. Куликова // Брянские говоры: Диалектное слово и аспекты его изучения: сб. ст. / Ред. кол. С.Г. Ильенко (отв. ред.) и др. – Л.: Ленингр. гос. пед. ин-т им. А.И. Герцена, 1985. – С. 12–21.

**ЛЕКСІКА НАРОДНАГА ДОЙЛІДСТВА
НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСКА-РАСІЙСКАГА ПАМЕЖЖА:
НАЗВЫ ЖЫЛЛЁВЫХ ПАБУДОЎ І ІХ ЧАСТАК**

Лексічны фонд народна-дыялектнай мовы ўяўляе сабой пэўным чынам арганізаваную сістэму, якую складаюць розныя паводле часу ўзнікнення, паходжання, тэрыторыі распаўсюджання, семантычнага аб'ёму і стылістычнай афарбоўкі словы. Цэнтрам гэтай лексічнай сістэмы, яе “ядром” з'яўляюцца народнагаспадарчыя назвы, якія адлюстроўваюць асноўны занятак карэнных жыхароў. Гэта лексіка называе шматлікія рэаліі разнастайных народных рамёстваў, многія з якіх ужо зніклі або знікаюць ці знаходзяцца пад пагрозай знікнення.

Самую значную ў колькасных адносінах групу народнагаспадарчай лексікі складаюць назвы жылля і будаўніцтва.

Як адзначаюць даследчыкі, народнае жыллё мела пэўныя лакальна-тыпалагічныя асаблівасці, якія праяўляліся ў функцыянальнай размежаванасці ўнутранай прасторы, колькасці пабудовы сядзібнага комплексу, адрозніваліся будаўнічай тэхнікай, унутранай планіроўкай, вонкавым выглядам жыллёвых пабудов [1, с. 62].

Прадметам нашай увагі з'яўляюцца будаўнічыя назвы, якія ўжываюцца ў беларускіх гаворках гомельска-бранскага памежжа. Асновай для назіранняў паслужылі матэрыялы, сабраныя ў час дыялекталагічных экспедыцый на тэрыторыі Веткаўскага, Добрушскага і Чачэрскага раёнаў Гомельскай вобласці (Даследаванне выконваецца ў межах руска-беларускага навукова-даследчага праекта па дагавору Г12Р-030 ад 15 красавіка 2012 г.).

Цэнтрам сядзібных забудов на дадзенай тэрыторыі з'яўлялася жыллё, вакол якога размяшчаліся гаспадарчыя пабудовы, утвараючы кампазіцыйна-архітэктурны комплекс. Пабудова для жылля чалавека ў гаворках даследуемага рэгіёна ў наш час мае наступныя назвы: *хата*: *Проста хата называем* (в. Свяцілавічы, Ветк.), *дом*: *Дом у нас складаўся з двух пакояў, сенцаў, калідора і ганка* (в. Покаць, Чач.). Як вядома, на Палессі да 60–70 гг. XIX ст. вясковыя хаты ў большасці сваёй былі яшчэ курнымі [2, с. 59], пазней заменены белымі, у якіх будавалася печ з комінам. І нават у пачатку XX ст. на Палессі была яшчэ даволі распаўсюджанай курная печ, якая ў іншых раёнах ужо амаль не сустракалася [3, с. 308]. Хата з такой печчу без коміна ўяўляла сабой невялікую аднакамерную жылую пабудову зрубнай канструкцыі без сенцаў з уваходам з тарцовага боку [4, с. 281]. У Веткаўскім і Чачэрскім раёнах захаваліся наступныя назвы былога тыпу такой жылой пабудовы: *курень*, *слонік*, *іструб*: *Раней вельмі доўга выбіралі месца, дзе пабудоваць курень* (в. Неглюбка Ветк.); *Гэтая хата слонікам называлася, потым комін выявіўся* (в. Залессе, Чач.); *Іструбам хата без комінаў у нас называлася, комінаў не было шчэ тады* (в. Меркулавічы, Чач.). У Веткаўскім раёне іструбам называюць таксама зруб дома: *Іструб – хата без крышы, ета не жзілое помешчение* (в. Свяцілавічы, Ветк.).

Унутры хаты вызначалася некалькі частак: *пярэдня хата*, *пірэдня* ‘частка хаты, дзе размяшчалася зала, спальня’, і *задняя*, дзе была кухня і кладоўка з

прадуктамі: *У пярэдняй хаце было чысцей, чым у другіх* (в. Покаць, Чач.); *Первую комнату называлі піредня* (в. Івакі, Добр.); *Задняя хата заўсёды была з печчу* (в. Неглюбка, Ветк.); *Заднюю хату рабілі каля пярэдняй хаты. Там мы заўсёды выконвалі хатнія работы* (в. Покаць, Чач.). Частка хаты, дзе знаходзілася печ, называлі таксама *кухняй, трэцяй хатай: На кухні гатавалі ежу* (в. Грушаўка, Добр.); *Там, дзе печ стаіць, эта трэцяя хата* (в. Грушаўка, Добр.). Акрамя таго, была *летняя кухня, не падрыхтаваная да зімы, на якой гатавалі ежу ў цёплую пару года: У меня две кухни. Эта летняя кухня і тая вось, гдзе пліта стаіт* (г. Добруш).

Акрамя жылых, у доме былі нежылыя памяшканні. Памяшканне, у якім захоўвалі хатнія прыпасы, прадукты, загатоўкі на зіму і інш., называлася *камора, каморка, клець, чулан, кладоўка: У каморцы захоўваюцца хатнія прыпасы* (в. Пакалюбічы, Гом.); *Ну чулан – кладовачка, калі ў хату сразу заходзіш* (в. Івакі, Добр.); *Чулан – цёмнае памяшканне без вокан, дзе клалі прадукты і загатоўкі на зіму* (в. Церахоўка, Добр.); *Там, у клеце, усе патрэбныя рэчы для дома захоўваю* (в. Залессе Чач.); *У кладоўцы захоўвалі прадукты* (Церахоўка, Добр.).

Памяшканне пры ўваходзе ў хату, дзе знаходзіцца абутак і верхняе адзенне, называецца *прыхожая, прыхадная, карыдорчык: Як у хату заходзіш, первая комната называлася прыхожая* (в. Івакі, Добр.); *У прыхадной звычайна распраналіся, разуваліся* (в. Колбаўка, Ветк.); *У карыдорчыку ў меня галошы стаят. А зімой там совсем холодна* (г. Добруш).

Важнай часткай унутранага памяшкання дома быў кут, дзе знаходзіліся іконы. Ён меў назвы *кут, покуць, чырвоны кут: Иконы ў доме абізательна. Места эта называецца кут. Раньшэ этат кут очэнь бераглі. І вот над етым кутам вешалі такія ці цюль, ці як занавескі. Толькі штоб ікона была відна* (г. Ветка); *Чырвоны кут – месца, дзе вісяць іконы* (Неглюбка Ветк.); *У покуце павінны быць іконы* (в. Пакалюбічы Гом.).

Печкай для ацяплення хаты служыла *груба, грубка: Каб цяпло вельмі доўга трымалася ў хаце, трэба, калі выпаліш грубу, закрыць юшку. Тады дух пойдзе ў хату* (в. Неглюбка, Ветк.); *Вось тут у мяне грубка. Ана вон пліткай пакрыта* (г. Добруш). Для прыгатавання ежы выкарыстоўвалі *пліту: На пліце вару. Пліта ў меня вось там стаіт* (г. Добруш). Грубку з убудаванай ў яе плітой для прыгатавання ежы называюць *пліта-шведка: Пліта-шведка эта. Пастроілі яе, калі был хазяін жывы* (г. Добруш). У наш час з'явіліся газавыя пліты, якія называюць *газ: А газ я паставіла на летнюю кухню, там лягчэй* (Івакі, Добр.). Пры выкарыстанні газавага або паравога ацяплення выкарыстоўваецца лексема *топка: Для топкі заказвалі торф* (г. Добруш).

Верхняе ўнутранае пакрыццё памяшкання ў гаворках дадзенага рэгіёна называецца *столя, столь, паталок, суфіт: Столя падышывалася ў шпар* (в. Неглюбка, Ветк.); *Ну, столь ці паталок шчэ ў нас гавораць* (в. Залессе, Чач.); *Суфіт робяць так: наразаюць шалёўку, а тады падклеіваюць* (в. Свяцілавічы, Ветк.).

Насціл, па якім ходзяць у хаце, мае назву *падлога, пол, мост, масніцы: Падлога ў нас з досак была, у асноўным з сасны. Падлога, тады звалі мост* (в. Свяцілавічы, Ветк.); *Масніцы – эта ўвесь пол, мост. Выразаюць кусочки моста і кладуць* (в. Свяцілавічы, Ветк.); *У нас мастом называлі верхнія дошкі, якія аддзялялі падмосце ад памяшкання* (в. Покаць, Чач.); *Падлогу так і*

назваюць – мост. Падлога з досак, з сасны (в. Свяцілавічы, Ветк.); Масніца – адна дошка падлогі (в. Неглюбка, Ветк.); Падлога дзеравянная ў нас, эта ж на Украіне, дак там па-другому (в. Залессе, Чач.).

Месца пад падлогай, у якім захоўвалі гародніну, называлася *падмосце, падмост, падполле, падвал, яма*: У падмосце захоўвалі розныя запасы на зіму (в. Неглюбка Ветк.); *Падполле называлі, значыць пад полам. Хранілі там бульбу* (в. Старое Сяло, Ветк.); *Пад падмосцем захоўваюць бульбу, закаткі* (в. Покаць Чач.); *У яму у хаце клалі бульбу да некаторыя закаткі стаўлялі; Падвал раней капалі звычайна на кухні і ставілі ўсе, што наросцім. Ціпер так не робім* (в. Церахоўка, Добр.).

Праёмы ў сцяне імянаваліся *окны*: *Окны з хаты завешвалі фіранкамі* (в. Церахоўка, Добр.). Састаўныя часткі іх маюць адпаведныя назвы. Так, *стаўні*, якімі закрываюць вокны, імянуюцца *быконкі, абаконкі, аканіцы, стаўні*: *Быконкі размалёўваліся, аздабляліся фігуркамі* (в. Пакалюбічы, Гом.); *Аканіцы розныя былі: і дзеравянныя, і жалезныя, а калі іх шчэ і разукрасюць рознымі вузорами, то тады аканіцы шчэ красівее становяцца* (в.Залессе, Чач.). Буконкамі называлі таксама ўзоры над і пад вокнамі (в. Покаць Чач.). Маленькі праём у акне – *фортка, фортачка. Фортачкі – эта ў вакне маленькія, якія адкрываюцца* (в. Свяцілавічы, Ветк.). Верхняя створка акна ці дзвярэй – *фрамуга: Мой бацька плінтусы гэтыя фрамугамі называў* (в. Залессе, Чач.). Ніжняя частка акна – *падаконік: Падаконік – дошчачка перад вакенцам. Кветкі на яе ставяць* (в. Церахоўка, Добр.). Драўляныя карункі вакол акна – *налічнікі: Налічнікі рабілі не ўсе* (в. Колбаўка Ветк.).

Асновай для сцен будынка з’яўляўся *фундамент, хундамент*: *А як жа, без фундамента! Вsesгда закладывалі сначала фундамент, а тады і дом увесь строілі* (в. Залессе, Чач.).

Верхняя частка будынка ў дадзеным рэгіёне мае найменні *крыша, страха, дах*: *Дах раньшэ з саломы рабілі, а як ўжо знайшлі шыфер – шыферам лажылі. А шыфер ядавіты, многа выдзяляе гадасцей, но ўсё роўна лажылі* (в. Свяцілавічы, Ветк.); *Крыша – верх хаты на які клалі салому, а зараз шыфер* (в. Церахоўка, Добр.). *Страха – гэта верх хаты* (в. Покаць, Чач.).

Дзве дошкі, якімі накрываецца грэбень страхі, маюць назву *канёк, вільчык*: *Абналічку дзелаюць, эта называецца канёк* (г. Ветка); *Канёк рабілі ад залівання дажджу* (в. Колбаўка, Ветк.); *Вільчык – стык двух бакоў страхі* (в. Залессе, Чач.).

Труба на даху для праходу дыму называецца *комін, дымнік, труба*: *Комін трэба часта чысціць, бо сажэ нагарае і забівае праход* (в. Колбаўка Ветк.); *Дымнікі эта ж трубы, комін па-другому шчэ* (в. Залессе, Чач.); *Чераз трубу дым ідзёт* (г. Добруш). Лесвіца, якая прымацоўвалася да страхі дома каля коміна мае назву *трап*: *Там, дзе комін, па трапу залазь туды, лесенка такая* (г. Ветка).

Верхняя частка фасада мае назвы *хрантон, франтон, закота*: *Вон там наверху на крышэ трэугольнік – хрантон называецца* (в. Грушаўка Добр.); *Закота – верхняя частка фасада* (в. Залессе, Чач.). Частка даху, што навісае над франтонам дома, – *падакотнік: Падакотнік абараняе ад залівання дажджу* (в. Покаць Чач.). Дошкі, прыбітыя да надвісаючай над франтом часткі даху з двух бакоў, – *ветраніцы. Ветраніцы служаць упрыгожваннем даху* (в. Колбаўка Ветк.).

Паміж столлю і дахам знаходзіцца *чардак, чердак, чэрдак, гара, гарышча*: *На чардаку захоўвалі розныя непатрэбныя рэчы* (в. Колбаўка, Ветк.); *На чердаке*

ў нас сцёрка сохла. Там і счас вяроўкі вісят (г. Добруш); На гарышчы сушылі ягады і грыбы (в. Церахоўка, Добр.).

Назвы жылля і яго частак, якія функцыянуюць у гаворках адзначанага рэгіёна, у большасці сваёй адносяцца да сваямоўнай лексікі. Выключэнне складаюць адзінкавыя запазычанні з нямецкай мовы: *дах, фортка, фрамуга*; італьянскай: *карыдор, суфіт*; лацінскай: *комін, фундамент*; французскай: *франтон*; галандскай: *трап* і інш.

Адметнай асаблівасцю будаўнічай лексікі дадзенага рэгіёна з'яўляецца наяўнасць вялікай колькасці дублетных назваў: *дом – хата; каморка – клець; чулан – кладоўка; прыхожая – карыдорчык; столь – паталок; падлога – пол – мост; аканіцы – стаўні; страха – крыша; франтон – заката і інш.*, якія сведчаць пра актыўныя беларуска-рускія моўныя стасункі. Даволі часта сустракаюцца і варыянтныя найменні тыпу *пярэдня – пірэдня; прыхожая – прыхадная; столь – столь; быконкі – буконкі; франтон – хрантон; фрамуга – прамуга; чардак – чердак – чэрдак і інш.*, якія адлюстроўваюць як лакальную замацаванасць, тэрытарыяльнае вар'іраванне народна-дыялектнай мовы, так і актыўны працэс адаптацыі ёю запазычаных назваў.

Спіс літаратуры

1. Цітоў, В.С. Народная спадчына. Матэрыяльная культура ў лакальна-тыпалагічнай разнастайнасці / В.С. Цітоў. – Мн. : Навука і тэхніка, 1994. – 300 с.
2. Цітоў, В.С. Этнаграфічная спадчына: Беларусь. Традыцыйна-бытавая культура, 2-е выд. / В.С. Цітоў. – Мн. : Беларусь, 2001. – 207 с.
3. Полесье. Матэрыяльная культура. – Киев : Навукова думка, 1988. – 448 с.
4. Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя – (Беларус. сав. энцыкл.) / Рэдкал.: І.П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.] – Мн.: БелСЭ, 1989. – 575 с.

Т. М. Тищенко (Умань, Україна)

УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКІ ПАРАЛЕЛІ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІЙ ЛЕКСИЦІ

Дослідження процесу становлення й розвитку словникового складу будь-якої з слов'янських мов неможливе без з'ясування його відношень – вияву спільних і диференційних рис – до лексичних систем інших слов'янських мов [4, с. 101]. Аналіз українсько-інослов'янських паралелей здійснено у працях П. Ю. Гриценка, Й. О. Дзендзелівського, Н. П. Кабанової, В. Т. Коломієць, Г. П. Клепикової, Н. П. Романової, В. М. Русанівського, І. А. Стоянова, М. І. Толстого, О. М. Трубачова та інших на прикладі різноманітних тематичних груп лексики. Вони засвідчують різноплановість та полінаправленість українсько-інослов'янських зв'язків. Дослідники зауважують, що ступінь близькості між собою різних слов'янських можна з'ясувати лише в оперті на надійну лексикографічну та лінгвогеографічну базу.

Аналіз українсько-білоруських паралелей дає змогу докладніше визначити реєстр слов'янських зон із спільними / близькими лексико-семантичними явищами, а також з'ясувати характер та інтенсивність вияву таких паралелей.

П. Ю. Гриценко зауважує, що «першим етапом розв'язання питання українсько-інослов'янських зв'язків (складової комплексної проблеми взаємозв'язків та історичних доль усіх слов'янських мов), особливо зв'язків міжзональних (які а priori часово глибші й інформативно складніші від наслідків порубіжних контактів) є встановлення а) репертуару спільних явищ; б) спектра міжзональних зв'язків; в) відносних квантитативних характеристик міжзональних зв'язків [4, с. 105].

Матеріалом для нашого дослідження, метою якого є виявлення спільних і відмінних рис у поліських говірках білоруської мови, правобережнополіських та перехідних говірок подільсько-середньонадніпрянського типу української мови, стала лексика землеробства, укладена Л. Т. Вигонною у словник як матеріали до Поліського діалектного словника [2], «Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся» М. В. Никончука [6] та авторський рукописний атлас сільськогосподарської лексики говірок подільсько-середньонадніпрянської межі [7].

У тематичній групі лексики землеробства чітко виділяються лексико-семантичні групи назв рослин, назв поля, на якому росли ці рослини, назв соломи злакових, назв знарядь праці, агентивів, назв процесів обробітку ґрунту. Значну спільність у порівнюваних зонах виявляють насамперед назви сільськогосподарських рослин та їх частин, поля з-під рослин, назви соломи злакових, що свідчить про їх спільнослов'янську основу. Наприклад, *овес* 'Avena L.' [2, с. 111; 5, IV, с. 150; 7, к. 11], *волотка* 'суцвіття проса' [2, с. 95; 5, I, с. 421; 7, к. 19], *жито* 'Secale L.' [2, с. 100; 5, II, с. 200; 7, к. 7], *збіжжя, збожжя* 'загальна назва зернових' [2, с. 103; 5, II, с. 247; 7, к. 1], *колос* 'тип суцвіття' [2, с. 105; 5, II, с. 520; 7, кк. 18,19], *квітка* 'мітелка проса' [2, с. 104, 5, II, с. 418; 7, к.19], *коноплі* 'Cannabis savita L.' [2, с. 105; 5, II, с. 553; 7, к. 63], *нива* 'засіяне поле' [2, с. 110; 5, IV, с. 85], *пар* 'рілля, залишена на одне літо без посіву' [2, с. 113; 5, IV, с. 286], *орати* 'обробляти землю плугом' [2, с. 112; 5, IV, с. 207], *рало* 'плуг' [2, с. 121; 5, IV, с. 21], *сіяти* 'сіяти' [2, с.123; 5, V, с. 259], *серп* 'знаряддя праці' [2, с. 123; 5, IV, с. 220], *стерня* 'поле, з якого зжато пшеницю чи жито' [2, с. 125; 5, V, с. 413; 7, кк. 112–119], *стог* 'велика кладка снопів' [2, с. 125; 5, V, с. 418]. Непоодинокі явища лексико-семантичних зв'язків між віддаленими слов'янськими зонами свідчать про закономірний характер постановки цих спільностей, їх генетичну взаємозалежність та дозволяють розглядати їх як складники єдиного процесу розвитку.

Давні за походженням лексеми у говірках дистантних зон, як правило, засвідчують сталість семантичної структури, зокрема лексема *йа¹риц'а* [7, кк.3, 7] і *я¹рыца* [2, с. 130] позначає яре жито і яру пшеницю. Лексема *оу¹с'аница* у поліських говірках білоруської мови, згідно з матеріалами Л. Т. Вигонної [2, с. 111], позначає вівсяну соломку. В говірках подільсько-середньонадніпрянської межі до семантичної структури лексеми *в'іу¹с'аниц'а* входить 5 сем: 'вівсяна соломка', 'вівсяна полова', 'трава-костриця', 'бур'ян', 'відсів із проса' [7, к. 137]. Лексема *под* у говірках білоруської мови використовується на позначення настилу для зберігання сіна [2, с. 115]. У говірках української мови у структурі лексеми *п'ід* відзначено такі значення 'спеціальна підстилка для кладки снопів', 'підлога у хліві', 'низ, основа печі', 'черінь печі', 'виворітна сторона одягу' [7, к. 142].

Вивчення міжзональних зв'язків на лексико-семантичному рівні передбачає вивчення паралелей і на інших структурних рівнях, зокрема у галузі словотвору, що тісно пов'язано з лексикою. Для поліських говірок білоруської мови, поліських говірок та перехідних подільсько-середньонаддніпрянського типу говірок української мови відзначено спільні мотиви постання номінації на позначення

1. поля з-під сільськогосподарських культур та спільні афікси в оформленні таких номенів: *грэчанишчэ, грэчыско* 'поле, з якого зібрана гречка' [2, с. 98], *жытнішчэ, жытніско* 'поле з-під жита' [2, с. 100], *картоплишчэ, картоп'лыско, картоп'л'овыско* 'поле з-під картоплі' [2, с. 104], *коноп'л'анишчэ, коноп'лышчэ, коноп'лыско, коноп'леніско* 'поле з-під конопель' [2, с. 106], *л'нішчэ, л'ніско* 'поле з-під льону' [2, с. 107], *оўс'анишчэ, оўсишчэ, оўсиско, вівсишчэ* 'поле з-під вівса' [2, с. 111], *просніско, просо'виско, про'с'анишчэ* 'поле з-під проса' [2, с. 119], *пшэнічышчэ, пшэнічнышчэ, пшэнічыска* 'поле з-під пшениці' [2, с. 120] в поліських говірках білоруської мови; *жит'ішче, житніс'ко, житниц'а, р'жишче, р'ж'ішче* 'поле, на якому росло жито' [6, с. 36], *пшэнішче, пшэ'нішче, пшэ'нішніс'ко, пшэ'ніш'ішче, пшэнічніс'ко* 'поле, на якому росла пшениця' [6, с. 37], *в'іўсишче, овес'ішче, оўс'ан'ішче, ов'сис'ко, вів'с'анис'ко, вів'с'анка, ов'с'ан'іца* 'поле, на якому ріс овес' [6, с. 39], *йачнішче, йашн'ішче, йач'менишче, йачніс'ко, йач'м'ініс'ко* 'поле, на якому ріс ячмін' [6, с. 40], *просишче, прос'ніс'ко, про'с'анис'ко, про'с'ан'ішче, про'с'анишче* 'поле, на якому росло просо' [6, с. 40]; *греч'ковка, гречішче, гречанка, гречан'ішче, греч'ис'ко, греч'ніс'ко* 'поле, на якому росла гречка' [6, с. 42] у правобережних говірках української мови та *пшэ'нішніс'ко, пшэ'ніш'ніс'ко, пшэ'ніс'ко, пшэ'нішчиче, пшэ'ніч'ишчиче, пшэ'ніч'ишчиче* 'поле з-під пшениці' [7, к. 104], *житишчиче, житнішчиче, житніс'ко* 'поле з-під жита', *йач'менис'ко, йач'м'ініс'ко, йач'м'ініс'ко, йаш'ніс'ко, йашніс'ко, йач'менишчиче, йач'м'інішчиче, йач'нішчиче, йач'ишчиче* 'поле з-під ячменю', *в'іўсишчиче, в'іўс'анишчиче, гоўс'анишчиче, в'іўс'анишчиче, оўсишчиче, в'іўс'анис'ко, в'іўсис'ко* 'поле з-під вівса', *гре'чанишчиче, гре'чанишчиче, гречішчиче, гре'чанис'ко, гречис'ко, гре'ч'ніс'ко* 'поле з-під гречки' [7, к. 106];

2. соломи злакових та спільні афікси в оформленні номенів: *грачаница, гречанка* 'гречана солома' [2, с. 98], *м'атница* 'вим'ята при молот'би солома, що використовується як корм для скотини' [2, с. 108], *о(а)ўс'аница* 'вівсяна солома' [2, с. 111], *про'с'анка, прос'ан'иц'а* 'просяна солома' [2, с. 119], *поры'руха, потэ'руха* 'найдрібніша солома' [2, с. 118], *яч'минница* 'ячмінна солома' [2, с. 130] у поліських говірках білоруської мови; *житниц'а, жит'н'анка* 'житня солома' [6, с. 212], *йач'менка, йач'мениц'а, йашниц'а* 'ячмінна солома' [6, с. 213], *в'іўс'анка, оўс'анка, оўс'аниц'а* 'вівсяна' [6, с. 213], *пра'с'анка, про'с'ан'іца, про'с'анис'ко, про'с'ан'ішче* 'просяна солома' [6, с. 215]; *пшэ'нішніц'а, пшэ'ніш'ніц'а, пшэ'ніш'ішчиче, пшенич'н'анка, пшенич'анка* 'пшенична солома' [6, с. 216] у правобережнополіських говірках української мови; *пшэ'ніч'н'анка, пшэ'ніч'анка, пшэ'нішніц'а* 'пшенична солома' [7, к. 29], *гре'чан'иц'а, гре'чанка* 'гречана солома', *жит'ниц'а, р'жа'ниц'а* 'житня солома', *йач'ниц'а, йаш'ниц'а* 'солома ячменю', *оўсиц'а, в'іўс'ан'иц'а, гоўс'анка, оўс'анка, в'іўс'анка* 'вівсяна солома', *поті'руха* 'дрібна потерта солома' [7, к. 35] у говірках подільсько-середньонаддніпрянської межі української мови.

Наявність спільних мовних явищ у контактних і дистантних різномовних діалектних зонах сигналізує про спільне походження мовних явищ та про їх неоднакову історичну долю. Нові пошуки відкривають перспективи для розмежування генетично успадкованого і контактено набутого шарів спільних явищ.

Спис літератури

1. Атлас української мови. В 3-х т. – К.: Наук. думка, 1984–2001.
2. Выгонная Л.Т. Полесская земледельческая терминология // Лексика Полесья: Материалы для полесского диалектного словаря. – М.: Наука, 1968. – С. 93–130.
3. Выгонная Л.Ц. Земляробчая тэрміналогія // Лексіка Палесся ў прасторы і часе. – Мінск: Навука і тэхніка, 1971. – С. 36–88.
4. Гриценко П.Ю., Стоянов І.А. Українські-інослов'янські лексико-семантичні паралелі // Слов'янське мовознавство. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 101–124.
5. Етимологічний словник української мови / За ред. О. Мельничука : в 7 т. – К., 1982–2006. – Т. 1–5.
6. Никончук М.В. Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся. – К.: Наукова думка, 1985. – 311 с.
7. Тищенко Т.М. Атлас сільськогосподарської лексики подільсько-середньонадніпрянської межі (рукопис).

К. Л. Хазанова (Гомель)

АБ ЛЕКСІКА-ТЭМАТЫЧНАЙ ДЫФЕРЭНЦЫЯЦЫ КАЛЯНДАРНА-АБРАДАВАЙ ЛЕКСІКІ Ў ГАВОРКАХ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

У лексічнай сістэме мовы каляндарна-абрадавыя назвы займаюць асобае месца, бо адлюстроўваюць разнастайныя важныя падзеі ў грамадскім і сямейным жыцці народа: называюць святы, прысвяткі і абрады розных перыядаў народнага календара. Указаныя лексемы захаваліся ва ўсходнеславянскіх мовах яшчэ з часоў агульнаўсходнеславянскага моўнага адзінства, а асобныя словы – і яшчэ раней.

Каляндарна-абрадавая лексіка ўяўляе сабой даволі разгалінаваную групу слоў як ў літаратурнай мове, так і ў гаворках. Абрадавыя найменні, звязаныя з календаром, традыцыйна і заканамерна дыферэнцуюцца паводле пор года. Беларускія каляндарныя святы падпарадкаваны гадавому земляробчаму і жывёлагадоўчаму цыклам і выразна падзяляюцца на восеньскія, зімовыя, веснавыя і летнія.

Цікавасць для этналінгвістычнага даследавання ўяўляюць каляндарна-абрадавыя лексемы гаворак Гомельскага рэгіёна. Лакалізацыя на памежжы беларускіх, рускіх і ўкраінскіх тэрыторый спрыяе міжмоўным кантактам і выклікае пастаянны ўзаемаўплыў суседніх блізкароднасных усходнеславянскіх моў у народнай лексіцы.

Ужо некалькі стагоддзяў усходнія славяне адзначаюць Новы год узімку. На гэту пару года з прычыны кліматычных умоў не прыходзяцца шматлікія

гаспадарчыя работы, маецца больш часу для адзначэння свят і правядзення абрадаў. Лексіка традыцыйных зімовых святкаванняў Гомельшчыны адрозніваецца ад іншых каляндарных цыклаў паводле колькасці і тэматычнай разнастайнасці. Цэлыя два тыдні, з 6 па 19 студзеня, адзначаюцца *Святкі* [1]. У апошнюю ноч снежня адзначаецца *Новы год*. Гомельскім гаворкам вядома назва *Стары новы год*. Вялікім зімовым святам з'яўляюцца *Каляды* (*Коледы*, *Коляды*). У гаворках Гомельскага рэгіёна для назвы свята ўжываюцца дзве лексемы – *Каляды* і *Ражаство* – з перавагай другога з указаных найменняў з варыянтамі *Раждество*, *Раждзество*, *Ражство*, *Раство*. Для наймення Вадохрышча ў гаворках Гомельскай вобласці сустракаюцца назвы: *Крэшчэнне*, *Крэшчэнье*, *Крашчэніе*, *Крешчєніе*, *Крешченне*, *Крешченье*, *Крышчэнне*, *Храшчэнне*, *Хрышчэнне*, *Хряшченне*, а таксама *Вадохрышч*, *Вадохрышчанне*, *Водахрышчэнне*, *Водахрышча*, *Вадохрышч*.

Асобную групу намінацый зімовай каляндарна-абрадавай лексікі складаюць найменні прысвяткаў: 17 снежня – *Варвара* (*Варвары*, *Варка*, *Варуха*, *Вары*, *Ворвары*, *Варвара-мучэніца*, *Варварын дзень*), 22 снежня – *Ганна*, 14 студзеня – *Васілле* (*Васілей*, *святое Васілле*), 24 лютага – *Аўлас* (*Улас*, *Улассе*).

У каляндарна-абрадавай лексіцы зімовага цыклу гаворак Гомельшчыны вызначаюцца найменні асоб-удзельнікаў абрадаў: *баба*, *дзед*,

даты некаторых іншых свят веснавога народнага і рэлігійнага календара (*Трыцідзсятніца*). Аднаводна Вялікадня разлічваецца і веснавы дзень памінання продкаў, які ў гомельскіх гаворках мае фанетычныя варыянты: *Радуніца*, *Радаўніца*. Перадвельікодная нядзеля ў гаворках Гомельшчыны, як і ў іншых усходнеславянскіх гаворках, ад галінак вярбы і звязаным з гэтым днём адпаведным рытуалам атрымала назву *вербная*.

Найменне *Пасха* (*Паска*) мае і традыцыйнае страва, што гатуецца ў гэты святочны дзень. На Гомельшчыне так называюцца абодва традыцыйныя пачастункі: і пірог з мукі, як і з дабаўленнем разнастайных смачных прысмакаў, які фіксуецца пад назвамі *булка* ці *куліч*, і выраб з тварагу, свежага ці запечанага, у які таксама гаспадынямі дадаюцца яйкі, масла, разынкі, курага, карыца, ваніль і іншыя прысмачкі. Велікоднай традыцыяй было і гатаванне *бабкі*.

У групе найменняў веснавых абрадавых дзеянняў у календары Гомельшчыны выдзяляюцца моўныя адзінкі: *красіць яйкі* (*лукам*), *разгавецца* (*разгавенне*). Працягвае адзначацца ў Гомельскім рэгіёне і спецыфічна беларуская велікодная традыцыя валачобніцтва. Хаця зараз ужо не так пашырана, як, напрыклад, калядаванне ці шчадраванне ўзімку, але *валачобныя пачастункі* на Вялікодзень усё яшчэ фіксуюцца ў народным календары.

У веснавой календарнай лексіцы Гомельшчыны фіксуюцца найменні прысвяткаў: першы дзень вясны – *Аўдокі*; 22 сакавіка – *Соракі* (*Саракі*); 6 мая – *Юр'я* (*Юр'ев дзень*); 22 мая – *Вясенні Мікола*.

Сярод календарна-абрадавых назваў летняга цыклу выдзяляецца *Троіца* з фанетычным варыянтам наймення з рэдукцыяй *і* – *й* пасля галоснага *Тройца*. На Гомельшчыне існуе і назва свята *Пяцідзсятніца*, што звязана з вызначэнне даты Троіцы адносна Вялікадня. Ад датавання Вялікадня залежыць таксама і дата такога летняга свята, як *Ушэсце*, якое адзначаецца на шостым тыдні пасля Вялікадня. З часоў язычніцтва замацаваліся на Беларусі традыцыі Купалля. Свята адзначаецца ў ноч з 6 на 7 ліпеня, называецца ў гомельскіх гаворках *Купалле*, *Купала*, *Іван Купала*. Улетку традыцыйныя былі і застаюцца святы пачатку і заканчэння ўборкі ўраджаю: *Зажынкі*, *Дажынкі*. Жнівень у народным календары Гомельскага рэгіёна адзначаецца трыма Спасамі: Мядовым (14 жніўня), Яблычным (19 жніўня) і Арэхавым (29 жніўня). Больш пашыранымі з'яўляюцца *Мядовы Спас* (*Макавей*) і *Яблычны* (*Ябланы*) *Спас*.

У летняй календарна-абрадавай лексіцы існуе група назваў абрадаў і дзеянняў. Трывалай траецкай традыцыяй Гомельшчыны з'яўляецца ўпрыгожванне хаты якой-небудзь раслінай. Агульная назва ўпрыгожванняў – *май*. Сустрэкаюцца ўзгадкі розных раслін: *аер*, *берэзавыя ветачкі*, *ліпа*. Мае адметныя абрады на Гомельшчыне і Купалле: *цветок шукаць*, *касцёр паліць*, *дзевачку адзеваць*. Існуюць адметныя рытуалы паводзін і падчас Спаса. Натуральна, што на Яблычны спас традыцыйнай стравай становяцца *пірагі з яблык*. Абавязкова трэба схадзіць у царкву *пасвяціць яблыкі і мёд*.

У групе назваў прысвяткаў у летнім цыкле календарнай лексікі Гомельшчыны выдзяляецца Дзень Роўнаапостальных Святых Пятра і Паўла (12 ліпеня). Напярэдадні адбываецца *Пятроўскі Пост*. Час свята ў народным календары мае назву *Пятроўкі* (*Пятроўка*). Дзень Святых Пятра і Паўла ў беларускіх гаворках мае назвы *Пятра*, *Пятро*, *Пятро і Павел*. У жніўні адзначаюцца прысвяткі: *Ілья* (2 жніўня), *Ціхан* (26 жніўня).

Групу назваў асоб-удзельнікаў свята ці абраду летняга цыклу складаюць найменні лялькаў, што робяцца на Купалле: *Купала (Купаліна, Купалінка) і Купаліч*.

Цікавыя народныя традыцыі абрадавага календара Гомельскай вобласці прыходзяцца на восень. Восеньскія каляндарныя свята сімвалізавалі заканчэнне сельскагаспадарчага года. У гомельскіх гаворках сустракаюцца наступныя найменні восеньскіх свят: *Галавасек (Галаварэз, Іван Галавасек, Іван Прэдцечы); Прачыстая (Прячистая, Прачыстае), Узвіжанне (Уздвіжанне, Здвіжанне), Пакроў Прасвятой Багародзіцы Прэснадзевы Марыі (Пакравы), Іван Багаслоў (Іван Пакроўны, Іван Пакравіцел), Казанская (Казанка)*. Дні канца кастрычніка – пачатку лістапада ў народным календары звязаны з памінаннем продкаў. На 2 лістапада прыходзяцца *Дзяды (Дзеды, Дзмітраўскія, Дзмітроўскія, Змітраўскія дзяды, Змітрок)*.

Разгледжаны матэрыял дае падставы сцвердзіць, што ў абрадавым календары Гомельшчыны самай яскравай па святах і звычаях з’яўляецца зіма. Узімку прырода “адпачывала”. З часам да духоўнага сусвету ўсходніх славян далучыліся хрысціянскія звычаі Каляд (Нараджэння Хрыстова). Акрамя таго, пазней менавіта ўзімку, услед за астатнімі еўрапейскімі народамі, усходнія славяне пачалі святкаваць Новы год. Каляндарна-абрадавыя лексемы зімняга цыклу ў Гомельскіх гаворках называюць свята, прысвяткі, асоб-удзельнікаў абрадаў, дзеянні, што выконваюцца падчас абрадаў, прадметы, якія выкарыстоўваюцца ў рытуалах. У іншых цыклах каляндарна-абрадавай лексікі, зафіксаванай у гаворках Гомельшчыны, больш цяжка выявіць такую тэматычную разнастайнасць.

Найменні каляндарна-абрадавай лексікі Гомельскай вобласці паказваюць, што сярод каляндарных свят больш рэлігійных, а паколькі пануючае веравызнанне рэгіёна – многія стагоддзі праваслаўе, то і назвы свят, прысвяткаў і абрадаў у пэўных адносінах звязаны з царкоўнаславянскай традыцыяй, хаця назіраецца тэндэнцыя і да праяўлення народных мясцовых моўных адметнасцей у намінацыі свят. Разнастайнасць варыянтаў каляндарна-абрадавых лексем Гомельшчыны абумоўлена імкненнем кампенсаваць неўласцівасць беларускай мове царкоўнаславянізмаў і ўплывам суседніх рускіх гаворак.

Спіс літаратуры

1. Прыводзіцца фактычны матэрыял картатэкі лінгвістычнай лабараторыі кафедры беларускай мовы УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны» з захаваннем фанетычных і граматычных адметнасцей мясцовага вымаўлення.

К. Л. Хазанова (Гомель)

НАЙМЕННІ ГАСПАДАРЧЫХ ПАБУДОЎ У ГАВОРКАХ БЕЛАРУСКА-РАСІЙСКАГА ПАМЕЖЖА

Лексіка, звязаная з архітэктурай і дойлідствам, патрабуе лінгвістычнага даследавання, бо моўнае багацце гэтай семантычнай групы падкрэслена выяўляе

спецыфічныя адметнасці народна-жыллёвага будаўніцтва на тэрыторыі беларуска-расійскага памежжа. Адным са значымых у гэтых адносінах рэгіёнаў з'яўляецца Усходняе Палессе, значную частку якога займае Гомельская вобласць.

На адметнасці архітэктуры і дойлідства Гомельшчыны пэўны ўплыў аказалі традыцыі памежных абласцей Расіі. Адбывалася і адваротная сітуацыя, калі пэўныя архітэктурна-будаўнічыя рысы развіваліся на Гомельшчыне або прыходзілі да гомельскіх будаўнікоў з іншых беларускіх мясцовасцей і распаўсюджваліся далей на ўсход – на расійскія землі. На беларуска-расійскім памежжы Гомельскай вобласці зліліся разам і духоўная, і матэрыяльная культура нашых продкаў – усходніх славян і сфарміравалі вельмі своеасаблівы і ў нечым нават унікальны пласт духоўнай і матэрыяльнай культуры.

Адной з захаваных у гаворках Гомельшчыны лексіка-тэматычных груп будаўнічай і архітэктурнай лексікі з'яўляюцца найменні гаспадарчых пабудов. Даследаванне ўказанай групы лексікі выконвалася ў межах руска-беларускага навукова-даследчага праекта па дагавору Г 12-030 ад 15 красавіка 2012 г.

У традыцыйную сядзібу ўсходніх славян спрадвечу ўваходзілі і працягваюць заставацца складнікамі такія гаспадарчыя пабудовы, як *баня, гумно, дрыготня, летняя кухня, прыстройка, сарай, сенцы, скірдоўка*.

Знакамітай усходнеславянскай традыцыяй з'яўляецца лазня. Спецыяльная пабудова для мыцця з парам сёння сустракаецца ў Гомельскай вобласці ў многіх сядзібах. Больш таго, наяўнасць лазні ў двары – гэта прыкмета гаспадарлівасці і заможнасці. У беларускай літаратурнай мове замацавалася лексема *лазня*, якую М. Фасмер узводзіў да дзеяслова *лазитъ* [1, с. 450]. Магчыма, слова было запазычана з польскага *łaźnia*, хаця У. Даль, вывучыўшы гаворкі ўсходнеславянскіх моў, указаў на наяўнасць у іх наймення *лазня* [2, с. 45]. У маўленні жыхароў беларуска-расійскага памежжа Гомельскай вобласці часцей пачуеш варыянт *баня*: *Бані тады добрыя былі, топяць, а тады ужэ і мыюцца* (в. Старое Сяло, Ветк.) [3]. Слова захавалася на тэрыторыі Гомельшчыны са старажытных часоў. М. Фасмер параўнаў лексему з яе славянскімі адпаведнікамі і меркаваў паходжанне лексемы ад народна-лацінскага **bāneim*, на карысць чаго і лацінскае *balneum*, а таксама грэчаскае *βαλανετον* [4, с. 121]. Падобную этымалогію выявіў І. І. Сразнеўскі, прывёўшы семантычна роўныя італьянскае *bagno* і іспанскае *baño* [5, с. 42].

Сярод гаспадарчых пабудов традыцыйнай сядзібы беларуска-расійскага памежжа пачэснае месца займаюць памяшканні для жывёл. У гаворках перш за ўсё фіксуюцца іх найменні, матываваныя назвамі “насельнікаў”: *Кароўнік у нас небальшы* (в. Хальч, Ветк.). Частым выпадкам з'яўляецца лексічная варыянтнасць намінацыі памяшканняў для хатніх жывёл. Для ўтрымання буйной рагатай жывёлы адзначаецца яшчэ двухслоўнае найменне *кароўскі хлеў*: *Каровы ўсягда там, у кароўском хлеве* (в. Хальч, Ветк.). Слова *хлеў* з'яўляецца ўласцівым для гаворак Гомельскага рэгіёна: *Скаціну дзержым у хлеву* (в. Івакі, Добр.). Куры ў жыхароў Гомельшчыны трымаюцца ў памяшканнях пад назвамі *куратнік* і *курасадня*: *Куратнік – то для курэй* (в. Старое Сяло, Ветк.); *Куры ў мяне у курасадні* (в. Стаўбун, Ветк.). Некаторая разнастайнасць адзначаецца таксама для наймення “жылля” свінняў: *Свінарнік зараз ужэ не трымаем* (в. Старое Сяло, Ветк.); *Есць у мяня парасячы катушок* (в. Хальч, Ветк.). Зрэдку для хатніх жывёл і птушак у Гомельскіх гаворках адзначаюцца найменні, якія

дровы лежаць, як сарай, с крышай, штоб дошч не намачыў і снегам не замело (в. Івакі, Добр.). Для дроў таксама ладзілася пуня: *Дровы свае я ў пуні захоўваю, тады ездзілі, рэзалі, высякалі самі, а цяпер пенсію прынясуць, машына прывязе, а я ўжо сама у пуню іх пазаношу* (в. Стаўбун, Ветк.). Па звестках жыхароў Гомельшчыны, часам пад дровы прыстасоўвалі падпавеце: *І так і дровы маглі і ў падпавеце паскладаць* (в. Стаўбун, Ветк.).

Асобны падыход у гаспадароў быў да зерня. Гэта была і ежа, і маёмасць, якую можна было прадаць. Гаспадарчая пабудова для складвання і абмалоту зжатага збожжа часта называецца *гумно*: *Эта после вайны так называлі гумно, там зерно сушылі, малолі* (в. Івакі, Добр.). Лексема мае старажытныя агульнаславянскія карані. М. Фасмер прыгадваў яе адпаведнікі ў многіх славянскіх мовах і выказаў меркаванне пра паходжанне слова ад складання **gu* ‘буйная рагатая жывёла’ і дзеяслова *мну* (*мять*). Такім чынам, першасная семантыка наймення – ‘месца, дзе жывёла мне, топча скошаны хлеб’ [4, с. 474]. Пазней значэнне змянілася – ‘месца, дзе ставяць хлеб і дзе яго малоцяць’ [2, с. 408].

Пабудова, дзе сушылі зерне, таксама называецца *ёўня*: *Былі такія ёўні, дзе зярно сушылі* (в. Старое Сяло, Ветк.). Часам лексема мае іншую семантыку: *У нас ёўняй баню называлі* (в. Старое Сяло, Ветк.). Найменне вядома многім усходнеславянскім гаворкам: украінскае *евня*, у заходніх рускіх гаворках лексема мае варыянты *ёвня* і *евня* і значэнне ‘пабудова для сушкі снапоў перад малацьбой’ [8, с. 312]. Прыводзячы як сінонім да слова *ёвня* ‘зернесушылка’ старажытнарускія *гумно* [8, с. 312], *клуня*, *овинь* [2, с. 513], этнографы цікава апісваюць адпаведнае прыстасаванне: “*Евня* устраивается наподобие бани. Такая же делается печка, как в бане, с каменной. Топится *евня* мелкими коротенькими дровами. Пол у *евни* выстилается кирпичом или вымощивается досками. В *евне* моются, как в бане. В *евне* нет овинной базы” [8, с. 312]. Так што полісемія наймення ў гомельскіх гаворках небеспадстаўная.

Паводле этымалогіі слова *ёўня* вызначаецца як балтызм [Фасмер, 1, с. 6]. Адрозненне ў пачатковых гуках варыянтаў *еўня* – *ёўня*, *евня* – *ёвня* абумоўлена гістарычным змяненнем націскага [э] - [о] у пачатку слова. Вынік міжскаладавай дысіміляцыі галосных, пераход быў характэрным для ўсходнеславянскіх моў і не кранаў паўднёvasлавянскія. У этымалагічна роднасным старажытнарускім *овинь* змена пачатковага [э] - [о] адбылася, а ў выпадку са старажытнарускім словам *евня* пераходнае змяненне пашырылася не на ўсе ўсходнеславянскія гаворкі. Магчыма гэта звязана з наяўнасцю пасля зычнага слабога рэдукаванага (параўнаем, беларускае *елка* – рускае *ёлка*) або рознай якасцю ва ўсходнеславянскіх гаворках наступнага пасля пачатковага галоснага зычнага.

Прааналізаваныя найменні гаспадарчых пабудоў, зафіксаваныя ў гаворках Гомельскай вобласці на тэрыторыі беларуска-расійскага памежжа, дазваляюць прыйсці да высновы, што развіццё грамадства і навукова-тэхнічныя змяненні сучаснасці паўплывалі на памяншэнне частотнасці ўжывання і тэматычнай разнастайнасці найменняў гаспадарчых пабудоў. Знікненне некаторых відаў гаспадарчых работы прывяло да ліквідацыі адпаведных найменняў. Указаныя факты вымагаюць больш дэталёвага зварту да моўнага матэрыялу, які яшчэ пакуль захоўваецца ў гаворках, з мэтай яго лексікаграфічнай фіксацыі.

Па структурных адметнасцях большая частка даследаваных назваў – адзінкавыя словы. Словазлучэнні сустракаюцца даволі рэдка (*кароўскі хлеў*).

Разгляд семантычных адметнасцей слоў разгледжанай лексіка-семантычнай групы выяўляе сярод іх частую мнагазначнасць (*еўня, пуня*), а таксама розныя тыпы варыянтнасці (фанетычную – *еўня, ёўня*, лексічную – *баня, лазня*).

Большасць прааналізаваных лексем мае старадаўняе агульнаславянскае паходжанне. Найменні захоўваюцца ў Гомельскіх гаворках з часоў агульнаўсходнеславянскага адзінства. У генетычных адносінах многія з прааналізаваных найменняў маюць славянскія карані (*дрывотня, курасадня, куратнік, кароўнік, свінарнік*). Разгледжаныя лексемы сведчаць аб пастаяннай міграцыі моўнага матэрыялу ў гаворках. Некаторыя назвы з'яўляюцца запазычанымі ці вытворнымі ад запазычаных каранёў. Часцей сустракаюцца балтызмы (*пуня, ёўня*), абумоўленыя тэрытарыяльным суседствам беларусаў і прыбалтыйскіх народаў. Праз гаворкі беларуска-расійскага памежжа ўказаныя балтызмы траплялі ў гаворкі рускай мовы. Наяўнасць і трывалае замацаванне цюркізма (*сарай*) тлумачыцца ўплывам суседніх рускіх гаворак, для якіх ўласцівыя шматлікія запазычанні з цюркскіх моў, што засталіся яшчэ з часоў татара-мангольскага нашэсця.

Спіс літаратуры

1. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. Т. 2: Е – Муж. / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. – М. : Прогресс, 1986. – 672 с.
2. Даль, Владимир. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / Владимир Даль. Т. 1 : А – З. – М. : Русский язык, 1978. – 699 с.
3. Прыводзіцца фактычны матэрыял картатэкі лінгвістычнай лабараторыі кафедры беларускай мовы УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны» з указаннем лакалізацыі (населеных пунктаў Гомельскай вобласці) і захаваннем фанетычных і граматычных адметнасцей мясцовага вымаўлення.
4. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. Т. 1: А – Д. / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. – М. : Прогресс, 1986. – 576 с.
5. Срезневский, И. И. Материалы для словаря древне-русского языка: в 3 т. / И. И. Срезневский. Т. 1 : А–К. – С-Пб. : Типография Императорской Академии наук, 1893. – 771 с.
6. Словарь русских народных говоров / под ред. Ф. П. Сороколетова [гл. ред.]. Вып. 36 : С – святковать. – С-Пб. : Наука, 2002. – 344 с.
7. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. Т. 3: Муза – Сят. / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. – М. : Прогресс, 1987. – 832 с.
8. Словарь русских народных говоров / под ред. Ф. П. Филина [гл. ред.]. Вып. 8 : Дер – ерепениться. – Л. : Наука, 1972. – 370 с.

Спіс скарачэнняў

Ветк. – Веткаўскі раён Гомельскай вобласці
Добр. – Добрушскі раён Гомельскай вобласці

НАЗВЫ ПЛЕЦЕННЫХ ПАСУДЗІН У ГАВОРКАХ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

Да самага XX стагоддзя беларускія сяляне карысталіся галоўным чынам самадзельным хатнім і гаспадарчым начыннем, у тым ліку рознымі пасудзінамі. Іх выраблялі з розных матэрыялаў (гліны, дрэва, бяросты, лазы, дрэвесных карэнняў, саломы і інш.) і рознымі спосабамі, сярод якіх – пляценне.

Пляценне – выраб рэчаў утылітарнага і дэкаратыўнага характару шляхам злучэння эластычнага матэрыялу пад прамым ці касым вуглом [2, с. 295] – было распаўсюджана ў розных рэгіёнах Беларусі. Розныя рэчы, у тым ліку посуд-тару для прадуктаў і пасудзіны для розных гаспадарчых патрэб, беларусы выраблялі з вялікім майстэрствам. З саламяных жгутоў, пераплецёных лазой, плялі

авальныя, прадаўгаватыя, з адной ручкай і дзвюма [2, с. 204]. Дадзеная літаратурная адзінка, якая з’яўляецца мнагазначнай і ўжываецца таксама для найменняў ‘сплеченай з лазы скрыні, якая ўстанаўліваецца на возе для перавозкі бульбы, мякіны ці іншых сыпкіх рэчываў’ і ‘скрынкі ў млыне пад жорнамі, у якую засыпаюць збожжа для памолу’ [3, II, с. 718] паўсюдна выкарыстоўваецца ў розных раёнах Гомельскай вобласці. Назва *кош* у мове мясцовых гаворак таксама з’яўляецца мнагазначнай і мае нават больш значэнняў, чым ва ўнармаванай мове. Так, на Тураўшчыне, акрамя першаснага значэння, гэта яшчэ і ‘сплеченая з лазы каробка на калёсы або сані’ (*Убіраюць картоплі ў шаньку, а потым вусыпаюць на воз у кош*), і ‘сплеченая з лазы канічная стаўная лавушка на рыбу з устаўным канічным уваходам з дзіркай’ (*Кошы рабілі на ўюноў*), і ‘засека ў млыне для засыпання збожжа на памол’ (*Кош называлі, кудую сыпалі ў мліне*), і ‘яшчык на дне ў калодзежы’ (*Кош грузілі на дно ў калодзежы*) [4, II, с. 230].

Літаратурная адзінка **кашб́лка** (‘плечены выраб з лучыны, лазы і пад. для захоўвання і пераноскі чаго-небудзь’ [3, II, с. 672–673]) і фанетычны варыянт

картоплі), *ша́ня* (Верэня з веком, а ша́ня без века),

Відкритою бібліотекою
— це означає, що матеріал
можливо використовувати в інших роботах — за умови
[4, 5, 10]

РЕПОЗИТОРІЙ ГТУ ІМЕНІ Ф. СКОРИНИ

кош: Стаўляюцца кошэ для ўсякое душэ (прымаўка, якая мае на ўвазе, што кош можа вытрасці любы рыбалоў-злодзей);

РЕПОЗИТОРИЙ ГТУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Да ліку амаль невядомых на сённяшні дзень у гаворках Усходняга Палесся
апелятываў адносіцца слова

— слова (лексічны адзінка) —

РЕПОЗИТОРИЙ ГТУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

на апелятыўным узроўні — разгледжаная лексічная адзінка адзначана толькі ў Мазырскім Палессі.

Такім чынам, устарэлыя словы *воступ* і *чарцеж* знайшлі дастаткова шырокае адлюстраванне ва ўсходнепалескай мікратапаніміі. Такія назвы дробных геаграфічных аб'ектаў указваюць на колішнюю распаўсюджанасць у рэгіёне адпаведных рэалій, дазваляючы меркаваць пра ранейшыя арэалы апелятываў. Звяртае на сябе ўвагу тое, што і лексема *воступ*, і лексема *чарцеж* адзначаюцца менавіта ў арэале мазырскіх гаворак паўднёва-заходняга дыялекту беларускай мовы. Слуцкія ж гаворкі захавалі гэтыя словы толькі ў выглядзе тапонімаў, што можа сведчыць пра больш ранні пачатак працэсу анімізацыі згаданых апелятываў у дадзеным рэгіёне і больш хуткі іх выхад з актыўнага ўжытку.

Спіс літаратуры

1. Вярэніч, В. Л. Палескі архіў / В. Л. Вярэніч; пад навук. рэд. Ф. Клімчука, Э. Смулкавай і А. Энгелькінг. — Мінск: Выдавец ПП Варахсін, 2009. — 692 с.
2. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; рэдкал.: А. І. Жураўскі [і інш.]. — Мінск: Навука і тэхніка, 1982 — 2012. — 32 вып.
3. Иванова, А. А. Микротопонимия Мозырского Полесья: монография / А. А. Иванова. — 2-е изд. — Мозырь: УО МГПУ им. И. П. Шамякина, 2007. — 220 с.
4. Кучук, І. М. Палескі слоўнік: Лельчыцкі раён / І. М. Кучук, А. К. Малюк. — Мазыр: МазДПП імя Н. К. Крупскай, 2000. — 156 с.
5. Лемцюгова, В. П. Беларуская айканімія. Лінгвістычны аналіз назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці / В. П. Лемцюгова; рэд. М. В. Бірыла. — Мінск: Навука і тэхніка, 1970. — 156 с.
6. Лемцюгова, В. П. Тапонімы распаўядаюць: навукова-папулярныя эцюды / В. П. Лемцюгова. — Мінск: Літаратура і Искусство, 2008. — 416 с.
7. Матэрыялы да слоўніка гідронімаў Гомельшчыны. Ельскі раён // Беларуская мова: Міжвед. зб. / рэдкал.: У. В. Анічэнка (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск, 1992. — Вып. 19. — С. 125–145.
8. Матэрыялы да слоўніка гідронімаў Гомельшчыны. Калінкавіцкі, Петрыкаўскі раёны // Беларуская мова: Міжвед. зб. / рэдкал.: У. В. Анічэнка (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск, 1993. — Вып. 20. — С. 87–147.
9. Матэрыялы да слоўніка гідронімаў Гомельшчыны. Лельчыцкі, Мазырскі, Акцябрскі, Нараўлянскі раёны // Беларуская мова: Міжвед. зб. / рэдкал.: У. В. Анічэнка (гал. рэд.) [і інш.]. — Гомель, 1996. — Вып. 22. — С. 124–253.
10. Матэрыялы для слоўніка гідронімаў Гомельшчыны. Брагінскі, Хойніцкі раёны // Беларуская мова: Міжвед. зб. / рэдкал.: У. В. Анічэнка (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск, 1987. — Вып. 15. — С. 110–157.
11. Матэрыялы для слоўніка гідронімаў Гомельшчыны. Жыткавіцкі раён (працяг) // Беларуская мова: Міжвед. зб. / рэдкал.: У. В. Анічэнка (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск, 1989. — Вып. 17. — С. 157–176.
12. Мікратапанімія Беларусі. Матэрыялы / рэд. М. В. Бірыла, Ю. Ф. Мацкевіч. — Мінск: Навука і тэхніка, 1974. — 328 с.
13. Никончук, М. В. Лексичный атлас правобережного Полісся / М. В. Никончук. — Київ — Житомир, 1994. — 18 с., 201 карта.

14. Тураўскі слоўнік: у 5 т. / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; склад.: А. А. Крывіцкі [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982 – 1987. – 5 т.

Умоўныя скарачэнні

Акц. — Акцябрскі раён
Браг. — Брагінскі раён
Ганц. — Ганцавіцкі раён
Глус. — Глускі раён
Жытк. — Жыткавіцкі раён
Лун. — Лунінецкі раён
Петр. — Петрыкаўскі раён
Ст.-дар. — Старадарожскі раён
Стол. — Столінскі раён

СТЫЛІСТЫКА МАСТАЦКАГА І ПУБЛІЦЫСТЫЧНАГА СЛОВА

В. Я. Барысенка (Мінск)

МЕТАФАРА Ў ПАЭТЫЧНЫМ ДЫСКУРСЕ ЛЕАНІДА ДРАНЬКО-МАЙСЮКА

У сістэме паэтычнай мовы метафара складае аснову мастацкіх ператварэнняў на ўзроўні слоў як у асобна ўзятым ідэастылі, так і ў сістэме паэтычнага маўлення, бо прысутнічае ва ўсякім паэтычным тропе. Сэнсавая шматпланавасць слоў – спецыфічная ўласцівасць мастацкага маўлення, якое адрознівае яго ад іншых відаў маўлення і заключаецца ў тым, што яно перадае інфармацыі значна больш, чым гавораць у сваім прамым ці традыцыйна пераносным значэннях заключаныя ў ім словы.

Так, у паэтычным дыскурсе Леаніда Дранько-Майсюка цэнтральнае месца займае метафара, якой надаецца статус канструктыўнага тэкставага элемента. В. А. Маслава лічыць, што ёсць паэтычныя тэксты, дзе пераважаюць словы ў прамых значэннях, на фоне якіх выдзяляюцца рэдкія метафары, а ў другіх тэкстах, наадварот, пераважаюць метафары, а на іх фоне назіраюцца рэдкія ўкрапленні слоў у прамым значэнні [1, с. 208]. Такі падыход да класіфікацыі метафар дазваляе ўстанавіць ступень іх функцыянавання ў тэксце, ролю ў фарміраванні сэнсавага ядра тэксту, яго кампазіцыйнай структуры, сістэмы вобразаў.

Межы і аб'ём дыскурсу, што выяўляюць метафару, розныя. Так, дастаткова спалучыць адно слова з другім – і ўзнікае нечаканасць, нарашчэнне значэння, але патэнцыяльна магчымага, прыгожага ад сваёй нечаканасці ўспрыняцця. Метафарычны дыкурс можа пашыраць межы і аб'ём усяго тэксту ці яго частак. У залежнасці ад колькасці кампанентаў у складзе метафарычнага кантэксту можна выдзеліць два асноўныя віды метафарычнага дыскурсу:

– двухкампанентныя метафарычныя дыкурсы: *Мрок у пакоі. Гэты мрок – / Паэзія мая. / Ён перамыты, як пясок / У хвалях ручая...* [2, с. 42]; *Мы разам, і расстанне, што было, / У свой кароткі вырай паляцела* [2, с. 41];

– шматкампанентныя метафарычныя дыкурсы: *Твой дом не маўчаў, а ты / Не звала мяне і не клікала, / Ружоўнік тваёй нематы / Ахоўвала крыўда вялікая...* [2, с. 40]; *Ноч на зыходзе, і яшчэ ня днее, / І радасьць набіраецца ў аорту, / І не ў жыцці – у Бібліі магчыма / Паганцу стаць апосталам адданым... / Сьпіць інтэлект, а золак ужо просіць, / Каб я пра цемру і паэзію зрабіў / Старонкі тры аналітычнай прозы, / Надуманасьць аздобіўшы ў наіў, / Пачуццямі крануўшы дух цьвярозы* [2, с. 34].

Даволі часта ў такіх кантэкстах можна бачыць як несумяшчальныя рэчы сумяшчаюцца, напрыклад, калі ўласцівасці жывога прадмета надаюцца нежывому, і то па-за межамі кантэксту такая метафарызацыя не можа існаваць: *Ігруша бегла па мяжы, / Лічыла крушні і аблогі. / У ручаіне ці ў дажджы, / Вясельныя усчыняла скокі* [3, с. 5] – дрэва бяжыць, лічыць, усчыняе скокі, быццам дзяўчынка-падлетак, якая цікавіцца ўсім існуючым, бяжыць, спяшаецца спазнаць імгненне жыцця; *Тонкі струмень малака беліць празрыстыя сценкі, /*

Шклянку падыме рука – вось вам і сьнеданьня сцэнка [2, с. 42] – струмень малака можа бяліць сценкі шклянкі, як майстар-маляр, які добра выконвае сваю работу; *Вандруе святло па сцяне, / І сон абыходзіць мяне, / Спыніўся цягнік на хвіліну, / Падобны на дамавіну* [2, с. 12] – святло вандруе, сон абыходзіць лірычнага героя, бы жывыя істоты, якія не хочуць непакоіць. Крыніцамі матывацыі паслужылі дзеясловы *бегчы, лічыць, усчыняць, бяліць, вандраваць, абыходзіць*, якія сталі асновай для ўтварэння рэцыпіентных (другасных) значэнняў у паэтычным дыскурсе Л. Дранько-Майсюка.

Паводле часцінамоўнага выражэння апорнага кампанента метафары падзяляюцца на дзеяслоўныя, субстантыўныя, ад’ектыўныя і адвербіяльныя.

У дыскурсе паэта часцей сустракаюцца дзеяслоўныя метафары, тлумачыцца гэта тым, што дзеяслоў выдзяляецца на фоне іншых часцін мовы сваёй семантычнай гегемоніяй. Немалаважным з’яўляецца і тое, што дзеясловы часцей за іншыя часціны мовы займаюць пазіцыю выказніка. Як правіла, дзеяслоўныя метафары характарызуюць прыродныя з’вы і аб’екты, асацыяцыі руху, перамяшчэння: *Сіні золак запаліўся, / І аркестрык заіграў* [2, с. 16]. *Спявайце, мандаліны, / І,скрыпка, не змаўкай: / Калі я ў нечым вінны, / – Тады мяне карай* [2, с. 54]; *Лагоды не было й ня будзе, / Бо сварацца адвеку людзі... / І дзень, і ноч, і год, і век / Грыз чалавека чалавек* [2, с. 47]; *Жыццё нябачна праміне, / Напіша іншыя імёны / Каханьне ж застанецца мне, / Нібыта свечка ля іконы* [2, с. 63]; *Плача раяль, калі дожджне сціхае, / І мастакі пакідаюць Версаль, / Толькі паэт, той паэт, што кахае, / Шэпча: «Жэ тэм» у халодную даль* [2, с. 75]; *Цішыня плыла / Шматколерная, нібы хвост паўліна* [2, с. 56]; *Людзі спалі і чулі адно, / Як стагоддзі пад столлю сышліся, / Маладзік набракаў праз акно / Малаком, што ў глінянай місе* [3, с. 33].

Плённа выкарыстоўвае аўтар лексіка-семантычныя варыянты дзеяслоўных метафар у паэтычным дыскурсе, утвораныя паводле:

– маўленчых асацыяцый: *Учора над Менскам ляцелі гусі, / Ляцелі не ўдзень – уначы... Крыкнуць на сэрца мусіў: “Маўчы, дурное, маўчы!” Досыць табе ўжо і мрой, і болю... / Глеба знае пра ўсе карані. / Цень свой цалуюць таполі – Засні!* [2, с. 54]; *Пярун блаславіў твае ўцёкі – / Высокі і добры наўздзіў – / Твае завушніцы, пярсцёнкі / І твой ланцужок блаславіў* [2, с. 84]; *Твой дом не маўчаў, а ты / Не звала мяне і не клікала, / Ружоўнік тваёй нематы / Ахоўвала крыўда вялікая..* [2, с. 40];

– слыхавых: *На Курасоўшчыне ставала соў, / Па Курасоўшчыне хадзілі куры, / Лясы шумелі, і з усіх лясоў / Не дзве-тры соўкі, / а навалы соў* [2, с. 12]; *Плача раяль, / Калі дождж не сціхае, / І мастакі пакідаюць Версаль* [2, с. 54].

– зрокавыя асацыяцыі: *Ты глядзіш на мяне, ты глядзіш, / Нечаканая госця, – / Так Венера глядзіць на Парыж / І спрыяе міласці* [2, с. 27]; *Бачыў, як дуб на світанні долу скідаў жалуды, / Бачыў як сонца ў тумане выйшла да соннай вады. / Ходкая лодкаў чароце, свой распачаўшы разгон, / Цешылася адзіноце Прыпяцкіх ветраных дзён* [2, с. 25] і інш.

У субстантыўных метафарызаваным кампанентам выступае назоўнік: *Я запамню сірочасць букета – Залацістую золь на траве!* [2, с. 43]; *Душа адчула холад характа, / Што над калядныя прыходзіў бубны* [2, с. 43]; *Скажы, што ўсё не так, што ўсё не так, / Што я здушыў сябе маною. / Накрэслі мне супакаення знак. / І заставайся нада мною* [2, с. 23].

У паэтычных радках паэта выдзяляюцца ўласна субстантыўныя, калі ў метафары выяўляецца прыкмета аб'екта, як уласцівая іншаму, і генітыўныя метафары, у якіх адзін з назоўнікаў, як правіла, – метафарызаванае слова выступае ў форме роднага склону: *Ад такога святла яе, / Ад звыш'яркасі залатое / Неспакойныя моі свае / У дрымоце пачуццяў прытоім* [2, с. 18]; *Што мне зрабіць, каб ты была / Сабой, і мной, і ветрам, і спакоем, / І кропелькай ашчаднага цяпла, / На выстуджанай шыбіне пакоя?* [2, с. 35]; *Трактар сірача гудзе, / Ахутаны мрокам воркі, / А на знаёмай вадзе / Кубло незнаёмае зоркі* [3, с. 20]; *Далёка світанак ракі / І сонечныя краявіды* [3, с. 21]; *Чакальная зала. Акно. / І холад пустога перона. / Снягоў галашэнне. Яно – / За мною у дзверы вагона* [3, с. 34].

Ад'ектыўныя метафары, у якіх метафарызаваным словам з'яўляецца прыметнік, што дазваляе выказаць суб'ектыўную аўтарскую ацэнку, звычайна называюць метафарызаванымі эпітэтамі, таксама сустракаюцца ў творчасці паэта: *І толькі злосць, адна пустая злосць / Аблытала цяжкім сваім карэннем* [2, с. 100]; *Багдановіч, ратуй, / Ад знікнення ратуй, ад нямоты. / Пачуццём тым гаручым ратуй, / Праз якое ты быў не самотны* [2, с. 81]; *Паўсюль, ідучы на Мінску, / Бачу цягну глухую, / Бо ні здалёку, ні зблізку, / Таго, што хачу, – не чую* [2, с. 32]; *Душа, душа, ты шчырым парываннем / І кожнай тканкай сонечнай крыві / Ахвяравана чыстаму каханню, / Сам Бог цябе благаславі!* [2, с. 44]; *Стрэльба на адубелым плячы, і сонца ўжо на заходзе* [2, с. 87].

Большую частку метафар паэта складаюць індывідуальна-аўтарскія метафары: *алкагольнае ічасце, сірочасць букета, ружоўнік тваёй нематы, сьпіць інтэлект і іні.*

Аднак сустракаюцца і сцёртыя метафары: *золак запаліўся, грыз чалавека чалавек, жыццё праміне і іні.*

Такім чынам, метафары – актыўны троп у паэтычным дыскурсе Леаніда Дранько-Майсюка. Часцей гэта кантэкстуальныя метафары, якія фарміруюць сэнсавое ядро паэтычнага тэксту. Паводле часцінамоўнага выражэння апорнага кампанента самыя разнастайныя, аднак пераважная большасць дзеяслоўныя.

Спіс літаратуры

1. Маслова, В. А. Поэтический текст как объект филологического анализа / В. А. Маслова. – Мінск: Выш. школа, 1999. – 208 с.
2. Дранько-Майсюк, Л. Гаспода: зб. вершаў / Л. Дранько-Майсюк. – Мінск: Маст. літ., 1988. – 94 с.
3. Дранько-Майсюк, Л. Вандроўнік: Вершы / Л. Дранько-Майсюк. – Мінск: Маст. літ., 1983. – 47 с.

Н. А. Богдан (Мазыр)

ВОБРАЗНАСЦЬ ФРАЗЕАЛАГІЧНЫХ АДЗІНАК (НА МАТЭРЫЯЛЕ ТВОРАЎ УЛАДЗІМІРА ДУБОЎКІ)

Вобразнымі сродкамі мовы нярэдка называюць усе фразеалагічныя адзінкі. Іншы ж раз вобразнасць прызнаецца катэгарыяльнай прыметай фразеалагізмаў і найважнейшым фактарам іх замацаванасці ў мове. Так, Ф. М. Янкоўскі

фразеалагічныя адзінкі характарызуе як “яркі сродак вобразнасці і выразнасці ў мове” [6, с. 26], А. С. Аксамітаў – як “вобразныя матываваныя адзінкі мовы” [1, с. 296], В. А. Ляшчынская сцвярджае, што фразеалагічныя адзінкі “вобразна, дакладна і выразна перадаюць думку”, надаюць “вобразнасць маўленню”, утрымліваюць у сваёй сэнсавай структуры якісьці “вобразны складнік” [5, с. 67, 91]. Аднак, як адзначае І. Я. Лепешаў, “вобразнасць характэрна толькі для фразеалагічных адзінстваў – выразаў з жывой унутранай формай” [4, с. 53]. Пад унутранай формай называюць вобраз, які ляжыць у аснове наймення фразеалагічнай адзінкі, або вобразнае ўяўленне, якое спадарожнічае фразеалагічнаму значэнню. Вобразнасць слухна вызначаюць як сумешчанае бачанне дзвюх карцін. Так, пры ўжыванні У. Дубоўкам фразеалагізма *як дробнага бобу*, што значыць ‘вельмі многа’, мы ўяўляем і зыходны вобраз “вялікая колькасць бобу”, пакладзены ў аснову гэтага выразу: *Не хопіць ні хлеба, ні бульбы, сямейкі – як дробнага бобу* (“Кляновыя лісты”) [2, с. 55].

З цягам часу многія фразеалагізмы страчваюць унутраную форму, а з ёю і сваю былую вобразнасць. Як пісаў у гэтай сувязі Б. А. Ларын, “метафарычным ці вобразным фразеалагізм застаецца да таго часу, пакуль не разбураюцца суадносіны першага і другога сэнсавога плана, інакш кажучы, “прамога” і “пераноснага” значэння” [3, с. 155]. Або: “Чым далей зайшла ўнутраная і знешняя дэфармацыя або перабудова першапачатковага выразу, тым меней вобразнасці, тым бляднейшае і больш адцягненае яго значэнне” [3, с. 143]. Так, нічога не засталася ад былой вобразнасці ў ідыёме, выкарыстанай У. Дубоўкам *цераз пень ды калоду*, якая стала сінонімам прыслоўя *абы-як, нядбайна*: *А ўсё цераз пень ды калоду / ўсе здабыткі і ўся насалода* [2, с. 154].

Такія фразеалагізмы як *сваім гарбом* ‘непасрэднай цяжкай працай (жыць, нажываць, здабываць і пад.)’ (*Усё жыццё яна працуе ў полі, / сваім гарбом сваю стварае долю Я іх мялкай, матуля, тады разамну. / Будуць зноў рукавічкі – адна ў адну* [2, с. 95]); *зубы шчэрыць* ‘смяяцца, рагатаць; насміхацца з каго-н.’ (*Святы дык толькі зубы шчэрыць, – / за ўсё пакутуе народ* [2, с. 33]); *лізаць пяты* ‘падлізвацца, падхалімнічаць’ (*А пасля пайшоў да ката, / стаў яму лізаць я пяты, / памагаць душыць народ той / я пачаў, як катаў рота* [2, с. 257]) і інш., выкарыстаныя ў творах У. Дубоўкі, супадаюць ў гукавых адносінах з адпаведнымі свабоднымі словазлучэннямі, і на іх фоне дадзеныя фразеалагічныя адзінкі ўспрымаюцца як вобразныя, пераносныя, матываваныя. Вось яшчэ некалькі прыкладаў фразеалагічных адзінстваў, што склаліся са свабодных словазлучэнняў, якія адлюстроўваюць самыя разнастайныя жыццёвыя сітуацыі: *аж дрыжаць калені* ‘хто-н. вельмі спалохаўся’ (*Хто, не маючы сумлення, / даў табе цяжар вялікі, / аж дрыжаць твае калені... / Як яго, злачынца, клікаць?* [2, с. 129]); *быццам зняў з вачэй павязку* ‘каму-н. стала зразумелым тое, што раней было тайным, незразумелым’ (*Быццам зняў з вачэй павязку / у музыкі чорт рагаты* [2, с. 39]); *гнуць да ног* ‘трымаць у поўным падпарадкаванні, прымусіўшы пакарыцца; моцна прыгнятаць’ (*Дакуль жа гэта поскудзь будзе / тыраніць нас і гнуць да ног?..* [2, с. 54]) і інш.

Як вобразныя адзінкі ў сваёй пераважнай большасці ў творах У. Дубоўкі выступаюць фразеалагізмы *як гарох (расце) пры дарозе* ‘адзінока і без догляду (расці, заставацца, жыць і пад.)’. (“*Расцём, як расце пры дарозе гарох*”, / *адгэтуль і тая жалоба* [2, с. 122]); *як соль у вочы* ‘тое, што мяшае, раздражняе,

злуе; вялікая перашкода для каго-н.’ (Ты будзеш праўду знаць цяпер: / заўжды яна як соль у вочы. / Яна закатуе цябе, атруціць дні твае і ночы... [2, с. 24]) і інш., якія структурна арганізаваныя як параўнальныя канструкцыі. Такія застылыя параўнанні ўспрымаюцца як выразы з жывой унутранай формай, у якіх асабліва яскрава адчуваецца сувязь паміж першаснай, канкрэтнай прыметай і фігуральным, абагульненым значэннем. Вобразнымі трэба лічыць і такія фразеалагізмы, у аснове якіх нерэальны вобраз. Узнікненне такіх адзінак – плён самога У. Дубоўкі. У іх аснову пакладзены прыдуманія, нерэальныя вобразы, вельмі многія з гэтых выказаў сэнсава алагічныя: *свет завязаць* ‘станавіцца перашкодай, абудай для каго-н., пазбаўляць каго-н. свабоды дзеянняў’ (Ты спутаны ў межах бясконца, / і **свет** яны твой **завязалі** [2, с. 181]); *раса вочы выядае* ‘хто-н. нешчаслівы, жыве ў горы, нядолі’ (Людзі быццам як дзеці: / шчасця, кажуць, чакаем! / Покуль сонца засвеціць – / **выесць вочы раса** ім [2, с. 20]); *на той свет пайсці* ‘памерці’ (Па смерці пачапіў цымбалы ён, / ды **на той свет пайшоў** сабе памалу [2, с. 103]) і інш.

Сустрэкаецца ў творах У. Дубоўкі і група вобразных фразеалагізмаў, заснаваных на гіпербале: *заснуць на век* ‘памерці’ (Хоць даглядалі і лячылі, – / **заснула** пані ўсё ж **на век**... [2, с. 42]); *без нажда рэзаць* ‘ставіць каго-н. у вельмі цяжкае становішча’ (**Без нажда** ліхіх ён **рэзаў**, / ён ім сэрцы кроіў смыкам... / **Вось** такі ён быў гарэза / чарадзейнік наш, музыка... [2, с. 33]) і інш.

Хоць амаль усе з гэтых і падобных фразеалагізмаў не могуць быць супастаўлены з эквівалентнымі свабоднымі словазлучэннямі з-за немагчымасці іх утварыць, але ў іх адчуваецца выразны намёк на матывацыю, яны ўспрымаюцца як вобразныя, толькі з нерэальным вобразам у аснове іх назвы.

Нягледзячы на тое, што многія сцвярджаюць аб вобразнасці большасці фразеалагізмаў, з гэтым можна не згадзіцца. Па-першае, бязвобразнымі лічаць большасць фразеалагічных зрашчэнняў – нематываваных выказаў, якія патрабуюць этымалагічнага аналізу, высвятлення матываў іх узнікнення. У іх, як пісаў Б. А. Ларын, “усе словы вядомыя, а сэнс цэлага застаецца няясным” [3, с. 153]. Цэлы шэраг такіх адзінак сустракаецца і ва У. Дубоўкі: *аж да смерці* ‘вельмі (хацець, любіць, палохаць, бянтэжыць і інш.)’ (Узнімаюць ведзьмы скогат, / лямантуюць дзіка гэрці, / каб шукальніка якога / напалохаць **аж да смерці** [2, с. 342]); *даць алалаху* ‘кідаць наўцёкі, імкліва ўцякаць’ (Чорт, падціснуўшы пад пахі / той нялёгка свой здабытак, / **даў** такога **алалаху**, / што аж дым пайшоў з-пад лытак... [2, с. 40]) і інш.

Па-другое, многія такія фразеалагічныя адзінствы, якія ніколі не мелі ўнутранай формы, бо ў іх складзе ёсць сэнсаўтваральны кампанент, напрыклад: *ад шчырага сэрца* ‘з усёй шчырасцю, непасрэднасцю’ (Нас над зямлёй вы ўзнасілі высока, / нас напрудвесні палі вы сокам, / каб шанавалі **ад шчырага сэрца** / тую зямлю, ад якой ён бярэцца [2, с. 193]); *дзень за днём* ‘з кожным новым днём, паступова’ (І **дзень за днём**, і дня не праміне, – / вялікія два пакі на спіне / конь возіць [2, с. 103]); *з вякоў* ‘з самага даўняга часу, спрадвеку’ (Карыся, дочухна, карыся, / прызначана бо нам з **вякоў**: / сабе не дбаючы карысці, / яе збіраці для паноў... [2, с. 39]) і інш.

Дадзеныя фразеалагізмы хоць і бязвобразныя, але характарызуюцца экспрэсіўнай насычанасцю, выступаюць залацінкамі народнай мудрасці, ажыўляюць маўленне, робяць яго сакавітым і эмацыянальным, ёмістым і сціслым.

Такім чынам, здольнасць вобразна адлюстроўваць рэчаіснасць – унутраная, прыродная ўласцівасць толькі фразеалагічных адзінстваў (матыраваных выразаў). Хоць у працэсе маўленчых зносін вобраз, пакладзены ў аснову такога фразеалагізма, знаходзіцца як бы ў цені свядомасці, але ён усё ж не можа не прасвечвацца праз цэласнае фразеалагічнае значэнне.

Спіс літаратуры

1. Аксамітаў, А. Прыказкі і прымаўкі / А. Аксамітаў. – Мінск: Беларуская навука, 2000. – 320 с.
2. Дубоўка, У. Выбраныя творы: вершы, паэмы, казкі / У. Дубоўка. – Мінск: Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1959. – 328 с.
3. Ларин, Б. А. История русского языка и общее языкознание / Б. А. Ларин. – М.: Просвещение, 1977. – 224 с.
4. Лепешаў, І. Я. Упоравень з часам: зб. артыкулаў / І.Я. Лепешаў. – Гродна: «ЮрСаПринт», 2012. – 177 с.
5. Ляшчынская, В. Аспекты вывучэння фразеалагізмаў у сістэме навучання беларускай мове / В. Ляшчынская // Роднае слова. – 2009. – № 2. – С. 91–93; № 3. – С. 67–68.
6. Янкоўскі, Ф. М. Беларуская фразеалогія / Ф. М. Янкоўскі. – Мінск: Нар. асвета, 1981. – 79 с.

М. М. Воінава-Страха (г. Мінск)

НЕКАТОРЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ВЫКАРЫСТАННЯ ЛЕКСІКА-ГРАМАТЫЧНЫХ СРОДКАЎ Ў НАВЕЛАХ У. СЦЯПАНА

У ХХІ стагоддзі найбольшую папулярнасць набываюць малыя эпічныя формы, што тлумачыцца асаблівасцямі хуткаплыннага часу ў дадзены перыяд і магчымасцю малой прозы імгненна занатоўваць любыя моманты зменлівага жыцця. Як слухна адзначае В. Жураўлёў, “рух жыцця, якім бы ён ні быў па сваёй дынаміцы, не можа не накладваць таго ці іншага адбітку на мастацтва як адну з форм грамадскай свядомасці. Новыя сацыяльна-эканамічныя і палітычныя формы жыцця ніколі не пакідалі ў непарушнасці эстэтычныя формы, вымушаючы пісьменнікаў шукаць больш ёмістыя сродкі, прыёмы і рашуча адмаўляцца ад старых, а плённыя мастацкія традыцыі развіваць, удаस्कанальваць і напаўняць іх свежым наватарскім зместам” [1, с. 24].

Лексіка-граматычныя сродкі ў тканцы наwelістычных тэкстаў вылучаюцца якраз “ёмістасцю” і надзвычайнай прадуктыўнасцю, бо дазваляюць пісьменніку максімальна сцісла і дакладна перадаць сутнасць з’явы ў межах наwelістычных твораў, спецыфічнымі прыкметамі якіх, як вядома, з’яўляюцца лаканізм у выкладзе падзей, адсутнасць апісальнасці і кампазіцыйная строгасць.

Аб’ектам нашага даследавання з’яўляецца роля лексіка-граматычных сродкаў у тэкстах наwelістычнага характару, асаблівасці іх уплыву на сюжэтно-кампазіцыйную арганізацыю навел.

Яскравыя прыклады плённага выкарыстання магчымасцей лексіка-граматычных сродкаў адлюстраваны ў творчасці У. Сцяпана, наведзеныя якога характарызуюцца даследчыкамі, як “жывы эпас сучаснасці, дзе выяўлена дыялектыка душы, складаны свет чалавечай асобы” [2, с. 91].

Так, адметнай кампазіцыйнай структурай вылучаецца твор “Півонія”. Навелістычная лаканічнасць у дадзеным тэксце прасочваецца падчас аўтарскай характарызацыі пэўных з’яў, прадметаў ці ўстанаўленні прычынна-выніковых сувязей. Напрыклад, стан прыроды і акаляючага асяроддзя перадаецца шляхам выкарыстання намінатыўных і выказніковых аднастаўных сказаў, а таксама апасіяпезы: “Снег. Дождж. Вецер. Калюгі. Смецце...” [3, с. 627]. “Не ведаў...” [3, с. 627].

Псіхалагічны стан характарызуецца з дапамогай ужывання клічных сказаў, у якіх галоўны член выражаны прыслоўем з лексічным значэннем эмацыянальнага настрою: “Крыўдна!” [3, с. 627], “Сорамна!” [3, с. 630], дзеясловамі закончанага трывання, якія перадаюць сутнасць завершанага дзеяння, што стала асновай прычынна-выніковых сувязей сюжэту: “Згубіў! Выцягнулі!” [3, с. 630].

Адным з асноўных сродкаў выражэння навелістычнага лаканізму ў тэкстах У. Сцяпана выступае апасіяпеза. Напрыклад, у тэксце “Драпіны” толькі ў адным невялікім дыялогу, змешчаным у першым сегменце тканкі, яна ўжываецца тройчы з рознай функцыянальнай нагруккай. У першым і другім выпадках – як сродак лаканічнай падачы інфармацыі: “Братавы... Ён іх у “Спорттавары” купіў” [4, с. 49]; “Цяпер смешна... цяпер і школы нашай няма...” [4, с. 49]. У трэцім выпадку апасіяпеза выконвае ролю сродку адлюстравання часовага мастацкага перамяшчэння падзейнай лініі: “А школа тут пры чым? Не ведаю, як я тады вытрымаў...” [4, с. 49]. Акалічнасць *тады*, выражаная прыслоўем часу, скіроўвае ўвагу чытача на падзею, што адбылася ў жыцці цэнтральнага персанажа ў далёкім мінулым.

Дынамізм развіцця дзеяння, які таксама з’яўляецца неад’емнай прыкметай любога класічнага навелістычнага тэксту, дасягаецца шляхам выкарыстання выказнікаў, выражаных дзеясловамі закончанага трывання: “*Загрукацелі* цяжкія карычневыя табурэткі. Гэта міліцыянеры *падхапіліся* і *абступілі* Алега Барадаўку. Падлетка *адвялі* да акна і *пачалі разглядаць* чырвоныя драпіны і сінякі на яго баках і спіне. Мужчына ў белым халаце таксама ляніва *падняўся* са свайго месца. Задаволена *скрывіў* рот, згодна *заківаў* міліцыянерам” [4, с. 50].

Храналагічна-падзейная лінія твора “Драпіны” вылучаецца перарывістасцю і неаднароднасцю. Паміж другім і трэцім структурна-сэнсавымі сегментамі адлюстраваны часавы пераход, адметнай рысай якога з’яўляецца лагічная абазначанасць, выражаная на лексічным узроўні, а таксама апасіяпеза [4, с. 51]. Падзеі ў першых трох сегментах адбываюцца ў адзіным для кожнага часавым адрэзку (першы – сучаснасць, другі – мінулае, трэці – ізноў сучаснасць). Спецыфічнай прыкметай заключнага сегмента з’яўляецца часовае перакрываўанне, якое дасягаецца шляхам увядзення беглай рэтраспекцыі ў сюжэтны план. На лексічным узроўні гэта дасягаецца дзякуючы ўвядзенню ў тэкставую тканку: 1) дакладных часова-колькасных абазначэнняў: “Алега не было ў школе *тыдзень*... Пройдзе *трыццаць гадоў*, перш чым Алег раскажа мне пра згвалтаванне Кацькі...” [4, с. 51]; 2) спалучэнняў дзеясловаў будучага і

прошлага часу ў адным сэнсавым тэкставым адрэзку: “*пройдзе* трыццаць гадоў, перш чым Алег *раскажа... раскажа* без смеху – спакойна. *Згвалціў* жанчыну яго старэйшы брат... Бацька з Віталікам *падрапалі* мне бакі” [4, с. 51].

Асобнае месца ў шэрагу навел У. Сцяпана займае твор “Наперадзе цемра”. Характарыстыка персанажаў у творы падаецца згодна з навелістычным прынцыпам кантрадыктарнасці. Мастацкія героі паказаны ў полі антытэтычнага ўзаемадзеяння, выражанага шляхам супастаўлення сцвярджэння і адмаўлення з часціцай “не”. Прадуктыўнымі з’яўляюцца і супастаўляльныя злучнікі “а”, “але”. Адзначым, што дадзеныя граматычныя сродкі шырока выкарыстоўваюцца пісьменнікам для арганізацыі наратыўнай прасторы ўсяго твора з мэтай узмацнення гучання навелістычнай кантрадыктарнасці пры апісанні: 1) псіхаэмацыянальнага стану: “Як ні спрабаваў хлопец супакоіцца – не атрымлівалася. Зубы ляскалі, *а* ў роце быў салёны прысмак крыві” [4, с. 53]; 2) апісання спосабу дзеяння: “Спіна пад летнікам узмакрэла, *але* ён і не думаў прыпыняцца. *Але* адно прыўстаў і працягваў налягаць на педалі” [4, с. 53]; “Можна было выцягнуць кітайскі ліхтарык і свяціць на дарогу. Можна, *але* падлеткі хацелі даехаць да пасёлка, дзе жылі майстры і выкладчыкі вучэльні, *незаўважанымі*” [4, с. 53].

Не менш істотным у творы У. Сцяпана “Наперадзе цемра” з’яўляецца выкарыстанне аднародных выказнікаў, выражаных дзеясловамі, з мэтай акцэнтацыі ўвагі чытача на асноўным дзеянні, дасягнення стварэння эфекту дынамічнасці пры лаканічным мастацкім афармленні сюжэтнага плана: “Гэтым разам Алег хутка *нахіліўся*. *Схапіў* ладны глыж і *кінуў*... Генік *застаўся трымаць* ровар. Алег *кінуўся* на сабаку. Той *спалохаўся* і *ўцёк*” [4, с. 54]. “Генік нячутна *адчыніў* і *зачыніў* брамку” [4, с. 54]. Аналіз дадзенага тэксту дазваляе таксама вылучыць і такі спосаб мастацкага стварэння эфекту навелістычнай інтэнсіўнасці дзеяння, як ужыванне выказнікавых аднаасаўных сказаў: “*Вырашылі – зрабілі... Едуць, імчаць, ляцяць. Выскачылі* з гравейкі на шашу...” [4, с. 54]. “*Перабярэ, пафарбую і будзем ганяць...*” [4, с. 53].

У. Сцяпан шырока ўжывае і сродкі псіхалагічнай характарыстыкі: 1) ужыванне лексем з адпаведным значэннем, напрыклад: “Раскажа без смеху – абсалютна *спакойна* і *будзённа*” [4, с. 49]. “Старэйшыя і маладзейшыя хлопцы *моцна здзівіліся*” [4, с. 49]. “Падлеткі *пасмейваліся, нервова*, *але* няспешна *распраналіся*” [4, с. 50]. “Гаспадар магнітафона *злаваўся*...” [4, с. 52]; 2) жэстава-мімікавая мова: “Ён *нерваваўся* і *цёр шыю*” [4, с. 50]. “Яго *твар быў напружаны і незадаволены*” [4, с. 50]. “Задаволена *скрывіў рот*, згодна *заківаў* *міліцыянерам*” [4, с. 50].

Такім чынам, аналіз тэкстаў У. Сцяпана сведчыць аб непасрэдным уплыве адметнасцей выкарыстання лексіка-граматычных сродкаў на сюжэтна-кампазіцыйную арганізацыю навел аўтара. Так, развіццё сюжэтнай лініі ў творах аўтара адбываецца на аснове выразнай антытэтычнасці і кантрасту, што дасягаецца шляхам перакрывавання ў межах тэкставых сегментаў розных форм катэгорыі часу, выкарыстання адмоўных часціц і супастаўляльных злучнікаў; тэксты аўтара вызначаюцца дынамізмам і інтэнсіўнасцю, сродкамі выражэння якіх з’яўляюцца, як правіла, аднародныя выказнікі, выражаныя дзеясловамі закончанага трывання, і рознатыпныя неразвітыя аднаасаўныя сказы; апісанне падзей і характарыстыка персанажаў вылучаецца максімальным лаканізмам –

асноўную функцыю пры гэтым выконваюць клічныя сказы, апасіяпеза, жэстава-мімікавая мова, а таксама дамінантныя лексемы падчас стварэння мастацкай псіхалагічнай карціны. Адзначанае сведчыць аб істотнай прадуктыўнасці ўжывання лексіка-граматычных сродкаў у працэсе аўтарскага ўвасаблення ў тканцы твора спецыфічных прыкмет жанру навелы, што дазваляе разглядаць дадзеныя сродкі, як неад’емны кампанент складанай сістэмы жанравай ідэнтыфікацыі навелістычных тэкстаў.

Спіс літаратуры

1. Жураўлёў, В. Структура твора. Рух сюжэтна-кампазіцыйных форм / В. Жураўлёў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978. – 312 с.
2. Алейнік, Л. Здольны... Адораны... Таленавіты... / Л. Алейнік // Полымя. – 2008. – № 2. – С. 86–91.
3. Сцяпан, У. Півонія / У. Сцяпан // Сучасная беларуская проза: Традыцыі і наватарства. – Мінск : Сэр-Віт, 2003. – С. 626–632.
4. Сцяпан, У. Драпіны. Наперадзе цемра / У. Сцяпан // Полымя. – 2008. – № 8. – С. 49–54.

М. Г. Давідзюк (Мазыр)

ПРАЦЭСЫ ТРАНСАНІМІЗАЦЫІ Ў НАЗВАХ ТВОРАЎ ПЕТРУСЯ БРОЎКІ

Цесная сувязь онімаў розных класаў – добра вядомы моўны факт. Гэта сувязь праяўляецца, у прыватнасці, у працэсах трансанімізацыі – пераходу ўласных імён з аднаго разрада ў другі. Працэс трансанімізацыі наглядаецца на ўсіх узроўнях анамастыкі. Напрыклад: патамонім *Пціч* > айконім *Пціч*, астронім *Венера* > антрапонім *Венера*, *Балтыйскае мова* > краіны *Балтыкі*. Класічныя прыклады трансанімізацыі – *трансантрапанімізацыі* (пераход антрапоніма з аднаго віду ў другі [1, с. 153]) і *транстапанімізацыя* (пераход тапоніма аднаго віду ў другі [1, с. 153]).

Апісаннем і вывучэннем пераходу ўласных імён з аднаго разрада ў другі займаліся: Н. В. Падольская, А. В. Суперанская, Н. В. Васільева, Ю. А. Карпенка і інш. У апошні час павялічваецца колькасць раздзелаў анамастыкі, унутры якіх разглядаюцца з’явы трансанімізацыі. Так, даследаваннем трансанімізацыі ў сакральнай анамастыцы займалася І. В. Бугаёва [2], да з’явы трансанімізацыі ў старажытнай аніміі балтыйскіх і славянскіх моў у сваіх працах звярталася Ю. А. Гурская [3], праблеме ўплыву трансанімізацыі на фарміраванне семантычных і вобразных уласцівасцей паэтонімаў прысвячала свае працы Т. В. Чуб [4]. Аднак з’явы трансанімізацыі ў бібліяніміі застаюцца маладаследаванымі.

Творы, што склалі трэці том збора твораў П. Броўкі, пісаліся на працягу 1954–1964 гг. Па прызнанні крытыкі, “гэта быў перыяд асаблівага росквіту лірыкі П. Броўкі, станаўлення яе новай ідэйна-эстэтычнай якасці” [5, с. 489]. Абнаўленне паэзіі П. Броўкі было абумоўлена зменамі ў духоўным жыцці савецкага грамадства, актывізацыяй яго маральнага развіцця. Гэтым тлумачыцца актыўнасць выкарыстання онімаў розных відаў у зборніку аўтара.

Усяго ў трэцім томе збора твораў П. Броўкі налічваецца 34 бібліонімы (12 %), у склад якіх уваходзіць уласнае імя. Трансанімізацыя можа адбывацца як без фармальных змен утваральнай анаматэмы (семантычная), так і суправаджацца словаўтваральнымі з’явамі – афіксацыяй або складаннем асноў. Акрамя таго, як адзначае А. Б. Далганав, “магчыма ўтварэнне складаных намінацыйных адзінак, адзін з кампанентаў якіх – онім” [6, с. 25]. Трансанімізацыя ў сферы бібліяніміі ідзе ў наступным напрамку: онім любога класа > бібліонім. Значная частка бібліонімаў утварылася шляхам трансанімізацыі прыназоўнікавых канструкцый і поўных і няпоўных прэдыкатыўных словаспалучэнняў, у склад якіх уваходзіць уласнае імя.

Актыўнасць выкарыстання розных відаў **антрапонімаў** у намінацыі твораў розная. У якасці дэрывацыйнай базы выступаюць як уласна онімы (“*Какарэка*” (мянушка насарога), “*Александрына*”, “*Шандар Пецефі*” (імя + прозвішча), “*Кірыл Пракопавіч*” (імя + імя па бацьку)), так і прыназоўнікавыя канструкцыі (“*За Ільічом*” (прыназоўнік *за* + імя па бацьку)) і прэдыкатыўныя словаспалучэнні (“*Заўсёды з Леніным*”, “*Бачу я ўсюды Веру Харужую...*”).

Існуюць розныя матывы выкарыстання антрапонімаў у бібліяніміі твораў П. Броўкі. Па-першае, назвы шэрагу твораў яскрава адлюстроўваюць сацыяльную пазіцыю аўтара (“*За Ільічом*”, “*Заўсёды з Леніным*”, “*Бачу я ўсюды Веру Харужую...*”, “*Кірыл Пракопавіч*” (Кірыл Пракопавіч Арлоўскі – адзін з кіраўнікоў партызанскага руху ў Вялікай Айчыннай вайне на Беларусі)). Сатырычны па сваёй напраўленасці верш “*Какарэка*” – водгук на падзеі ў свеце (эпіграф да верша: “У Сан-Паўла (Бразілія) замест кандыдата ад буржуазіі насельніцтва выбрала ў Гарадскі савет насарога запарка – Какарэку. *З газет*” – М. Д.). Па-другое, П. Броўку як мастака не магло не хваляваць пытанне аб сапраўднай вартасці маральных і духоўных набыткаў. Таму з’яўляецца верш-прысвячэнне венгерскаму паэту і рэвалюцыянеру-дэмакрату Пецефі Шандару (“*Шандар Пецефі*”) і прыклад інтымнай лірыкі мілагучны верш “*Александрына*”.

Загалоўкі твораў, што ўтрымліваюць у сваім складзе **тапонімы**, займаюць 38 % ад усёй колькасці. Сярод **тапонімаў**, што сталі дэрывацыйнай базай бібліонімаў, вылучаюцца **харонімы** (“*З табой, Украіна...*”, “*На Браслаўшчыне азёры...*”, “*Дарагая Беларусь*”, “*Цэнтр Азіі*”, “*Нафта ёсць у Беларусі*”) і **айконімы** (“*Кіеў*”, “*У Варшаве*”, “*Му і Рана*”, “*Дзіўнагорыя*”, “*У Шушанскім*”, “*Сцяжынка пад Нью-Йоркам*”, “*Пасланне ў Кіеў*”, “*Роздум у Пяцігорску*”). Створаныя на базе тапонімаў назвы вершаў змяшчаюць інфармацыю аб жыццёвай пазіцыі актыўнай асобы аўтара (“*Пасланне ў Кіеў*”, “*У Шушанскім*”, “*Роздум у Пяцігорску*”, “*У Варшаве*”). Акрамя таго, душа мастака ўбірала ў сябе ўражанні ад шматлікіх падарожжаў па краіне і за яе межамі, што дазваляла ў новых сувязях і асацыяцыях паглядзець на родную Беларусь (“*Цэнтр Азіі*”, “*Кіеў*”, “*Дзіўнагорыя*”, “*Му і Рана*”, “*Сцяжынка пад Нью-Йоркам*”). Наведванне братніх саюзных рэспублік, самых аддаленых куткоў Радзімы выклікала ў паэта зацікаўленую ўвагу да жыцця кожнага народа (“*З табой, Украіна...*”, “*На Браслаўшчыне азёры...*”, “*Дарагая Беларусь*”, “*Нафта ёсць у Беларусі*”).

Асобную групу складаюць вершы, што ўзніклі пад уражаннем паездкі ў Злучаныя Штаты Амерыкі (паэт быў членам беларускай дэлегацыі на сесіі Генеральнай Асамблеі ААН у 1959 г.): “*Маякоўскі каля Бруклінскага маста*” (з двума онімамі ў структуры: **антрапонім** + прыназоўнік *каля* + **структуронім***), “*Нявыказанае выступленне на Генеральнай Асамблеі*” (з **кампанентам-эргонімам**

у складзе бібліоніма), “Вайсковы аркестр не Брадвей” (з **кампанентам-урбанонімам** у структуры загалоўка).

Вылучаецца частка бібліонімаў (12 %) з **кампанентам-гідронімам** (“Над Свіцяззю”, “Караблі на Гудзоне”, “Чорнае мора, Балтыйскае мора...”, “Енісей”). Вершы з гідронімамі ў аснове з’яўляюцца своеасаблівымі каардынатамі ў жыцці, рэальным і духоўным, аўтара. Так, твор, назва якога трансанімізавалася з прэдыкатыўнага спалучэння **пелагонімаў** (“Чорнае мора, Балтыйскае мора...”), быў напісаны ў час знаходжання паэта на курорце Цхалтуба восенню 1961 года. У сваю чаргу верш з **загалоўкам-патамонімам** (“Енісей”) – вынік наведвання мастаком Тувінскай АССР. Водгукам да стагоддзя з дня смерці вялікага польскага паэта Адама Міцкевіча з’яўляецца верш “Над Свіцяззю”; “Караблі на Гудзоне” – прыклад антываеннай лірыкі П. Броўкі.

Значная частка бібліонімаў (21 %) – вынік двухступенчатай трансанімізацыі. Да іх адносяцца наступныя бібліонімы: “Дэкрэт Леніна” (антрапонім > кампанент дакументоніма > бібліонім), «Ледаколу “Ленін”» (антрапонім > парэйонім > бібліонім), “На станцыі Орша” (айконім > структуронім > бібліонім), “Ля помніка Райнісу” (антрапонім > артыонім > бібліонім), “Крэпасць над Бугам” (утваральная база – структуронім *Брэсцкая крэпасць* > перыфраза з кампанентам-патамонімам *Крэпасць над Бугам* > бібліонім), “Са Стакгольмскага швытка” (айконім, ускладнены суфіксацыяй > назва цыкла вершаў > прыназоўнікавая канструкцыя ў якасці бібліоніма)).

Як можам заўважыць, падставай выкарыстання ўласных онімаў у якасці бібліоніма ці ў якасці кампанента бібліоніма выступаюць падзеі асабістага жыцця аўтара і яго жыццёвыя ўстаноўкі. Сярод названых твораў вылучаюцца: зварот творцы да вобраза правадыра сацыялістычнай рэвалюцыі (“Дэкрэт Леніна”, «Ледаколу “Ленін”»); цыкл вершаў як вынік удзелу П. Броўкі ў Сусветным кангрэсе за разбраенне і міжнароднае супрацоўніцтва, што адбыўся ў Стакгольме 16 ліпеня 1958 года (“Са Стакгольмскага швытка”); прысвячэнне народнаму паэту Яну Райнісу (“Ля помніка Райнісу”); прыклады інтымнай і антываеннай лірыкі (“На станцыі Орша” і “Крэпасць над Бугам” адпаведна).

Выкарыстанне дэпрапрыятываў у якасці бібліонімаў дапамагае аўтару: а) паказаць вартасць асоб, што пакінулі след у гісторыі; б) адлюстраванне і даць ацэнку падзеям Сусвету праз прызму ўласнага бачання; в) праз маральныя ўстаноўкі ўздзейнічаць на жыццёвую пазіцыю чытача.

Такім чынам, трансанімізацыя ў бібліяніміі яшчэ раз сцвярджае пра цесную сувязь онімаў розных класаў і тым самым спрыяе магчымасці бібліонімаў адлюстроўваць стаўленне аўтара да рэчаіснасці.

***Заўвага.** *структуронім* ‘уласнае імя збудаванняў (станцый, крэпасцей, мастоў)’ (ад лац. *structura* ‘збудаванне’ + грэч. *ὄνομα* ‘імя’)

Спіс літаратуры

1. Подольская, Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1978. – 200 с.
2. Бугаёва, И. В. К вопросу о структуре сократального ономастикона / И. В. Бугаёва // Слово: Образовательный портал [Электронный ресурс]. – 13.04.2010. – Режим доступа: <http://www.portal-slovo.ru/philology/42536.php?PRINT=Y>. – Дата доступа: 21.03.2013.

3. Гурская, Ю. А. Явление трансонимизации в древней онимии балтийских и славянских языков / Ю. А. Гурская // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lib.herzen.spb.ru/text/gurskaya_151_73_81.pdf. – Дата доступа: 21.03.2013.

4. Чуб, Т. В. Трансонимизация как явление языка и средство поэтики онимов / Т. В. Чуб // *λογος ονομαστική*. – 2006. – № 1. – С. 121–126.

5. Броўка, П. Збор твораў. У 9 т. Т. 3. Вершы, паэмы, 1954–1964. – Мінск: Маст. літ., 1988. – 543 с. [5] л. іл., партр.

6. Долганова, А. Ю. Процессы трансонимизации в эргонимии (на материале названий магазинов Ижевска) // Вестник Удмуртского университета. – 2006. – № 5. – С. 25–30.

Л. П. Дземідзенка (Гомель)

БЕЛАЕ І ЧОРНАЕ Ў МОВЕ ТВОРАЎ ПАЭТАЎ-МАЛАДНЯКОЎЦАЎ

У сучаснай лінгвістычнай навуцы адной з актуальных і прыарытэтных з’яўляецца праблема колерабачання мастацкага тэксту. Даследаванне сістэмы колерабачання многімі замежнымі і некаторымі айчыннымі навукоўцамі дазваляе меркаваць, што ў апошнія гады акрэсліваецца новы напрамак у мовазнаўстве, які можна ахарактарызаваць паняццем “лексічная каларыстыка”. Колеравая лексіка валодае істотным семантычным, сінтагматычным і выяўленчым патэнцыялам, які мае вялікае значэнне ў плане адлюстравання пэўных фрагментаў моўнай карціны свету мастака і забеспячэнне эстэтычнага дыялогу паміж пісьменнікам і чытачом. Аналіз колераабазначэнняў дае магчымасць вызначыць асаблівасці ўжывання ў мастацкім тэксце адпаведных фарбаў, характар асацыятыўных сувязей, якія пры гэтым узнікаюць.

Катэгорыя колеру звязана з псіхічнай і эмацыянальнай сферай пісьменніка, глыбіннымі тэкставымі мікраструктурамі. Каларыстычная лексіка, будучы пэўнай знакавай сістэмай, выступае ў мастацкім тэксце як своеасаблівая вербальна-эстэтычная парадыгма, што адлюстроўвае спецыфіку аўтарскага светаўспрымання.

Выкарыстанне пісьменнікамі колеравай лексікі, творчае пераасэнсаванне яе семантычнага патэнцыялу з’яўляецца важным элементам дасягнення мастацкай вобразнасці і выразнасці. Бачанне свету ў колеры – адно з найбольш моцных чалавечых адчуванняў. Трэба таксама звярнуць увагу на тое, што чалавек даволі лёгка запамінае фарбы, зрокавае ўяўленне колеру няцяжка выклікаць, назваўшы адпаведнае слова. Таму моўныя сродкі абазначэння колеру, даступны не толькі розуму, але і пачуццю, валодаюць вялікімі выяўленчымі магчымасцямі.

Выбар каларатываў ахарактызуе час працы мастака. Да гэтага трэба дадаць, што і светапогляд мастака выўляецца ў мастацкім творы праз слова, выбар і ўжыванне якога вызначае як творчасць мастака, яе адметнасць ад іншых, так і яго творчую асобу.

Разнастайнасць колераў, наяўнасць каларатываў храматычнай і ахраматычнай групы прадстаўлена ў паэзіі паэтаў-маладнякоўцаў па-рознаму

паводле пераліку найменняў і іх частаты, колькасці іх ужывання. Гэта гаворыць аб тым, што паэты таго часу былі не абыякавыя да сваёй творчасці і плённа рабілі сваю працу. Ужыванне каларатываў дапамагала ўздзейнічаць на чытача з усіх бакоў, як з псіхалагічнага, так і фізіялагічнага.

Колеры ахраматычнай групы паводле колькасці ў мове твораў паэтаў-маладнякоўцаў знаходзяцца на другім месцы. З іх два асноўныя - чорны і белы. Да іх прымыкаюць такія найменні колераў як шэры, цёмны, светлы, бледны, белаваты, срэбны, срэбраны. Перавага ахраматычнага колеру па колькасці, асабліва чорнага і белага, у творчасці паэтаў-маладнякоўцаў сігналізуе, як заўважаюць спецыялісты-колеразнаўцы, аб іх як людзях “са стомленай і тонка арганізаванай нярвовай сістэмай”. А перавага чорнага над белым як пра людзей, якія вызначаюцца жарсцю, гатоўнасцю да барацьбы, пачуцці якіх заўсёды экстрэмальныя, усепаглынальныя.

Белы – колер шчырасці і чысціні, спакою і ціхамірнасці, лёгкасці і святла [1, с. 182]. Белы – гэта эквівалент дзённага святла, гэта сімвал малака і семені, што атаясамліваюцца з жыццём, гэта святло і колер святасці. У паэтаў гэта лексема абазначае колер паперы, сыру, кветак, моху, бярозкі, коласа, крыжа, палаца і асабліва часта снегу. Яна называе і характарызуе белыя грудзі, рукі, вусы, выкарыстоўваецца ў звычайных спалучэннях з вуснай народнай творчасці: белы свет, белы дзень, белыя росы, анёл белы і інш: *Свет белы* расцяты, Я – кропка на ём [2, с. 24]; *Белыя ветразі* ў памяці таюць, Тухнуць дзіцячыя зоркі [2, с. 51]; Трапечуць вуліцы, бы столькі Палоцен белых на гумне [2, с. 27]; Знойдзеш тое ў *белым свеце*, што пры мачысе не мела... [3, с. 12]; Там дзяўчына вымывала сваё *бела лічыка* [3, с. 12].

Белы колер – гэта колер срэбра, а срэбра – гэта колер Месяца і патоку прарокаў, што ачышчаюць аўру Зямлі. Не дзіўна, што ў творах паэтаў-маладнякоўцаў серабрысты (срэбны, срэбраны, серабраны, сярэбраны) нясе заўсёды дадатную ацэнку: *Срэбнай казкай* сад у снежні стыне, Дрэвы шэпчуць у глыбокім сне [2, с. 38]; І сімвал маёй Беларусі – Задумны *сярэбраны бусел* На куп’і гадзінамі стыне [2, с. 42]; Патапталі мы многа дарог – На галовах *сярэбраны пыл* [2, с. 67]; Чаўнок, забыты на вадзе, Тане ў сярэбраным тумане [2, с. 73]; Слова радаснае песні, Салаўіны *срэбны свіст* [2, с. 77]; І пялёсткі ў просіні зорнай *Срэбным снегам* на дрэвах гараць (2, с. 83); Рокат рэха ў звонкім лесе І кудлаты *срэбны пыл* [4, с. 88]; У прасторы зоры лушчаць Сузор’яў *срэбных плынь* [4, с. 49].

Чорны колер заўсёды супастаўляецца з белым і чырвоным, абазначае міфічны падземны свет. Гэта і колер ночы, цемры, магілы, і колер дажджавых хмар, урадлівай зямлі. Чорны – гэта сімвал пакуты і хваробы, смерці, а значыць, зла, няшчасця. Чорны заўсёды хавае ў сабе ўсё, што нясе, гэта значыць ён “загадкавы”. Ён звязаны з цікаўнасцю, прыцягвае да сябе і палохае: Не спаткаць нам *тугі* нідзе, *Чорнай*, хмарнай, Не спаткаць вякі [2, с. 34]; Не, немагчыма пакутваць так далей, Жыць у *няўпэўненасці чорнай* [2, с. 57]; Каб і *подых чорны* гора З твару знік [2, с. 68]; Сніў, пэўна, *высвісты чорныя* Ў доўгім, як ніці, дажджы [2, с. 86]; Буры *чорных акіянаў*, Лічбы зор і кроплі рос [2, с. 77]; Знаходзіў шлях да мэты ў самай *чорнай ночы* (3, с. 83); *Народы* нашы *чорныя* долі здзек атрэслі, І больш гісторыя кайданаў не пачэпіць [3, с. 116]; Вось іду... Ў палях віецца *чорная дарога* [4, с. 131].

Чорны колер кідае выклік, каб чалавек паспрабаваў вызваліць сваю сутнасць, гэта значыць чалавек павінен прайсці праз чорнае, каб спазнаць, як шмат у ім белага. Чорны – адорвае пачуццём уласнай годнасці і ўлады. Аднак, калі аб’яднаць колькасць прыметнікаў колеру чорны і цёмны, з аднаго боку, а белы і светлы, з другога, то кантрасныя гамы ў паэтаў-маладнякоўцаў прадстаўлены амаль аднолькава. І тады зразумела становіцца, чаму аўтары, адлюстоўваючы цяжкае, цёмнае жыццё (*долю, лёс, час, бяду, нядолю, гора, нуду, пагібельнасць*), бачылі і малявалі чорнымі фарбамі неба, пыл, хмары, дым, зямлю і інш., але пры гэтым верылі, імкнуліся, жадалі, хацелі светлага, чыстага, прыгожага для свайго народа: Разлівалася ў *цёмным прасторы*, Дзе спявалі мінулага сцюжы [5, с. 25]; Ты іх клікаў да *светлага рання*, Заклікаў іх на бой з падняволлем [5, с. 25] *Рэчанька* не спіць, *светлая* бяжыць Травы напайць, сонейка ўмыць [4, с. 15]; Туман, ацярушаны пытлем, цадзіў *белаватую боязь* [4, с. 20].

Гледзячы на гэтыя прыклады, мы, як бы інтуітыўна адносім колеры “цёмны” і “светлы”, да “чорны” і “белы”. Чаму так атрымліваецца адназначна сказаць нельга, але не толькі паэты-маладнякоўцы карысталіся такім прыёмам. Такая з’ява сустракаецца і ў паэзіі Янкі Купалы, і ў празаічных творах У. Караткевіча.

З колеравай эстэтыкай цесна звязана паняцце “колеравая сімволіка”. Практычна за кожным колерам замацавалася пэўнае сімвалічнае значэнне. Залаты колер, як правіла, не мае адмоўных асацыяцый, а ілюструе звычайна нешта станоўчае, радаснае, узнёслае. Чорны ж колер, наадварот, сімвалізуе зло, пакуты, няшчасці. Аднак колеравыя сімвалы могуць змяняць свой характар у залежнасці ад светапогляду, творчай манеры пісьменніка.

Такім чынам, колеранайменні з’яўляюцца неад’емнай часткай слоўніка кожнага мастака, паколькі апісанне жыцця чалавека, прыроды, самых розных рэалій не можа быць поўным, дакладным без ужывання гэтай групы лексікі. Але такая роля каларатываў характэрна для ўжывання іх у рознай колькасці і разнастайнасці любым і кожным носьбітам мовы. У мастацкім творы, зразумела, выкарыстоўваюцца каларатывы ў намінатыўнай функцыі, але толькі ёю іх выкарыстанне не абмяжоўваецца, бо спецыфічнай уласцівасцю мастацкага маўлення з’яўляецца сэнсавая шматпланавасць слоў, ужыванне іх у мэтах мастацкай вобразнасці.

Спіс літаратуры

1. Миронова, Л.Н. Цветоведение / Л.Н. Миронова. Мн.: Вышэйшая школа, 1984. 286 с.
2. Моркаўка, Аркадзь. Вершы / Аркадзь Моркаўка. Мн.: Мастацкая літаратура, 1973. – 112с.
3. Дубоўка, Уладзімір. Вершы / Уладзімір Дубоўка. Мн.: Беларусь, 1970. – 192 с.
4. Пушча, Язэп. Вершы і паэмы / Язэп Пушча. Мн.: Беларусь, 1960. – 176 с.
5. Трус, Паўлюк. Вершы / Паўлюк Трус. Мн.: Беларусь, 1967. – 144 с.

АСАБЛІВАСЦІ ПАЭТОНІМАЎ КАЗКІ ВАСІЛЯ ВІТКІ
“АЗБУКА ВАСІ ВЯСЁЛКІНА”

“Няма большай асалоды, як пісаць для дзяцей” [3, с. 238] – лічыў В. Вітка Пра мастацка-эстэтычныя вартасці вершаванай казкі “Азбука Васі Вясёлкіна” пісалі самыя розныя даследчыкі творчасці пісьменніка – літаратуразнаўцы і лінгвісты (Э. Гурэвіч, М. Яфімава, У. Юрэвіч, В. Барысенка і інш.). Як адзначыла В. Несцяровіч у артыкуле да 100-годдзя пісьменніка: наватарскія адкрыцці – важная асаблівасць таленту В. Віткі. На старонках сваёй кнігі “Азбука душы” пісьменнік расказаў гісторыю стварэння гэтай сюжэтнай вершаванай азбукі-казкі для дзяцей: “Паставіўшы сабе за мэту – пачаць са старонак часопіса азнаямленне з літарамі дзяцей, якія не ўмеюць чытаць, я яшчэ не ўяўляў сабе формы, у якой будзе азбука, якіх, дарэчы, ужо нямала ў паэтаў і мастакоў: у вершах, малюнках. Не было сюжэтнай азбукі, азбукі-казкі з героямі, з прыгодамі, аб’яднанымі адной задачай. Галоўны герой у мяне быў, знаёмы дзецям па ранейшых казках – Вася Вясёлкін. А малыя, якія рыхтуюцца ў школу, вядома ж, рады будуць прызнаць яго за настаўніка” [5, с. 14]. Пісьменнік з асаблівай стараннасцю, руплівасцю ставіўся да выбару кожнага слова ў сваіх творах, у тым ліку і да выбару онімаў. У казцы “Азбука Васі Вясёлкіна” паэт выкарыстаў самыя розныя паэтонімы і іх варыянты, агульнай колькасцю – 58 адзінак: **антрапонімы** (*Вася, Іван, Оля, Іра, Юля, Ядзя*); **заонімы** (*Качанятка, Каток, Ліса, Мішка, Мядзведзь, Насарог, Крот, Певень, Рак, Коця, Шакал, Чарапах, Конь* і інш.); **тапонімы** (*Іран, Афрыка, Нігерыя, Балачанка*); **фітонім** (*Баравік*). Па структуры гэта **простыя** (*Вася, Юля, Ліса, Шакал*), **складаныя** (*Кот-вусач, Хітрун-хамелеон, Варона-набіраха*) і **састаўныя** (*Вася Вясёлкін*) адзінкі.

Галоўны герой твора – хлопчык *Вася*, шукальнік прыгод, фантазёр, які вырашыў адкрыць сваю школу для звяроў: *Рашыў Вясёлкін Вася: / - Сам адкрываю школу. / Збіраю ў першым класе / І птушак, і жывёлу...* [4, с. 6]. Антрапонім *Вясёлкін Вася* мае двукампанентную мадэль наймення “прозвішча + асабовае ўласнае імя”, звыклую для дзіцячага школьнага штодзённага ўжытку: *Вася Вясёлкін* (6 словаўжыванняў). Адапаведна колькасным падлікам, у творы пісьменнік карыстаецца яе аднакампанентным варыянтам, асобна ўжываючы або ўласнае імя, або прозвішча персанажа: *Васіль* (9), *Вася* (12), *Вясёл* (2), *Вясёлкін* (3), як вядома, у большасці выпадкаў для ідэнтыфікацыі суб’екта дзеці абмяжоўваюцца аднаслоўнымі імёнамі, што з’яўляецца натуральным для дзіцячага маўлення. Антрапонім *Вася Вясёлкін* прыйшоў у беларускую дзіцячую літаратуру і ў часопіс “Вясёлка” дзякуючы творчаму таленту В. Віткі і застаўся сябрам многіх пакаленняў дзяцей. *Вясёлка* ← часопіс “*Вяселка*” (шматкаляровая дугападобная паласа на небе, якая ўзнікае ад пераламлення сонечных прамянёў у дажджавых кроплях; радуга’ [6, Т. 1, с. 603]) – адапелятыўнае семантычна празрыстае прозвішча. Між іншым, у беларускіх гаворках існуе больш за 30 назваў вясёлкі: *радуга, радаўніца, градаўніца, градуха, рада, парадуха, градавіца, перавесялуха, весялуха, вяселік, весяліха, тэнча, цмок, пояс, дуга, красуля, дажджанка, мецялуха, ключ* і інш. У беларускай, рускай, украінскай

мовах назвы *вясёлка, радуга*, звязваюцца з жывой этымалогіяй (*вясёлы, весяліцца, рады, радавацца*) [2, с. 373]. “Партрэт” гэтага ўсмяшлівага, нібы сонцам асветленага, бялявага хлапчука ў беларускім нацыянальным адзенні стаў своеасаблівым онімам-сімвалам вядомага дзецяма беларускамоўнага часопіса “Вясёлка”, які ў мінулым 2012 годзе адзначыў свой 55-гадовы юбілей. Паэтонім звязвае адразу некалькі твораў пісьменніка “Буслінае лета”, “Казка пра зубра”, “ППШ”, “Азбука Васі Вясёлкіна”. Дарэчы, прозвішча *Вясёлкін* з’явілася ў “Казцы пра зубра”, у казцы “Буслінае лета” яго яшчэ не было, а потым і ў іншых творах і не толькі В. Віткі, а і С. Грахоўскага, Ул. Ліпскага і другіх беларускіх пісьменнікаў [1, с. 383].

Як асаблівы мастацкі прыём пісьменнік выкарыстоўвае гіпакрыстыкі (*Іра, Оля, Ядзя* і інш.), што, на нашу думку, абумоўлена рытма-меладычнымі асаблівасцямі паэтычных радкоў: *Была ў гасцях у школе / З дзетсада ляля Оля. / Сама не знаючы таго, / Яна і падказала: О!* [4, с. 48]; *Была дзяўчынка ў нас адна, / Рукамі пляснула яна, / Прызналася ўсім шчыра: / - Як добра, што я – Іра!* [4, с. 58]; *Зірніце на цыбулю! / Яе расціла Юля!* [4, с. 59]. Часам усечаныя формы антрапоніма *Вясёл* пісьменнік ужывае ў якасці зваротка: *Здароў, Вясёл! / - А ты хто будзеш?* [4, с. 36]. *Вясёл* ← *вясёлы*: 1. Поўны радасці; жыццярадасны; 2. Які выклікае, нараджае *вяселосць, жыццярадаснасць* [6, Т. 1, с. 604]. Такі экспрэсіўна насычаны онім-зваротак адначасова рэалізуе апеляцыйную і ацэначна-характарыстычную функцыі ў тэксе.

Шырока выкарыстаў В. Вітка ў сваім творы “дасканалае валоданне майстэрствам антрапамарфічных гульняў” [1, с. 387]. Чытач у творы трапляе ў незвычайную школу, дзе вучні вучаць літары. Але вучні не звычайныя хлопчыкі і дзяўчынкі, а розныя жыхары флоры і фаўны нашай планеты – “птушкі і звяры, драпежныя і свойскія, нават экзатычныя” [1, с. 390]: *Асёл, Вожык, Верабей, Дзяцел, Ёрш, Баран, Жырафа, Заяц, Індык, Качанятка, Каток, Ліса, Лісянятка, Мішка, Мядзведзь, Насарог, Крот, Певень, Рак, Коця, Чарапах, Конь, Баравік* і інш. Гэта персаніфікаваныя адзінкі, ужытыя ў творы ў ролі оніма, і ўтвораныя адапелятыўным спосабам: *Баравік* ← *баравік* і інш. Яны маюць варыянты з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі **-к, -ак, -ачк** і паказваюць адносіны персанажаў да носбіта імя: *Жырафа рада земляку: / - Жаданы мой, чаканы... // - А ты, жырафачка, адкуль? / - Твая суседка - з Ганы* [4, с. 46]; *- А што нам скажа ліска? / - Нічога не скажу...* [4, с. 43]; *Зірнуў Васіль у кніжку: / - А дзе маленькі Мішка?* [4, с. 44]. Пісьменнік ведаў, як цікава дзецяма, калі ў мастацкіх творах прадметы, з’явы прыроды, жывёлы, птушкі і інш. надзелены жывой душой (персаніфікаваны), калі яны гавораць, дзейнічаюць, перажываюць, як людзі: *- Я асёл... / Яму адказвае асёл. Саджуся з кнігаю за стол - / У рот адразу ж агурок. / - На што? / - Каб ведаць лепш урок* [4, с. 36]; *І прозвішча, як у людзей, / У вучня - Баравік. / А ён у школу ўжо ідзе, / Выдатнік-нулявік* [4, с. 39]; *Ш-ша, слухайце, што піша ёрш: / «Жыву за іншых я не горш. / Малым паставіў ёлку. / Выпісваю «Вясёлку»* [4, с. 40]; *Зірнуў Васіль у кніжку: / - А дзе маленькі Мішка? <...> Прыйшоў да нас мядзведзь стары, / Купіў унуку мяч. // Такі ўжо чулівы дзед, / Вунь прывалок веласіпед: / «Бяры веласіпедзік, / Катайся, мой мядзведзік!»* [4, с. 44]; *- Ёсць разгарнуцца дзе цяпер! - / Сказаў мядзведзь-пенсіянер / Стаў пілаваць бяргенні* [4, с. 47].

Ужыванне назоўнікаў і дзеясловаў у якасці эпітэтаў-прыдаткаў да паэтоніма з’яўляецца своеасаблівым мастацкім прыёмам характарыстыкі

персанажаў, які дапамагае пры эканоміі моўных сродкаў стварыць яскравы мастацкі вобраз ва ўяўленні чытача-дзіцяці: *Зай-зайчына, Кот-вусач, Хітрун-хамелеон, Варона-набіраха, Мядзведзь-пенсіянер*. Такія адзінкі даюць характарыстыку мастацкаму вобразу паводле знешняга выгляду, звычак, сацыяльнага стану і г. д. Яны з'яўляюцца адапелятыўнымі прамагаваркімі заонімамі і выконваюць, акрамя намінатыўнай, характарыстычную і сацыяльную функцыі. Эпітэт-прыдатак разам з паяснёным онімам-назоўнікам утварае складанае цэлае, што з'яўляецца не проста лексічным сінтэзам, элементы якога ўтвараюць якасна новую семантычную адзінку. Так, у аснове паэтоніма *Хітрун-хамелеон* ляжыць характэрная прымета *падхалімства, хамелеонства*. Неасабовы назоўнік *Хамелеон* мае некалькі значэнняў: 1. Жывёліна атрада лускаватых, якая мае здольнасць мяняць афарбоўку покрыва ў залежнасці ад змен акаляючага прыроднага асяроддзя (*У хатні хутаўся халат, / То захінаўся ў хусту* – М.Д.); 2. Разм. Пра чалавека, які часта мяняе свае погляды і думкі ў залежнасці ад абставін [6, Т. 5, с. 175]. Назоўнік-эпітэт *Хітрун* мае прэпазіцыйнае становішча ў адносінах да заоніма, семантычна ўзбагачае апісанне, канатацыйна ўзыходзіць да значэння – 'хітры чалавек; махляр, круцель' [6, Т. 5, с. 197]. Гэта прыкмета становіцца матывам для стварэння новага аказіянальнага вобраза, яна названа ў кантэксце і дадае адценне гумару радкам, высмейваючы адмоўныя рысы паводзін: *Хаця хітрун-хамелеон / Не сапсаваў ледзь ўвесь фасон. / То з галавы да самых пят / У хатні хутаўся халат, / То захінаўся ў хусту, / Халву з капустай хрумстаў, / Высоўваў доўгі свой язык, / Лізаў жырафе чаравік* [4, с. 54–55]. Шырока выкарыстаны асананс, паўтор зычнага *х*, дапамагае дзецям пазнаёміцца з новым гукам і літарай, паказвае багацце, разнастайнасць слоў беларускай мовы, развівае памяць, увагу да слова. Асаблівай выразнасцю, ёмістасцю слова характарызуюцца эпітэты-прыдаткі, выражаныя аддзеяслоўнымі назоўнікамі. Так, значэнне дзеяння выразна адчуваецца ў семантыцы азначэння *набіраха* (*набіра́цца* - разм. прасіць міласціну, жабраваць [6, Т. 3, с. 462]), і ў яго кантэкстуальным акружэнні, што забяспечвае дынаміку, пластычнасць і дакладнасць характарыстыкі: *Да нашае экскурсіі / Прыбіліся тры г*

Такім чынам, паэтонімы ў казцы В. Віткі “Азбука Васі Вясёлкіна” адрозніваюцца багаццем эмацыянальна-стылістычных варыянтаў і выражаюць розныя эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні значэнняў, з’яўляюцца кампанентамі агульнай эстэтычнай і анамастычнай прасторы мастацкага твора.

Спіс літаратуры

1. Беларуская дзіцячая літаратура: вучэб. дапам. / А.М. Макарэвіч [і інш.]; пад агул. рэд. А.М. Макарэвіча, М. Б. Яфімавай. – Мінск: Выш. шк., 2008. – 688 с.
2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыкл.; Пад рэд. А.Я. Міхневіча; Рэдкал.: Б.І. Сачанка (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 1994. – 655 с.: іл.
3. Вітка, В. Урокі (артыкулы, выступленні, нататкі) / В. Вітка. – Мінск, 1982. – С. 238.
4. Вітка, В. Урокі роднага слова: вершы, казкі, аповяданні / В. Вітка; уклад. Т.С. Тарасава; маст. М.Р. Казлоў. – Мінск: Маст. літ., 2008. – 264 с.: іл.
5. Несцяровіч, В. Свет гармоніі і прыгажосці ў творах Васіля Віткі / В. Несцяровіч // Роднае слова. – 2011. – № 5. – С. 12–18.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5-ці т. / Пад агул. рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1–5.
7. Шур, В. В. Уласнае імя ў мастацкім тэксце: манаграфія / В. В. Шур. – Мазыр: УА МДПУ імя І.П. Шамякна, 2010. – 207 с.

А. М. Ермакова (Гомель)

ДА ПРАБЛЕМЫ МОЎНАЙ АСОБЫ Ў ПУБЛІЦЫСТЫЧНЫМ ТЭКСЦЕ

Сродкі масавай камунікацыі як арганізацыйна-тэхнічныя комплексы, што забяспечваюць перадачу і тыражыраванне інфармацыі сярод масавай аўдыторыі, спрыяюць глабалізацыі масавай камунікацыі, ператвараюць свет у адзіную інфармацыйную прастору, пры гэтым аказваюць ідэалагічнае і псіхалагічнае ўздзеянне на масавую свядомасць. У сувязі з гэтым усе пытанні, звязаныя з сацыяльнай функцыяй мовы, могуць быць зведзены да двух асноўных: а) якія сферы мовы церпяць уздзеянне ідэалагічных сістэм і б) у якіх формах гэта ўздзеянне адлюстроўваецца ў мове.

У апошнія гады адбыліся значныя змены ў функцыянаванні журналістыкі, што адбылася і на маўленчай арганізацыі журналісцкага тэксту. Фарміраванне новага тыпу грамадства – інфармацыйнага – нараджае новы моўны стыль. Калектыўная манера зносін, якая ахапіла амаль усе сферы жыцця, стала своеасаблівай прыметай, тыповым стылем зносін.

Заўважнай тэндэнцыяй у сучасных СМІ становіцца персаніфікацыя журналісцкай дзейнасці – суб’ектывацыя тэксту. Галоўныя параметры, складнікі любой карціны свету – гэта суб’ект, час і прастора. Іншымі словамі, чалавек, які дзейнічае, назірае, адчувае, складае цэнтр карціны свету.

У сувязі з гэтым актуальным з’яўляецца даследаванне важнага для тэкстаўтварэння і тэкстаразумення паняцця аўтарскай або суб’ектыўнай мадальнасці. У журналісцкім тэксце выразна прасочваецца дваістая прырода выказвання – арганічная цэльнасць сцвярджэння чаго-небудзь і ацэнкі гэтага сцвярджэння.

Падача той ці іншай інфармацыі журналістам залежыць ад ступені суб’ектыўнасці інтэрпрэтацыі інфармацыі для стварэння сітуацыі прамога ці непрямога ўздзеяння на рэцыпіента. У тэкстах прасочваецца трактоўка рэчаіснасці ў самых розных аспектах, адным з якіх з’яўляецца ацэначны: аб’ектыўны свет дзеліцца суб’ектам маўлення адносна яго ўяўленняў пра дабро і зло, карысць і шкоду і г. д.

У логіцы ацэнкай прынята лічыць выказванне аб каштоўнасцях у шырокім сэнсе гэтага слова. Каштоўнасць ёсць тое, што ацэньваецца, прадмет ацэнкі. Ацэнка – мысленчы акт, вынік ацэначных адносін.

Лінгвістыка разглядае ацэнку як мадальнасць, што накладваецца на дэскрыптыўны змест моўнага выражэння. Структура ацэнкі характарызуецца наяўнасцю як імпліцытных, так і экспліцытных элементаў. У склад ацэначнай мадальнай рамкі ўваходзяць элементы трох тыпаў: тыя, што звычайна эксплікуюцца (аб’ект ацэнкі), элементы, як правіла, імпліцытныя (шкала ацэнак, ацэначны стэрэатып, аспект ацэнкі) і элементы, якія рэалізуюцца і экспліцытна, і імпліцытна (суб’ект ацэнкі, матывы ацэнак).

Суб’ектыўная мадальнасць – гэта выражэнне ў тэксце адносін аўтара да інфармацыі, яго канцэпцыя, пункт гледжання, яго каштоўнасныя арыентацыі, сфармуляваныя спецыяльна для рэцэпцыі іх чытачом. Свядомасць апошняга паступова стэрэатыпізуецца, з гатоўнасцю ўспрымае прапанаваны шаблон. Ацэначны стэрэатып выкарыстоўваецца як найбольш кароткі шлях да чытача, асабліва калі суб’ект маўлення ставіць задачай з самага пачатку акрэсліць тон публікацыі. Загалоўак, у аснове якога стэрэатыпнае выказванне, адкрыта выяўляе пазіцыю аўтара. Вынік – максімальна кароткі шлях да свядомасці чытача і мінімізацыя чытацкай актыўнасці ў працэсе дэкадавання тэксту. Ілюстрацыяй гэтага тэзіса могуць быць заголоўкі тыпу *“Інвестыцыі ў духоўнае развіццё”* (ЛіМ, 14 снежня 2012 г.), *“Год – завершаны. Праца -- працягваецца”* (ЛіМ, 28 снежня 2012 г.), *“Времени на раскачку нет”*, *“Чистая вода плюс голубое топливо” равно качество жизни* (“Белорусская нива”, 13 красавіка 2013 г.).

Індывідуальныя ацэнкі даюць магчымасць для перамяшчэння, руху па шкале ацэнак ад + да – і наадварот. Традыцыйна станоўчае можа быць ацэнена як адмоўнае. Такім чынам, парушэнне стэрэатыпу вядзе да пашырэння і адначасова раздрабнення сэнсу, што дае шырокія вобразна-выяўленчыя магчымасці і разам з тым змяншае “працэнт” даступнасці, агульнаразумеласці – асноўнага прынцыпу камунікацыі. Пераасэнсаванне стэрэатыпу можа быць сродкам актуалізацыі новага зместу: *“Ці варта жыць?”* (ЛіМ, 14 снежня 2012 г.), *“Кот да Вінчы на сувязі”*, *“Іголкі ад змяі”* (ЛіМ, 28 снежня 2012 г.).

Структурна-кампазіцыйная і лінгвастылістычная арганізацыя матэрыялу ў СМІ спрыяе рэалізацыі мэт масавай камунікацыі на аснове інтэрпрэтацыйных схем адносін у адпаведным грамадстве.

“Сістэму фінансавага мэнеджменту плануецца пабудаваць у сферы беларускай культуры, пра што распавёў міністр культуры краіны Барыс Святлоў” (Лім, 4 студзеня 2013). *“СМІ не павінны насаджаць аднамернае бачанне свету, а павінны арганізаваць паўнавартасны дыялог людзей і ўлады, служыць індыкатарам настрояў у грамадстве, пераашкаджаць пранікненню дэструктыўных ідэй”* (Лім, 14 снежня 2012 г).

Разуменне ідэалогіі як базавай кагнітыўнай структуры, сістэмы культурных каштоўнасцей з пэўнай шкалай этычных і эстэтычных ацэнак, палітычных арыенціраў падкрэслівае асаблівую значнасць вывучэння мовы СМІ. У мове СМІ выяўляюцца ўсе асаблівасці масавай культуры сучаснасці.

Адметнасці мовы тэкстаў СМІ вызначаюцца як канцэптамі, што складаюць зместава-тэматычнае ядро, так і ацэнкай журналістам палітычных, сацыяльных, эканамічных і інш. падзей.

Напрыклад, зместава-тэматычнае ядро матэрыялу “Не дапусціць росту бюджэтных расходаў” (“Звязда”, 16 красавіка 2013) ствараецца такімі адзінкамі, як *адзіная служба судовых экспертыз – новае ведамства, бюджэтнае фінансаванне, колькасць работнікаў, указ*. Відавочная ацэначнасць тэксту выражана адзінкамі лексічнага ўзроўню, якія выяўляюць замацаваныя ў грамадстве стэрэатыпы. Бюджэтныя сродкі павінны эканоміцца: *“Стварэнне ў Беларусі адзінай службы судовых экспертыз не павінна прывесці да павелічэння бюджэтнага фінансавання...”*, *“...пры стварэнні гэтай службы мы павінны скараціць бюджэтнае фінансаванне”*, колькасць работнікаў не павінна павялічвацца: *“...каб не адбылося так, што мы павялічым колькасць работнікаў службы судовых экспертыз”, “аптымізацыя колькасці”*.

“Найвышэйшая ацэнка народа” (“Звязда”, 16 красавіка 2013): *прэзідэнцкія выбары ў Баліварыянскай Рэспубліцы Венесуэла, перамога Мадуры Мораса, вінішаванні Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь. Тэкст характарызуецца выразнай ацэначнасцю: пераканаўчая перамога, шчыра рады за вас і Венесуэлу, усім сэрцам і душой перажывалі, прадаўжальнік справы вялікага палітыка, вялікі давер і прызнанне, найвышэйшая ацэнка, шлях міру, дэмакратыі і прагрэсу, шматплановае супрацоўніцтва, трывалыя традыцыі дружбы, высокая пазітыўная дынаміка, паглыбленне палітычнага дыялогу, новы імпульс развіццю...*

Ацэначны стэрэатып складаюць аб’екты, што ўваходзяць у класіфікацыйныя структуры і валодаюць стандартным наборам прыкмет. На аб’ект маўлення накладваюцца ўзоры і стандарты, яго суадносяць са шкалай ацэнак. Уяўленне пра стэрэатып з’яўляецца імпліцытным, яно – псіхалінгвістычная аснова выказвання. Соцыум, ствараючы карціну свету, мае пастаяннае ўяўленне пра аб’екты, вызначае іх праз паняцці, падкрэсліваючы сутнасць (інтэнсіянал тэрміна).

Выкарыстанне адпаведных лінгвастылістычных сродкаў для асвятлення тых ці іншых фактаў, як і сам адбор фактаў, вызначаецца этнакультурай грамадства, а з другога боку, уплывае на культуру гэтага грамадства і, значыць, на мову як інструмент культуры.

ПЕРЦЕПТИВНИЙ МОДУС ОДОРАТИВНОСТІ ЯК АКСІОЛОГІЧНИЙ ЗНАК ЩОДЕННИКОВОГО ДИСКУРСУ

У сучасному мовознавстві значно зростає зацікавленість антропоцентричними підходами до проблем мовної об'єктивації світосприйняття в аксіологічному аспекті. Як зауважує О.Д. Огуй, „Людина існує у багатовимірному світі <...>, а відчуття через органи чуття локалізуються у свідомості двовірно як конструйовані відображення, що виявляються на мовному рівні як одновимірний сигнал” [7, с. 21]. Аналіз індивідуально-авторських ціннісних картин світу, які віддзеркалюються у щоденниковому дискурсі (ЩД), допомагає виявити найрізноманітніші можливості взаємодії аксіологічних знаків у межах єдиної системи.

Останнім часом дослідники все частіше звертають свою увагу на особливості функціонування в художніх текстах сенсорної лексики. (Житков 1999, Архипова 2002, Свиницька 2004, Жаркова 2005). Це не випадково, оскільки сприйняття, як і оцінна діяльність, є невід'ємними складниками життя людини. Складність організації і аксіологічна значеннєвість почуттєвого фрагмента мовної картини світу, а також нагальна потреба у вивченні мовних засобів і механізмів втілення у ЩД авторських унікальних ідей світобачення і ціннісні орієнтири ще не були об'єктом дослідження у вітчизняному мовознавстві. Останнім часом проблема мовної перецептивності все більше привертає увагу дослідників. Наше завдання – розкрити і обґрунтувати структури перецептивного модусу одоративності. Перецептивний модус слугує конструктом, який можна розглядати як аксіологічний знак художнього світу конкретного суб'єкта сприйняття (у нашому випадку комуніканта-продуцента щоденникового тексту). Також важливим для нашого дослідження є обґрунтування його конкретного наповнення в аспекті оцінного модусу.

Перецептивний модус, який переломлюється крізь призму внутрішнього світу суб'єкта (мовця) з його оцінною концептуалізацією, становить основу для створення перецептивного образу самого наратора. У сучасній психології термін „перецепція” трактують як сприйняття. „Перецептивність” становить процес опису перецепцій. „Мовну перецепцію” розуміємо, по-перше, як наявність смислового складника сприйняття у мовних одиницях; по-друге, за визначенням О.В. Бондарка, „мовна інтерпретація спостережливості й інших типів сприйняття явищ навколишнього світу” [1,с.10]. Мовець сприймає певний образ дійсності разом з його особливостями і кодує його у власних висловлюваннях. На думку О.Кошелева, відтворений образ у перецептивному аспекті, швидше за все, буде відрізнятися від вихідного референта. Однак, його особливості будуть такими ж, оскільки вони зафіксовані значенням висловлювання [7, с. 42]. Кожний перецептивний модус, який нами виокремлено у щоденниковому дискурсі, ускладнений субмодусами, які супроводжують візуальні й аудіальні вияви. Наприклад, одоративний модус ускладнюється субмодусом сприйняття пахоців: „Я хотів би, щоб поклали мене десь у степу, край дороги. Десь отам на полтавських шляхах. Щоб долинали до мене **пахощі поля**. Щоб рідний **вітер мене обвівав**” [5, с. 159]; „Трійця! Зелене свято мого дитинства...Як тоді в нас

гарно було... Вся наша Суха в клечанні. В хаті **м'ята, любисток пахнуть, долівка** встелена зеленим, вона **теж у пахощах...**" [3, с. 299]. Сенсорна оцінка, яку отримано за допомогою органу сприйняття, переломлюється через призму ментального модусу суб'єкта сприйняття: *Ось цими вуличками восени я носив воду – як було важко й холодно! Зараз всі вони в зелені, **повітря тут чисте, запашне** (та ще після вчорашнього дощу)* [7, с. 165]. Степ, пахощі поля у щоденниковому тексті набувають особливого значення. Вживання одоративного модусу уможливорює створення самостійного мікрообразу, сприяє поєднанню різних інформативних планів у ЩД. Також додає до традиційних зорових, слухових, смакових модусів сприйняття певні нюхові характеристики. Найдрібніша деталь набуває значеннєвості, наповнює почуттями і переживаннями ЩД: „Красные, белые **яблоки пахнут ликером. Груши** ” [3, с. 59]; „**сонце мягкое струится сквозь молочные облака**” [Г1, с. 49]; День. **Дощ. Теплий, літній, пахучий**, – особливо в цьому чарівникові Києві, геть затопленому зеленню. Крізь дощову пилігу вже просвічує сонце і над купами дерев у Ботанічному стоїть синявий випар, як дим. Краса! [7, с. 174]. Вплив на нюх є одним із засобів передачі не лише зовнішнього, але і внутрішнього світу наратора. Традиційно активно вживається одоративний модус, який передає пахощі квітів. Цей модус, як правило, містить оцінний компонент і вказує на приємність пахощів: „А ніч яка ця, азіатська! **Троянди пахнуть, і джиги дурманим** своїм цвітом, і небо величезне – високий, вигнутий степ... Хмариною місяць прикритий. І так видно, ясно, урочисто... Ніч Омара Хайяма, ніч віків диких і поетичних, ніч закоханих... Можна зробити **солодку знемогу** східних співців, що так охоче варіювали тему троянди і солов'я...” [4, с. 148]. Відзначимо, що в інформативному аспекті розгортання щоденникового тексту вибудовується від зорового модусу до нюхового й слухового. Типовим є передача пахощів через смакові „гіркий”, „солодкий”, „солоний”, „свіжий”, „ядучий”. Наприклад: „Чим більше було тернів цих піді мною, чим **гіркіше** було для мене особисто **повітря**, тим виразніше бачив я – яка красуня-таки оця наша зелена планета у білих квітах міст...” [3, с. 119]; „Отже, коротка була весна, коротка відлига... Лише раз **хапнули свіжого повітря** – вже...” [5, с. 224]; „**Сморід такий ядучий**, що я боявся знепритомніти. Якесь, здається, несусвітнє, містичне дійство зараз на цій старіючій і безглуздій землі коїлося ” [2, с. 777]. Модус одоративності становить певний аксіологічний знак у ЩД. Поширення модусу одоративності маніфестується метафоричними образами: „Тільки вільний **обмін думок вентилює** „Азія мудра, це так, але вона **не принесла** нам своєї мудрості: замість неї разом із своїми тисячокопитими ордами **принесла нам дух холопства, ухоронництва, криводухості, татарщини, монголізму...** І все це знайшло тут вдячний ґрунт. І сьогодні, в ХХ віці, здається, ще буйніше все це **зілля розцвітає своїм махровим наркотизуючим цвітом**” [2, с. 200]. Якісну трансформацію створюють порівняльні звороти, які активно вживаються у ЩД і сприяють передачі одоративних відчуттів: „Стан душі – вересневий. Все набирає святості. Кожен листочок стає дорогим... Неба – не надивився. А **повітря п'єш – не нап'єшся. Воно в'язке й прозоре, як мед** ” [4, с. 193]; „Коли **Іван Семенович співає**, мені здається, що в хаті квітами пахне...” [4, с. 53]. Пахощі можуть пов'язуватися з певною температурною характеристикою: „Та хоч і зимно, але вдома, на Україні, і **мороз якийсь тепліший** ” [4, с. 283]. У ЩД

виразно виокремлюється субмодус одоративності, який містить негативну оцінку: „Бачу виразно минуле – і ці морські береги, де проходить дике плем'я мисливців, і перших християн, що ховаються в кам'яних норах ущелин Аладжа-монастиря, бачу і вонючих гунів, що кінським потом смердять, – все можу уявити в той бік, а в майбутнє...” [3, с. 392]. Трапляється й номінація запаху лікарні, хвороби, безнадійності: „Я переступив поріг, і мені **різко вдарив у ніздрі запах ліків, темінь холодна пригніченістю душу обвила**” [2, с. 810]. Отже, можна класифікувати запахи на приємні/неприємні. **застояне, затхле повітря** – іншого способу очищення нема” [4, с. 402]; „Бачив я людей справді видатних, талановитих і т. д., але ніхто з них з першого ж знайомства не справляв такого враження сильного, як Довженко. Кожен, хто був із ним близько, **відчував, думаю, оцей подих і розмах його думок**, відчував, що оце людина на голову вища інших, справді велика в думках своїх, в силі художнього бачення світу” [3, с. 209]; „Хто хоч раз **відчув смак свободи** – той більше не зможе бути рабом! [5, с. 210]. Як бачимо, одоративний модус може легко поєднуватися зі смаковим, слуховим чи зоровим модусами. Пахощі можуть асоціативно пов'язуватися з певними топонімічними назвами. Наприклад: „Поїдем Поділлям. Давніми шляхами. **Дихну Україною!**” [4, с. 315]. Інформативний розвиток образу може мати зворотній напрямок. Номінація запаху чаду трансформується в графічний: „І.Ц. скоро вісімдесят. Абсолютно посередній письменник; від більшості творів його **чадом графоманії тхне**” [2, с. 817]. Отже, незважаючи на незначну присутність модусу одоративності у щоденниковому дискурсі, його роль є значенневою. У ньому перцептивний модус одоративності виконує найрізноманітніші функції: описову, характерологічну, оцінну, психологічну та образну. Ці функції у своїй сукупності створюють надзвичайну експресивність оповіді й виступають аксіологічними знаками щоденникового дискурсу.

Спис літератури

1. Бондарко А.В. Временной дейксис и перцептивность // Система языка и структура высказывания. Материалы чтений, посвящённых 90-летию со дня рождения В.Г. Адмони. – СПб., 1999. – С. 10–12.
2. Воля Олесь Щоденник. Сорок років. 1969–2009. – К.: Аконтіт, 2011. – 1208 с.
3. Гончар О.Т. Щоденники: у 3-х т.: Т. 1 (1943–1967) / (упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар; [худож. оформ. М.С.Пшінки]. – 2-ге вид., вир. і доп. – К.: Веселка, 2008. – 455 с.
4. Гончар О.Т. Щоденники: у 3-х т.: Т. 2 (1968–1983) / (упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар; [худож. оформ. М.С.Пшінки]. – 2-ге вид., вир. і доп. – К.: Веселка, 2008. – 607 с.
5. Гончар О.Т. Щоденники: у 3-х т.: Т. 3 (1984–1995) (упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар; [худож. оформ. М.С.Пшінки]. – 2-ге вид., вир. і доп. – К.: Веселка, 2008. – 646 с.
6. Любченко А.П. Вертеп (повість). Оповідання. Щоденник / Упоряд., авт. післямов. В.А. Любченко; авт. передм., комент., приміт. І.Л. Михайлин. – Х.: Основа, 2005. – 464 с.

7. Кошелев, А.Д. Описание когнитивных структур, составляющих семантику глагола ехать // Логический анализ языка. Языки динамического мира / отв. ред. Н.Д. Арутюнова, И.Б. Шатуновский. Дубна, 1999. – С. 42.

8. Огуй О.Д. Полісемія в синхронії, діяхронії та панхронії. Системно-квантитативні аспекти полісемії в німецькій мові та мовах Європи. – Чернівці: Золоті литаври, 1998. – 370 с.

М. У. Канцавая (Мазыр)

ГАВАРКІЯ АНТРАПОНІМЫ ФАЎНІСТЫЧНАГА ПАХОДЖАННЯ Ў “ПАЛЕСКАЙ ХРОНІЦЫ” ІВАНА МЕЛЕЖА

У “Палескай хроніцы”, кнізе пра роднае Палессе, І. Мележ шырока праявіў сябе як майстар слова. У стварэнні агульнага мастацкага фону тэксту ў трылогіі значную ролю адыгрывае анамастычная лексіка. Пісьменнік умела выкарыстоўвае такія яе складнікі, як гаваркія антрапонімы, якія, акрамя ідэнтыфікуючай (назыўной) функцыі, выконваюць і мастацка-эстэтычную, якая дадаткова характарызуе персанаж, тую ці іншую падзею, з’яву. Гаваркія онімы ў мастацкай літаратуры даследавалі С. Бут-Гусаім, А. Рогалеў, В. Рагаўцоў, В. Шур і іншыя. Непасрэдна вывучэннем антрапанімікону “Палескай хронікі” І. Мележа займаецца В. Струкаў.

Частка антрапонімаў у раманах трылогіі “Палеская хроніка” І. Мележа ўтворана ад апелятываў – назваў фаўны, сярод якіх можна вылучыць: назвы свойскіх і дзікіх жывёл: *Баран, Бугай, Зайчык, Зубрыч*; насякомых: *Бабура* (‘макрыца, сараканожка’, ‘бабачка, матыль’, ‘галавастая рыбка’ [3, с. 30]); дзікіх птушак: *Галубовіч, Дзяцел, Сарока*; рыб: *Карась*. Сярод такіх адзінак можна вылучыць прозвішчы: *Бабура, Галубовіч, Дзяцел, Зубрыч, Карась, Сарока* і мянушкі: *Баран, Бугай, Зайчык*, утвораныя на падставе метафарызацыі ад назваў дзікіх птушак і жывёл. Пісьменнік, “ствараючы або выбіраючы з рэальнага анамастыкону такую адзінку, ужо самой назвай (без вялікага кантэксту) дае выразнае ўяўленне пра аб’ект (асобу), які ў цэнтры яго ўвагі” [11, с. 156]. Гаваркія онімы могуць па-рознаму праяўляць сваю характарыстычнасць. Паводле класіфікацыі А. Рогалева [8] і В. Шура [11], сярод гаваркіх антрапонімаў можна вылучыць прамагаваркія онімы, якія маюць празрыстую аснову і прама, непасрэдна праз апелятывы ўказваюць на знешнасць, паводзіны, асаблівасці характару персанажаў. Каб зразумець іх мастацка-эстэтычную функцыю, трэба звярнуць увагу на семантыку іх апелятываў, якія характарызуюць персанаж па ўласцівай ім істотнай прыкмеце. Такія онімы ў асноўным утвараюцца лексіка-семантычным спосабам. Ускоснагаваркія ўласныя імёны характарызуюць літаратурных персанажаў дзякуючы сувязі з пэўнымі асацыяцыямі, раскрываючы сваю сутнасць праз пэўны кантэкст твора. Схаванагаваркія антрапонімы маюць завуляванае значэнне, якое выяўляецца, хутчэй за ўсё, праз шырокі кантэкст. Большасць онімаў трылогіі “Палеская хроніка” з’яўляюцца прамагаваркімі.

Так, адзін з персанажаў мае мянушку *Баран*, якую атрымаў, відаць, за тое, што мае нейкае падабенства з гэтай жывёлай: *Так і дакаціў да Туманоў. Баран*

Ігнат – туманоўскі сваяк – быў дома: не ўзрадаваўся, не здзівіўся, але звычайна векавечнага не парушыў – дастаў пляшку самагонкі, паставіў на стол. Руды, калматы Ігнат, хутка пасавеўшы, упяўшы дурнаватыя вочы ў стол, амаль увесь час маўчаў – недарма далі мянушку – *Баран!* [6, с. 104]. Такія гаваркія онімы ў творах Якуба Коласа (*Акула, Капчэй, Хрушч, Чарнамор* і інш.) прааналізаваў В. Шур [12], у творах беларускай драматургіі (*Абібак, Зносак, Крумкач, Сарока* і інш.) – В. Рагаўцоў [7], у творах Янкі Брыля (*Варона, Вінтоўка, Салавей* і інш.) – А. Каваленка [4] і г. д.

Мянушку *Бугай* разглядаў В. Струкаў [10]. Яна дадзена *Ларывону*, дружбаку Яўхіма Глушака. Утвораная лексіка-семантычным спосабам ад апелятыва *бугай*, які абазначае самца буйной рагатай жывёлы, мянушка паказвае пэўнае падабенства з гэтай жывёлай, падкрэсліваючы грубую сілу, дзікасць гэтага персанажа: *У хаце было трое. Адна, старая, сухая, корпалася пры печы. Двое другіх гаспадарылі за сталом, яны найбольш кідаліся ў вочы. Асабліва ўпадаў у вочы той, што быў насупраць: чырвоны, з сальным водбліскам на лбе, на шчоках, здаровы, горбіўся над сталом магутнай глыбай. З-пад нізкага лба дробныя вочы глядзелі нядобра, тупавата. Башлыкову мімаволі падумалася: сустрэнешся з такім у лесе – аднаго выгляду напалохаешся. Другі на першы пагляд не вылучаўся нічым: нярослы, сухаваты, у старым пінжаку, у расшпіленай сарочцы, здаваўся вельмі звычайным. Заўважаўся хіба позірк: светлыя, з-пад чуба, вочы глядзелі востра, пранізліва.*

– Здароў, *Ларывон!* – сказаў Глушак асобна, калі прывіталіся з усімі. *Ларывон* зірнуў нібы з недавер'ем, не адказаў. У тулым позірку паявіўся цяжкі роздум.

– Здароў, – выціснуў неахвотна, пільна ўтаропіўся.

Башлыкоў успомніў мянушку *Ларывона*, якую яму сказаў Глушак: “*Бугай*”. Падумаў з ухвалай: “*Дакладна назвалі. Бугай і ёсць*” [5, с. 141–142].

Васіль Дзяцел – галоўны персанаж трылогіі. Агульным назоўнікам *дзяцел* называюць птушку сямейства дзятлавых. Паводле беларускіх міфалагічных паданняў вядома, што чорны *дзяцел*, – гэта пчаляр-бортнік, ператвораны Богам у птушку за тое, што не святкаваў у нядзелю, а выдзёўбаў у сасне борць для пчол, ён выступае сапраўдным *працаўніком*, які забяспечваў жыццё для пчол [2, с. 169]. Гэта прозвішча, утворанае лексіка-семантычным спосабам, яно падкрэслівае такія рысы характару героя, як *працавітасць* і *ўпартасць*. *Васіль Дзяцел* сапраўды любіць працу, нават у турме не мог сядзець нічога не робячы: *Горш за ўсё, самай вялікай пакутай было тут [у турме] проста сядзенне, сядзенне без звычайных клопатаў, без працы. ... Рукі, душа яго [Васіля] прагнулі працы* [5, с. 103]. *Упартасць* падкрэслівае І. Мележ пры абмалёўцы партрэта з дапамогай трапнай мастацкай дэталі: *У такі час з хаты, недалёка ад той, дзе дзяўчына брала ваду, выйшаў на ганак, пацягваючыся, хлопец з хмурнымі заспанымі вачамі, з калматай ні то русявай, ні то цёмнай чупрынай, з упартымі губамі* [5, с. 9]. Трэба адзначыць, што прозвішча *Дзяцел* у гэтым творы маюць яшчэ некалькі персанажаў, але ў адносінах да іх яно ўжываецца адзінкава і не нясе дадатковай канатацыі: Міканор *Дзяцел*, Андрэй *Дзяцел*, Іван *Дзяцел*, Дамецік *Дзяцел*, Змітро *Дзяцел*.

Сапраўднае прозвішча *Зайчыка* – *Дзяцел*. Мянушку *Зайчык* ён, відаць, атрымаў паводле пэўнага падабенства з гэтай жывёлай. Вядома, што такую

мянушку звычайна даюць чалавеку, калі а) ‘вялікія зубы’ б) ‘касавокі’ в) ‘палахлівы’ г) ‘паляваў на зайцоў’ [1, с. 38]. У народнай міфалогіі заяц з’яўляецца сімвалам палахлівасці, баязлівасці і пладавітасці, а ў *Зайчыкаў*, як вядома, дзяцей была поўная хата. Магчыма, гэтая акалічнасць і лягла ў аснову мянушкі. – *Чутно, жонка зноў скоро рассыплецца? – сказаў Глушак, які даўно прыкмеціў, што Зайчыха цяжарная* [5, с. 302]. *Дзяцей у Зайчыка і праўда – поўная хата, голая, галодныя, і сам ён хваравіты, худы, аж шчокі ўваліліся...* [5, с. 138]. Памяншальна-ласкальны суфікс *-чык* у дадзеным выпадку праяўляе адценне грубаватай фамільярнасці. Хітрага *Зайчыка*, жартаўніка, ніхто не ўспрымае ўсур’ёз, нездарма да яго мянушкі далучаецца часам дадатак “*штукар*”: *Дураслівае пытанне гэта абазвалася смешкамі, асабліва сярод моладзі, дзе Зайчык-штукар быў у не абы-якой пашане. Смяяліся не толькі таму, што ён ужо сказаў, але загадзя і таму, што яшчэ выкіне: ведалі, што Зайчык вымудрыў нешта!* [5, с. 318]. ... у купку ўбіўся гарэзны Зайчык, закруціўся, чапляючыся да кожнай... [5, с. 138].

Прозвішча *Сарока* мае ўдава *Аўдоцця*, якая нечым падобна на гэту птушку. Звычайна ў соцыуме *сарокай* называюць чалавека, які шмат гаворыць, а таксама непаседлівага. Удава *Аўдоцця* сапраўды сваёй гаварлівасцю нагадвае гэту птушку: *З гэтага неразборлівага гуду час ад часу вырываўся задзёрысты галасок гаварлівай удавы Сарокі, дужай, вяртлявай жанчыны, якая перамаўляючыся, кідала вострыя позіркi на мужчынскія купкі, на ўсё, што ні рабілася ў хаце. Вочы яе проста бегалі, лавілі, праглі – чаго-небудзь цікавага!.. Часта цётка Сарока забівала сваёй гаворкай астатніх чатырох, якія ня мелі ад патоку дасціпных прымавак і жартаў. Прымаўкі вязала яна лёгка, спрытна, без утомы...* [5, с. 137]. *Ледзь яны ўвайшлі ў хату, Сарока ўскочыла, закруцілася, засакатала...* [5, с. 250]. Так, гаваркі онім *Сарока* выкарыстаў Янка Купала ў сваёй камедыі “Паўлінка” для наймення настаўніка Якіма *Сарокі*, які быў шчодры на словы.

Пад прозвішчам *Зубрыч* на пасадзе загадчыка райза хаваецца атаман бандытаў *Маслак*. Ён працягвае варожую дзейнасць пад маскай барацьбіта за савецкую ўладу. Прозвішча, як мы мяркуем, можна разгледзець як ускоснагаваркое, бо яго ўтваральнай асновай, мабыць, з’яўляецца апелятыў *зубр*, а сваю семантыку і мастацка-эстэтычную функцыю яно тлумачыць праз слова *зубы*: *Няпростая сітуацыя, – і выходзіць, што нейкая нікчэмнасць, як Баілыкоў, Апейка, Харчаў, быццам – дужэй за яго [Зубрыча]. І ён павінен хіліцца перад імі, лісліва круціць хвостом, сведчыць сваю любоў, addанасць ім, бальшавіцкай справе. Поўзаць і штохвіліны аглядвацца, як бы не заўважылі, што ён час ад часу выпускае зубы, точыць іх. Трывожыцца, як бы раптам не вылезла наверх старанна зацёртае калісьці, засыпанае пылам гадоў...* [6, с. 428]. Дарэчы, на гэта звярнуў увагу В. Струкаў, які адзначыў, што “слова *зубы*, не з’яўляючыся ўтваральнай асновай оніма, а толькі яго этымонам, пралівае святло на семантычную значымасць прозвішча” [9, с. 25]. Узнікаюць гукавыя асацыяцыі са словам *зубы*.

Такім чынам, паводзіны, уласцівасці птушак і жывёл сталі асновай для ацэначнай характарыстыкі пэўных якасцяў персанажаў раманаў трылогіі “Палеская хроніка” І. Мележа, што выражаецца з дапамогай удала падобраных онімаў. Як правіла, пісьменнікі мэтанакіравана ажыццяўляюць падбор онімаў для персанажаў, выражаючы сваё стаўленне да іх.

Спіс літаратуры

1. Аляхновіч, М. М. Лінгвакультуралогія: даведнік для студ. філал. фак. / М. М. Аляхновіч, Л. В. Леванцэвіч; Брэст. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна. – Брэст: Выд-ва БрДУ, 2007. – 71 с.
2. Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік. / С. Санько [і інш.]; склад. І. Клімковіч. – 2-ое выд., дап. – Мн.: Беларусь, 2006. – 599 с.
3. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М. В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1969. – 508 с.
4. Каваленка, А. М. Онімы як аб’ект этымалогіі: цытатныя і дэскрыптыўныя назвы / А. М. Каваленка // Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. – 2005. – Серыя гуманітарных навук № 4. – С. 108–114.
5. Мележ І. Збор твораў. У 10 т. / І. Мележ / рэдкал. Ю. С. Пшыркоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Т 5. Людзі на балоце: Раман з “Палескай хронікі”. – Мінск: Маст. літ., 1981. – 415 с.
6. Мележ, І. Збор твораў. У 10 т. / І. Мележ / рэдкал. М. І. Мушынскі (гал. рэд.) [і інш.]. – Т 6. Подых навальніцы: Раман з “Палескай хронікі”. – Мінск: Маст. літ., 1982. – 573 с.
7. Рагаўцоў, В. І. Вербальныя сродкі камічнага ў беларускай драматургіі: канец XVI – пачатак XX стагоддзя: манаграфія / В. І. Рагаўцоў. – Магілёў: УА “МДУ імя А. А. Куляшова”, 2012. – 260 с.
8. Рогалев, А. Ф. Имя и образ: Художественная функция имен собственных в литературных произведениях и сказках / А. Ф. Рогалев. – Гомель: Барк, 2007. – 224 с.
9. Струкаў, В. В. Мянушка ў мове раманаў Івана Мележа / В. В. Струкаў // Роднае слова. – 2004. – № 6. – С. 22–24.
10. Струкаў, В. В. Экспрэсіўна-ацэначныя прозвішчы герояў “Палескай хронікі” І. Мележа / В. В. Струкаў // Роднае слова. – 2005. – № 11. – С. 24–26.
11. Шур, В. В. Уласнае імя ў мастацкім тэксце: манаграфія / В. В. Шур. – Мазыр: УА МДПУ імя І. П. Шамякіна, 2010. – 207 с.
12. Шур, В. В. Онім у мастацкім тэксце: манаграфія / В. В. Шур. – Мінск: Бел. кнігазбор, 2006. – 216 с.

Л. В. Паплаўная (Гомель)

ПАРАЎНАЛЬНЫЯ КАНСТРУКЦЫІ Ў МОВЕ ГІСТАРЫЧНЫХ РАМАНАЎ ЛЕАНІДА ДАЙНЕКІ

Адным з пашыраных сродкаў мастацка-вобразнай канкрэтызацыі з’яўляюцца параўнанні, якія трапна характарызуюць прадметы, з’явы рэчаіснасці, дапамагаюць ствараць яркія і запамінальныя вобразы.

Як адзначаюць даследчыкі, сутнасць параўнання заключаецца ў супастаўленні аднаго прадмета, з’явы, дзеяння з другім па інтэгральных прыметах з мэтай тлумачэння сутнасці аднаго праз характэрныя прыметы, уласцівасці другога, што абумоўлена пэўным падабенствам.

Параўнальнымі канструкцыямі ўмела карыстаюцца многія мастакі слова. Не выключэнне ў гэтых адносінах і Леанід Дайнека. Мова яго гістарычных

раманаў насычана вобразнымі сродкамі, сярод якіх адметнае месца займаюць параўнанні.

Параўнанне, у адрозненне ад іншых тропай, заўсёды мае тры кампаненты: суб'ект – прадмет, які параўноўваецца, аб'ект – тое, з чым параўноўваецца прадмет, і прымета, на падставе якой адбываецца параўнанне аднаго з другім. Першыя два кампаненты з'яўляюцца “экспліцытна выражанымі, трэці можа прысутнічаць толькі імпліцытна і пры гэтым насіць аказіянальны характар. У аснову намінацыі ў гэтым выпадку кладзецца не найбольш істотная, а індывідуальная, нетрадыцыйная, часта нечаканая і выпадковая прымета” [1, с. 31].

На нашу думку, размежаванне параўнальных канструкцый у мове твораў Л. Дайнекі мэтазгодна пачаць са спосабу марфалагічнага выражэння суб'екта параўнання. Адпаведна гэтаму крытэрыю выдзяляюцца субстантыўныя, ад'ектыўныя, вербальныя і адвербіяльныя параўнанні.

Субстантыўныя параўнанні вобразна характарызуюць прадмет, паясняюць дзейнік у сказе, выражаны назоўнікам: *Кроплі* рачной *вады, як зорачкі*, густа заззялі на аголеных смуглых руках і нагах [2, с. 10]; *Слёзы, як спорны дождж*, пырснулі ў яе з вачэй [2, с. 369]; Нарэшце *сцежкі, як ручайкі*, замігалі між дрэў [2, с. 372]; *Белыя воблакі, як кашлатыя авечкі*, беглі за небасхіл [2, с. 381].

Субстантыўныя параўнанні ў мове гістарычных раманаў Л. Дайнекі часцей за ўсё характарызуюць:

а) чалавека і жывых істот:

Наш *князь, як алень хутканогі* [2, с. 94]; Сядзеў *князь, як паранены вепр*, за валам глядзеў на дым і агонь [2, с. 108]; *Яна, як раз'ятраная ваўчыца*, ускочыла на ногі [2, с. 51]; Ён сам зведаў холад сірочага жыцця, калі на месцы роднай маці, на месцы сонца, якое павінна саграваць дзіцячую душу, была чужая, незразумелая жорсткая *жанчына, як ледзяная зорка ў марозным зімовым небе* [2, с. 28]; *Тэўтон, як лісіны хвост*, адразу ж шмыгануў следам [2, с. 28]; *Усевалад* зноў, *як мудры ліс*, увільнуў ад адказу [2, с. 62]; Чалавек, асабліва маленькі чалавек, не можа без *маці. Як сонца*, узыходзіць яна над сынавым ложкам. *Як белы непагасны месяц*, асцярожна стаіць над сынам уначы [2, с. 114];

б) прыродныя з'явы:

Сонечныя *промні, як залатыя ніткі*, затрапяталі на шчоках у ідала [2, с. 104]; *Месяц* усё-такі заззяў над зямлёй, *як вялізная срэбная грыўня* [2, с. 8]; *Вецер, як злы дух*, пагрозна галёкае ў лясах, калючым снежным клубком коціцца па ледзяной Свіслачы [2, с. 87]; З паных тарфяных балотаў, з цёмных залітых расой лясоў павольна ўсплывала *сонца, як чырвоны, апалены полымям бясконцых бітваў шчыт грознага бога Сварога* [2, с. 54].

Ад'ектыўныя параўнанні характарызуюць прымету прадмета і маюць цесную сувязь з прыметнікам у сказе. Леанід Дайнека ўжывае такія параўнальныя канструкцыі для характарыстыкі :

а) фізічных, псіхічных і душэўных якасцей чалавека:

Хай кожны з вас будзе *адважным і моцным, як тур, маўклівым і пільным, як начная сава* [2, с. 349]; – Дзе айцец Сцяпан? – спытаў Вячка ў дзяка, суханькага, *сognутага, як сярпок*, старога [2, с. 32]; Ён лічыў сябе *мудрым і вастравокім, як начная сава* [2, с. 34]; Князь у нас *харобры, як леў* [2, с. 83]; Ваявода быў *сярдзіты, як мядзведзь-бадзяга, якога нечакана ўспаролі з*

бярлогі [2, с. 139]; Уся яна была зграбнаю, лёгкаю, як лугавы ветрык [2, с. 354]; Пальцы былі моцныя, як дубовыя сукі [2, с. 39];

б) якасцей і ўласцівасцей, якія ўспрымаюцца органамі пачуццяў:

Густая, як смала, начная цемра стаяла ў грыдніцы [2, с. 162]; А ўнізе чакаюць вострыя, цвёрдыя, як жалеза, частаколіны [2, с. 163]; Нейкі час яны моўкі ляжалі побач, і толькі шумела цёмная, як дзёгаць, рачная вада [2, с. 9]; Такія валасы павінны быць халоднымі, як струмені лясной ракі [2, с. 354]; Сухія былі вочы, як халодны калядны снег [2, с. 69]; Скура на твары пасмуглела, стала цвёрдаю, як бубен [2, с. 181]; Не мяккае, як сыр, а цвёрдае, як камень, патрэбна сэрца ў Лівоніі [2, с. 202];

в) колеру і яго адценняў:

Нейкі час яны моўчкі ляжалі побач, і толькі шумела чорная, як дзёгаць, рачная вада [2, с. 9]; Усё добра, княжа, -- аблізнуў пунсовыя, як у дзяўчыны, вусны Нядзіл [2, с. 29]; З княжацкіх паграбоў выкочвалі чалядзіны дубовыя кадоўбцы, у якія быў наліты густы, цягучы, светла-жоўты, як летняе сонца, мёд-ліпец [2, с. 86]; Быў тут мядовы колер, і чырванавата-буры, і агністы, як восеньскае кляновае лісце [2, с. 92]; Ён спачатку быў ярка-чырвоны, потым жаўцеў і ўрэшце рэшт рабіўся срабрыста-белым як снег [2, с. 180].

Вербальныя параўнанні адносяцца да дзеяслова, які ў сказе выконвае ролю выказніка. Такія параўнанні ў мове твораў Л. Дайнекі вобразна характарызуюць працэс дзеяння, рух, стан, зрокавыя і слыхавыя асацыяцыі:

Старыя вужы, скруціўшыся ў клубок, ляжалі, блішчалі на цёплых пнях, як срэбныя талеркі [2, с. 336]; Месячныя промні ўспыхнулі над металічным наканечніку суліцы, і той засвяціўся, як вугалёк [2, с. 9]; Нічога не памагло, патухла маладая княгіня, як свечка [2, с. 26]; Драўляны шар скакаў, мітусіўся, як смяртэльна перапалоханы зайчык, па траве [2, с. 363]; Зловяць яго, як зайца ў цянёты, і зарэжуць [2, с. 12]; Гарыць, як у лютым агні, не спіць, плача цэлыя ночы [2, с. 21]; А дні цяклі, як цячэ вада ў Дзвіне [2, с. 172].

Адвербіяльныя параўнанні вобразна характарызуюць прымету дзеяння і дапамагаюць аўтару ў канкрэтна-пачуццёвай форме адлюстраваць свае ўяўленні пра навакольны свет:

Чалядзін між тым пастаяў на вільчыку, павярнуўся, пайшоў назад па даху, спрытна, як кот, спусціўся па вуглу грыдніцы на зямлю, адчыніў дзверы і зайшоў у грыдніцу [2, с. 154]; Ён ішоў лёгка, роўна, быццам трымаўся за месячныя промні, быццам быў прывязаны да іх [2, с. 154]; Жывучы ў пушчы, з малалецтва навучыўся ён лазіць на самыя высокія дрэвы лёгка і хутка, як вавёрыца [2, с. 162].

Сярод параўнанняў, зафіксаваных у мове твораў Л. Дайнекі, адметную групу складаюць фразеалагізмы-параўнанні: Ганцы вярнуліся як мыла з'еўшы [2, с. 537]; Гняздзіла, чаму адстаеш, едзеш як мокрая курыца? [2, с. 351]; Мірошка ад разгубленасці як язык праглынуў [1, с. 181]; Усе спалі як забітыя [2, с. 150]; Як за сцяной былі чалядзіны за сваім баярынам [2, с. 142]; Мірошка, як аглушаны громам, з непаразумедам глядзеў на маці [2, с. 67]; Воі для прыліку дзівіліся спрыту князеўны, але па іх тварах было відно, што патрэбны ім гэтыя грыбы як сабаку пятая нага [2, с. 185].

Спецыфіка такіх параўнанняў заключаецца ў тым, што ў іх адсутнічае суб'ект параўнання і значэнне не вынікае поўнасю са значэння кампанентаў.

Яны “характарызуюцца ўстойлівасцю структуры і саставу, цэласнасцю значэння і ўніверсальнасцю словаўжывання” [3, с. 22].

Самым распаўсюджаным спосабам рэалізацыі параўнанняў у мове гістарычных раманаў Л.Дайнекі выступае параўнальны зварот. Параўнальны зварот “уяўляе сабой частку сказа, якая складаецца са словаформы назоўніка ці прыметніка, адзіночнай або з залежнымі словамі, уведзенай параўнальнымі злучнікамі” [4, с. 329]. Паводле структуры параўнальныя звароты могуць быць як простымі, так і складанымі. У склад простага зварота ўваходзіць адно самастойнае слова: Шастае па зямлі, **як вецер** [2, с. 357]; Сядзеў бы я на дрэве, **як зязюля** [2, с. 31]; Не адна князеўна патухла за глухімі манастырскімі сценамі, **як свечка** [2, с. 88]. Аднак аўтар аддае перавагу складаным параўнальным зваротам, якія ўяўляюць сабой спалучэнні слоў, што вобразна характарызуюць прадметы, прыродныя з’явы: Месяц усё-такі заззяў над зямлёй, **як вялікая срэбная грыўня** [2, с. 8]; Зоркі трымцелі ў змроку, **як залатыя нябесныя слёзы** [2, с. 145]; **Як белы птах**, плыў над горадам месяц [2, с. 153].

Значна радзей карыстаецца Л. Дайнека параўнаннямі, выражанымі даданымі параўнальнымі сказамі: На душы была спустошанасць, **нібы статак дзікіх тураў вытаптаў душу** [2, с. 359]; Боль і крыўду носім мы ў душу, **як гарбатыя носяць на спіне горб** [2, с. 382]; Альберт падышоў да алтара, асцярожна, пачціва ўзяў Біблію, стоячы пачаў чытаць, **нібы маленькімі глыткамі піў мёд** [2, с. 195].

Такім чынам, параўнанні ў мове твораў Леаніда Дайнекі разнастайныя, як па спосабу марфалагічнага выражэння суб’екта параўнання, так і па структуры. Яны дапамагаюць зрабіць тэкст твора жывапісным, наглядным, па-мастацку дакладным, выяўляюць эмацыянальныя адносіны аўтара да таго, пра што ён піша.

Спіс літаратуры

1. Старычонак, В. Дз. Полісемія ў беларускай мове / В. Дз. Старычонак. – Мн.: БДПУ імя М. Танка, 1997. – 232 с.
2. Дайнека, Л. Меч князя Вячкі. След ваўкалака: Раманы / Л. Дайнека. – Мн.: Юнацтва, 1993. – 606 с.
3. Янкоўскі, Ф. Беларускія народныя параўнанні / Ф. Янкоўскі. – Мн.: Навука і тэхніка, – 1973. – 297 с.
4. Русский язык: Энциклопедия. – М.: Сов. энциклопедия, 1979. – 432 с.

В. І. Рагаўцоў (Магілёў)

КАЛАМБУРЫ Ў П’ЕСАХ ЕЎСЦІГНЕЯ МІРОВІЧА

Е. Міровіч – беларускі драматург, рэжысёр, педагог, адзін са стваральнікаў беларускага тэатра, народны артыст Беларусі (1940).

У дарэвалюцыйны час ён напісаў на рускай мове каля 40 сатырычных п’ес, пераважна мініячур, якія карысталіся папулярнасцю ў тэатрах Расіі; найбольш вядомы з іх – “Графіня Эльвіра” (апублікавана і пастаўлена ў 1910), “Театр купца Епишкина” (1915, пастаўлена ў 1914), “Вова приспособился” (апублікавана і пастаўлена ў 1915).

Напісаў на беларускай мове і паставіў п'есы “Машэка” (“У часы даўнейшыя”, пастаўлена ў 1923), “Кастусь Каліноўскі” (1957, пастаўлена ў 1923, экранізавана ў 1928), “Каваль-ваявода” (1957, пастаўлена ў 1925), “Кар’ера таварыша Брызгаліна” (1957, пастаўлена ў 1925), “Перамога” (“Хроніка нашых дзён”, 1957, пастаўлена ў 1926), “Запяюць верацёны” (пастаўлена ў 1928), “Лён” (пастаўлена ў 1932). У 1934 г. апублікаваў п'есу “У вясковую ноч” (1934, ставілася гурткамі самадзейнасці). У 1957 г. выйшаў зборнік “П'есы” [1, с. 385].

“П'есы Е. Міровіча, незалежна ад таго, напісаны яны на тэмы з гісторыі, фальклору або сучаснага жыцця, прасякнуты духам народным, і таму іх нацыянальна-прыналежнасць вызначаецца далёка не адной толькі беларускай мовай” [2, с. 121].

Асноўная заслуга Е. Міровіча як беларускага драматурга, на думку І.Э. Багдановіч, – “у стварэнні ім беларускай фальклорна-гераічнай і нацыянальна-гістарычнай драмы” [3, с. 308].

Драматургічныя творы Е. Міровіча “вызначаліся жанрава-тэматычнай шырынёй, сцэнічнасцю, глыбінёй пранікнення ў псіхалогію герояў” [4, с. 466]. П'есы “Машэка” і “Каваль-ваявода” адыгралі вялікую ролю ў станаўленні выяўленчых традыцый беларускай драматургіі. Яны з відавочнай пераканальнасцю даказалі, што зварот нацыянальнага сцэнічнага мастацтва да фальклорна-этнаграфічнага матэрыялу быў заканамерным, надзвычай плённым” [5, с. 143].

Для стварэння камічнага эфекту ў п'есах сустракаюцца калабуры трох тыпаў – лексічныя, фразеалагічныя і зейгмавыя.

І. Лексічныя каламбуры. Яны ўтвораны на аснове лексічных сродкаў – полісемантаў, паранамазаў, амонімаў.

Полісемантычныя каламбуры. У іх абыгрываюцца розныя значэнні (як узуальныя, так і аказіянальныя) той самай лексічнай адзінкі:

1) [Баба:] *Дзень добры, панове...* [Сяргей Пятровіч:] *Тут няма паноў, чаго трэба?* (“Кар’ера таварыша Брызгаліна”). “Непаразуменне” паміж персанажамі ўзнікла на той падставе, што Баба ў дачыненні да некалькіх асоб (старшыні валвыканкама, Ст. міліцыянера) ужыла ветлівую форму звароту *панове* ў значэнні ‘спадары’. Сяргей Пятровіч па-свойму ўспрыняў гэтую форму, пра што сведчыць яго рэпліка *Тут няма паноў* (‘памешчыкаў’).

2) Абыгрывацца могуць узуальныя і аказіянальныя значэнні полісеманта: [Граковіч:] *Бачыў я тваю весялосць. Замест таго, каб гасцям прыслугоўваць, яна ў кабінёце з афіцэрамі сядзіць.* [Агнешка:] *Затое добра нагандлявала.* [Граковіч:] *Глядзі зноў не нагандлюй чаго-небудзь.* [Агнешка:] *Фэ, якія вы брыдоты кажаце...* (“Перамога”). У рэпліцы Агнешкі вылучаная дзеяслоўная форма рэалізуе ўзуальнае лексічнае значэнне ‘прадала чаго-н. на пэўную суму’, а ў рэпліцы яе бацькі Граковіча – маўленчае, сітуацыйна абумоўленае (не) ‘прыдбай дзіця’.

Паранамазійныя каламбуры. Сустракаецца каламбур, утвораны ў выніку абыгрывання аднакаранёвых дзеясловаў, адзін з якіх нясе істотную для маўленчай сітуацыі сэнсавую нагрузку: [Жанчына (з дзіцянем на руках):] *І чаму гэта не адчыняюць* [кааператыўную краму], *гудок жа даўно прагудзеў?..* [Міхаліха:] *Пэўна тавар разважваюць...* [Тэклія:] *Абважваюць, а не разважваюць...* (“Перамога”). Паранамаз *абважваюць* утрымлівае намёк, што

ў краме прызвычаліся, адпускаючы каму-н. тавар, памылкова ці, хутчэй, знарок недаважваць. Зразумела, беручы кошт за нармальную вагу.

Аманімічныя каламбур. Камічны эффект грунтуецца на абыграванні розных па сямантыцы аднагучных слоў, што прыводзіць да «непаразумення» паміж персанажамі: [Альбіна:] *Якое ты маеш права абражаць мяне – жонку майстра? Я міліцыю паклічу!* [Жанчына:] *Не крычы – Дзіця разбудзіш.* [Мура:] *Таварышы, кінце, і без гэтага нудзіць...* [Альбіна:] *Мы тут не пры чым: калі цябе нудзіць, дык выпі хіны... Не будзе нудзіць...* (“Перамога”). У рэпліцы Муры *нудзіць* мае значэнне ‘выклікае стан нуды’, пра што сведчыць фрагмент рэплікі *і без гэтага...* Альбіна па-свойму зразумела скаргу суразмоўніцы і таму дзеяслоў *нудзіць* ужывае для абазначэння млоснага стану, які бывае перад ірвотай (актуалізатар значэння – *выпі хіны... Не будзе нудзіць...*).

II. Фразеалагічныя каламбур. Яны ўтвараюцца ў выніку абыгравання:

а) кампанента фразеалагізма з сінанімічным словам: [Дораш:] *Даеш ты слова?* [Баярын:] *Даю.* [Дораш:] *Дык, значыць, на руках!* [Баярын:] *Куды ты лезеш з бруднай лапай?* (“Машэка”). Тут абыгрываецца назоўнікавы кампанент фразеалагізм *на руках* (разм. ‘дамовіліся, згодны’) з экспрэсіўна зніжаным сінонімам (бруднай) *лапай* (разм. груб. ‘рукой’);

б) фразеалагічнага кампанента і таго слова, якое яго замяняе (абагульнена-прадметнага займенніка): [Ст. міліцыянер:] *Дай мне слова.* [Міколка:] *А дзе я яго вазьму?* [Ст. міліцыянер:] *Ты аб чым?* [Міколка:] *А ты аб чым?* [Ст. міліцыянер:] *Я хачу гаварыць слова.* [Міколка:] *Ну дык і гавары...* (“Кар’ера таварыша Брызгаліна”). Пачуўшы ад Ст. міліцыянера просьбу, Міколка, “не зразумеўшы” яе сутнасці, перапытваецца: *А дзе я яго вазьму?* Камізм, заснаваны на непаразуменні паміж персанажамі: першы з суразмоўнікаў вылучаны выраз ужывае як фразеалагізм (‘дазволь выступіць’), а другі наўмысна робіць выгляд, што не разумее сэнсу гэтага выразу і ўспрымае ў прамым значэнні, г. зн. як свабоднае словазлучэнне. Ст. міліцыянер, калі пачуў такі нечаканы для яго адказ, таксама перапытваецца: *А ты аб чым?* Наступныя рэплікі сведчаць, што нарэшце суразмоўнікі паразумеліся.

III. Зеўгмавыя каламбур. У п’есе ўжываецца адметная сінтаксічная канструкцыя (зеўгма), што складаецца з полісямантычнага апорнага слова, у якім адначасова рэалізуюцца два значэнні, і залежных сямантычна разнародных членаў сказа, звязаных паратаксічнай сувяззю. У залежанасці ад таго, якія моўныя (маўленчыя) адзінкі аб’ядноўваюцца ў зеўгму, можна вылучыць некалькі разнавіднасцей зеўгмавых каламбураў.

1) Аб’яднанне свабодных словазлучэнняў. Калі ўвайшоў Сяргей Пятровіч, Стары звярнуўся да яго з просьбай: *Таварыш, звольні мяне і каня.* (“Кар’ера таварыша Брызгаліна”). Каламбур утвораны аб’яднаннем двух словазлучэнняў з агульным кампанентам *звольні*, які рэалізуе два значэнні: прамое ‘вызвалі ад выканання абавязкаў конюха’ і пераноснае, аказіянальнае ‘дай магчымасць каню адпачыць ад працы’.

2) Аб’яднанне двух простых сказаў. У п’есе сустракаемся са своеасаблівай зеўгмавай канструкцыяй: апорны кампанент выступае агульным структурным кампанентам двух простых сказаў. Напрыклад: [1-я дзяўчына:] *Ну, а Дораша хто кахае?* [2-я дзяўчына:] *Баярская пуга, на тое ён падлюга.* (“Машэка”). У першым сказе наяўны дзеяслоў *кахае* рэалізуе ўзуальнае значэнне ‘мае вялікае

сардэчнае пачуццё да асобы другога полу’, а адсутны ў другой рэпліцы – іранічнае значэнне ‘карае’.

Тое ж назіраецца і ў наступным прыкладзе: [Інжынер:] *Панове... Здарылася няшчасце, завод спыніўся.* [Будзька:] *А хто ў гэтым вінаваты.* [Інжынер:] *Вінаватых шукаць цяжка. Час, час разбурае ўсё.* [Мікола:] *Правільна, пане інжынер.* [Інжынер:] *Нішто не доўгавечна. Не толькі машыны, але **час разбурае**...* [Мікола:] *...і ваш рэжым.* [Інжынер:] *Што?..* (“Перамога”). Каламбур *час разбурае* [не толькі машыны] *...і ваш рэжым* утвораны ў выніку аб’яднання фрагментаў суседніх рэплік (інжынеравай і Міколавай). Агульны дзеяслоўны кампанент *разбурае*, спалучаючыся з семантычна разнароднымі членамі сказа (дзеянікмі), рэалізуе розныя адценні значэння: у спалучэнні з *час* – ‘знішчае’ (працэс адбываецца стыхійна, адвольна), а ў спалучэнні з *рэжым* – ‘знішчае’ (вынік свядомага ўздзеяння).

Такім чынам, для стварэння камічнага эфекту ў п’есах найчасцей ўжываюцца лексічныя каламбур (полісемантычныя, паранамазійныя, аманімічныя) і радзей – фразеалагічныя і сінтаксічныя (зеўгмавыя).

Спіс літаратуры

1. Беларускія пісьменнікі (1917–1990): даведнік / склад. А.К. Гардзіцкі; навук. рэд. А.Л. Верабей. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1994. – 653 с.
2. Няфёд, У. Беларускі тэатр / У. Няфёд. – Мінск: Выд-ва АН БССР, 1959. – 400 с.
3. Багдановіч, І.Э. Міровіч Еўсцігней / І.Э. Багдановіч // Беларускія пісьменнікі: біябібліягр. слоўн.: у 6 т. – Мінск: БелЭн, 1994. – Т. 4. – С. 307–308.
4. Лаўшук, С.С. Міровіч Еўсцігней Афінагенавіч / С.С. Лаўшук, К.Б. Кузняцова (тэатр) // Беларуская энцыклапедыя: у 18 т. / рэдкал.: Г.П. Пашкоў і інш. – Мінск: БелЭн, 2000. – Т. 10. – С. 466.
5. Лаўшук, С.С. Драматургія / С.С. Лаўшук // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: у 4 т. / Нац. акад. навук Беларусі. Ін-т літ. імя Я. Купалы. – 2-е выд. – Мінск: Беларуская навука, 2002. – Т. 2: [1921–1941]. – С. 134–166.

Н. П. Цімашэнка (Гомель)

ВЫРАЖЭННЕ СЭНСАВАЙ АБУМОЎЛЕНАСЦІ НА СІНТАКСІЧНЫМ УЗРОЎНІ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Сінтаксіс, у задачы якога ўключаецца даследаванне структуры сказа, звычайна абмяжоўваўся вывучэннем яго фармальнага боку безадносна да семантыкі. Як раздзел граматыкі, сінтаксіс, як правіла, не выходзіць за межы ўласна граматычных катэгорый. Ён займаецца галоўным чынам высвятленнем значэння сінтаксічных сувязей і сэнсавым вызначэннем функцый галоўных і даданых членаў сказа. Неабходнасць вывучэння значэння сказа ўзнікла ў сувязі з тэорыяй сінтаксічных трансфармацый, якая грунтуецца на паняцці семантычнай эквівалентнасці сказаў. Пытанні, звязаныя з арганізацыяй семантычнай

структуры сказа (як простага, так і складанага), стымулююць цікавасць да сэнсавых адносін паміж кампанентамі гэтай сінтаксічнай адзінкі. Таму намі і былі ўзяты сказы з твораў мастацкай літаратуры і з народных выслоўяў для лінгвістычнага аналізу семантыка-сінтаксічных асаблівасцей беларускай мовы, у прыватнасці, для даследавання і выяўлення значэння сэнсавай абумоўленасці ў сказах розных тыпаў.

Неабходна адзначыць, што сказ – гэта прэдыкатыўны моўны знак. Прычым у адрозненне ад слова, якое з’яўляецца знакам прадмета, з’явы, паняцця, кожны сказ – знак сітуацыі. Любы знак характарызуецца двухбаковасцю, таму і сказ мае два бакі – фармальны (граматычны) і змястоўны (семантычны). Да змястоўнага боку адносяць граматычныя значэнні (структурны аспект), канкрэтны змест выказвання (семантычны аспект), суадносіны кампанентаў “дадзенага” і “новага” (камунікатыўны аспект), выражэнне пэўнай формы думкі-меркавання і інш. (лагічны аспект). Набор словаформ (структурная схема, мадэль), паказчыкі граматычных значэнняў, узаемае размяшчэнне словаформ (членаў сказа), інтанацыйная структура складаюць фармальны бок сказа. Усё гэта характарызуе сказ як адзінку, якая належыць адначасова мове і маўленню.

Кожны сказ мае сваю сэнсавую арганізацыю. У сказе можна паведаміць пра любую жыццёвую сітуацыю, з’яву, падзею, а таму разнастайнасць зместу сказаў, якія ўжываюцца чалавекам у працэсе камунікатыўных зносін, практычна неабмежаваная. І менавіта інфарматыўны змест сказа з’яўляецца асноўнай праблемай семантычнага сінтаксісу, а прадметам сінтаксічных даследаванняў стаў «аналіз спосабаў моўнай намінацыі розных сітуацый, з’яў, фактаў» [1, с. 6]. У дадзеным артыкуле мы прааналізуем формы выражэння сэнсавай абумоўленасці, пад якой разумеюць прычынна-выніковую або ўмоўна-выніковую сувязь і значэнне якой даволі часта прадстаўлена ў структуры беларускага сказа.

Найбольш яскрава значэнне сэнсавай абумоўленасці выяўляецца ў структуры складаназалежнага сказа з даданымі часткамі прычыны, умовы і выніку.

Даданая частка прычыны (беларускія сінтаксісты М.С. Яўневіч і П.У. Сцяцко называюць такую частку даданай “абгрунтавання, падставы” [2, с. 202]) служыць для выражэння прычынных адносін з галоўнай часткай. Даданая частка кампенсуе акалічнасць прычыны пры выказніку ў галоўнай частцы або раскрывае змест такой акалічнасці ў галоўнай частцы, якая выражана ўказальнымі займеннікамі або прыслоўямі: *Размова была простая і шчырая, бо ішла яна ад сэрца* (Я. Колас). *Поле празвалі Кругамі таму, што калісьці на тым месцы былі невялікія азёрыцы – кругі* (І. Мележ). *Часта прыходзілася спыняцца, таму што дарога была самавітая* (І. Мележ). *У хаце холодна, таму што на дварэ мароз* (Зм. Бядуля). *Відаць, пачаўся гарачы бой, таму што стралялі вельмі часта* (І. Мележ). *У сучасным грамадстве веданне замежных моў становіцца неад’емнай часткай адукацыі, паколькі гэта дае магчымасць далучыцца да дасягненняў сусветнай навукі, мастацтва*. Для сувязі прэдыкатыўных частак ужываюцца злучнікі *бо, таму што, паколькі, ад таго што, з-за таго што* і г. д.

Даданая частка ўмовы служыць для выражэння ўмоўных адносін з галоўнай часткай. Даданая частка паказвае, пры якіх абставінах адбываецца або можа

адбывацца дзеянне, названае ў галоўнай частцы. Даданая частка ўмовы звязваецца з галоўнай пры дапамозе злучнікаў *калі, каб, як, раз*: *Не кожнае ж і дрэўца выжывае, калі яго не так пасадзіць* (А. Бачыла). *І салаўя не радуе вясна, калі з грудзей не льюцца самі песні* (А. Бачыла). *Як не клеіцца работа, ад турботы не ўцячэш* (А. Астрэйка). *Мы б схадзілі ў лазню, каб яна была* (Зм. Бядуля). Даданая частка ўмовы часта мае розныя дадатковыя акалічнасныя значэнні. Выразна, напрыклад, выяўляецца адценне часу, калі даданая частка паясняе ў галоўнай указальнае слова *тады*: *Чалавек застаецца сам сабою толькі тады, калі ён адзін* (А. Кудравец). Адценне прычыны выражаюць даданыя часткі ўмовы, звязаныя з галоўнай злучнікам *раз* або парным злучнікам *раз – то*: *Пайду, раз трэба камусьці ісці* (М. Зарэцкі). *Раз у полі справы многа, мы дадому не ідзем* (М. Машара). *Раз мы ўжо дайшлі да крынічкі, то і знаёмства з Лясной вуліцай пачнём адсюль* (М. Гіль). Умоўныя адносіны ўскладняюцца дадатковым адценнем выніку, калі для сувязі прэдыкатыўных частак ужываюцца парныя злучнікі *калі – то, як – дык, як – то, каб – то*: *Як за мужа завалюся, дык нікога не баюся* (Прыказка). *Як воўка баяцца, то ў лес не хадзіць* (К. Крапіва).

У складаназалежных сказах з даданай часткай выніку выражаюцца прычынна-выніковыя адносіны. Сутнасць іх заключаецца ў тым, што даданая частка паказвае вынік таго, пра што паведамлялася ў галоўнай. Даданая выніку адносіцца да ўсёй галоўнай часткі з дапамогай непадзельнага састаўнога злучніка *так што*, а таксама спалучэнняў слоў у выніку *гэтага, у выніку чаго*: *Дарогу снегам замяло, так што едзь вельмі асцярожна* (К. Чорны). *У маім жыцці многа цяжкага і страшнага было, так што мяне не спалохаеш* (М. Машара). Для сувязі даданай выніку з галоўнай часткай выкарыстоўваюцца яшчэ і злучнікі *то, дык*, а таксама часціцы *аж, ажно, толькі* ў ролі злучнікаў: *Адкукавала зязюля, то хутка і восень* (Зм. Бядуля). *Ужо позна, дык ты спяшайся* (В. Каваль). *Учора прайшоў добры дождж, дык за ноч, відаць, грыбоў нарасло* (Зм. Бядуля). Асаблівасцю такіх сказаў з'яўляецца абавязковая постпазіцыя даданай часткі ў адносінах да галоўнай.

Акрамя складаназалежных сказаў з даданымі часткамі прычыны, умовы, выніку, значэнне сэнсавай абумоўленасці можа выражацца ў іншых тыпах складаных сказаў – складаназлучаных і бяззлучніковых. Адметнасцю гэтых сказаў з'яўляецца тое, што прычынна-выніковая або ўмоўна-выніковая сувязь ажыццяўляецца не пры дапамозе фармальных сродкаў сувязі (злучнікаў і злучальных слоў, якія сваім лексічным значэннем указваюць на пэўны тып сэнсавых адносін паміж часткамі), як у складаназалежных сказах, а праз сэнс, перададзены ў кожнай з прэдыкатыўных частак, і асаблівую інтанацыю.

Калі разглядаць складаназлучаны сказ, дзе выражаецца значэнне абумоўленасці, то неабходна адзначыць, што яго прэдыкатыўныя часткі звязваюцца пры дапамозе злучальных злучнікаў *і, а* і з'яўляюцца фармальна незалежнымі. Але пры аналізе семантычнай структуры такога тыпу сказаў становіцца відавочным, што сэнсава прэдыкатыўныя часткі абумоўлены адна другой: *У светла-шэрым небе з блакітнымі прасветамі з'явілася сонца і асвяціла іх сваімі праменьнямі, і ад гэтага цудоўныя птахі зрабіліся яшчэ больш прывабнымі* (В. Вольскі). *Насустрач хмары паплылі, і стала ўраз цямней* (А. Бачыла). *Аб'езд быў далёка, і таму рашылі паспрабаваць прайсці праз мост*

(І. Мележ). *Лабановіч гаварыў шчыра, хвалюючыся, а таму і гаворка яго была бытаная, няроўная...* (Я. Колас). У такіх сказах устанаўліваецца прычынная залежнасць другой прэдыкатыўнай часткі ад першай, змест другой часткі вынікае са зместу першай. Па сэнсавых адносінах такія сказы набліжаюцца да складаназалежных [2, с. 185]. Параўн.: *Паколькі Лабановіч гаварыў шчыра, хвалюючыся, гаворка яго была бытаная, няроўная*. Сказы, дзе магчыма такая трансфармацыя, адносяцца да сінтаксічных сінонімаў.

Як адзначана вышэй, значэнне сэнсавай абумоўленасці можа выражацца паміж прэдыкатыўнымі часткамі бяззлучнікавага складанага сказа, які адрозніваецца ад злучнікавых складаных сказаў спосабам сувязі частак, інтанацыйным афармленнем, а таксама сэнсавымі адценнямі. Неабходна дадаць, што для фарміравання бяззлучнікавага складанага сказа адной інтанацыі недастаткова: “змест і парадак размяшчэння частак павінны ўказваць на пэўныя адносіны паміж імі” [3, с. 526]. Значэнне абумоўленасці выражаецца паміж разнатыпнымі часткамі бяззлучнікавых складаных сказаў, якія па сваёй семантыцы набліжаюцца да складаназалежных сказаў з даданымі прычыны, умовы, выніку. Нават пастаноўка знакаў прыпынку тут залежыць ад сэнсавых адносін паміж прэдыкатыўнымі часткамі (пры выражэнні прычынных адносін ставіцца двукроп’е, а пры выражэнні ўмоўных і выніковых – працяжнік): *Спачатку вучоба не клеілася: Рэня не магла яшчэ як след увайсці ў ролю педагога* (М. Лынькоў). *У вачах хлопчыка ззяла радасць: ён выканаў сакрэтны абавязак* (Зм. Бядуля). *Ветрык крануў верхавінне дрэў – шустры шэлест паплыў па лесе* (Т. Хадкевіч). *Наблізілася старасць – захацелася адпачынку* (П. Пестрак). *Павее ветрык – шурхнуць травы* (Я. Колас). Такія бяззлучнікавыя складаныя сказы, як правіла, можна перабудаваць у складаназалежныя, у выніку чаго атрымаецца пара сінтаксічных сінонімаў. Параўн.: *Пабегчы і адарваць гурок мы не асмелываліся: баяліся дзеда* (Б. Сачанка) – *Пабегчы і адарваць гурок мы не асмелываліся, таму што (бо) баяліся дзеда*.

Значэнне сэнсавай абумоўленасці можа выражацца ў структуры не толькі складанага, але і простага сказа. Па-першае, прычыннае і ўмоўнае значэнні абазначаюць адпаведныя разнавіднасці акалічнасцей. Акалічнасці прычыны часцей за ўсё выражаюцца прыслоўямі, а таксама назоўнікамі ў форме ўскосных склонаў з прыназоўнікамі: *Спрасонку хлопчык ускрыкнуў і зноў моцна заснуў* (А. Якімовіч). *Людзі аж прыціхлі ад здзіўлення* (П. Пестрак). *А мяцеліца ад злосці белай грываю трасе* (Зм. Бядуля). *Цераз крадзенае і сваё страцілі* (В. Вітка). *Праз неасцярожнасць з хлопцам здарылася бяда* (Б. Мікуліч). Акалічнасці ўмовы выражаюцца, як правіла, назоўнікамі (з залежнымі словамі і без іх) ва ўскосных склонах з прыназоўнікамі: *Пры разумнай справе і галава ў пашане* (Прыказка). *Пры добрай арганізацыі мы дасягнулі б яшчэ лепшых вынікаў*. (Р. Няхай). *Пры жаданні можна шмат чаго дабіцца* (У. Краўчанка).

Акрамя акалічнасцей прычыны і ўмовы, значэнне абумоўленасці ў простым сказе можа праяўляцца пры дапамозе адасобленых членаў сказа. Як правіла, гэта адасобленыя акалічнасці, якія выражаюцца дзеепрыслоўямі і дзеепрыслоўнымі зваротамі і маюць прычыннае або ўмоўнае сэнсавое значэнне: *Спазніўшыся, яна не адважылася ўвасці ў аўдыторыю. Не ведаўшы броду, не сунься ў воду* (Прыказка). *Набраўшыся смеласці, можна лёгка выканаць нават складаную работу* (С. Баранавых). Дадатковае значэнне прычыны могуць выражаць і

адасобленыя азначэнні, выражаныя дзеепрыметнымі зваротамі: *Шчодро напоеныя ранішняй летняй расой, яшчэ ніжэй апусціліся долу спелыя жытнёвыя каласы* (Я. Колас). *Поўная адзінокасці і непадзельнай трывогі, Ганна раптам кінулася да сваіх* (І. Мележ).

Такім чынам, выражэнне сэнсавай абумоўленасці праяўляецца ў структуры розных сінтаксічных канструкцый. Асноўным “носьбітам” абумоўленасці з’яўляецца складаназалежны сказ з даданымі часткамі прычыны, умовы, выніку. Далей ідуць складаназлучаныя і бяззлучнікавыя сказы, у якіх выражаюцца прычынныя, умоўныя і выніковыя адносіны паміж прэдыкатыўнымі часткамі. Перыферыйнае становішча займаюць простыя сказы, дзе значэнне абумоўленасці выражаецца праз даданыя члены сказа (акалічнасці прычыны і ўмовы) і адасобленыя члены сказа (акалічнасці і азначэнні).

У выніку праведзенага даследавання можна зрабіць вывад, што ў задачу семантыкі ўключаецца апісанне сэнсу не толькі асобных лексем, але і цэлых сказаў. Тое, што семантыка не зводзіцца толькі да вывучэння сэнсу слоў, вынікае, па-першае, з таго, што «большасць слоў не мае сама па сабе сэнсу, дастаткова завершанага для таго, каб яго можна было апісваць» [4, с. 12]. Па-другое, «па-за кантэкстам словы валодаюць мнагазначнасцю, якой яны, як правіла, не валодаюць у складзе сказа» [4, с. 12]. Па-трэцяе, «значэнне сказа не зводзіцца да сумы значэнняў яго лексем» [4, с. 12]. Падкрэслім, што значэнне сказа складаецца са значэнняў лексем, граматычных значэнняў словаформ і значэнняў сінтаксічных канструкцый. Даследаванне праблем сінтаксічнай семантыкі закранае вырашэнне такіх пытанняў, як структура сказа, паняцце галоўных і даданых членаў, сінтаксічная сінанімія і шэраг іншых. Раскрыццё праблем семантычнага сінтаксісу непасрэдна звязана з вывучэннем важнейшай функцыі мовы як сродку зносін паміж людзьмі, паколькі яно накіравана на высвятленне сапраўднага сэнсу выказванняў.

Спіс літаратуры

1. Арват, Н.Н. Аспекты изучения простого предложения / Н.Н. Арват. – Черновцы: Изд-во Черновицкого ун-та, 1972. – 44 с.
2. Яўневіч, М.С. Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы / М.С. Яўневіч, П.У. Сцяцко. – Мн.: Аверсэв, 2006. – 286 с.
3. Сучасная беларуская мова: вучэб. дапам. / Л.М. Грыгор’ева [і інш.]; пад агул. рэд. Л.М. Грыгор’евай. – Мн.: Выш. шк., 2006. – 559 с.
4. Падучева, Е.В. О семантике синтаксиса (материалы к трансформационной грамматике русского языка) / Е.В. Падучева. – М.: Наука, 1974. – 292 с.

А. М. Чарнышова (Гомель)

СЕМАНТЫЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА ЭМАЦЫЯНАЛЬНЫХ ЖЭСТАЎ У БЕЛАРУСКАЙ МАСТАЦКАЙ ПРОЗЕ

Эмоцыі – асаблівы клас псіхічных працэсаў і станаў, звязаных з інстынктамі, патрэбамі і матывамі. Такія працэсы адлюстроўваюць у форме непасрэднага перажывання (задавальнення, радасці, страху і г. д.) значнасць

дзеючых на індывіда розных з’яў. Эмоцыі маюць выражаны сітуацыйны характар, гэта значыць выражаюць ацэначныя адносіны суб’екта да магчымых сітуацый [1, с. 8].

У мастацкім тэксце невербальныя сродкі адыгрываюць дастаткова важную эмацыянальна-экспрэсіўную ролю. Менавіта дзякуючы пэўным выразным жэстам ва ўяўленнях чытача фарміруецца яскравы, запамінальны малюнак паводзін персанажаў у працэсе камунікатыўнага акту [2, с. 21].

Выразныя рухі цела могуць з’яўляцца суправаджальнікамі эмоцый, а таксама іх знешняй формай існавання і праяўлення. Таму сярод разнастайных груп жэстаў намі вылучаюцца **эмацыянальныя**, або **сімптаматычныя** жэсты як своеасаблівы элемент камунікатыўных міжасобасных працэсаў паміж асобамі.

Дамінантай такіх жэстаў з’яўляецца менавіта эмацыянальны складнік, а не фізічны рух. Не толькі мова можа перадаваць эмацыянальны настрой. Хваляванне, радасць, захапленне, нянавісць, засмучэнне, прыкрасць, здзіўленне, збынтэжанаць, разгубленаць – усе гэтыя эмоцыі і іх адценні знаходзяць сваё адлюстраванне і ў жэстах.

Трэба адзначыць, што сімптаматычныя (эмацыянальныя) жэсты, у адрозненне ад камунікатыўных, могуць ужывацца не толькі ў дачыненні да суб’екта, але і калі чалавек застаецца адзін. Менавіта таму такія жэставыя паводзіны нельга назваць поўнацэннымі дыялагічнымі. Як слушна адзначаюць вучоныя, эмоцыі адрозніваюцца сваімі сацыяльнымі функцыямі. Некаторыя эмоцыі (каханне, зацікаўленасць, пагарда) накіраваны на іншых асоб і з’яўляюцца формай узаемадзеяння паміж чалавекам і яго сацыяльным асяроддзем. Другія эмоцыі (страх, смутак) маюць эгацэнтрычны характар і з’яўляюцца рэакцыяй на тое, што адбылося з чалавекам [3, с. 113].

Адзначым, што эмацыянальная інфармацыя ва ўсіх яе праявах уласціва не для ўсіх тыпаў тэксту. У большасці сваёй яна змяшчаецца ў мастацкіх тэкстах. Таму актуальнымі з’яўляюцца словы В.І. Шахоўскага: “Уся мастацкая літаратура з’яўляецца дэпазітарыем эмоцый: яна апісвае эмацыянальныя катэгорыяльныя сітуацыі, вербальныя і авербальныя эмацыянальныя паводзіны чалавека, спосабы, сродкі і шляхі камунікацыі эмоцый, у ёй захаваны эмацыянальны віды і індывідуальны вопыт чалавека, спосабы яго эмацыянальнага рэфлексавання” [4, с. 188].

Вербальна выражаныя эмацыянальныя жэсты шырока ўжываюцца аўтарамі ў беларускай прозе. Семантыка такіх жэстаў вызначаецца пераважна ў кантэксце, дзе ў залежнасці ад сітуацыі зносіны паміж героямі праз “чысты” жэставы рух перадаецца эмацыянальны складнік камунікацыі.

Жэсты ў мастацкім тэксце могуць абазначаць **станоўчыя**, **пазітыўныя эмоцыі** і выражаць наступныя пачуцці: **радасць**: *У наступны момант моцных рукі бесцырымонна схпілі яго, падкінулі ўгору і зноў спаймалі, і легкаважны голас весела пракрычаў нешта незразумелае...* “*Mon petit prince Zagorski!*” [5, с. 50]; **задавальненне**: *Бацька пакручваў хвалісты бялявы вус, з усмешкай і радасцю паглядаў на сына. Яго загарэлы твар здаваўся аліўкавым...* “Добры ты, сыне!” [5, с. 62]; **шкадаванне**: *Са скрухаю паківаў галавою*: “Адалі, называецца. Адно цікава было б ведаць: чаму цябе там для душы навучылі? У што ты верыш, акрамя “лусне пан па ічацэ – падстаў другую?”” [5, с. 187]; **збынтэжанаць**: “Вы што, камандзір кавалерыйскага палка?” – тонам, які не

абяцаў добра, запытаў генерал. – “Ніяк не! Стралковага, таварыш генерал.” – “А на якога ж чорта тады ў вас шпоры?” – Маёр збянтэжана варухнуўся ледзь-ледзь адным толькі плячом і зноў знерухомеў, не адрываючы позірку ад генерала [6, с. 299]; Спыніце размовы. Выконвайце загад. Абяззброены няўмольнасцю камбата, ардынарац амаль збянтэжана паціснуў плячыма. – “Гм. Мне што? Я выканаю. Джым — ка мне!” [6, с. 304]; **згоду:** Хадоська паспрабавала вырвацца, але Яўхім не адпусціў яе, з лагодным дакорам сказаў, што не трэба ж быць такою ганарліваю. І пасмяяцца нельга – ён жа і не думаў крыўдзіць яе, проста язык з нуды пачасаць хацелася. Слухаючы яго добры, вінаваты шэпт, Хадоська перастала рвацца, пакорліва схіліла галаву. – “Я страх як не люблю, калі вы... чэшаце языкі...— ціха прамовіла яна.— Ахвота вам... паскудства ўсякае... казаць.” [7, с. 90]; **здзіўленне:** Людзей на вуліцы ўжо амаль не асталося — толькі ў скверыку наводдаль стаяла некалькі падлеткаў і з імі тоненькі хваравіты хлопчык у будзёнаўцы. Разявіўшы рот, ён усё сморгаў носам і ўглядаўся ў шыбеніцу, падобна было — яго дзівіла там лішняя, пятая пятля [6, с. 277]; Вераценнікава, аднак, не кратаючыся з месца, зноў дзеўбанула рукою ў край сваёй шапкі. – “І дазвольце звярнуцца па асабістаму пытанню, таварыш генерал.” – Генерал здзіўлена прыўзняў галаву, але перш чым ён што-небудзь адказаў, Вераценнікава выпаліла: “Загадайце камбату пакінуць мяне ў батальёне” [6, с. 296]; **спачуванне:** Ганна, адчуўшы, што за ёй ніхто асабліва не сочыць, ужо хацела прытуліцца да Хадоські, запытацца аб тым, што трывожыла, калі Хадоська раптам горача абняла яе, голасам, поўным бязмежнага спачування і жалю, абпаліла: “Бедная... Бедная ты мая, Ганулечка... Няшчасная...” [7, с. 83] і інш.

Самым пашыраным у мастацкіх тэкстах з’яўляецца семантычны клас станоўчых эмацыянальных жэстаў, які выражае **любоў, каханне і няшчоту**. Многія беларускія пісьменнікі пры апісанні стасункаў паміж героямі супрацьлеглага полу ўжываюць у сваіх творах лексемы, што апісваюць тактыльныя паводзіны, жэсты дотыкаў. У кантэксце яны прадстаўлены наступным чынам: Яна раптам абвіла Васіля моцнымі рукамі, прытулілася ўся і з нейкай урачыстасцю, сур’ёзна, з выразам чалавека, які ведае ўсю глыбіню бездані, у якую кідаецца, прыпала сваімі вуснамі да яго. [7, с. 39]; “Дзякуй вам, Алесь, — кажа яна. — Бывайце.” – Яна набліжае да яго тварык, дакранаецца нерухомымі вуснамі да яго шчакі і падае яму руку... [5, с. 124]; У густым летнім змроку цёплае ночы Янінка прыкметна пасмялела, напэўна, канчаткова адолеўшы тое, што раздзяляла іх удзень, і цяпер ішла зусім поруч, лёгенька дакранаючыся пальцамі да яго лоця. Неяк неўпрыцем для яго яна перайшла на ты, і ён таксама некалькі разоў сказаў ёй ты, абаім стала на дзіва проста, канчаткова знікла дзённая няёмкасць і незразумелая нацягнутасць, якая нядаўна была між імі [6, с. 111]; Калі ён наваліўся ў траву каля воза, нахілілася, няшчотна пагладзіла па галаве [7, с. 21]; Яўхім абняў Хадоську, адчуў, як яна радасна, аддана прытулілася, аж затрапятала ад шчасця. – “Канапляначка...” [7, с. 119]; Ён пацалаваў, і яна не адварнулася, адказала доўгім-доўгім пацалункам, такім, што ён ледзь не задыхнуўся. – “Утаміўся я...— сказаў ён, нібы адкрыўся другу ў бядзе.— Пасядзім давай.” [7, с. 119] і інш.

У беларускай прозе сустракаюцца лексемы, што называюць жэсты, якія выражаюць і **адмоўныя**, або **негатыўныя эмоцыі**. Гама такіх эмоцый

разнастайная ў семантычным плане, а намінаць адзіны адзінкі, што прадстаўляюць іх, могуць абазначаць: **перажыванне, няровнасць:** *Матуля закрыла вочы рукою, пальцы яе дрыжалі. – “Я ведаю, Georges, чаму ён не хоча бачыць цябе. Гэта праз Кроера. Праз яго ён і мяне не любіць.”* [5, с. 153]; *“Я вінен перад табою, Антаніда.” – Бацькавы моцныя рукі сціснулі край абруса: “Бачыш, ты і ўсе лічылі мяне легкадумным. Я не хацеў, каб сын пайшоў у мяне. Я хацеў, каб ён быў моцны, увесь ад гэтай зямлі.”* [5, с. 55]; **непавагу:** *Ён выплюнуў пад стол. – “Нясмачныя твае... марцыпаны.” – Бацькаў твар спахмурнеў, бо на матчыных вачах выступілі слёзы* [5, с. 56]; **неадабрэнне:** *Стараста нечага моўчкі чакаў – якога слова ці, нарэшце, гаворкі пра справу. Вялікія яго парэпаныя рукі ляжалі на чорнай вокладцы кніжкі. Засоўваючы акраец за пазуху, Рыбак кінуў з неадабрэннем: “Кніжачкі пачытваеш?” – “А што ж, пачытаць нікому не шкодзіць”* [6, с. 157]; **безвыходнасць:** *Дзед з малодшымі сядзеў на прызбе, доўгі снежна-белы ў сваёй кужэльнай вопратцы... Дзед сядзеў, бязвольна склаўшы карычневыя рукі, а над яго галавою незадаволеная басілі хрушчы* [5, с. 20]; *Алесь апусціў галаву. Усё было скончана. Прыніжэнне няшчаснага Тромба завяршыла ўсё. Ён ненавідзеў гэтага чалавека... Але ў чым вінаваты Тромб?* [5, с. 188]; **віну:** *Развітваліся каля яе гумна. Яўхім, ішчы, вінавата абняў яе за плечы, Хадоська сама паднялася на пальчыках, дацягнулася да яго губ, пацалавала. – “Яўхімка! Што ж...— голас яе, кволы, пакутлівы, задрыжаў.— Што ж мы... нарабілі!”* [7, с. 121]; **разгубленасць:** *“Іншай дарогі для мяне няма.” – Алесь развёў рукамі: “Каб жа ж можна было хоць што-небудзь зрабіць!.. Не паўстанеш – будзеш жыць, як усе... Сумленне сраціш. А паўстанеш – таксама страшна.”* [5, с. 315]; *“Паверце слову двараніна: варта было.” – Дырэктар паціснуў плячыма. Хто, сапраўды, разбярэцца ў рахунках гэтых юных вандалаў?* [5, с. 337]; **расчараванне:** *“Дзеўка, кажу, на хутары. Пабачыш — ураз падужаеш.” – “Табе да дзевак яшчэ!” – Прыстала брыдучы ззаду, Сотнікаў расчаравана апусціў галаву — уся яго ўвага цяпер была скіравана на тое, каб не збіцца з кроку, не парушыць пасільны, асвоены ім тэмп...* [6, с. 136]; **дакор:** *Стаміўся біць у гонг і толькі з дакорам пагойдваў галавою: “Дваране яшчэ называецца.”* [5, с. 221]; **злосць і абурэнне:** *“Далажыце следчаму. Нам патрэбны следчы”, – вымавіў ён не дужа, аднак рашуча, усё болей адчуваючы, як зямля хінецца кудысь з-пад яго ног. Але паліцай злосна тузануў ззаду. – “Позна! Адследчыліся!”* [6, с. 264]; *Ганна гнеўна рванулася, з усяе сілы кулаком таўханула яго ў грудзі. – “Адыдзі, чорт сліявы!..”* [7, с. 50]; *Каля Яўхіма апынуўся брат яго, Сцяпан. Але замест таго, каб памагчы Яўхіму, чамусьці пацягнуў яго назад, чубаты адразу зазлаваў, даў Сцяпану па твары* [7, с. 431]; **абыякавасць:** *“Як ты, нічога? Мо давай лагчынкай пройдзем? Тут недзе за кустамі павінна быць яшчэ вёсачка.” – “Давай”, – знарок абыякава цепнуў плячом Сотнікаў. Яму сапраўды было ўсё роўна, абы толькі не стаяць на марозлівым ветры і мець у надзеі хоць які-небудзь агенчык, які б свяціў наперадзе* [6, с. 144]; **засмучэнне:** *Кабакоў паняла апусціў галаву. – “Баіцеся?” – запытаў камбат, ва ўпор разглядаючы байца і як заўжды ў такіх выпадках чакаючы апраўдання і хлусні. Але Кабакоў ціха пацвердзіў: “Баюся.”* [6, с. 312]; **напрок:** *Жонка драмала, як бы нічога і не здарылася. Кладучыся побач, ледзь стрымліваючы дрыготку, ён штурхнуў з напрокам: “Спіш!..” – “А?.. Што?.. Што табе?..”* [7, с. 58] і інш.

Як бачна з фактычнага матэрыялу, дастаткова часта ў беларускай прозе для абазначэння эмацыянальных жэстаў выкарыстоўваецца так званы эмацыянальны маркёр, які з’яўляецца лексічным абазначэннем пачуццёвага стану, што перажывае персанаж у творы. У нашых прыкладах такім маркёрам з’яўляюцца адвербіяльныя кампаненты (*узрадавана, пакорліва, здзіўлена, збянтэжана, няшчотна, вінавата, расчаравана; з усмешкай і радасцю, са скрухую, з неадабрэннем*) у канструкцыі ‘дзеянне + саматычны складнік, які называе частку цела чалавека’.

Такім чынам, эмацыянальныя жэсты ў мастацкім тэксце выконваюць важную ролю псіхалагічнай характарыстыкі персанажаў. Беларускія пісьменнікі выкарыстоўваюць намінацыйныя адзінкі для абазначэння станавых і адмоўных сімптоматычных жэстаў, што дазваляе перадаць складаны свет пачуццяў, настрою, бо менавіта жэставыя рухі герояў з’яўляюцца непасрэднымі індикатарамі іх унутранага душэўнага стану і думак.

Спіс літаратуры

1. Юсева, Ю.В. Механизмы вербализации эмоционального состояния литературного персонажа в англоязычной художественной прозе: автореферат дис. на соиск. уч. степ. канд. фил. наук: 10.02.04 / Ю.В. Юсева – Москва, 2011. – 14 с.
2. Качанчук, Т. Е. Невербальное общение как элемент экспрессивности художественного текста / Личность – слово – социум: материалы VIII Междунар. науч. практ. конф., 28–29 апреля 2008 г., г. Минск: в 2 ч. Ч. 2 / отв. ред. Т. А. Фалалеева – Минск: Паркус плюс, 2008. – 212 с.
3. Романович, С.С. Невербальные средства и межкультурные различия в выражении эмоций / Личность – слово – социум: Материалы 6-ой Междунар. науч.-практич. конф., 19–20 апреля 2006 г., Минск: в 2 ч. Ч. 1 / Отв. ред. В.В.Фалалеев – Мн.: Паркус плюс, 2006. – 228 с.
4. Шаховский, В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Изд. 2-е, испр. и доп. / В.И. Шаховский. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 208 с.
5. Караткевіч, Ул. Каласы пад сярпом тваім: Раман. Кн. першая / Ул.Караткевіч. – Мн.: Юнацтва, 1981. – 381 с.
6. Быкаў, В. Збор твораў. У 4-х т. Т. 2. Аповесці / В. Быкаў – Мн.: Маст літ., 1981. – 447 с., 4 л. іл.
7. Мележ, І. Людзі на балоце / І. Мележ. – Мн., 1991. – 402 с.

В. В. Шур (Мазыр)

МАЛАЯ РАДЗІМА Ў АНАМАСТЫКОНЕ ПІСЬМЕННІКАЎ

У кожнага з беларускіх пісьменнікаў ёсць радзіма Беларусь, ёсць і “малая радзіма”, інакш кажучы, кожны з нас, гаворачы словамі Рыгора Барадуліна, “*мае свае Ушачы*”. У літаратуры засведчаны класічныя радкі апісання роднага кутка

ў мастацкіх творах і біяграфіях Якуба Коласа, Івана Мележа, Рыгора Барадуліна, Ніла Гілевіча, Барыса Сачанкі, Міколы Мятліцкага, Уладзіміра Ліпскага, Вячаслава Рагойшы, Уладзіміра Калесніка і інш. У названым паэтычным абагульненні Рыгора Барадуліна, якое стала афарызмам і набыло глыбока сімвалічны сэнс, лаканічна перадаецца выключна вызначальная для кожнага чалавека роля “малой радзімы”, асацыятыўнасць і сімвалізм яе ўласных назваў, дзе такія элементы стварэння аўтабіяграфізму, павагі да роднага кутка набываюць новы імпульс і становяцца зыходным пунктам фармавання высокага патрыятызму і павагі да ўсёй Радзімы-Беларусі. У названым афарызме айконім *Ушачы* па эмацыйнай насычанасці раўназначны этноніму *Беларусь*.

Асобныя аўтары, напрыклад, вядомыя вучоныя пісьменнікі М. Улашчык, У. Калеснік, У. Ліпскі, У. Верамейчык, М. Мятліцкі, апісанню родных мясцін прысвячаюць цэлыя кнігі. Так, вядомы беларускі вучоны Мікалай Улашчык падрыхтаваў вялікі нарыс “*Была такая вёска*” (Мн., 1981), дзе як этнограф, гісторык прасачыў гісторыю роднай *Віцькаўшчыны* ў 1883 – 1917 гадах, што недалёка ад Мінска, каля *Самахвалавіч*. Такого падрабязнага і цікавага эсэ не было да апошняга часу ў нашай нацыянальнай літаратуры. Асабліва падрабязна ў нарысе растлумачаны шматлікія традыцыйныя беларускія ўласныя імёны, айконімы, мікратапонімы вакол *Віцькаўшчыны*.

У пачатку 80-х гадоў XX стагоддзя пра вартасць і неабходнасць напісання такіх кніг пісаў сам М. Улашчык у пісьме, адрасаваным пісьменніку і вядомаму грамадскаму дзеячу Алесю Адамовічу: “Ад *Багацькаўкі* (вёскі, у якой нарадзіліся браты Гарэцкія – В.Ш.) зараз засталася мала. Лічу, што гэта наш абавязак (а таксама пра *Глінішчы* Мележа і інш.). Маё ўражанне, пэўна, пераўвядлічана, але, здаецца, што нават карыстаючыся толькі апублікаванымі матэрыяламі, можна напісаць хаця б кароткую гісторыю кожнай вёскі. Між іншым, у прадмове да сваёй кнігі я выказаў неабходнасць сабраць як мага больш звестак і напісаць гісторыю тых вёсак, спіс якіх знаходзіцца ў *Хатыні*. Гэта зусім неабходна. І я нават не разумею, чаму за гэта ніхто (ніякая ўстанова) не ўзяўся да апошняга часу. Страшны канец вядомы, але ж людзі жылі ў гэтых вёсках сотні гадоў...” [1, с. 502].

На прыкладах апісання мясцовых назваў, этнаграфічных замалёвак побыту сваіх землякоў, іх стасункаў з суседнімі паселішчамі і інш. найлепшым чынам можна з вялікім поспехам прапагандаваць лепшыя ўзоры і набыткі матэрыяльнай і духоўнай культуры землякоў, выхоўваць павагу да радзімы Беларусі. Такія творы напоўнены павышаным эмацыйным сэнсам, насычаны гонарам да зямлі бацькоў, павагаю да землякоў, захапленнем ад гераічнага, жалем, спачуваннем і болей да жаклівых праяў, якія раней спазнавала наша малая радзіма і наша Бацькаўшчына ў цэлым. Сіmvаламі малой радзімы ў беларускай літаратуры засведчаны онімы *Мікалаеўшчына*, *Нёман*, *Альбуць*, *Глінішчы*, *Загор’е*, *Багацькаўка*, *Саматэвічы*, *Давыд-Гарадок*, *Боркі*, *Вялікі Бор*, *Цімкавічы*, *Бабчын*, *Ліхаўня* і інш. У гэтых назвах, засведчаных у біяграфіях пісьменнікаў і іх творах, выразна актуалізуюцца апасродкавана-асацыятыўныя асаблівасці, навеяныя ўспамінамі мастакоў слова пра вядомых у наваколлі асоб, гістарычнымі падзеямі, уражаннем дзяцінства, ускладненым іншым жыццёвым вопытам. У творах літаратуры, як сведчыць аналіз, такія онімы малой радзімы пісьменнікаў выступаюць “як індывідуальныя моўныя элементы, што

пранізваюць усю структуру мастацкага твора і вызначаюць узаемасувязь і ўзаемадзеянне ўсіх кампанентаў тэксту” (В. Вінаградаў).

Так, народны пісьменнік Беларусі Іван Мележ нідзе і ніколі не забываў сваё роднае *Палессе*, аблогі яго балотаў і пушчаў, сакавітую зеляніну і разнатраўе шырокіх прыпяцкіх і дняпроўскіх лугоў, багацце рачулак і азярын, раздолле ўрадлівых палёў і духмяных садоў... Самымі дарагімі і незабыўнымі былі ў яго ўспаміны пра сваю радню, самабытных, непасрэдных і шчырых землякоў-палешукоў, непаўторныя *Глінішчы*, *Юравічы*, *Тунеўшчыну*, *Тур’ю*... У аўтабіяграфіі пісьменнік адзначаў: “З радасцю і болей пад’язджаю я кожны раз к родным сваім мясцінам. Ад *Гомеля* ці ад *Мазыра* – гледзячы па тым, з якога боку ідзе дарога к роднаму кутку, – пачынаюцца гарады, станцыі, вёскі, на якія не магу ўжо глядзець без хвалявання. *Рэчыца*, *Васілевічы*, *Мазыр* – для мяне не проста назвы паселішчаў, а як бы жывыя істоты, таварышы маладосці... Чым бліжэй вядзе дарога к *Глінішчам*, тым бліжэйшыя таварышы выходзяць насустрач – *Юравічы* і *Хойнікі*, *Каранёўка* і *Княжыца*, *Алексічы* і *Тунеўшчына*. І нарэшце – родныя *Глінішчы*, дзе ўжо выходзяць насустрач такія таварышы, якія не названы ні на якіх самых дасканалых картах, але якія моцна, на ўсё жыццё прапісаны ў сэрцы: *Луцішчы*, *Тур’я*, *Канпельскае*, *Казекава*, *Перавельскі круг*, *Паўлаў круг*, беразняк, возера, канава, выганы. Гайкі гэтыя даўно сцёрты з зямлі так, што і пнёў не асталося, у рацэ вады па костачкі, “кругі” многія высахлі нашчэнт – і ўсё ж яны жывуць успамінам у сэрцы, шчымлівай, непатрэбнай тугой страты” (гл.: Мележ І. Трохі згадак і думак // *Пяцьдзсят чатыры дарогі*. – Мн., 1963. С. 387).

Такой канцэнтрацыяй рэальных айконімаў і мікратапонімаў усходняга Палесся пісьменнік у параўнальна сціслым кантэксце стварае алузію масавасці і тыповасці такіх адзінак у рэгіёне. У шэрагу выпадкаў некаторыя з названых онімаў, што вядомы ў народзе і мастацкай літаратуры, напрыклад, *Юравічы*, *Мазыр*, *Хойнікі*, *Глінішчы*, *Васілевічы*, утвараюць у носьбітаў мовы, чытачоў не толькі анамастычныя, але і вобразныя (мастацкія), а часам і энцыклапедычныя асацыяцыі, у сваю чаргу малавядомыя словы-онімы таксама могуць уступаць, як лічаць даследчыкі, у разнастайныя асацыятыўныя сувязі са словамі агульнымі, што нагадваюць онім знешнім падабенствам, гукавой абалонкай, марфемнай будовай, семантычным напаўненнем і інш.

Для Кузьмы Чорнага родныя *Цімкавічы* значылі вельмі многае. Адтуль яго сюжэты рэальныя і створаныя фантазіяй пісьменніка. У дзённіку пісьменніка пра вызваленне сваёй “малой радзімы” ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў ён адзначаў: “Учора ўночы паведамілі ў зводцы, што ўзялі *Цімкавічы*. Вялікую *Раёўку*, *Жавалкі*. Родныя мае мясціны! Як мая душа рвецца туды! Яна заўсёды там. Там жывуць мае персанажы. Усе дарогі, пейзажы, дрэвы, чалавечыя натуры, пра якія пісаў. Гэта ўсё адтуль сапраўднае” (Маладосць – 2010. – № 1. – с. 120).

Акадэмік У. Гніламёдаў у інтэрв’ю часопісу “Полымя” (1999, № 10, с. 188) адзначаў, што з малых гадоў меў вялікую цікавасць да “гісторыі мясцовасці, гарадоў, мястэчак, вёсак, а таксама да паходжання розных назваў... Што да майго юнацтва, то мяркую, гэта ўжо асаблівы вопыт – вопыт не толькі майго жыцця, але і вопыт жыцця маёй сям’і, роду, вёскі”.

Відаць, асобна патрэбна гаварыць пра ролю “малой радзімы” ў станаўленні і адметнасці творчасці пісьменнікаў, мастакоў. Так, Л. Корань, даследчыца

прозы Івана Навуменкі, у артыкуле “Малая” і “Вялікая” радзіма : мастацкі выбар пісьменніка”, аналізуючы этапы творчасці гэтага майстра слова, адзначыла выключную ролю Рэчыцкага Палесся, “малой радзімы” пісьменніка, на фарміраванне яго як творчай асобы. “Мястэчка Васілевічы Рэчыцкага раёна Гомельскай вобласці – вось такая кропка на карце Палесся, у якой, разам з нараджэннем былі закладзены псіхалагічныя, эмацыянальныя, урэшце, пэўныя светапоглядныя асновы творчасці Івана Навуменкі... Акрамя месца нараджэння, прыгадаем і яшчэ адзін момант шчыльнай прывязанасці І. Навуменкі да Палесся, так сказаць, палескую школу ў яго лёсе: гэта шэсць пасляваенных гадоў (з 1946 па 1951) журналісцкай працы на Мазыршчыне карэспандэнтам абласной газеты “Большавік Палесся” [2, с. 138].

Іван Навуменка для стварэння рэгіянальнага каларыту, усебаковага раскрыцця вобразаў у сваіх раманах “Сасна пры дарозе”, “Вецер у соснах”, “Сорак трэці” і інш. насычаў тэкст тапанімічнымі і антрапанімічнымі назвамі, якія семантыкай і словаўтваральнымі мадэлямі характэрны для Мазырскага Палесся, дзе прайшла маладосць пісьменніка, апаленая вайной. Не аднойчы даследчыкі яго творчасці змаглі засведчыць, што гэты мастак слова, прадаўжаючы творча развіваць коласаўскія традыцыі, шырока ўводзіў у тэксты поруч з гістарычнай асновай і рэгіянальныя элементы. Так, у названых раманах канкрэтныя месцы дзеянняў (*Азяркі, Бацькавічы, Вербічы, Гарбылі, Грамы, Журавічы, Піляцічы* і інш.), імёны і прозвішчы літаратурных герояў (*Бондар, Драгун, Дрозд, Міця Птах, Іван Лобік, Мазурэнка* і інш.) значна ўзмацняюць рэгіянальную плынь раманаў, бо такія тапанімічныя і антрапанімічныя адзінкі з’яўляюцца арганічнай часткай мясцовай анамастыкі, яны тыповыя для ўсходняга Палесся – радзімы пісьменніка, а ў мастацкіх замалёўках *Гарбылёў* (у сапраўднасці – Калінкавічаў), *Журавічаў* (Юравіч), *Бацькавічаў* (Васілевічаў – радзімы І. Навуменкі), *Грамоў* (ст. Нахаў) і інш. угадваюцца паселішчы, іх ваколіцы, рэальныя назвы, дзе адбываліся падзеі, апісаныя ў раманах.

У гэтай сувязі варта прыгадаць і такія словы з песні: “*З чаго пачынаецца Радзіма?*”, што сталі афарызмам, і кожны з нас, безумоўна, узгадае той куток, дзе ўпершыню адчуў сябе *Чалавекам*, пачаў пазнаваць сусвет у яго шматаблічнасці і праявах.

Родныя назвы Мазыршчыны выклікаюць самыя станоўчыя эмоцыі і асацыяцыі і ў пісьменніка А. Бароўскага: “І сёння, калі пачую назвы вёсак ці мясцін, да сэрца падступае салодкі ўспамін вандровак – *Кімбараўка, Скрыгалаў, Мялешкавічы, Зялёны Мох* (адкуль бацька родам), *Раманаўка, Бярозаўка*, дзе нарадзіўся пазней таленавіты прэзаіт *Андрэй Федарэнка*, адкуль браты *Мікола і Віктар Дубровы* – таленавітыя мастакі, *Балажэвічы*, дзе пачынала працаваць настаўніцай *Святлана Алексіевіч, Міхалкі*, дзе настаўнічалі *Уладзімір Верамейчык, Усевалад Краўчанка*” [3, с. 150].

Паэт Уладзімір Верамейчык, ураджэнец з Брагіншчыны, улюбёны ў Палессе, яго паселішчы, іх назвы, называючы сябе “*сынам Палесся*”, да апошніх дзён жыў праблемамі гэтага краю, ён не ўяўляў сябе без *Прыпяці, Ліхаўні, Славечны, Мазыра, Юравічаў, Брагіна, Васілевічаў...*: “*Мой край – / Надпрыпяцкія выспы, / Сасоннік сіні, луг, трысцё. / Я песню тут / Па слову высніў, / Адсюль Пусціў яе ў жыццё*”. Падводзячы вынікі зробленага і напісанага, адчуваючы, што век зямны не бясконцы, паэт пісаў у вершы “Пра апошнія”: “*Я*

хлеба апошнюю лусту свайго / Пашлю толькі маці... / Апошні дарыць пацалунак хачу / Любімай жанчыне... / Апошнюю рэчку хачу пераплыць не Лету, а Прыпяць", "... папрашу перад смерцю сяброў дарагіх: / "Мне зрабіце труну з панадпрыпяцкіх сосен, / каб і там для мяне шум ракі не аціх". Гучаць гэтыя словы не як надуманая рыторыка, якою запаўняюць паэтычныя радкі. Сказана ёмка, трапна, запамінальна.

У. Верамейчык ганарыўся, захапляўся многімі куткамі Мазыршчыны і ўсяго Усходняга Палесся, пра што яскрава сведчаць яго дасканалыя дыскурсы-апісанні, насычаныя ўласнымі назвамі, перыфразамі, трапнымі параўнаннямі, эпітэтамі, што густа заселены паэтам у яго вершах, паэмах. Гэта рэальныя назвы-айконімы палескіх вёсак, мястэчак, іншых пасяленняў, напамін якіх у дасведчанага чытача алюзійна выклікае самыя розныя асацыяцыі: *Бабры, Міхалкі, Кустаўніца, Кімбараўка, Салаўёўка, Свідоўка* – мазырскія архаізаваныя назвы, што зніклі ў выніку працэсаў урбанізацыі. Гэтыя паселішчы, вобразна кажучы, “праглынуў” Мазыр, увабраўшы іх у свае сучасныя мікрараёны, што імкліва забудоўваліся ў 60–80-я гады ХХ ст.; *Гамарня, Барбароў, Юравічы, Палаўкоўскі Млынок, Нехарань, Белы Бераг, Гута, Данілееўка, Карпаўка, Дворышчы, Ліхаўня, Навінкі, Залатуха, Ведрыч, Зашчоб’е, Нахаў* – зніклыя або моцна пасыпаныя чарнобыльскім попелам нараўлянскія і рэчыцкія паселішчы, назвы якіх шчымліва напаміналі У. Верамейчыку пра яго сірочае цяжкае дзяцінства, а таксама гады грамадзянскага сталення і творчага росту. У творах паэта мноства запамінальных апісанняў мясцовых мікратапонімаў, урбанонімаў, гідронімаў, што яскрава адлюстроўваюць праз мастацкія ўмоўнасці асаблівае палескай флоры і фаўны, перадаюць гістарычную павязь пакаленняў, каларыт гераічнага і трагічнага мінулага і сучаснага: *Ясная Гара, Мазырскі педінстытут, Мазырскі мост*, вуліцы Мазыра – *Свідоўка, Сямнацатага верасня, Камсамольская, Савецкая* і інш., рачулки, крыніцы, сажалкі: *Чарацыянка, Пятлянка, Славечна, Батыўля, Цітава копанка, Немцава яма, Карпава яма* і г. д. Але галоўныя ў гэтым мнагалікім наборы онімаў *Прыпяць, Мазыр*, якія ў яго паэзіі – аб’екты самай высокай паэтызацыі, адухаўлення, шанавання, захаплення, узнёсласці...

Для паэтэсы з Мазыра Г. Дашкевіч таксама ўласцівы выразны палескі каларыт і аўтабіяграфізм, якія выяўляюцца паслядоўным выкарыстаннем рэальных тураўскіх, мазырскіх, хойніцкіх айконімаў, гідронімаў, мікратапонімаў: *Малешаў, Верасніца, Хільчыцы, Азяраны, Любавічы, Прыстань, Красны Бор, Заверб'е, Вінішчы, Замкавая Гара, Гара, Крываніва, Хойнікі (Хвойнікі), Зарэчча* і інш.; насычэннем тэкстаў рэальнымі імёнамі, прозвішчамі жыхароў з розных куткоў Усходняга Палесся: дзядзька *Рыгор, Клімовічаў род, Міхалка Лагвінец, Даніла, Сідар, Мікола, бабуля Макрэня, дзядуля Павел* па мянушцы *Бог* і інш., ужываннем дыялектызмаў і дыялектных формаў:

Палесся. У яе вершах светла і паэтызавана гучаць сапраўдныя назвы рэк, азёр і вёсак Тураўшчыны, Мазыршчыны, рэальныя імёны яе блізкіх – дзядоў, бацькоў, дзяцей, унукаў, тых асоб, з якімі яна працавала, вучылася, выконвала ролі на сцэне тэатра, сябравала. Паэтонімы ў яе творах валодаюць самымі рознымі канатацыйнымі асаблівасцямі – узмацняюць, напрыклад, паўторамі, рыфмай эмацыйны змест пачуццяў і думак мастака і яго літаратурных персанажаў, разам з іншымі сродкамі ўдзельнічаюць у фарміраванні вобразаў, ствараючы ў чытача наглядна-вобразнае ўяўленне аб мясцовасці, асаблівасцях яе флоры і фаўны, укладзе жыцця палешукоў, іх занятках, марах і спадзяваннях, з’яўляюцца вызначальнымі тэкстаўтваральнымі адзінкамі з высокім асацыятыўным патэнцыялам і інш.

Такім чынам, у выніку семантызацыі літаратурнага оніма ў паэтычным тэксце ў ім сумяшчаецца некалькі сэнсаў: праз агульнае ўспрыняцце ў дасведчанага чытача ў такіх адзінках атрымлівае рэалізацыю прамое значэнне оніма, апрача гэтага, з’яўляюцца (могуць з’явіцца) іншыя, што звычайна ўзнікаюць ад прачытанага (убачанага) раней, і разам з гэтым у свядомасці ствараецца запамінальны аб’ёмны вобраз, які спалучае два планы – яўна выразны і скрытны, фармуючы мастацкае ўяўлення пра аб’ект апісання.

У свядомасці пісьменнікаў, чытачоў некаторыя вельмі ўжывальныя ў творы онімы малой радзімы напаўняюцца дадатковым сэнсам – выступаюць як абагульняльныя знакі вялікіх і малых мастацкіх тэкстаў, несучы на фоне ўсяго мастацкага твора вялікі тыпізуючы патэнцыял своеасаблівых сімвалаў. Параўн., напрыклад, паэму Уладзіміра Верамейчыка “*Ліхаўня*”, у аснове яе загаловка назва нараўлянскай вёскі, што стала ў яго творы сімвалам зніклых у выніку Чарнобыльскай катастрофы паселішчаў Беларусі (вёска *Ліхаўня* была радзімай маці паэта); паэма Міколы Мятліцкага «*Бабчын*», назва якой паходзіць ад старажытнай і багатай на фальклорныя традыцыі вёскі Хойніцкага раёна, знішчанай наступствамі Чарнобыльскай катастрофы, у ёй нарадзіўся паэт Мікола Мятліцкі. Паселішча таксама вядома, мабыць, на ўвесь славянскі свет у сувязі з тым, што ў Бабчыне жыў і працаваў аўтар класічных прац па этнаграфіі беларусаў і ўсіх славян Чэслаў Пяткевіч.

Спіс літаратуры

1. Улашчык, Мікола Выбарнае / М. Улашчык: уклад. А. Каўкі і А. Улашчыка; Нав. рэд. Г. Кісялёў і В. Скалабан. – Мн.: “Беларускі кнігазбор”, 2001. – 608 с.
2. Корань, Л. Д. “Малая” і “Вялікая” радзіма: мастацкі выбар пісьменніка / Л. Д. Корань // Творчая асоба І. Навуменкі і праблемы беларускай філалогіі і адукацыі: зб. навук. арт. / рэдкал.: Т. І. Шамякіна (гал. рэд.); укл. А. І. Бельскі. – Мінск: РІВШ, 2006. – 336 с.
3. Бароўскі, А. Бурштынавы подых Прыпяці / А. Бароўскі // Полымя. – 2003. – № 3. – С. 143–160.

ЛИТЕРАТУРАЗНАЎСТВА

И. Б. Азарова, А. А. Дорофеева (Гомель)

РОЛЬ УРОКОВ ПО ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ В ШКОЛЕ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПОНЯТИЯ «МИРОВАЯ ЛИТЕРАТУРА»

Литературные связи в контексте связей культурных существовали между народами, странами и континентами изначально. На всем протяжении истории человечества складывалась так называемая «всемирная литература», причем как некое целое, находящееся в непрерывном становлении и развитии, а также отражающее процесс взаимодействия, взаимовлияния и обмена национальных литератур. Нет сомнения, что литература является фактически главным источником сведений о культуре любой страны. В связи с этим необходимо подчеркнуть, что развитие общечеловеческой культуры есть не что иное, как взаимодействие инонациональных культур. Следовательно, развитие мировой литературы является продуктом взаимовлияния различных национальных литератур. Труды и работы ученых-филологов М. П. Алексеева, М. М. Бахтина, В. С. Библера, Г. Д. Гачева, В. М. Жирмунского, Н. И. Конрада, Д. С. Лихачева, К. М. Нартова, И. Г. Неупкоевой, В. И. Топорова, М. Б. Храпченко и др. в области сопоставительно-типологического литературоведения раскрывают наличие в каждой национальной литературе общего, интернационального содержания, которое проявляется через конкретное национальное. Обращаясь к истории литературы, обнаруживаем металитературные факторы, определяющие само движение литературной жизни и констатирующие у разных народов, например, европейских, одинаковую закономерность и последовательность литературно-общественных направлений, борьбу и смену связанных с ними литературно-художественных стилей: ренессанс, барокко, классицизм, романтизм, критический реализм, натурализм, модернизм.

Актуальность проблемы взаимосвязей и взаимодействия национальных литератур определяется не только современным уровнем науки о литературе, но и эволюцией самой литературы. Весьма актуально замечено, что кроме частных историй отдельных народов, есть еще история человечества. Поэтому следует подчеркнуть некоторые особенности изучения творчества зарубежных писателей в школе. При весьма скудном отборе имен очень важно концентрированно, насыщенно использовать отведенное программой время и рассматривать в первую очередь такие вопросы, которые не могут быть поставлены на материале только русской литературы. Ведь задача состоит не в том, чтобы школьники получили дополнительную информацию, запомнили еще несколько имен и узнали содержание еще нескольких произведений. Эти имена призваны помочь приобщить учащихся к мировому историко-литературному процессу, заставить почувствовать широкие закономерности, так, чтобы все узнанное на уроках о русской литературе вписывалось в этот процесс. Изучение зарубежных авторов должно быть поставлено так, чтобы каждому – и учителю и ученику – становилось очевидно, что без этих имен будет обеднено представление школьников о литературе вообще. В результате этих уроков будет усвоено новое

понятие «мировая литература», частью которой является русская. Совершенно очевидно, чтобы почувствовать самобытность русской литературы, недостаточно много раз повторять слова о ее самобытности и своеобразии. Следует еще зримо ощутить, что могут быть не просто другие писатели, пишущие по-иному, а другие литературы, другие художественные критерии и концепции. Поэтому сама структура урока по творчеству зарубежного писателя должна принципиально отличаться от привычной схемы урока по русской литературе. Урок следует нацеливать на решение той главной задачи, которая сформулирована выше, – приобщение к понятию «мировая литература».

Поскольку речь идет о писателях мирового масштаба и каждый из них представляет целую эпоху в художественном развитии Европы, то урок следует начинать с характеристики данной эпохи. Безусловно, творчество каждого художника слова вырастает на национальной почве. Но если речь идет о Шекспире, то важнее не столько детали елизаветинского периода, сколько общие черты эпохи Возрождения в Европе, гениальным представителем которой был автор Гамлета. Нет нужды называть имена Сиднея, Спенсера, Нэша, Марло – неизмеримо важнее подчеркнуть, что Шекспир был современником Сервантеса, Лопе де Вега, что он из той же, по выражению Ф. Энгельса, плеяды «титанов», к которой принадлежали Рафаэль и Леонардо да Винчи. Чем упоминать имена из истории английской литературы, лучше, на наш взгляд, назвать те, которые работают на общую концепцию эпохи Возрождения; кроме того, важно при этом подчеркнуть художественный облик эпохи, своеобразие и неповторимость ее искусства. Пусть школьники хорошо разберутся в сложном мире «Гамлета», но задача этих уроков не в том, чтобы они узнали именно это произведение, а в том, чтобы через него постигли, что было такое великое явление в истории мировой культуры, как Ренессанс. Обращение к одному из художественных памятников Возрождения позволяет поставить вопрос об одном из ранних эталонов реализма в мировой литературе. Ведь структура школьного литературного курса такова, что учащиеся получают более или менее полное представление о критическом и социалистическом реализме и никакого – о предшествующих этапах, ренессансном и просветительском. Обращение к Шекспиру и Гете позволит заполнить этот пробел в литературном образовании школьников. Учащиеся получают возможность убедиться в том, что реализм отнюдь не начинается в XIX в., что существовали и более ранние его разновидности, весьма самобытные и имеющие самостоятельное значение. Существенно важно при этом донести до сознания учащихся, что это был особый тип реализма, во многом непохожий на реализм XIX в. и что последующие достижения в искусстве отнюдь не отменяют предшествующих. На правильно построенных уроках по зарубежной литературе школьник сможет получить достаточно яркое представление об этапах развития реализма и других направлений в мировой литературе.

На примере Байрона можно убедительно раскрыть величие романтизма. До конца своего творчества Байрон оставался поэтом-романтиком – отдельные реалистические элементы в последних его произведениях («Дон Жуан») не означали его перехода к реализму. Европейская слава Байрона связана с романтизмом как искусством бурного протеста во имя свободы. Поэтому его герои волновали, будили мысль, не оставляя равнодушными ни поборников, ни

противников освобождения человека и человечества. Значение поэзии Байрона подтверждало необычайную эмоциональную силу романтических образов, которые создавались великим талантом. Байрон – не просто представитель английского романтизма – он воплощает весь романтизм как таковой, в полном и развернутом своем виде. Вот почему включение Байрона в школьную программу не только дает возможность приобщить учащихся к творчеству одного из великих поэтов Запада, но и многое дает для уяснения особенностей самого романтического метода.

Наряду с расширением представлений о художественном методе, программные произведения иностранных авторов позволяют углубить знания учащихся и о жанре. Это касается прежде всего драматургии. В программе по русской литературе трагедия как жанр представлена «Борисом Годуновым» Пушкина, но это произведение текстуально не изучается, «Гроза» Островского не является в полной мере трагедией. Именно раздел зарубежной литературы предлагает жанр трагедии в ее наиболее классической форме («Гамлет»). Другой тип – просветительской трагедии – Гете даст в «Фаусте». Комедия в программе по русской литературе представлена многими и разными образцами. И все же «Мещанин во дворянстве» – иной тип комедии, возникшей именно на почве французского классицизма. Произведения зарубежной литературы, и прежде всего «Фауст», позволяют полнее раскрыть понятие условности в искусстве. Школьники, больше всего уделявшие внимание произведениям реалистическим, привыкли высоко оценивать убедительность мотивировки (например, социальными условиями, психологическими ситуациями и т.д.), имели дело с последовательным изображением хода событий, а значит, с более или менее точным изображением течения времени и соотношением исторического времени с событиями в жизни героя. В «Фаусте» они встретятся с условным временем и условным местом действия; иными будут здесь и мотивировки (в сравнении с мотивировками в литературе XIX в.), в известной мере условны здесь характеры и обстоятельства.

Понятие о «вечных образах» также почти невозможно раскрыть на материале только русской литературы. Во всяком случае в русской литературе это не будут главные для писателя произведения («Каменный гость» Пушкина, «Гамлет Щигровского уезда» Тургенева). «Вечный образ» – образ, значение которого выходит далеко за рамки конкретного произведения и породившей его культурной эпохи. Античная драма, и трагедия в частности, создала целый ряд «вечных образов»: Прометей, Эдип, Ифигения, Орест, Кассандра и др. Зарубежный раздел программы ведет нас к истокам «вечных образов» – Гамлету, Фаусту, Дон Кихоту.

Таким образом, немногие часы, отведенные на изучение зарубежных классиков и современных зарубежных писателей, предоставляют большие возможности для расширения теоретических знаний школьников, помогают поднять уровень осмысления литературы как искусства и, несомненно, создадут основу для более глубокого понимания родной литературы, которая является составной частью мирового литературного процесса.

МІФАЛАГІЧНЫЯ БАЛАДЫ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ: СЮЖЭТ “СЯСТРА І БРАТЫ-РАЗБОЙНІКІ”

Міфалагічныя баллады, запісаныя на тэрыторыі Гомельшчыны, вылучаюцца незвычайнай паэтычнасцю, яркасцю вобразаў і дэталей, багаццем мовы, што абумоўлена паходжаннем баладных тэкстаў са старажытных часоў, а таксама даўнасцю бытавання сярод жыхароў. Паводле назіранняў беларускага даследчыка К. П. Кабашнікава, “міфалагічныя баллады – гэта песні з матывамі ператварэння чалавека ў жывёлу, птушку, расліну. Дзеючыя асобы гэтых твораў – звычайныя людзі, якія трапляюць у складаныя, незвычайныя сітуацыі, у выніку якіх з імі адбываюцца розныя метамарфозы” [1, с. 328]. Міфалагічныя баллады з сюжэтам “сястра і браты-разбойнікі”, запісаныя на тэрыторыі Гомельшчыны, не адпавядаюць вышэйпададзенаму тлумачэнню паняцця. Сюжэт “сястра і браты-разбойнікі” знешне далёкі ад іншых сюжэтаў міфалагічных балад. У баладных тэкстах названага сюжэта мы не назіраем метамарфозы, таксама адсутнічае і фрагмент вяртання дачкі ў родны дом, як, напрыклад, у сюжэце “дачка-птушка”. Заўважым, што, як правіла, маюць месца вузлавыя матывы ў дадзеным цыкле баладных песень – страта сувязі з родным домам, спроба вяртання дадому, а таксама матыў непазнання братамі замужняй сястры. Акрэсленыя матывы даюць магчымасць ўключыць баладныя песні з сюжэтам “сястра і браты-разбойнікі” ў агульны цыкл міфалагічных балад.

У варыянтах балад (“Ой, у лузе, у лузе, ой, ды пры дарозе”, “Жыла-была ўдоўка й да жыла на Падоллі”), запісаных ў вёсках Жыткавіцкага і Нараўлянскага раёнаў Гомельскай вобласці, удала распрацоўваецца сямейная тэматыка. Дзеючымі асобамі з’яўляюцца персанажы, якія звязаны паміж сабой роднаснымі сувязямі: маці, сястра і браты-разбойнікі. Тыповай з’явай для міфалагічных балад з’яўляецца адсутнасць уласных імёнаў дзеючых асоб, што падкрэслівае не толькі аўтарства народа, але і раскрывае глыбінную аснову сямейных канфліктаў, якія існуюць на працягу некалькіх стагоддзяў.

Сюжэтная аснова вышэйназваных баладных песень арганізавана наступным чынам: уступ, завязка дзеяння, кульмінацыя, развіццё падзей.

У якасці асноўнага месца дзеяння, якое пададзена ва ўступнай частцы ў мясцовых варыянтах баладных песень, выступае “Падол”:

Жыла-была ўдоўка й да жыла на Падоллі,
Да не мела та ўдоўка а ні шчасця, ні долі.
А не мела та ўдоўка а ні шчасця, ні долі,
Толькі яна мела дзевяць сынаўёў,
Дзевяць сынаўёў – усе ў разбойнічкі пайшлі (в. Бярэжцы) [2, с. 439].

Ой, у лузе, у лузе, ой, ды пры дарозе,
Жыла бедна ўдоўка, удова на Падоллі.
Жыла бедна ўдова, удова на Падоллі,
Ой, яна не мела ні шчасця, ні долі.
Толькі яна мела дзевяць сыноў у доме,
Дзесятую дочку, што Галяю звалі (в. Канатоп) [2, с. 440].

Далейшае сюжэтнае развіццё падзей скіравана на імгненны пераход да кульмінацыйнага моманту. Асаблівасцю прыведзеных варыянтаў балад з’яўляецца адсутнасць тлумачэння і пэўных спасылак-указанняў на замужжа сястры, якім чынам гэта адбылося, ці мэтазгодна тут весці размову аб пэўных водгаласах экзагамнага шлюбу. Са зместу зафіксаванага тэксту балады “Жыла-была ўдоўка й да жыла на Падоллі” ў в. Бярэжцы Жыткавіцкага раёна зразумела, што маці сама аддала дачку замуж: “Дзесятую Галю за крамара дала” [2, с. 439], але з тэксту балады “Ой, у лузе, у лузе, ой, ды пры дарозе” вынікае, што браты родныя самі вырашылі лёс роднай сястры: “Ой, сыны ўзраслі – у гайдамакі пайшлі, // Маладую Галю за крамара аддалі” [2, с. 441]. Кульмінацыйны момант у баладных тэкстах нібы руйнуе часавыя межы, у выніку чаго родныя па крыві людзі ўжо не памятаюць адзін аднаго, напрыклад:

Ой, паехаў крамар крамам таргаваці,
Маладая Галя яго праважала.
Яна праважала да зялёнага гаю,
Ой, там сярод гаю ды й заначавалі.
Ой, прыходзяць ды к ім дзевяць гайдамакаў,
Узялі таму крамару галаву адрубілі.
Маладую Галю з сабою забралі,
У чыстаму полі спаці палажылі.
Усе гайдамакі ляглі ды й заснулі,
Адзін гайдамак не спіць, не драмае,
У маладой Галі ўсё праўды пытае.
– Раскажы ты, Галя, якога ты роду?
– Ой, я тое ўдовы, што жыве на Падоллі [2, с. 441].

Адметнай дэталлю з’яўляецца той факт, што браты і сястра не пазнаюць адзін аднаго, нягледзячы на тое што нікага пераўвасаблення не адбывалася. У баладзе “Жыла-была ўдоўка й да жыла на Падоллі”, узаемная непазнавальнасць, магчыма, матывуецца тым, што браты сыходзяць “у разбойнікі” раней, чым была выдадзена іх сястра замуж за “крамара”. У сувязі з гэтым пытанні малодшага брата, якія былі адрасаваныя галоўнай гераіні, дазваляюць аб’ектыўна растлумачыць гэтую сітуацыю:

– Ой, раскажы, Галя, да й якога ты роду?
– А я роду, роду, я роду ўдавінага.
– А чаму ты, Галя, раней не казалася? [2, с. 440]

– Раскажы ты, Галя, якога ты роду?
– Ой, я тое ўдовы, што жыве на Падоллі,
Ой, я тое ўдовы, што жыве на Падоллі [2, с. 441].
Ой, яна не мела ні шчасця, ні долі.
– Уставайце, братцы, што ж мы нарабілі?
Мы свайму шурыну галаву адрубілі.
Мы свайму шурыну галаву адрубілі,
Сястру сваю Галю ды й асірацілі [2, с. 441].

У развязцы дзеяння баладных тэкстаў адлюстраваны матыў пакаяння братоў па прычыне здзейсненага злачынства.

Варта адзначыць, што ў адным з варыянтаў, зафіксаваным у Жыткавіцкім раёне, распавядаецца пра тое, што браты былі разбойнікамі: “Дзевяць сынаўёў – усе ў разбойнічкі пайшлі [2, с. 439], а ў баладзе, якая была запісана ў Нараўлянскім раёне, гаворыцца, што: “Ой, сыны ўзраслі – у гайдамакі пайшлі” [2, с. 441]. Гайдамакі, заўважым, з’яўляліся ўдзельнікамі паўстанцкіх узброеных атрадаў, якія існавалі ў Рэчы Паспалітай Правабярэжнай Украіны. Яны таксама здзяйснялі напады на польскіх памешчыкаў. У сюжэтную канву пакладзены пэўныя гістарычныя дадзеныя, якія дазваляюць зрабіць высновы адносна генезісу баладных тэкстаў. Немалаважнай з’яўляецца тая дэталі, што браты забіваюць крамара. Гэта сведчыць аб праўдзівасці гістарычных дадзеных, бо ўласнікамі крамы былі заможныя па тым часе людзі.

Знаёмства з баладнай спадчынай Гомельшчыны дае падставы сцвярджаць, што сюжэт “сястра і браты-разбойнікі” даволі шырока бытуе ў гэтым рэгіёне. Адметнасцю кампазіцыі баладных песень гэтай групы з’яўляюцца дакладна адлюстраваныя ў іх часавыя межы ўзнікнення варыянтаў і наяўнасць спасылак на рэальныя з’явы, якія былі ўзяты з пэўнага перыяду гістарычнага развіцця грамадства.

Спіс літаратуры

1. Беларусы. Т. 7. Вусная паэтычная творчасць / Г. А. Барташэвіч, Т. В. Валодзіна, А. І. Гурскі і інш.; Рэдкалег.: В. М. Бялявіна і інш.: Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мн.: Бел. навука, 2004. – 586 с.
2. Балады ў дзвюх кнігах. Кн. 2. / Рэд К. П. Кабашнікаў, В. І. Ялатаў. – Мн.: Навука і тэхніка, 1978. – 744 с.

Н. В. Суслова (Гомель)

ZEMBERLAND

В те давние годы, когда статус, обозначающий мою самоидентификацию в социуме, еще не был маркирован цитатой «Шофер-мулат, мой верный Майк./ Придурковат, но симпатичен;/ Мы оба курим «Lucky Strike»./ Поскольку я демократичен», я пребывала в абсолютной уверенности, что способна: а) адекватно воспринимать и б) получать удовольствие исключительно от элитарного искусства. Одно из наиболее почетных мест в пантеоне моих божеств той эпохи занимал Владимир Владимирович (именно так – с таким же пиететом, который испытывала к этому писателю незабвенная пелевинская А Хули) Набоков. Причем находился он там отнюдь не как автор «Лолиты» (поскольку, со ссылкой все на ту же Лису А, «Лолиту» в наш век читали даже лолиты), а как создатель «Бледного огня». Образ комментария к поэме, которая, вероятно, существует лишь в воображении комментатора, пленил мое сознание...

И вот сейчас, когда мой список книг для обязательного чтения, в основном, совпадает с рейтингами портала «Pro-books.ru» и агентства РБК.Рейтинг,

призрак набоковского Zemberland'a неожиданно возник передо мной. Обычно я действую как акын, которого слегка коснулись веяния цивилизации: «сегодня в газете, а завтра в куплете» – то есть «сегодня» пишу о книгах, опубликованных «вчера». Но «сегодня» писать о книге, которая будет опубликована «завтра», мне еще не приходилось. Нужно отметить, что это порождает весьма забавное ощущение: прочитанный мною вариант рукописи, возможно, еще не окончательный, мои любимые широкие читательские круги и не очень любимая отечественная критика еще не отреагировали на сей факт изящной словесности, в дискуссию со мной может вступить только автор, а я, как известно, являюсь приверженцем известной постструктуралистской концепции по поводу этой фигуры. И еще один, не менее забавный, на мой взгляд, штришок: подобно персонажам «Бледного огня» поэту Шейду и его комментатору Кинботу, Ив Штайнерт, автор романа «Мое одиночество начинается в твоих объятьях», о котором пойдет речь в этой статье, и я – преподаватели в одном из провинциальных университетов и почти соседи.

Как и все представители «нарциссического», по определению Михаила Гаспарова, постструктурализма, я отчасти Чарльз Кинбот, правда, к счастью, пока еще не считающий себя земблянским королем. Мне нелегко избежать соблазна сотворить свой Zemberland – страну отражений (что я обычно и делаю) из деталей реальности романа Ива Штайнерта, тем более что автор сам недвусмысленно подталкивает к этому своими рассуждениями об отражениях-повторениях пройденного. Однако по отношению к еще неопубликованному произведению применение подобной стратегии вряд ли имеет смысл. Я, безусловно, считаю установку на объективность иллюзией, а саму объективность не более, чем фантомом, но почему бы не попытаться создать иллюзию материализации этого фантома? К тому же, если речь уж зашла об отражениях, почему бы не воспользоваться для этого излюбленным приемом Профессора – главного героя книги Ива Штайнерта: в традиции средневековых диспутов дать возможность высказаться по поводу некоторых проблем, связанным с романом, двум антагонистам: *advocatus Dei* vs *advocatus diaboli*. В роли адвоката Бога, поскольку *Vox populi vox Dei*, у меня выступит любезный моему сердцу среднестатистический читатель (далее – СЧ), в роли адвоката дьявола – профессиональный/продвинутый/просвещенный читатель (далее – ПЧ), который, конечно, слышал о том, что «искусство есть чудовищный и блистательный Ад», и что именно «из мрака этого Ада выводит художник свои образы...»

Сразу оговорюсь, что (исключительно в силу ограниченности объема статьи тремя страницами) предметом «диспута» станут только два момента из разряда заглавных: собственно заглавие романа и его жанровое определение.

Итак, начнем.

СЧ: Какое замечательное название для книги – «Мое одиночество начинается в твоих объятьях». Погуглил – результатов: примерно 216 000! Большею частью – статусы в соцсетях и заголовки фанфиков. Народу нравится!

ПЧ: Претенциозное заглавие. В качестве статуса избирается, как правило, ванильными девицами из тех, у кого на аватарке один из бесчисленных вариантов фотографий себя любимой в куче опавшей листвы либо своего отражения в зеркале, а среди фикрайтеров слабость к данной сентенции питают,

в основном, поклонники аниме и манги, которые, как известно, читают немного: их максимальный объем – словесный сегмент комикса. Кстати, еще один довольно крупный «ареал обитания» вынесенной в заглавие фразы – это всяческие своды «мудрых мыслей» от Гомера до Коэльо. И это внушает оптимизм: заглавие, вызывающее у потенциального читателя ощущение припоминания: «где-то я это слышал», вероятно, вполне успешно формирует почву для благосклонного восприятия модуса, заданного автором романа в «соавторстве» с царем Соломоном: «Что было, то и будет, и что творилось, то творится, И нет ничего нового под солнцем».

СЧ: Жанр – философско-эротический роман? Ну, философский – это мы как-нибудь переживем: уж привыкли к тому, что любой роман, написанный на русском языке, хоть отчасти, да философский. «А как же Донцова?» – спрашиваете. Так это же не настоящие романы, это так – для развлечения. А вот эротический... Это, знаете, как-то настораживает. И не зря – первая сцена почти бульварная какая-то.

ПЧ: Зря, конечно, вы квалифицируете сцену lovemaking Профессора и Красавицы как «почти бульварную», а я не зря употребляю англоязычное обозначение. Если бы Ив Штайнерт написал эротический, пусть даже философско-эротический роман, ему нужно было бы присвоить, по меньшей мере, Букеровскую премию. Дело в том, что создание эротического романа на русском языке в принципе невозможно в силу несформированности адекватного культурного языка для достижения этой цели. Борис Акунин, намечая перспективы развития своего проекта «Жанры», в одном из интервью рассуждал о том, как интересно ему будет поработать над дамским романом, над военной книгой, на семейной сагой – в общем, все жанры хороши и привлекательны, но при этом оговаривался: все, кроме эротического романа, который невозможно не то что написать – перевести на русский язык. Любые попытки открыто эротического письма в русской традиции либо захлебываются в омуте эвфемизмов, парафразов, туманных метафор либо приобретают какой-то галантерейный ореол.

Для себя я определяю жанровую специфику романа «Мое одиночество начинается в твоих объятьях» как «гуманитарный» роман. Причем сразу в обоих значениях. Если раньше как-то чаще приходилось сталкиваться с литературоведческими опытами литераторов, то сегодня наблюдается противоположная тенденция: все больше профессиональных литературоведов отважно вербует в писательскую гвардию. Не думаю, что это объясняется тем, что им не дают покоя лавры Чхартишвили-Акунина. Скорее, здесь срабатывает эффект наложения разнонаправленных векторов: прагматического (кому, как ни литературоведу доподлинно знать «как делать стихи») и семантического (кому, как ни литературоведу доподлинно знать, что вымысел сильнее так называемой истины). А если еще припомнить известный постструктуралистский тезис о том, что к началу второй половины минувшего века именно литература, вне всякого сомнения, оказалась наиболее полной формой знания о мире и человеке – какое уж там литературоведение и прочие философии!

Вся совокупность fiction, которая создается учеными-литературоведами, шире – гуманитариями, демонстрирует общую особенность – на поверхности

текста (или очень близко к ней) лежит мощный материальный пласт благоприобретенных за время дописательской эпохи «книжных» знаний: возникает ощущение, что буквально все единицы «списков использованных источников» из их диссертаций, монографий, статей, написанных и ненаписанных, заговорили разом. В этом смысле мне, в принципе, импонирует прием, использованный в романе Ива Штайнерта: зачем пытаться заглушить (все равно не удастся) эти голоса, когда можно дать им возможность звучать в полную силу. В «Моем одиночестве...» в структурном отношении четко выделяется несколько пластов, пространство одного из которых, полностью отданное под объемные цитаты из Эразма Роттердамского, Мишеля Монтеня, Артура Шопенгауэра, Фридриха Ницше, Льва Толстого, свободной конструкцией, создающейся из порой банальных, порой намеренно неточных, порой подсвеченных парадоксальной интерпретацией или помещением в неожиданный контекст микро-цитат, соединяется с собственно fiction-пластом, который словно питается ими, вписываясь в образ мира-текста, пресловутого словаря культуры.

Если же говорить о втором значении определения «гуманитарный» по отношению к роману Ива Штайнерта, то не оценить милосердного жеста в адрес прочно «подсаженных на иглу» дайджестов типа «все произведения школьной/университетской программы в кратком изложении» просто невозможно. Более того, гуманитарный посыл здесь даже сильнее: у подобного типа читателя подспудно формируется убеждение, что великая философия и большая литература – это не страшно и, главное, не так уж и неудобоваримо.

Вероятно, заявленный диспут будет иметь продолжение. Однако в заключение этой статьи я вновь хочу вернуться к роману Владимира Набокова, точнее, к образу, вынесенному в его заглавие. «Бледный огонь» шекспировского «наглого вора луны», который она «крадет у солнца», в пространстве эпохи постмодерн утратил свою бледность. И произошло это вовсе не потому, что солнечный свет стал более тусклым. Просто на небосклоне эпохи собралось слишком много небесных тел, степень яркости каждого из которых зависит лишь от позиции наблюдателя. Этот эффект, по моему, довольно точно передан в романе «Мое одиночество начинается в твоих объятьях», где, по большому счету, банальная любовная история то приобретает значительность и глубину, будучи подсвеченной переплавленными в слова мучительными страстями Толстого и Достоевского, Маяковского и Есенина, то скатывается до уровня пошлого анекдота, попадая в орбиту «житейской мудрости», вроде «женщина похожа на мороженое: сначала холодная, потом становится мягче, а в конце липнет». Человек эпохи Возрождения, которым мне представляется Ив Штайнерт, обживает территорию, по которой прокатилась эпоха постмодерн и где никто, подобно Платону и Грасиану, Монтеню и Ницше, уже не сетует «на то, что философия уходит из дворцов на площади, но и там не только не всегда господствует, но и не вызывает особенного поклонения».

ОБРАЗ ЗУБРА В РОМАНЕ Н. С. ЛЕСКОВА «НЕКУДА»

Роман Н. С. Лескова «Некуда» воссоздает сложную противоречивую российскую действительность начала 1860-х годов. Писателю было важно показать разнообразные политические силы, которые отражали общественные настроения этого периода. Лесков, называвший себя «либералом чистейшей воды», либералом «в философском смысле», остававшимся «верным самому себе» [1, с. 409], восхищавшийся людьми, готовыми пожертвовать собой ради лучшего будущего, не принимал идеи революционного пути развития. Роман «Некуда», с точки зрения беллетриста, должен был продемонстрировать бессмысленность идей «нетерпивцев», стремившихся «поднять Русь к топору».

Бесперспективность подобного пути, по мнению Лескова, подтверждали и результаты Польского восстания 1863–1864 годов, потерпевшего поражение и не принесшего ожидаемых результатов. Русские революционеры-демократы всячески поддерживали идею этого восстания, члены общества «Земля и воля» даже пытались скоординировать свои действия с польскими повстанцами, выпускали прокламации в их поддержку [2], полагая, что они делают одно дело, подрывая основы Российской империи как извне, так и изнутри ее. Убежденность Лескова в обреченности идеи революции демонстрируется в финальных сценах романа «Некуда» при описании судеб «чистых» нигилистов Помады и Райнера, которые воссоздаются писателем на фоне исторически событий, в последние дни Польского восстания, когда для повстанцев неизбежность поражения становится очевидной. Но даже в этой критической ситуации они остаются верны прекрасным идеям свободы, продолжая бороться за достижение своей мечты, идут до конца, уверенные в том, что достойно принятая смерть может послужить привлечению новых борцов за те идеалы, которые близки «чистым» нигилистам.

В романе Лескова осознание невозможности достижения цели восстановления Речи Посполитой в границах 1772 года, которую ставили перед собой повстанцы, усиливается благодаря описанию великолепия вечной природы Полесского края. Прекрасная Беловежская пуца ассоциируется у Лескова с великим прошлым этого края, прошлым, которое неизбежно исчезает и которого уже никогда не вернуть: «Этот бесконечный лес с незапамятных пор служил любимым и лучшим местом королевских охот; в нем водится тур, или зубр, и он воспет Мицкевичем в одном из самых бессмертных его творений. <...> Непроглядные чащи, засевшие на необъятных пространствах, обитаемые зубрами, кабанами, ланями и множеством разного другого зверя, всегда молчаливы и серьезны. Углубляясь в них, невольно вспоминаешь исчезнувшие леса тевтонов, описанные с неподражаемою прелестью у Тацита» [3, с. 647]. Отсылая читателя в описании одного пейзажа к разным культурным эпохам, свидетельствующим о процветании этого края, Лесков нарочито подчеркивает, с одной стороны, идею цикличности развития, с другой – невозможности изменения человеком законов бытия.

Очевидно, что образ зубра, неоднократно возникающий в двух главах романа, посвященных описанию краха Польского восстания, появляется в

произведении Лескова не случайно. Зубр – животное, мифологизированное не в фольклорной, а в культурной традиции, он ассоциируется, в первую очередь, с Великим княжеством Литовским – просвещенной монархией, способной защищать свои границы и свои идеалы. Зубр традиционно является воплощением силы, вольнолюбия и терпеливости белорусского народа. Н. Гусовский в поэме «Песнь о зубре» акцентировал внимание на сдержанности, благородстве и мудрости этого могучего зверя:

Хищным животным не ровня, свирепостью ж превосходя их,
Зубр для людей безопасен. Не тронешь его – не затронет,
Но неусыпно следит, как дозорный, за каждым движеньем;
Зверя смелее не сыщешь в лесном нашем крае [4].

В ситуации, когда возникает угроза для стаи или для потомства, зубр готов защищать свою территорию, одним своим видом внушая безумный страх любому, даже самому смелому человеку. Его сила такова, что он неизменно остается победителем:

Если ж случайно набрел на зубрицу с теленком –
Чуть шевельнешься, оружие схватишь в горячке –
Сразу ж взбесится, и лес оглашается рыком,
Знаком свирепого гнева: кто смеет тревожить? [4].

Однако эпоха процветания Великого княжества Литовского, о чем свидетельствовала поэма Н. Гусовского, уже закончилась, свидетельством чего на страницах романа Лескова возникает «чудовищная фигура старого зубра»: «Громадное животное, отогнанное стадом за преклонность лет и тяжесть своего тела, очевидно, уж было очень старо и искало покоя у готового сена. Нужно полагать, что зубр уже наелся и отдыхал» [3, с. 647]. Старость эта хоть и напоминает о прошлой величественности, но не дает никаких поводов для иллюзий. Как дряхлый зубр не может вернуть своей молодости, так и нет надежды на то, что существует возможность повторить прошлое.

Повстанцы по-разному отнеслись к появлению дряхлеющего животного: одни мечтают о «добром ужине», другие воспринимают увиденное как знак судьбы, свидетельство неизбежности скорого конца. При этом все их размышления связаны только со смертью: это и желание не создавать лишнего шума, который может привлечь внимание русских войск, преследовавших остатки повстанческих отрядов, и постоянно возникающий на страницах романа мотив еды, и упоминание о криках филина, взрывающих тишину. Несмотря на то, что зубр «престаревшим Собакевичем» мирно покидает поляну, встреча с ним только усиливает ощущение скорой развязки.

Неясность и неуклюжесть идей, выдвинутых организаторами Польского восстания, с точки зрения Лескова, демонстрирует и то, что повстанцы не объединены общей идеей, каждый из них появляется здесь, чтобы защитить свои идеалы. На маленькой поляне на краю болота оказываются собранными вместе и негр, и француз, и итальянец, и поляки, и люди, в жилах которых течет кровь различных национальностей. Кто-то мечтает о возрождении Польши, кто-то

борется за свободу холопов, кто-то в силу сложившихся обстоятельств оказался среди повстанцев, кто-то просто ищет приключений...

Но прекрасное будущее, устроенное по справедливым законам, обязательно должно наступить. В это искренне верит «чистый» нигилист Райнер даже тогда, когда его берут в плен регулярные русские войска, и скорая казнь молодого революционера становится неизбежной. Эту веру в государство, где царствует свобода, разделяет и повествователь, взгляды которого на отдельного человека и мир в целом во многом близки самому Лескову. Писатель психологически точно передает в романе это предчувствие лучшего: он не вводит в текст произведения ни внутренние монологи персонажей, ни бесконечные диалоги о возможных путях развития России, а несколькими штрихами с помощью пейзажной зарисовки дарит надежду. Как неизбежно приходит весна, так неизбежно наступит возрождение государства: «На дворе стояла оттепель; солнце играло в каплях тающего на иглистых листьях сосны снега; невдалеке на земле было большое черное пятно, вылежанное ночевавшим здесь стадом зубров, и с этой проталины несясь сильный запах парного молока» [3, с. 64]. Образ молодого зубра не появляется в романе, при этом его существование обозначено.

Воздействие пейзажа углубляется сообщением о появлении царского указа, дарующего землю и волю. Лесков не отличался наивностью восприятия современной ему действительности, он прекрасно понимает, что царский указ не решит множества накопившихся проблем. Но он верит в то, что движение вперед неизбежно. И это движение к идеалу может быть осуществлено только благодаря ежедневному кропотливому труду.

Список литературы

1. Фаресов, А. И. Против течений / А. И. Фаресов. – Спб.: Типография М. Меркушева, 1904. – 411 с.
2. Драницын, С. Н. Польское восстание 1863 года и его классовая сущность / С. Н. Драницын. – Л.: Гос. соц.-экономич. изд-во, 1937. – 300 с. . – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.detskiysad.ru/raznlit/pol07.html>. – Дата доступа: 05.04.2013.
3. Лесков, Н. С. Собр. соч.: в 11 т. – Т. 2 / Н. С. Лесков. – М.: Худ. литер., 1956. – 758 с.
4. Гусовский, Н. Песнь о зубре / Н. Гусовский. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://old.knihi.com/husouski/zubar-ras.html> – Дата доступа: 05.04.2013.

С. Б. Цыбакова (Гомель)

БІБЛЕЙСКАЕ СЛОВА Ў ІДЭЙНА-МАСТАЦКІМ КАНТЭКСЦЕ ПРЫТЧЫ А. БАРОЎСКАГА “ІХ”

Твор А. Бароўскага пад лічбавай назвай “ІХ”, у жанравых адносінах вызначаны самім аўтарам як *прытча*, з’яўляецца ў яго мастацкай дзейнасці спробай у малааб’ёмнай іншасказальнай форме выказаць сваю пазіцыю адносна некаторых антыдухоўных і найбольш небяспечных, на думку пісьменніка, з’яў ў існаванні сучаснай урбаністычнай цывілізацыі. З многімі іншымі творамі

А. Бароўскага прытчу аб'ядноўвае магістральная ў яго творчасці тэма Радзімы, гістарычнага і будучага лёсу роднага краю, а таксама адлюстраванне аўтарскіх поглядаў на тыповыя маральна-псіхалагічныя анамаліі і праяўленні духоўнай дэградацыі сучаснага чалавека, абумоўленыя масавым культам залатога цяльца і матэрыяльнага камфорту, модных забаў і цялесных асалод.

Пісьменнік звяртаецца да старажытнага прытчавага жанру, каб перадаць сваё ўспрыманне прадстаўнікоў сучаснага грамадства спажывання як “Садамовых і Гаморавых нашчадкаў” [1, с. 687], паколькі яны пайшлі “не ў той бок, куды паказваў Бог, а зусім у адваротным – у пекла граху і ўседазволенасці, блуду і пыхі, спакусы і жорсткасці, бяздумнасці і бязладнасці... Так, Садом і Гамора” [1, с. 688]. Ужыванне біблейскага вобразнага выразу ў якасці рэмінісцэнцыі аўтарам, а таксама неаднаразовае цытаванне ім Святога Пісання садзейнічаюць узмацненню дыдактычнага плана ідэйна-сэнсавага гучання зместу прытчы. Радкі з Адкрыцця Святога апостала Яна Багаслова, напрыклад, уключаны А. Бароўскім у мастацкую тканіну твора, каб падкрэсліць іх прарочы сэнс адносна катастрофічнага стану сучаснай тэхнагеннай цывілізацыі: «...Трэці анёл затрубіў, і ўпала зь неба вялікая зорка, палаючы, нібы светач, і ўпала на траціну рэк і крыніцы водаў. Імя гэтай зоркі палын; і траціна ўсіх водаў зрабілася палыном, і многія людзі памерлі ад водаў, бо яны прагорклі...”» [1, с. 691]. На жаль, як заўважае аўтар прытчы “ІХ”, гэтыя радкі “не ўсе чыталі, а калі б і чыталі, то не надалі б асаблівага значэння прарочым словам, не расшыфравалі б іх сапраўдны сэнс” [1, с. 691].

Арыентацыя А. Бароўскага на біблейскія духоўныя каштоўнасці наогул адносіцца да самых адметных рыс яго светапогляду і з’яўляецца вынікам шматгадовай паглыбленай канцэнтрацыі пісьменніка на спасціжэнні сакральнага зместу Кнігі кніг, у якой, паводле слухнага меркавання Францыска Скарыны, “пачатак і канец усёй існуючай мудрасці, бо толькі праз яе можна спасцігнуць Бога ўсётрымальніка” [3, с. 26].

Аснову ідэйна-мастацкай канцэпцыі прытчы “ІХ” А. Бароўскага складае такая найважнейшая біблейская духоўна-рэлігійная катэгорыя, як пакаянне. Безыменны галоўны персанаж, носьбіт рыс хрысціянскага падзвіжніка, прапаведніка-прарока і святога юродзівага, супрацьпастаўляецца грэшнаму люду “бязбожнай краіны” [1, с. 691], абыякаваму да ўсяго, што не ўваходзіць у сферу яго штодзённых інтарэсаў і клопатаў.

Божы выбраннік самаахвярна выконвае сваю цяжкую місію, складнікамі якой з’яўляюцца заклікі грэшнікаў да пакаяння і “агульнай малітвы” [1, с. 691] на роднай мове: “А ў Бібліі гаворыцца, што да Бога ў сваіх малітвах трэба звяртацца толькі на роднай мове, а не на чужынскай, – толькі тады малітва будзе мець Боскую сілу. Лічба дзевяць азначае тое, што ў дзевяць дзяржаваў я паслаў сваіх апосталаў – і яны прапаведавалі, угаварылі народы, каб не будавалі больш на сваіх землях атамныя пачвары...” [1, с. 686].

Праз некаторыя эпізоды, дэталі і алузіі А. Бароўскі падкрэслівае сувязь вобраза дзіўнага “незнаёмца”, які “маліўся не толькі за мясцовых людзей, а і за ўсё чалавецтва” [1, с. 690], з Богачалавекам, з Сынам Божым – Ісусам Хрыстом. Так, пра аднаго з персанажаў твора – біблейскую Марыю Магдалену – аўтар прытчы піша: “І яна паверыла ў тое, што на плошчы сапраўды стаяў Гасподзь, Які ўсе гады і стагоддзі звяртаецца да чалавецтва з адной усяго просьбай –

людзі, адумайцеся, людзі, пакайцеся ў сваіх грахах...” [1, с. 690]. Незнаёмец у “адным і тым жа адзенні – накінуты на плечы некалі чырвонага колеру хітон, выгаралы за доўгія гады і стагоддзі” [1, с. 689] – нясе груз адрынутасці ў свеце грэшных і не жадаючых пакаяцца людзей. І нават “святары розных канфесій” [1, с. 685], праходзячы праз плошчу і “думкава наклаўшы крыж на сябе, прашаптаўшы “уратуў, Гасподзь!”, спяшаліся да сваіх штодзённых клопатаў у храме...” [1, с. 685].

Перш за ўсё А. Бароўскі выяўляе хрысціянскую сутнасць пакаяння. Аднак на аўтарскую свядомасць істотны ўплыў аказала таксама і прапаведніцка-прароцкая традыцыя, звязаная з Кнігамі Святога Пісання Старога Завету. У гісторыі Старога Завету прапаведнікі Божага слова выступаюць і як прарокі. Паводле вызначэння біблеіста М. Грынберга, прарокі – “посредники между человеком и Богом; они выполняют роль и советчиков, и Божественных посланников” [2, с. 430]. Прарок-прапаведнік – носьбіт у максімальнай ступені актыўнага і моцнага духоўнага, боскага пачатку, скіраванага на абуджэнне ў людзях сумлення, імкнення да жыцця ў адпаведнасці з Гасподнімі заветамі. Некаторымі рысамі біблейскага прарока-прапаведніка А. Бароўскі надзяляе цэнтральнага героя прытчы. Заклік да пакаяння, які неаднаразова гучыць ў тэксце твора, суадносіцца з галоўнай аўтарскай думкай – непрыманням будаўніцтва “атамнага Монстра” [1, с. 692], з адчуваннем сучасным беларускім майстрам слова трывогі за лёс роднага краю, будучыню ўсяго зямнога свету.

Акцэнтаванне пісьменнікам біблейскай катэгорыі пакаяння перададзена ім праз эпіграфічныя радкі да тэксту прытчы, якія з’яўляюцца выняткамі з Евангелля паводле Мацвея. Адзін з іх суадносіцца з папярэднікам Ісуса Хрыста – Янам Хрысціцелем, прапаведнікам у пустыні Юдэйскай: «“Пакайцеся, бо наблізілася Валадарства Нябеснае”» [1, с. 685]. Да незнаёмага прапаведніка, у якім Марыя Магдалена апазнала Ісуса Хрыста, усе ставяцца з пагардай, паколькі горад, абраны падзвіжнікам для свайго служэння, быў “глухі і невідушчы, чэрствы і няўдзячны, абыхавы і патануў у грахах” [1, с. 687]. Горад у аўтарскай канцэпцыі ўвасабляе свет пад уладай “службаў Сатаны” [1, с. 689], бездухоўны стан абязбожанага люду.

А. Бароўскі абапіраецца на стылявыя прынцыпы традыцыйнай прытчы, адным з якіх з’яўляецца, як сцвярджаюць даследчыкі, абстрагаванне [4]. Найбольш відавочна яго сутнасць раскрываецца на такім узроўні структуры твора, як хранатоп. Вызначаючы спецыфіку прытчавага хранатопа, Л. Я. Туміна, напрыклад, слушна заўважае: “... в притчах мы встречаемся с особым, условным миром (на что указывает предельная обобщенность в изображении места и времени действия), но этот мир не отгорожен полностью от мира реального, что подтверждает реалистичность и точность некоторых деталей в художественной ткани произведения, будь то упоминание об особых денежных единицах – таланте или драхме (евангельская притча о талантах или притча о потерянной драхме), будь то указание на сословную или должностную принадлежность действующего лица (фарисей, мытарь, советник, заимодавец и т. д.) или даже на область, из которой происходит герой притчи (притча о милосердном самарянине)” [4, с. 50].

У прытчы А. Бароўскага плошча горада, дзе адбываюцца падзеі, нягледзячы на асобныя канкрэтныя дэталі (напрыклад, знаходжанне на ёй “ідала, які

выдаўжыўшы руку, паказваў ... шлях у ... светлае заўтра” [1, с. 685]), не мае ўстойлівага замацавання ў якім-небудзь адным гістарычным часе і ў пэўнай прасторы: “Адно хіба невядома – то плошча была горада, усёй краіны, ці ўсёй планеты... Ніхто пра тое не ведаў” [1, с. 687]. Атрыбуты плошчы ў тэксце твора вельмі розныя: “Плошча мела сваю назву. Называлася Пляцам Веры і Пакаяння.

Плошча бурліла, жыла сваім жыццём, не зважаючы ні на што, нават і не асцерагаючыся і не баючыся нічога і нікога... Як і жыла ў пазамінулым, мінулым стагоддзях – і напачатку гэтага” [1, с. 689]. “А пасярод Плошчы Пакаяння і Веры стаіць і па сёння Вышні, засцерагае, просіць тых, хто заблудзіўся, хто ідзе не да святла, а да цемры:

– Людзі, пакайцеся!...” [1, с. 692].

Такім чынам, арыентацыя аўтара прытчы “IX” на стылявы прынцып абстрагавання дала яму магчымасць стварыць асабістую мастацкую мадэль “бязбожнай краіны” [1, с. 691] як складанай часткі бездухоўнай цывілізацыі “Садамовых і Гаморавых нашчадкаў” [1, с. 687]. Пісьменнік імкнуўся да выяўлення і акцэнтавання глыбінных духоўных сэнсаў біблейскага слова ў ідэйна-мастацкім кантэксце свайго твора.

Спіс літаратуры

1. Бароўскі, А. М. IX (*Прытча*) / Анатоль Бароўскі // Аповесці. Апавяданні. Нарысы. – Гомель: ОАО «Полеспечать», 2012. – С. 685–692.
2. Гринберг, М. Религия: стабільность и брожение / Моше Гринберг; пер. с англ. Т. И. Подольской // Библийские исследования: сб. ст. / сост. профессор Барух Шварц. – М.: Академическая серия, 1997. – Вып. 1. – С. 396–484.
3. Скарына, Ф. Прадмова да ўсёй «Бібліі» / Францыск Скарына // Выбраныя творы; уклад., прадм., пер. на бел. мову І. В. Саверчанкі. – Мінск: Беларус. навука, 2008. – С. 26–32.
4. Тумина, Л. Е. Притча как школа красноречия: учебное пособие / Л. Е. Тумина. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 368 с.

В. К. Шынкарэнка (Гомель)

“ЗАСТАЦА ЖЫЦЬ НА РОДНАЕ ЗЯМЛІ...”

Паэт, публіцыст, журналіст Сяргей Анатольевіч Сыс нарадзіўся 26.01.1962 г. у сям’і настаўніка ў вёсцы Пракісель Рэчыцкага раёна Гомельскай вобласці. Разважаючы пра адметныя найменні і старадаўнія гарадзішчы Рэчыцкага наваколля, а таксама пра славы Дняпро як аснову светаўспрымання і лёсу месцічаў, у прадмове да пакуль адзінага свайго зборніка “Стрэмка” (2011) Сяржук Сыс удакладняе: “Бацькавы карані ў мястэчку Холмеч, там, дзе некалі быў стары замак і двойчы на год праводзіліся вялікія кірмашы. Маці – з суседняга Дварца. Сам я нарадзіўся ў Пракіселя, а жыць даводзілася і ў тым жа Дварцы, і ў Холмечы, і ў Вулкане... Нарэшце, большая частка дзіцячых гадоў прайшла ў Заспе” [1, с. 3].

Сяржук Сыс завочна скончыў Гомельскі кааператыўны тэхнікум і філалагічны факультэт Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта. Пасля арміі працаваў грузчыкам, экспедытарам, таваразнаўцам, настаўнікам, карэспандэнтам

Жлобінскай раённай газеты. З’яўляўся першым намеснікам адказнага сакратара рэдакцыі газеты “Гомельская праўда”, займаў пасады дырэктара філіяла Інфармацыйна-прамысловай групы “Алга-плюс”, загадчыка рэкламнага аддзела тыпаграфіі “Спэйс-Графік”, узначальваў аддзел інфармацыі Гомельскага абласнога радыё. Член Саюза пісьменнікаў Беларусі і Беларускага саюза журналістаў. Цяпер жыве і працуе ў Мінску. Творы Сержука Сыса друкаваліся ў часопісах “Маладосць”, “Полымя”, “Беларусь”, “Дзеяслоў”, рэспубліканскіх газетах і тыднёвіках, а таксама ў калектыўных выданнях “Дзень паэзіі”, “Тутэйшыя”, “Святло шчымлівай памяці”, у “Анталогіі беларускай паэзіі”. Як ужо адзначалася вышэй, паэт з’яўляецца аўтарам зборніка “Стрэмка”, а таксама ўкладальнікам кнігі прысвячэнняў “Ягамосць” (2010), прымеркаванай да пяцідзесяцігадовага юбілея А. Сыса – яго таленавітага земляка, выдатнага паэта сучаснасці. Вершы Сержука Сыса, лаўрэата прэміі “Залаты Апостраф”, перакладаліся на англійскую, польскую, рускую, украінскую, літоўскую і сербскую мовы. Асабліва актыўна паэт друкуецца ў апошнія гады.

Пра настойлівыя пошукі аўтарам асабістай творчай манеры, непаўторнага сцверджання мастакоўскай індывідуальнасці сведчыць плённая вучоба ў сапраўдных сусветных і айчынных майстроў слова – папярэднікаў і сучаснікаў, выразнае памкненне да жывапісу словам, жаданне зрабіць больш разнастайнай і багатай жанравую сістэму лірыкі, яе вобразна-выяўленчыя сродкі і рытмічны лад.

У свой час на творчыя арыенціры аўтара-пачаткоўца не магла не паўплываць эстэтычна-мастацкая дактрына Таварыства маладых літаратараў “Тутэйшыя”, сябрам якога ён з’яўляўся. Як вядома, для многіх прадстаўнікоў гэтага аб’яднання, дзейнасць якога прыпала на апошнія дзесяцігоддзі XX ст., разам з іншымі нацыянальнымі прарокамі слова за ўзор успрымаліся творчыя прынцыпы і напісанае М. Багдановічам. Цікава, што ў новых гістарычных умовах не зменшыўся інтарэс паслядоўнікаў паэта да так званай “каардынаты красы” (паводле А. Разанава), што высякаецца праз сутыкненне ідэй характа і спажытку і заўжды вабіла Максіма Кніжніка. У прысвечаным М. Багдановічу вершы “Кропля” Сяржук Сыс таксама пераасэнсоўвае непарыўнасць гэтых, на першы погляд, антанімічных паняццяў, выводзячы праз іх выключную самаахвярнасць паэта-папярэдніка, гатовага скаціцца “Слязою зіхатлівай // пад ногі людскія // ...// у пыл накаленняў...” [2, с. 18] з тым, каб сабой, пераўтвораным у бруд жыцця, дапамагчы “зачапіцца на лісцях” новым чыстым і гаючым кроплям расы.

Раней у друку нам ужо даводзілася гаварыць пра выключную адоранасць літаратурнымі талентамі рэчыцкай зямлі. Толькі адно яе прыдняпроўскае радовішча дало айчыннай паэзіі В. Ярца, В. Стрыжака, знакамітага аднафамільца нашага аўтара. Адразу трэба зазначыць, што аднолькавае прозвішча, слава і “*цень Анатоля Сыса*” [3, с. 291] ля вытокаў творчага шляху не столькі дапамагалі, колькі перашкаджалі пачаткоўцу. Дзеля таго каб застацца самім сабой, ён нават спрабуе некаторы час друкавацца пад псеўданімамі Жорж Кунц і Сяржук Рэчыц. Але потым перамагае здаровы сэнс, прыходзіць, як піша аўтар у вершы “***Дагадзіў жа ты мне, Анатоль, дагадзіў...”, удзячнасць за ўласную абуджанасць яго “Агменем” і “Панам Лесам”, немінучае светла-горкае разуменне таго, што “...*паміж прыдняпроўскіх // радзінных равоў // засталася зямлі // для абодвух Сысоў*” [2, с. 70]. І хоць, як прызнаецца сам паэт у інтэрв’ю

з В. Аксак, тое, “што за мной Анатолий Сыс, я адчуваю заўсёды” [4], што менавіта ім трэба ўсім вымяраць ступень адданасці Айчыне і вартасць напісанага (верш “Дух – гэта, людзі, я!”), далей ён перастае хавацца за псеўданімамі.

Вызнаючы смутак сталай адзнакай уласнага душэўнага стану і мастацкай творчасці, што найперш абумоўлена незваротнай стратай ранейшай Беларусі, яе прыроды, інертнай застыласцю ўсяго і ўсіх, Сяржук Сыс не здымае за гэта віну і з самога сябе. У вершы “***Я забіты” яго лірычны суб’ект гатовы панесці любую кару, ганьбу, прыняць крывавыя пакуты і нават смерць за тое, што:

*Я цябе, зямля мая, пакінуў,
Я цябе, Радзіма, не збярог* [2, с. 11].

Гэтак жа непакісна паэт перакананы, што назаўжды, да самага скону застанеца з ім і “самае светлае – Дняпро, Барысфэнэс, Славуціч, бацька нашых рэк”. Пра воднае царства родных мясцін Сяржук Сыс заўсёды піша з хваляваннем: “Зрэдку наведваючы Заспу, не магу не сустрэцца з гэтай адвечнай веліччу. Ад самага маленства вядомыя мне яго старыцы і рукавы, мялізны і перакаты, віры і кручы. Рака – гэта вялізная краіна, у якой ёсць усе межы, цэнтральныя раёны і правінцыі – Груда, Самоўня, Засабка, Перавал, Евін пясок, Вінчавае возера... А ў жніўні тут чырванеюць чароўныя карункі чыліму – рэліктавага вадзянога арэха, паласавацца якім карціць і дагэтуль” [1, с. 6]. І яшчэ, як удакладняе паэт у вершы “Сваякам”, над нястомным хуткаплынным Дняпром на кладах паміж старых ліп “*Спяць даўно неабудным сном // Баба Ганна і дзед Піліп*” [2, с. 58], іншыя родныя і землякі.

Напэўна, таму так часта звяртаецца аўтар у сваёй творчасці да матыву любові і смутку па роднай Гомельшчыне, да гаючых вобразаў рэк маленства і юнацтва – Дняпра і Сожа (вершы “Калі былі маімі рэкі”, “Святы вечар”, “Мясцовы час” і інш.). Разам з іншымі воднымі артэрыямі Днепр – з яго рыбакамі і нератамі, чаплямі і чайкамі, гладкімі пузамі чаўноў, шэптам чаратоў у затоках і паклонамі бакена – уяўляецца лірычнаму суб’екту Сержука Сыса неад’емнай часткай найдаражэйшай спадчыны (“Мой Дняпро”).

*Ёсць рака і рука, што трымае вясло,
А вясло – гэта шлях да Радзімы* [2, с. 56].

Велічная сіла вады, што нараджаецца “з тысяч безназоўных ручаін”, заўважна ажывае, магутна заяўляе пра сябе з надыходам вясны. Яе кіпучая плынь увасабляе сабой няспыннасць. У вершы “***Засынаюць рэкі да вясны...” паэт падкрэслівае: “*Розны лёс у рэк, а шлях адзін, // І той рух нішто спыніць не можа*” [2, с. 57]. Акрамя таго, вясновы малюнак паўнаводдзя, як ніякі іншы, дазваляе аўтару ўвачавідкі пераканацца ў вечным саюзе, узаемаадбітку і зліцці вады і неба. Гэтак жа яднаючы ў сваёй душы зямны і горні пачаткі, рухаючыся па вадзе, увывісць скіроўвае свой шлях герой яго твора “***У чаўне па вялікай вадзе...”:

*У чаўне па вялікай вадзе
Мне да неба дагрэбці трэба* [2, с. 59].

Неабходна ўдакладніць, што рух наперад і ўвысь пранізвае ўсю паэзію Сяржука Сыса. Прычым лірычны герой яго твораў здольны адкрываць неба, духоўны пачатак як у вачах і душы каханай, яе белай сукенцы (“***За акном тваім...”; “***Белай сукенкай...”), так і ў дзіцячай усмешцы (“Людзі паслянавальнічнай эры”), сонцаблыках (“Яблыкі пана Вінчы”), думах ссівелых мудрых крумкача ды грака (“Самота ля старадаўняга касцёла”), вылепленай з гліны фігуры паэта (“Майстрыха”), светлаценьях хмар і бэзу, трымценні пяшчоты, цішыні і ветру, дарагіх сэрцу кніжных тамах, партрэтах, рэпрадукцыях (з цыкла “Вясна ў Друскеніках”), гаючым агні (“Нуда-вада”).

Асаблівы каларыт і непаўторнае эмацыянальнае гучанне надае творам Сяржука Сыса паэтычная рэканструкцыя архаічнага светабачання продкаў, увасабленне матыву вяртання да вытокаў праз зварот і пластычнае адухаўленне адпаведнай сістэмы мастацкіх вобразаў. Тут варта ўзгадаць такія творы паэта, як “Залацісты цмок”, “Змяіны цар”, “Русалчыны слёзы”, “Вужыная поўня” і інш. Адметна, што кожнага з герояў гэтых вершаў аўтар падае не толькі ў традыцыйным святле, як гэта пераважна вытрымлівалася ў фальклорнай казачна-легендарнай і песеннай спадчыне, г. зн. залацістымі ахоўнікамі Беларусі і яе народа, але і ўласнымі заступнікамі на той момант, калі яму, стомленаму і знясіленаму, давядзецца ўпасці “...паміж Заснай і Гомелем // У расхростаных палі” [2, с. 75].

Сярод твораў акрэсленага гучання асабліва хацелася б вылучыць верш Сяржука Сыса “Сад вогненных сліўняў”, дзе паэту праз праявы старажытных народных уяўленняў у свядомасці яго лірычнага “Я” удалося аднолькава арганічна і эмацыянальна тонка перадаць як рамантычныя чары жытніх русалак, п’янкую ліпеньскую раскошу, так і драматызм светаадчування сучасніка. Гэты распачны стан у душы героя выкліканы не толькі незваротнымі зменамі, запусценнем, здзічэласцю бабулінага саду, зарослага крапівай і з танцамі вогненных сліўняў двара, але і разбурэннем усяго парушанага шматвяковага сялянскага ладу з яшчэ зусім нядаўна ўстойлівым побытам і такой дарагой для кожнага нядаўняга вяскоўца рэчывай атрыбутыкай. Прыкладам, хаты, вянка цыбулі на сонцы, для якога паэт знаходзіць нечаканае сцягнутае параўнанне, а таксама бэраў і ранетак, спелага калосся і валошак, стракатання конікаў і пахкай мяты. Вастрыню сітуацыі для лірычнага суб’екта ўзмацняе страта родных людзей, пры згадках пра якія і праз гады той ранейшы свет будзе нанова ажываць у яго памяці і глыбока хваляваць.

*Залаты вянок цыбулі,
Сонцава сурвэта...
Больш няма маёй бабулі
І валошак лета* [2, с. 80].

Усё адзначанае вышэй, як і нястомныя пошукі існасці быцця, сутнаснага прызначэння асобнага лёсу (“Камяні”, “Быць альбо не быць”, “Душа мая – як лёс старых калёс...”, “Панядзелак, 13-га”), пачуццёвая напоўненасць, псіхалагічная выверанасць інтымнай лірыкі (“Не адзіная ты маеш грыф “незваротная страта”...”, “Што было паміж намі”, “Позняя вішня”, “Іншым разам”, “Сповідзь мачо” і інш.), працулае ўспрыманне хараства акаляючай прыроды (“Не

сцяжынамі крочым пад зорамі”, “Дняпро”, “У горадзе змрочным...”, “Ноч над Чачорай” і інш.), безумоўна, абяцаюць далейшае плённае спраўджванне Сержука Сыса ў паэзіі і літаратуры наогул.

Спіс літаратуры

1. Сыс, Сяржук. Край Сысоў: Замест прадмовы / Сяржук Сыс. Стрэмка: Вершы. – Мінск: Кнігазбор, 2011. – 112 с. – С. 3–7.
2. Сяржук Сыс. Стрэмка: Вершы / Сяржук Сыс. – Мінск: Кнігазбор, 2011. – 112 с.
3. Сыс, С. “Дагадзіў жа ты мне, Анатоль, дагадзіў...” [успамін пра А. Сыса] / С. Сыс // Дзеяслоў. – 2007. – № 2. – С. 290–305.
4. Сыс, Сяржук. “Тое, што за мной Анатоль Сыс, я адчуваю заўсёды” / Сяржук Сыс // <http://www.svaboda.org/content/transcript>.

ЗМЕСТ

ГІСТОРЫЯ І КУЛЬТУРА УСХОДНЯГА ПАЛЕССЯ

Бабенко В. Я., Бабенко С. В. Белорусы в республике Башкортостан: формы традиционной культуры и современное состояние	3
Бервячонок А. У. Да пытання аб існаванні ў старажытных часы на Палессі Герадотава мора	8
Веремеев С. Ф. Христианские конфессии Гомельщины 20–30-х гг. XX в. в освещении отечественной историографии	11
Лабынцев Ю. А., Щавинская Л. Л. Гомельские письма Н. П. Румянцева к С. Б. Линде	13
Любавина Т. Г. Работа комсомольских организаций Гомельской области в детских домах (по итогам 1959 г.)	16
Чаропка С. А. Сацыяльная барацьба ва ўсходнім Палессі ў 1650 – вясной 1651 гг.	18
Яценко О. Г. О методике фотофиксации этнографических материалов в начале XX века	21

НАРОДНЫЯ ЗВЫЧАІ І АБРАДЫ. ВУСНАЯ НАРОДНА-ПАЭТЫЧНАЯ ТВОРЧАСЦЬ. МОВА ФАЛЬКЛОРА

Александронец У. М. Самадзейныя творчыя калектывы ў культуры насельніцтва Гомельскага раёна на сучасным этапе.....	25
Бароўская І. А. Сімволіка ва ўсходнеславянскай культуры.....	28
Буракова М. У., Шведава З. У. Беларуская лялька: адраджаем беларускія традыцыі.....	32
Коваль У. І. Усходнепалескія абрады, звязаныя з пераходам у новае жыллё .	35
Лапацін Г. І. “Дарага слова сказаць...”	39
Новак В. С. Вясельная абраднасць Брагіншчыны: лакальныя асаблівасці .	44
Палуян А. М. Круці не круці, а трэба ўмярці (асаблівасці пахавальных звычаяў Чачэршчыны)	47
Пилипак М. А. Весільний обряд села Лемешівка Городнянського району Чернігівської області	51
Сівіцкі У. М. Карэляцкі міфалагемы русалкі: русалка і духі палявых раслінных локусаў	54
Станкевіч А. А. Метафарызацыя паэтычнага кантэксту вясельнай песні Гомельшчыны	56
Талкачова А. М. Міфалагічныя ўяўленні ў беларускіх прыказках і прымаўках	61

ЛЕКСІКАЛОГІЯ. ЛЕКСІКАГРАФІЯ. ФРАЗЕАЛОГІЯ. МЕТОДЫКА ВЫКЛАДАННЯ МОВЫ

Глуховцева К.Д. Словник прізвищ жителів Луганщини: особливості реєстру	64
--	----

Глуховцева І. Я. Про засади укладання словника модифікованих стійких сполучень слів	67
Гримашевич Г. І. Лексикографічна репрезентація адвербіальної системи Турівщини	70
Карніеўская Т. А. Асаблівасці Гомельскага іменаслова сярэдзіны XX стагоддзя	73
Коваленко Н. Д. Ареалогічний аспект у дослідженні фразем	75
Літвінава В. А. Тыпы антонімаў у беларускіх парэміях паводле лексіка-семантычнага нападунення	78
Ляшчынская В. А. Рэпрэзентацыя эмоцый агіды і пагарды ў беларускай фразеалогіі	81
Мінакова Л. М. Беларуская тэхнічная тэрміналогія: сінтагматычныя сувязі і адносіны	85
Ніколаенко І. О. Про актуальність укладання словника диглосивних мовленнєвих образів сучасного художнього дискурсу	90
Сівіцкая Н. В. Асаблівасці навучання роднай мове ў кантэксте этнапедагагічнай традыцыі беларусаў	93
Шведава З. У., Буракова М. У. Ацэнка якасці маўленчай дзейнасці чалавека ў беларускай фразеалогіі	95
Шчэрбін В. К. Што стаіць за поспехамі рэгіянальных лексікографаў?	99

ДЫЯЛЕКТАЛОГІЯ. ГІСТОРЫЯ МОВЫ

Абакумова Е. С., Стародубец С. Н. Тематическая группа «предметы быта» в брянских говорах, граничащих с Белоруссией и Украиной: лексико-семантические особенности	103
Аніськова С. М. Назвы астранамічных аб'ектаў у гаворках Тураўшчыны.	106
Багамольнікава Н. А. Мікратапанімія вёскі Смалегаў Нараўлянскага раёна: структурна-семантычны аналіз	110
Бобрык У. А., Кніга У. Д. Мянушкі Гомельшчыны адайканімічнага паходжання	115
Бобрык У. А., Парукаў А. А. Назвы страў з бульбы ў гаворках Гомельшчыны	117
Воінава А. М. Лексіка каляндарна-абрадавага восеньскага цыклу на тэрыторыі Гомельскага рэгіёна	121
Казлова Р. М. Да пытання храналогіі і словаўтварэння палескіх айконімаў (назвы з каранем <i>*der-</i>)	124
Касьяненка С. Ю. Назвы лекавых раслін у гаворках Тураўшчыны	128
Мазуркевіч Л. М. Адметнасці словаўжывання фітоніма <i>кываўнік</i> ва ўсходнепалескіх гаворках	131
Макарэвіч М. М. Назвы прылад працы бондара ў дыялектнай лексіцы беларускай мовы	132
Маліцкі Ю. В. Гукасімвалічныя карані як сродак выражэння экспрэсіі дыялектных дзеясловаў	136
Станкевіч А. А. Лексіка народнага дойлідства на тэрыторыі беларуска-расійскага памежжа: назвы жыллёвых пабудов і іх частак	138

Тищенко Т. М. Украінсько-білоруські паралелі в сільськогосподарській лексиці	141
Хазанавя К. Л. Аб лексіка-тэматычнай дыферэнцыяцыі каляндарна-абрадавай лексікі ў гаворках Гомельшчыны	144
Хазанавя К. Л. Найменні гаспадарчых пабудоў у гаворках беларуска-расійскага памежжа	147
Чайкова С. В. Назвы плеченых пасудзін у гаворках Гомельшчыны	152
Шклярык В. А. Устарэлыя словы <i>воступ</i> і <i>чарцеж</i> у мікратапаніміі Усходняга Палесся	155

СТЫЛІСТЫКА МАСТАЦКАГА І ПУБЛІЦЫСТЫЧНАГА СЛОВА

Барысенка В. Я. Метафара ў паэтычным дыскурсе Леаніда Дранько-Майсюка	159
Богдан Н. А. Вобразнасць фразеалагічных адзінак (на матэрыяле твораў Уладзіміра Дубоўкі)	161
Воінава-Страха М. М. Некаторыя асаблівасці выкарыстання лексіка-граматычных сродкаў ў навелах У. Сцяпана	164
Давідзюк М. Г. Працэсы трансанімізацыі ў назвах твораў Петруся Броўкі ..	167
Дземідзенка Л. П. Белае і чорнае ў мове твораў паэтаў-маладнякоўцаў	170
Дзядок М. М. Асаблівасці паэтонімаў казкі Васіля Віткі “Азбука Васі Вясёлкіна”	173
Ермакова А. М. Да праблемы моўнай асобы ў публіцыстычным тэксе ...	176
Ігнат’ева С. Є. Перцептивны модус одаратывнасці як аксіологічны знак щоденніковага дыскурсу	179
Канцавая М. У. Гаваркія антрапонімы фаўністычнага паходжання ў “Палескай хроніцы” Івана Мележа	182
Паплаўная Л. В. Параўнальныя канструкцыі ў мове гістарычных раманаў Леаніда Дайнекі	185
Рагаўцоў В. І. Каламбурны ў п’есах Еўсцігнея Міровіча	188
Цімашэнка Н. П. Выражэнне сэнсавай абумоўленасці на сінтаксічным узроўні ў беларускай мове	191
Чарнышова А. М. Семантычная характарыстыка эмацыянальных жэстаў у беларускай мастацкай прозе	195
Шур В. В. Малая радзіма ў анамастыконе пісьменнікаў	199

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

Азарова И. Б., Дорофеева А. А. Роль уроков по зарубежной литературе в школе для формирования понятия «мировая литература»	205
Саўчанка Г. П. Міфалагічныя балады Гомельшчыны: сюжэт “сястра і браты-разбойнікі”	208
Суслова Н. В. Zemberland	210
Усольцева Т. Н. Образ зубра в романе Н. С. Лескова «Некуда»	214
Цыбакова С. Б. Біблейскае слова ў ідэйна-мастацкім кантэксце прытчы А. Бароўскага “IX”	216
Шынкарэнка В. К. “Застацца жыць на роднае зямлі...”	219

Навуковае выданне

**ТРАДЫЦЫІ МАТЭРЫЯЛЬНАЙ І ДУХОЎНАЙ КУЛЬТУРЫ
УСХОДНЯГА ПАЛЕССЯ:
ПРАБЛЕМЫ Вывучэння і захавання
ў постчарнобыльскі час**

Матэрыялы IV Міжнароднай навуковай канферэнцыі

(Гомель, 31 мая 2013 г.)

Падпісана ў друк 21.05.2013. Фармат 60×84 1/8.
Папера афсетная. Рызаграфія. Умоўн. др. арк. 26,5.
Улік.-выд. арк. 23,1. Тыраж 80 экз. Заказ 364.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
установа адукацыі
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”.
ЛИ № 02330/0549481 ад 14.05.2009.
Вул. Савецкая, 104, 246019, г. Гомель.

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Установа адукацыі
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”

Навукова-даследчы інстытут
гісторыі і культуры ўсходнеславянскіх народаў
пры ГДУ імя Ф. Скарыны

**Традыцыі матэрыяльнай
і духоўнай культуры
Усходняга Палесся:
праблемы вывучэння і захавання
ў постчарнобыльскі час**

*Матэрыялы IV Міжнароднай навуковай канферэнцыі
(Гомель, 31 мая 2013 г.)*

Гомель
ГДУ ім. Ф. Скарыны
2013

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ